

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
ХЛІ

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић, др Драго Ђугић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1995

Секретари часописа

Др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Министарство за науку и технологију Србије

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II

и

Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Израда програма и компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа: Стручна књига, Лоле Рибара 48, Београд

САДРЖАЈ

	Стр.
Петар Букановић: Говор Драгачева	1—240
Zorka Kašić: Govor Konavala	241—396
Марија Л. Шпис-Ђулум: Фитонимија југозападне Бачке .	397—490
Асим Пецо: Треће лице множине презента глагола типа <i>носити, вољети и држати</i> у говорима штокавског нарјечја	491—520
Софија Ракић-Милојковић: Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне	521—570

ПЕТАР БУКАНОВИЋ
ГОВОР ДРАГАЧЕВА

*Mojoj deci,
Miloscu i Mirici*

Овај рад је незнатно измењена верзија докторске дисертације, одбрањене 8. октобра 1990. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали академик Асим Пецо, др Славко Вукмановић, редовни професор и др Радоје Симић, редовни професор. Члановима комисије захваљујем за корисне савете при обради теме. С посебним задовољством и дужним поштовањем захваљујем академику Павлу Ивићу за драгоцене сугестије у току припреме рада за штампу.

Велику захвалност дугујем и свима Драгачевцима, који су ме радо примали у своје домове. Њихова предусретљивост, топлина, пословична гостољубивост и спремност за разговор много су ми помогли у раду на терену.

Синтакса драгачевског говора није обрађена у овом раду. Томе послу вратићу се касније.

САДРЖАЈ

	Страна
ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ	9
I УВОД	13
II ФОНЕТИКА	18
A. ВОКАЛИ	18
<i>Вокално р</i>	19
ЗАМЕНА ВОКАЛА	20
<i>Вокал а</i>	20
<i>Вокал о</i>	22
<i>Вокал е</i>	23
<i>Вокал у</i>	24
<i>Вокал и</i>	24
САЖИМАЊЕ ВОКАЛА	25
ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА	30
АФЕРЕЗА	31
СИНКОПА	32
РЕФЛЕКСИ ГЛАСА <i>ʔ</i>	34
<i>Секундарно ʔ</i>	46
ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ	47
ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА	51
НЕПОСТОЈАНО <i>А</i>	51
„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ	52
СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ	54
ХАПЛОЛОГИЈА	54
B. КОНСОНАНТИ	54
<i>Сонант ј</i>	54
<i>Сонанти л и н</i>	60
<i>Сугласник х</i>	60
<i>Сугласничка група хв</i>	64
<i>Сугласник ф</i>	64
<i>Фрикативи с и з</i>	66
<i>Африкате</i>	66
ЈОТОВАЊЕ	66
<i>Аналошко успостављање алтернација палат /непалат. сугласник</i>	67
<i>Изостанак алтернација палаталан/непалаталан сугласник</i>	69
СУДБИНА СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА	69
<i>Иницијална позиција</i>	69

<i>Медијална позиција</i>	71
ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА	74
<i>Сугласници д и т</i>	74
<i>Сугласници с, з, ш и ж</i>	78
<i>Африкате ћ и њ</i>	79
<i>Пловив п</i>	79
<i>Сонанти (в, л, р, н и м)</i>	79
<i>Велар к</i>	81
<i>Упрошћивање финалних сугласничких група</i>	82
ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА У САНТХИЈУ	82
ЈОШ НЕКИ КОНСОНАНТСКИ ОДНОСИ	84
УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА	84
<i>Неке измене сугласника на крају речи</i>	85
<i>Десоноризација звучних сугласника</i>	85
МЕТАТЕЗА	86
Ш А К Ц Е Н А Т	88
<i>Кановачко дуљење</i>	91
<i>Постакценатске дужине</i>	93
<i>Дужине којих нема код Даничића</i>	99
<i>Преношење акцената на проклитику</i>	104
ИМЕНИЦЕ	110
<i>Именице мушког рода</i>	110
<i>Именице средњег рода</i>	113
<i>Именице женског рода</i>	113
ЗАМЕНИЧКЕ РЕЧИ	115
ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ	116
ГЛАГОЛИ	119
РЕЧИ СА ДВА АКЦЕНТА	123
СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПРВОГ СЛОГА	123
IV МОРФОЛОГИЈА	125
A. ИМЕНИЦЕ	125
<i>Именице мушког рода</i>	125
<i>Именице средњег рода</i>	129
<i>Именице женског рода на -а</i>	133
<i>Именице женског рода на сугласник</i>	136
<i>Напомена о односу падежа правца и места</i>	138
B. ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ПРОМЕНА	138
<i>Придевски вид</i>	139
<i>Напомене о придевима</i>	141
<i>Поређење придева</i>	142
<i>Напомене о заменицама</i>	143
<i>Личне заменице</i>	145
В. БРОЈЕВИ	146
Г. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ	147
<i>Инфинитив</i>	147
<i>Аорист</i>	147
<i>Глаголски прилог прошли</i>	149

<i>Презент</i>	149
<i>Императив</i>	150
<i>Имперфекат</i>	152
<i>Трпни придев</i>	152
<i>Глаголски прилог садашњи</i>	153
<i>Футур</i>	154
<i>Футур II</i>	155
<i>Плусквалперфекат</i>	155
<i>Потенцијал</i>	156
<i>Перфекат</i>	156
<i>Облици неких глагола</i>	156
Д. ПРИЛОЗИ	159
<i>Прилози за место</i>	160
<i>Прилози за време</i>	161
<i>Прилози за начин</i>	162
V ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	165
VI ЛЕКСИКА	177
VII ТЕКСТОВИ	221
РЕЗЈУМЕ	239
КАРТА	240

ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

- Алексић, Радомир — Вукомановић, Славко: *Основне особине александровачког и брусског говора*, АнФФ VI, 1962/63, 291—319. (Алексић — Вукомановић: Жупа).
- Барјактаревић, Данило: *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1966, 1—177 + карта. (Барјактаревић: Новопазарски).
- Барјактаревић, Данило: *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чулића*, ЗФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 12—21. (Барјактаревић: Чумић).
- Барјактаревић, Данило: *Акцентски систем новопазарско-сјеничких говора*, ЗФФП I, Приштина 1963, 1—138 + резиме. (Барјактаревић: Акцент).
- Белић, Александар: *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905, СХП + 715. (Белић: ДИЈС).
- Белић, Александар: *Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика*, Београд 1960. (Белић: Фонетика).
- Белић, Александар: *Историја српскохрватског језика II, св. 1, Речи са деklinацијом*, Београд 1960. (Белић: Деклинација).
- Белић, Александар: *Историја српскохрватског језика II, св. 2, Речи са конјугацијом*, Београд 1960.
- Белић, Александар: *Акцентске студије I*, Београд 1914.
- Бошковић, Радосав: *Основи упоредне граматице словенских језика I, Фонетика*, Београд 1972.
- Бошковић, Радосав: *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, ЈФ XI, Београд 1931, 179—197.
- Брозовић, Далибор: *Savtat, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981.* (Брозовић: Цавтат).
- Budmani, Pero: *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, Zagreb 1883, 155—179. (Будмани: Дубровник).
- Вујовић, Лука: *Мрковићи дијалекат*, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 73—398. (Вујовић: Мрковићи).
- Вук, Стефановић Караџић: *Српски рјечник*, Беч 1818. (Вук: Рјечник).
- Вук, Стефановић Караџић: *Српске народне пословице*, Дела Вука Караџића, Београд 1969. (Вук: Пословице).
- Вуковић, Јован: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938—1939, 1—113. (Вуковић: ГПД).
- Вуковић, Јован: *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, Београд 1940, 187—417. (Вуковић: Акц. П.—Др.).
- Вукомановић, Славко: *О неким примерима нормализације основе у српскохрватском језику*, Књиж. и језик, 1975, 228—235.
- Вукомановић, Славко: *Језички контакти у синхронској и дијахронској перспективи*, Књиж. и језик, 1979, св. 2—3, 310—323.
- Вукомановић, Славко: *Die Bedeutung der Endung des Nominativs Singularis für die heutige Deklination der serbokroatischen Substantive adjektivischer Herkunft*, Zeitschrift für Slavistik XI, Heft 1, Akademie-Verlag, Berlin, 25—37.
- Вукомановић, Славко: *Jezik, društvo, nacija*, Београд 1987, 165.
- Вушовић, Данило: *Дијалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 1—71 + карта. (Вушовић: ДИХ).

- Gjorgjević, Pera: *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien*, AfSIPh XVI, Berlin 1894, 132—139.
- Даничић Ђуро: *Српски акценти*, Београд 1925. (Даничић: Акценти).
- Дешић, Милорад: *Западнобосански ијекавски говори*, СДЗБ XXI, Београд 1976, 1—316 + карта. (Дешић: Западнобосански).
- Драгичевић, Милан: *Рефлекси јага у данашњим личким говорима*, СДЗБ XXVI, Београд 1980, 147—233 + карта.
- Драгичевић, Милан: *Говор личких јекаваца*, СДЗБ XXXII, Београд 1986, 7—241 + 3 карте.
- Ђукановић, Петар: *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗБ XXIX, Београд 1983, 191—294. (Ђукановић: Цапарде).
- Ђуровић, Радосав: *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, Београд 1980, 235—319.
- Ердељановић, Јован: *Доње Драгачево (антропогеографска проучавања)*, СЕЗБ I, Београд 1902, 1—217. (Ердељановић: Д. Драгачево).
- Ивић, Павле: *О говору галипољских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957, XXI + 519. (Ивић: Галипољски).
- Ивић, Павле: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1957. (Ивић: Дијалектологија).
- Ивић, Павле: *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, I Band, Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe, Nag 1958.*
- Ивић, Павле: *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, Београд 1949—1950, 141—156. (Ивић: Банат).
- Ивић, Павле: *Место банатског херског говора међу српским дијалектима, посебан отписак из зборника „Банатске Хере“*, Нови Сад 1958, 326—353. (Ивић: Хере).
- Ивић, Павле: *Белешке о биографичком говору*, СДЗБ XXIV, Београд 1978, 125—176. (Ивић: Биографички).
- Ивић, Павле: *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС, Нови Сад 1962/1963, 99—110.
- Ivšić, Stjepan: *Šartinovačko narječje*, Rad JA 168, Zagreb 1907, 113—162. (Ившић: Шаптиновачко).
- Ivšić, Stjepan: *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, 124—254; Rad 197, 9—138. (Ившић: Посавски).
- Јовановић, Коста: *Горње Драгачево (антропогеографска проматрања)*, СЕЗБ XI, Београд 1908, 311—426. (Јовановић: Г. Драгачево).
- Јовић, Душан: *Трстенички говор*, СДЗБ XVIII, Београд 1968, XVI + 238 + карта. (Јовић: Трстеник).
- Кашић, Зорка: *Говор Конавала* (докторска дисертација у рукопису), Београд 1988, 1—283. (Кашић: Конавле).
- Lastavica, Bogdan: *Korenički govor*, NVJ XIV, Zagreb 1905/1906, 752—765. (Ластавица: Коренички).
- Маретић, Томо: *Грамматика и стилистика хрватског или српског језика*, II издање, Загреб 1931. (Маретић: Грамматика II).
- Milas, Matej: *Današnji mostarski dijalekat*, Rad JAZU 153, 47—97.
- Милетић, Бранко: *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд 1940, 211—663. (Милетић: Црмница).
- Милетић, Бранко: *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ V, Београд 1933.
- Милићевић, Милан: *Кнежевина Србија*, Београд 1876. (Милићевић: Кнежевина).
- Моловић, Јордан: *Белешке о ужичком говору*, Ужички зборник 2, 1973, 285—288.
- Московљевић, Милош: *Акцентски систем поцерског говора*, Библиотека ЈФ књ. 1, Београд 1928, VIII + 110. (Московљевић: Поцерски).
- Московљевић, Милош: *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији*, ПКЊЈИФ IX, Београд 1929, 109—122. (Московљевић: Граница).
- Московљевић, Милош: *Дијалектолошка карта Војводине*, ГЈПД 1938, књ. XVIII, св. 11—12, 1—32.
- Московљевић, Милош: *Икавски говор у Србији*, ЈФ XXVI, Београд 1963—1964, 471—509. (Московљевић: Икавски).
- Николић, Берислав: *Сремски говор*, СДЗБ XIV, Београд 1964, 201—412. (Б. Николић: Срем).
- Николић, Берислав: *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, Београд 1966, 179—313 + карта. (Б. Николић: Мачва).
- Николић, Берислав: *Тршићки говор*, СДЗБ XVII, Београд 1968, 367—473. (Б. Николић: Тршић).

- Николић, Берислав: *Колубарски говор*, СДЗБ ХVIII, Београд 1969, 1—71. (Б. Николић: Колубара).
- Николић, Мирослав: *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ ХIХ, Београд 1972, 619—746. (М. Николић: Горобиље).
- Окука, Милош: *Govor Rame*, Svjetlost, Sarajevo 1983. (Окука: Рама).
- Павлица, Драган: *О говору околине Удбине*, СДЗБ ХХХ, Београд 1984, 357—424.
- Павлица, Драган: *Акцентски систем у говору села Пољица у Лици*, ППЈ 7, 1971, 69—103.
- Павловић, Радосав: *Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗБ ХХVIII, Београд 1982, 7—61. (Павловић: Рача).
- Павловић — Стаменковић, Звездана: *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, ППЈ, 1968, 69—119 + карта.
- Петровић, Драгољуб: *О говору Змијања*, Матица српска, Нови Сад 1973, 1—189 + карта. (Петровић: Змијање).
- Петровић, Драгољуб: *Говор Баније и Кордуна*, МС Нови Сад — Просвјета Загреб 1978, 7—197 + 2 карте.
- Пецо, Асим: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ ХIV, Београд 1964, 1—200 + карта. (Пецо: ИХ).
- Пецо, Асим: *Икавскошћакавски говори западне Босне*, БХДЗБ I, Сарајево 1975, 1—264 + карта; БХДЗБ III, Сарајево 1982, 7—259. (Пецо: Икавскошћакавски).
- Ресо, Асим: *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, ANUBiH Djela, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka knj. 35, Sarajevo 1986, 230 + 6 karata.
- Пецо, Асим: *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ ХХV, Београд 1961—1962, 295—328. (Пецо: Централнохерцеговачки).
- Ресо, Асим: *Govor Podveležja*, BHDZb IV, Sarajevo 1983, 209—281.
- Пецо, Асим — Милановић, Бранислав: *Ресавски говор*, СДЗБ ХVII, Београд 1968, 241—366 + карта. (Пецо — Милановић: Ресава).
- Ресо, Асим: *Akcent zela Ortiješa*, Grada Naučnog društva NR BiH X, Sarajevo 1961. (Пецо: Ортијеш).
- Ресо, Асим: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd 1978. (Пецо: Дијалектологија).
- Ресо, Асим: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd 1970. (Пецо: Акцентологија).
- Пецо, Асим: *Фонетика Вукова језика према фонетици ијекавске Херцеговине*, АнФФ V, Београд 1965, 191—197.
- Пецо, Асим: *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ ХХVI, св. 1—2, Београд 1963—1964, 177—218.
- Пецо, Асим: *Судбина кратког њ иза р у ијекавским говорима штакавског дијалекта*, ЈФ ХХХIII, 247—264.
- Пецо, Асим: *Промене непалаталних сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ ХХVIII, св. 1—2, Београд 1969. (Пецо: Непалатални).
- Пецо, Асим: *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ ХIII, св. 1—2, 57—63.
- Пецо, Асим: *Облици колективних именица на -ад*, НЈ VII, н. с., св. 7—10, 234—246.
- Пешикан, Митар: *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ ХV, Београд 1965, 1—294. (Пешикан: Староцрногорски).
- Пешикан, Митар: *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗбФЛ ХХII/1, Нови Сад 1979, 149—169.
- Пешикан, Митар: *Наши књижевни језик на сто година послје Вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд 1970.
- Пижурица, Мато: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград 1981, Посебна издања, књ. 12, Одељење умјетности књ. 2. (Пиж.: Колашини).
- Поповић, Иван: *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САНУ, Посебна издања књ. CDXXV, Одељење литературе и језика књ. 21, Београд 1968. (Поповић: Госпођинци).
- Реметић, Слободан: *Говори централне Шумадије*, СДЗБ ХХХI, Београд 1985, ХIХ + 555.
- Реметић, Слободан: *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ VI, Нови Сад 1970, 105—133. (Реметић: Кладањ).
- Реметић, Слободан: *О незнамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗБ ХХVII, Београд 1981, 7—105 + карта.

- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1959—1990, књ. I—XIV. (РСАНУ).
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967—1969. књ. I—III, Нови Сад (Матица српска), 1971—1976, књ. IV—VI. (PMСМХ I—VI).
- Rešetar, Milan: *Die serbokroatische Betonung süwestlicher Mundarten*, Wien, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I. (Решетар: Бетонунг).
- Rešetar, Milan: *Der štokavische Dialekt*. — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907). (Решетар: Штокавски).
- Ружичић, Гојко: *Акцентски систем пљеваљског говора*, СДЗБ III, Београд 1927, 115—167. (Ружичић: Пљевља).
- Симић, Милорад: *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 1—124. (Симић: Обади).
- Симић, Радоје: *О такозваном „незамењеном јагу“ и околн њега*, ЈФ XXXVIII, Београд 1982, 131—151.
- Симић, Радоје: *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд 1972, 1—618 + карта. (Симић: Левач).
- Симић, Радоје: *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, књ. 31, Београд 1980, 93—136. (Симић: Скица).
- Симић, Радоје и Остојић, Бранислав: *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Титоград 1981.
- Скок, Петар: *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*. -- Загреб (ЈАЗУ), 1971—1974), књ. I—IV. (Скок: I—III).
- Станић, Милија: *Ускочки говор*, СДЗБ XX, Београд 1974, 1—259. (Станић: Ускоци I).
- Станић, Милија: *Ускочки акценат*, СДЗБ XXVIII, Београд 1982, 63—191. (Станић: Ускоци II).
- Стевановић, Михаило: *Ђаковички говор*, СДЗБ XI, Београд 1950, IV + 1—152.
- Стевановић, Михаило: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд 1933—1934, 1—129. (Стевановић: Источноцрногорски).
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнोजезичка норма*. -- Београд (Научна књига), 1975 (треће издање), књ. I, X + 653.
- Стевовић, Игрутин: *Шумадински говор у Грузији с особитим освртом на акценте*, СДЗБ XVIII, 401—635 + карта. (Стевовић: Грузја).
- Тешнић, Милосав: *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII, Београд 1977, 159—328. (Тешнић: Љештанско).
- Ђупић, Драго: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, Београд 1977, 1—226 + карта. (Ђупић: Бјелопавлић).
- Ђупић, Драго: *Преглед главнијих особина говора Зета*, ЈФ XXXIII, Београд 1977, 265—284. (Ђупић: Зета).
- Hraste, Mate: *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*, Filologija I, Zagreb 1957, 59—75. (Храсте: Кановачки).
- Цвијић, Јован: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, СЕЗБ IV, ССXXXVI. (Цвијић: Б. полуострво).
- Цвијић, Јован: *Метанастијачка кретања. Њихови узроци и последице*. — СЕЗБ XXIV, Насеља 12, VIII + 96. (Цвијић: Метанастијачка кретања).
- Šimundić, Mate: *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela ANUBiH XLI, Odjeljenje društvenih nauka 26, Sarajevo 1972, 3—219 + karta.
- Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom -- hrvatskosrpskom jeziku* (treće izdanje), Sarajevo 1973.

УВОД

1. Драгачево је област у југозападној Србији. То је бивши драгачевски срез, који је припадао рудничком округу. Са севера је омеђено Западном Моравом (од ушћа Ћетиње и Скрапежа до Овчарско-кабларске клисуре). Одатле му границу чини венац планине Јелице, која се протеже у правцу југоистока све до Каоничке реке. Ту досеже до планина Троглава и Чемерна, нагло скреће ка северозападу и пресеца Лучку реку, Моравичину притоку, и долази до потока Жировња. Даље границу чини тај поток све до ушћа у Западну Мораву, одакле настаје Морава као западна граница Драгачева. Ова граница је дата по Ердељановићу (*Д. Драгачево* 5), а села која су тада чинила драгачевски срез су: *Дучаловићи, Марковица, Ргари, Здоке, Граб, Рдогача, Горачићи, Губеревци, Милатовићи, Властелице, Каона, Горњи Дубац, Доњи Дубац, Виџа, Живница, Турџа, Тиџање, Пухово, Негришори, Лисце, Лучани, Дљин, Пилатовићи, Крстац, Лис, Гуча, Рги, Кривача, Пиљник, Котрајса, Бели Камѣн, Вучковица, Лиса, Осбаница, Луке, Брезовица, Горњи Краварица, Доњи Краварица, Лопачи, Вирово, Церова, Трбовач, Миросавци и Трешњевица*. Данас се, међутим, Драгачевом сматра територија општине Лучани, мада његови становници знају која су све села раније припадала драгачевском срезу, а доцније припојена пожешкој, чачанској, ивањичкој и арњској општини. Дијалекатска грађа је прикупљана у селима која се данас сматрају драгачевским, тј. припадају општини Лучани).

2. Овдашње становништво не сматра Драгачево Старим Влахом, као што га није сматрало ни раније (Ердељановић: н. д. 7). И у народној песми *Бан Милугин и Дука Херцеговац* се каже:

„... Оде право уз воду Мораву,

Докле с' прими ломна Влаха Старог“ (Вук: *НП II*, 127), а даље стоји:

„... Здраво Дрину воду пребродио,

А маши се ломна Влаха Старог,

Докле дође до Ужница града,

Па се спусти у Пожегу равну“ (Исто, 129).

Географски положај учинио је Драгачево изолованим „од знатних историјских догађаја у средишњем веку“ (Ердељановић: н. д. 8). Оно представља велики басен омеђен планинским венцима. Отворено је само на северној страни, према пожешкој котлини, куда су ишле најзначајније саобраћајне везе.

3. Први писани докуменат о имену Драгачева потиче тек из 1718. год. На једној аустријској карти поробљених српских крајева записан је и драгачевски дистрикт (Новаковић: *Прилози XVIII*, 102). Следећи помен је из 1811. У дипломи Проте Гучанина стоји да га је Карађорђе именован за војводу драгачевског. Највероватније је Драгачево добило име по неком по-

знатијем човеку који се могао звати Драгач. По њему је, вероватно, име добила и река Драгачица.

4. Читава област се дели на Горње и Доње Драгачево, а границу између ова два приближно једнака дела чини највећа драгачевска река *Бјелица* (*Белица*). У Г. Драгачеву су села: *Губерџици*, *Милаговићи*, *Властелице*, *Каона*, *Горњи Дубац*, *Доњи Дубац*, *Вучковица*, *Бели Камѐн*, *Котража*, *Пишаник*, *Рти*, *Кривача*, *Живица* и *Вица* (Јовановић: *Г. Драгачево* 313—314). По некима овамо спадају још и *Брџовица*, *Толџиница*, *Луке*, *Осаоница*, *Трџињевица* и *Миросавци*. Ова села Јовановић није обухватио својом студијом. Остала села спадају у Доње Драгачево.

5. Конфигурацију драгачевског краја дао је сликовито Ј. Ердџановић у поменутој студији (15): „Да бисмо добили јасну представу о драгачевском земљишту, ваља нам само замислити Шумадију много јаче заталасану, тако да јој сви облици буду оштрији, у већој мери изражени.“ Због природних погодности, велики број домаћинстава се бави земљорадњом и сточарством. Највише се сеје кромпир. У Котражи постоји Институт за кромпир, јединствен у земљи. Он се у јесен откупљује у свим селима, као и малине и јагоде, чије се гајење овде показало прилично уносним послом. Иако Драгачево има нешто оштрију климу, ипак успевају разне врсте воћа, нарочито шљива.

Поред граничних планина Овчара (998) и Јелице (967), у Драгачеву су највише планине Сјекира (овде је обичније Сикира), са висином од 741 м, Лис (726) и Голубац (700). Остало земљиште је између 300 и 500 м надморске висине. Највећа река је Бјелица (Белица), која извире испод Јелице планине и улива се у З. Мораву.

6. Поред живог народног предања о пореклу појединих породица, о томе сведоче и две поменуте антропогеографске студије, базираним на подацима прикупљеним крајем прошлог и почетком овог века. Највећи број драгачевских породица је пореклом из динарских крајева (Црне Горе и Херцеговине). Досељавање је махом обављено током 18. и 19. века. Сеобе су често имале етапни карактер. Истичемо ово због тога што је приличан број досељеника из области Старог Влаха, рудничког и ужичког округа, дакле из предела који су у прошлим вековима насељавани из матичних динарских крајева. Од укупно 190 породица настањених у Г. Драгачеву, 150 их је досељених из југозападних крајева. Осталих 40 породица „овде су од када се памти“ (Јовановић: н. д. 356). Осим три породице, које су се овде настаниле пре 300 година, и једне из 1901, све су се доселиле током 18. и 19. века. У 18. в. досељена је 51 породица, а у 19. веку њих 95. у првој етапи (18. в. и раније) дошле су овде 54 породице. Ни ово досељавање није обављено одједном већ у два маха: крајем прве и крајем друге половине 18. в. Јовановић сматра да је пред прво досељавање ова област била слабије насељена због одлива ранијег становништва у крајеве које је заузела Аустрија од 1718. до 1738. Он такође додаје да је „могућно да су се неке породице из сеобе под патријархом Арсенијем IV у своме путу овде задржале“ (н. д. 358). После свиштовског мира био је положај српског становништва безбеднији, што је довело други талас досељеника.

7. У другом, прилично кратком периоду, доселило се 38 породица, што представља, с обзиром на кратко време, врло знатан број. Ове су породице дошле с Карађорђем (кад се вратио од Сјенице).

8. У трећој етапи (19. в.) Г. Драгачево је примило 58 породица. То су била појединачна досељавања.

9. Од укупно 273 породице, колико их је крајем прошлог века у Д. Драгачеву затекао Ердељановић, 233 су досељене. Од тога су 203 из Старог Влаха, Црне Горе, Херцеговине и рудничког и ужичког округа, „што значи да на досељенике из самих југо-западних крајева наших долази 87,12% од свега броја досељених породица а преко 74,35% од броја свих породица у Доњем Драгачеву“ (н. д. 96). За 40 породица се не зна порекло.

10. И у Д. Драгачево становништво је долазило у етапама. У првој фази (18. в. и ранији векови) дошло је 70 породица, највише крајем 18. в. Боље прилике у Србији тога доба привукле су ову групу досељеника.

11. У другој фази (1804—1813) досељено је 40 породица. То је било „досељавање у маси“ (Ердељановић: н. д. 87). Тада су ове породице дошле са Карађорђем, при његовом повратку са похода у Стару Србију. То је време веома значајно за насељавање Д. Драгачева јер му је довело масу народа.

12. Трећи период у насељавању ове области траје од другог српског устанка до средине 19. века. Политичке прилике су тада у Србији биле врло повољне. Држава је досељеницима давала разне олакшице да би привукла што више новог становништва, пошто су многе области биле ретко насељене. Тако повољни услови привукли су у Д. Драгачево 68 породица. У II половини 19. в. досељено је 55 породица, али оне чине врло мали број становништва јер су „ове новије породице мале, инокосне и готово увек сиротне“ (Ердељановић: н. д. 88).

13. Кад се сведу бројеви староседелаца и досељеника, види се да су у Драгачеву крајем 19. и почетком 20. в. биле 463 породице. И за старе породице (њих 80) може се претпоставити да су се однекуд доселиле, али знатно раније. Укупно имају 383 досељене породице. Највише их је из Старог Влаха (202), затим из ужичког, рудничког и чачанског округа (68), Старе Србије (37), Црне Горе (24), Херцеговине (19), других крајева Србије (9) и Босне (4), док се за 10 породица не зна одакле су дошле. У I етапи дошле су 124 породице, у II 78 а у III 181. Поуздано се зна да је из југозападних (јекавских) крајева у Драгачево насељено 346 породица.

14. Стари Влах је, током миграционих струјања, имао улогу прелазне земље (Цвијић: *Б. полуострво CLXIX*). У њему се динарско становништво краће или дуже задржавало, а затим кретало даље. Постојале су двоје метанастазичке вратнице. Једне чине Мокра гора и Кремна, а насељавају златиборску површ, Ужичку Црну Гору, Горње и Доње Драгачево итд. Друга, још значајнија, станица је Кокин Брод. Ту је била и нека врста границе између Србије и Старе Србије. Кроз ову станицу пролазе исељеници из читаве источне Херцеговине у једном краку велике динарске струје. Насељавају се по данашњем златарском крају, око Муртенице и по суседним пределима, преливају се потом, крајем 18. и почетком 19. в., у драгачевско подручје.

Ову етничку структуру треба посматрати и у вези са сеобама из Васојевића и са пештерско-сјеничке висоравни. (У свести народа је да све што отуда долази, потиче из Арнаутлука, Сјенице, Турске). Процент овог становништва није тако велик.

15. Посебно је важно, у опису појединих дијалеката и њиховог формирања, утврдити супстратски слој датих области. То је, уједно, и једно од најтежих питања историјске дијалектологије. Драгачево није кршевито, као, рецимо, суседни ужички, моравички и студенички крај. Равније је и погодније за основне делатности старог становништва — земљорадњу и сточарство — од свих крајева у југозападној Србији. Стога је разумљиво да та зона није била ненасељена пре доласка динарског становништва. Ердељановић и Јовановић наводе, рекли смо горе, 80 старих породица. „Али ваља знати, да су породице из 18-ог века готово све веће и разгранатије од породица из 19-ог века“ (Ердељановић: н. д. 85—86). Исто тако, косовско-метохијска метанастазичка струја, појачана становништвом моравске Србије (нарочито из ибарске и западноморавске долине), могла је, у походу на прекосавске равнице, оставити део свог становништва (в. Цвијић: *Метанастазичка кретања* 9—10; Јовановић: *Г. Драгачево* 358). Иако је тешко доказати докле су се породице које су овде остале кретале уз долину Западне Мораве, ипак се улога супстрата не сме занемарити. Тај слој ће делимично утицати на физиономију драгачевскога говора.

16. Драгачевски говор испитивао сам у више наврата, од 1984. до 1989. године. Дијалекатска грађа прикупљана је у више села снимањем на магнетофонске траке, попуњавањем упитника и бележењем у радне свеске. Особе са којима се разговарало биле су, у највећем броју случајева, старије од 60 година и добро су репрезентовале овај дијалекатски тип. Говор испитиваног подручја је уједначен: нема ниједне изоглосе која би делила терен. То је млађи говор херцеговачког типа у југозападној Србији. Има новију акцентуацију, разликује сва четири новоштокавска акцента и релативно добро чува поста акценатске дужине. Међутим, карактеристично је метатакситичко повлачење кратких акцената на кратку пенултиму двосложних и тросложних речи: *жeнѝ* > *жѝeнa*, *пoтѝк* > *пѝтoк*, *тoплѝнѝ* > *тoплѝнa*, *дoмѝћѝн* > *дoмѝћѝнa*. Такође су бележени и примери кановачког дуљења: *пѝтoк*, *сѝсѝтрa*.

17. Говор Драгачева је у основи ијекавски, што је и разумљиво с обзиром на масовно досељавање из крајева са ијекавским рефлексом старог гласа љ. У новије време, међутим, јак је утицај екавске говорне и писане речи (путем школе, администрације, штампе, радија и телевизије). Зато је ијекавизам знатно нарушен и, чини нам се, у повлачењу. Ово и због тога што је одавно прекинут прилив ијекавског становништва из југозападних крајева, па сада утицај долази само са истока.

18. Говор наше зоне има највише сличности са источнохерцеговачким и шумадијско-војвођанским идиомима. Поред наведене супстратске базе, у овом случају можемо говорити о два адстратска слоја. Први је источнохерцеговачки, који је дошао у току метанастазичких кретања током 18. и 19. века. Други је онај шумадијско-војвођанског типа, присутан нарочито у новије време.

19. Циљ овога рада је дескрипција драгачевскога говора и одређивање његовог места на дијалектолошкој карти штокавског наречја. С тим у вези пратићемо поједине изоглосе и покушати одредити њихов правац. Све то, опет, подразумева и теоријска разматрања појединачних феномена, као и поређење са суседним и удаљенијим сродним говорима.

Рад на терену обављен је у следећим местима:

<i>Бѣлѣ Камѣн</i> (БК)	<i>Дучаловићи</i> (Дуч)
<i>Вѣча</i> (Ви)	<i>Ђѣрѣћ</i> (Ђ)
<i>Властѣљице</i> (Вл)	<i>Зѣоке</i> (Зе)
<i>Вучковица</i> (Вуч)	<i>Кѣтрајса</i> (Кот)
<i>Гѣрачићи</i> (Гор)	<i>Крѣстац</i> (Кр)
<i>Гѣрњи Дубац</i> (ГД)	<i>Лѣса</i> (Лис)
<i>Грѣб</i> (Гр)	<i>Лѣса</i> (Л)
<i>Губѣрѣвци</i> (Губ)	<i>Мѣлатовићи</i> (Мил)
<i>Гуча</i> (Гу)	<i>Пѣшанѣк</i> (Пш)
<i>Дѣѣн</i> (Дѣ)	<i>Рѣти</i> (Рти)
<i>Дѣњи Дубац</i> (ДД)	<i>Турѣца</i> (Тур)
<i>Дубѣе</i> (Дуб)	<i>Нѣгрѣиори</i> (Нег)
	<i>Пѣјовићи</i> (Пај)

Од 25 испитаних села само Лиса припада Ивањичкој општини, мада се и она сматра некадашњим драгачевским селом.

II

ФОНЕТИКА

А. ВОКАЛИ

20. Драгачевски говор има стабилан вокалски систем. По томе је близак источнохерцеговачком говору, као и изговору вокала у стандардном српско-хрватском језику. Уопште нема осцилација у изговору вокалских фонема у правцу отворености или затворености. Појединачна, врло ретка одступања нису вредна пажње и могу се сматрати резултатом експресивности у казивању. То је, уосталом, особина свих говора и не спада у домен ове врсте истраживања.

Вокалски систем драгачевскога говора има, дакле, пет вокала и сонант *р* у вокалској функцији:

и   у
е   о + р
а

21. Сви вокали познају квантитативне опозиције. И вокално *р* такође може бити дуго и кратко. Овде би ипак требало истаћи две ствари:

1. Дуги вокали су нешто дужи од одговарајућих вокала у говорима шумадијско-војвођанског типа;

2. Вокали под дугоузлазним и краткосилазним акцентом понекад имају карактеристичну интонацију. Дугоузлазни акценти немају типичну интонацију коју имају херцеговачки говори. Краткосилазни акценат је са приметном силазном интонацијом, управо онаквом каква је у херцеговачким и староцрногорским говорима. На то указује слушни утисак а права природа њихова може се експериментално утврдити.

Што се квантитета дугих вокала тиче, та појава је позната већини западних говора. Више пута сам од саговорника на терену чуо како Ужичани, Ивањичани и Чачани „отежу кад причају“. У Горњем Милановцу, опет, кажу да Чачани и Драгачевци „млого отежу“, док за просечног Београђанина, рецимо, „отежу“ сви од Београда до Јадранског мора.

И друга особина (интонација вокала) својствена је говорима који се налазе западније од нашег, пре свега онима херцеговачког типа, у Херцеговини и Црној Гори. Тако и реченица има карактеристичну интонацију, таласасту, са уочљивим тонским осцилацијама, за разлику, нпр., од стандардног језика чија је интонација више равна, без већих амплитуда¹.

¹ Мислимо, пре свега, на говорну реч, рецимо, радио- и ТВ-спикера која се, незванично, узима као образац правилног изговора. То би она, у ствари, требало да буде. Интонациона компонента, познато је, није нормирана.

Вокално р

22. Квантитативна дистинкција сонанта *р* у вокалској функцији добро се чува у овом говору.

а) кратко *р*

— *бркови* Ка Вл Вуч Тур Пај Дљ Пш, *бржѝ*, *-ā*, *-ē* Тур Кот Пај Гор Губ Пух Кр Зе Вл, *трка* Пух Гу Вл, *крсна* слава Вл Пух Нег, *врѝ* е дрѝш Кот, Царевѝг *врха* Дљ, *грлиги* Зе, *држјала* Тур, *дрште*, *држи*, *држѝ* Вуч, *истрчак* Вл, *крс* Лис Тур ГД, *скригени* рѝкѝ Кот, *мрчѝви* Вуч, *прс* Гу Лис Вуч Вл Ка Кот, *прстен* Тур, *првешче* Вл, *рђа* Гр Лис Гу Вл Пух Зе Губ, *Рти*, *Ргари* (свуда), *прсти* Гу Гор Пух Пш, *Србин*, *српски* (свуда), *трлица* Вл Вуч Гор Губ Нег Пух Лис Гр Пш, *трљѝ* Зе Кр Пух Гр Вуч Вл, *црѝ* Ви Губ Гу Пш Кот БК Лис Кр Дљ, *црѝен*, *црѝена*, *црѝени* Тур, *утрчак* Лис;

— *бришеле* (= брстиле) ГД, у *брскѝм* Гу, у *брскѝ* Кр, *брбљати* Гу Вл Вуч БК, *дрндаѝ* (= пацов) Тур, *врсница* Вл Зе Гр Ђ Пух Дљ, *врховна* Гу, *дрктѝ* Тур, *грлати* Пај, *држсава* Гор Губ Пај Кот Гр Ђ Л, *држјавна* Лис Кр ГД, *заврзуе* Л ДД, *здржјавна* Гу, *дрктѝ* Пш, *кригѝнѝ* ѝме Вл, *кришјавна* се Лис, *мрѝина* Кот, *рђаво* Пај, *рђава* Вуч, *црквица* Губ, *Врњачка* Бања Вуч, *крстачки* Тур, *прекришѝти* Ви;

— *брѝвѝ*, *брѝвима* Л Губ Зе Гр Ви Пух Кр Лис Вл Дуч, *Вѝскрс* Лис Вуч Кот Ђ, *здрште* Тур, *врдалама* Лис, *врстамо* мѝруз Тур, *изврѝ* Пај, *издржѝ* Гор Дљ Нег, *кригѝвѝ* Лис, *кригѝно* Гу, *раскригѝно* Лис, *прекрстѝм* се Пух, *напрсла* Вуч, *пѝврѝница* Вл, *распрѝас* Вуч.

б) дуго *р*:

— *брк* Вл Ка Вуч Дљ Пш Тур Пај, *брз* (свуда), *грм* Гор, *жртѝе* Губ, *црѝ*, — *црѝи* Тур, *крѝ* Вуч Кр Пух Ђ Вл Пај, *црква* Вуч Дљ Нег Ви Мил Зе Гр, *трн* Пух БК, *трње* Рти Вл Ка, ис *Црног* вђа Кот Вуч, *прѝи* Ка Лис Дљ Зе Ви;

— *брза*, *-ѝ* (свуда), *врђети* Губ Гор Лис, *врли* Тур, *врста* Пај Кот, *грдан* Губ Нег Ви БК ДД, *нагрѝила* Вл, *дрѝа* Пај Кот Дуч, *брѝа* Вуч БК Пш Дљ Кр, *загрнѝ* Тур Нег Ви, *оврѝѝмо* ДД Пај Дуч, *заврѝили* Пух Гор Лис, *стрѝљен* Лис, *сврѝѝ* Пш ГД, *трѝѝм* Вуч, *трѝљѝ* Кот Губ, *мрѝѝм* ГД Зе Дуч, *црна*, *-ѝ* (свуда), *црѝѝ* Тур, *црѝѝац* Вл, *црѝѝци* Гу, *напрскѝ* Губ Пај, *четвѝтак* Пај Гор Вуч Пух;

— *заврнем* Пух ГД, *зѝгрнѝ* БК, *закѝврне* Пај, *ѝмрѝла* Ви Пш Губ Тур Кот Вуч, *раскрѝше* Вуч, *четвѝгѝ* Тур, *учѝтѝрђен* Вл, *зѝцрѝи* Гу, *зѝврѝи* Пух, *нагрѝи* Гор, *пѝтѝрѝде* Вуч.

У погледу квантитативне дистинкције вокалног *р* исто стање је у другим говорима овога типа, а у говору Дубровника² и Цавтата³, међутим, вокално *р* је увек кратко.

23. Појава секундарног вокала иза слоготворног гласа *р* је природна тенденција да се тај глас десилабизује и да се функција носиоца слога пренесе на, за језичко осећање, „нормалан“ вокал. Поред ретких примера:

² Будмани: *Дубровник* 156.

³ Брозовић: *Цавтаг* 497.

— *јѣтрве* Губ, *свѣкрва* Вл, —
много су обичнији:

— *јѣтрова* Вл, *јѣтрова* Тур Вуч Лис, двѣ *јѣтрове* Вл, *јѣтрову* Гр Губ, *свѣкрова* Гр Кот Тур Лис, са *свѣкровѡм*, — *свѣкрову* Губ.

Тако је и именица *острво* забележена у облику *ѡстрво* Тур.

Исти феномен констатован је у облицима глагола *рвати се*, с тим што се као секундаран јавља вокал у:

— *рѡѣ се*, — *рѡали се* Тур, да *се рѡемо* || *рѡемо*, — *пѡруемо се* Гр;

— *рвѣ се*, — *рвајѡ се* Л, *рвѡња*, — у *рвѡњу* Вл.

24. Девокализација гласа *р* испред вокала у радном глаголском придеву глагола *умрети* обична је на целом терену: — *зѡмрѡ*, *ѡзумрѡ*, *пѡмрѡли*, *ѡмрѡ*, *ѡмрѡла*, *ѡмрѡло*, *прѡмрѡ*.

25. Десилибизација вокалног *р* је појава општијег карактера која обухвата и екавске и јекавске говоре. Од екавских говора познају је сремски⁴, тршићки⁵, мачвански⁶, левачки⁷, трстенички⁸ и други. Такође је позната јекавским говорима⁹.

26. Старији испитаници немају девокализовано *р* у примерима:

— *зрѡко*, -- *зрѡчѣ*, — *зрѡку* кѡву Вуч, *зрѡко* Губ БК Дљ, *зрѡка* Пш Гор Ви, гѡврѡн *зрѡкѡ* Тур.

Код облика именице *врхъ* (који су изгубили сугласник *х*), такође нема девокализације:

— на *врѣ* цркве Лис, на *врѣ* сѣла ДД, у *врѣ* астаѡла Вл, у *врѣ* собрѣ Губ, у *врѣ* Пјавевића Ка, до *врѡ* Губ, ис Црног *врѡ* Вуч, на *врѡ* Губ, по *врѡ* Кр Вл.

ЗАМЕНА ВОКАЛА

27. Често се у овом говору међусобно замењују вокали. Појава је обичнија у речима страног порекла. Фонетски лик једне речи прилагођава се сопственом изговору, зависно од перцепције говорника једног дијалекта. Вокали који нису под акцентом подложнији су променама. Узроци супституције вокала, најзад, могу бити и морфолошке природе.

Вокал *а*

28. о м. *а*

— *бојѡги* Вуч, *понѡиѡ* поѡдена Вл, *ѡсандомѣриѡ* ГД, у *конѡолѡриѡ* Кот, *отѡроси се*, --- *пѡслѡжѡвник* Гу, *пѡлѡѡѡнѡиѡ* идѣ прѡво и пѡложѡ стѡци, — дѡђе

⁴ Б. Николић: *Срем* 334.

⁵ Б. Николић: *Тршић* 404.

⁶ Б. Николић: *Мачва* 245.

⁷ Симић: *Левач* 72.

⁸ Јовић: *Трстеник* 41.

⁹ Вуковић: *ГПД* 38; Пиж.: *Колашин* 59-60; Кашвић: *Конавле* 17.

пдлажѡник Вл, *пдложсоник* Вуч, *расоднѡик* Кот, *мигрѡлѡз* Нег Вуч Пш Губ Ка Лис Гу, од *мигрѡлѡза* Пај, *мигрѡлѡзе* Тур, на *мигрѡлѡзу* Кр, *мигрѡлѡско* одељење Гор, *чѡршови* Лис, *чѡришѡва* Вл, *чѡришѡвић* Вуч, *шнѡле* Кот, *шдлѡвѡње*, — *шдлѡвати*, — *шдлуеш* Вл.

Морфолошке узроке супституцији имамо у примерима:

— *скдњају се* Кот, *скдњали* ћѡцу Вл, *скдњѡш* Тур, *уклоња* Ка, *уклоњѡ се* Губ, —

где је на замену вокала *a* утицао вокал *o* из основног облика *склонити*.

На целом терену, сем ретких изузетака, *a* је замењено вокалом *o* у прилогу *онамо*:

— *ѡнамо* Дуч Гу Вуч Мил Губ Кот Лис ДД Тур;

— *ѡнамо* Вуч ГД.

Исту замену познаје и прилог за место *долѡко* Тур ДД.

Из Пшаника је потврда *зѡнсто*, са *o* м. *a*, према књижевнојезичком *заиста*.

29. е м. а

Сродни говори херцеговачког типа¹⁰ често имају вокал *e* м. *a*. У Драгачеву се та замена сусреће у примерима:

— *беги* ГД, *беѡги* Вуч, *бѡѡги* Пај, *беѡѡги* Кот, *беѡѡги* Гор, на *бѡтѡн* гѡс Вуч, *вѡшер* Тур Пш Кот Лис, два *вѡшера* Гу, *вѡшерѡште* Губ, на *вѡшерѡшту* Пух, *о вѡшеру* Гр, не *дозѡдѡлѡвам* Вл, *Ивењѡца*, — у *Ивеници* Вуч, више *Ивењѡце* Рти, у *Ивењѡци* Вуч Л, *шѡсѡт кѡњѡнѡка* Вуч, *златну мѡдељу* Лис, *пѡрећѡга сапѡна*, — *пѡрѡћи сапѡн* Вл, *пѡчет* Кр, *чѡршев* Тур, *чѡршеве* Вл, за *чѡршеве* Кр, у *Шѡѡѡцѡрско* Кот.

30. Прилог за време *сѡтра* и *сѡградан* бележили смо у књижевном облику али и са *e* на месту *a*:

— *сѡтре*, — *прѡсѡтре*, — *ѡ сѡтре* и *прѡсѡтре* Вл, *сѡтре* Губ, *сѡтрѡдѡн* Лис Гр, *сѡтрѡдѡн* Лис Вл Вуч, *сѡтрѡдѡн*, — *сѡтрѡдѡн* Дуч, *сѡтрѡдѡн* Кот;

— *сѡтра* Вл Пш, *сѡѡтра* Кот, *сѡтра* Губ Вуч, *сѡтрѡдѡн* Л Зе Ка, *сѡградѡн* Вл Гор, *сѡтрѡдѡн*, — до *сѡтрѡдѡн* Губ.

31. Супституције у неких прилога су морфолошког порекла. Поред веома ретких облика *када*, *сада*, *куда*, на целом подручју је:

— *кѡде* Губ Вл Тур Гор, *сѡде* Мил Кот Губ Вуч ДД Гор Пш Пух Дуч Гу Гр, *сѡдѡ* Гу, *кѡде* нѡсам прѡшѡ Гор, нѡмам *кѡде* Гу, *кѡдѡ* сам прѡшѡ Ђ, *кѡдѡ* ћу Пај, *кѡдѡ* Вл Дљ Ђ, *ѡдѡ* Вл, *тѡдѡ* Вл Вуч, *ѡдѡ* Ђ. Исто тако су ови прилози у честој употреби без финалног вокала (в. одељак о „покретним“ вокалим).

У примерима:

— *грѡновѡча ѡмѡ вѡћѡ калибер* Губ, *калибер* двѡес Л, *ѡдем у кѡгѡстер* Вуч, *мѡнистер* Тур, Вл, ---

задржава се фонетски склоп преузет из страног језика.

¹⁰ Пецо: *ИХ* 33—35; Вушовић: *ДНХ* 12; Вуковић: *ГПД* 8—11; Пиж.: *Колашин* 60—61; М. Никוליћ: *Горбѡње* 659.

32. у м. а

— амбула̀џу Вуч, жандуме́риџа ГД, фудуме́нте Вл, фурдуме́нте Вуч, фурдуме́нти Вл.

33. и м. а

— бија̀ги Пух, бија̀ги Губ, бија̀ги Гор, ва̀лди Ка, на ва̀ширима Вуч, гледи́џи (= они што су дошли да виде девојку пре просидбе) Вл, дџа̀и рџд Вуч, про-
ду̀џи дџа̀е Гор.

34. У Драгачеву се равномерно употребљавају облици прилога *дџста* и *дџсти*. У вези са тим можемо констатовати да је вокал *и* овде дошао аналог-
гијом према прилозима *дџли*, *дџри* и сл., али је исто тако прихватљиво Ваја-
ново тврђење да су ови прилози двојаког образовања: старије *до суті* и новије
*до сута*¹¹.

Вокал о

35. а м. о

— спре́ма се алу̀џа Губ, аперџи́џа Ка, аперџи́џа Лис, аперџисала слѣпо пре-
во Вл, аперџисали га у Ча́чку Кр, аперџисали му проста́ту Гу, аперџиса́н пре два
дџна Лис, аперџиса́ни Тур, аперџиса́г Вуч, аперџиши́ Кот, на њо̀^џ баја́нџ Л, џво̀ е
ба́нсек Лис, ба́џне ме¹² Гу, упане́ у вџгља̀г Вл, пангџџе́рско оделе́ње Гор, џпе́
ти ра̀вџиши Лис.

36. у м. о

— бу̀ла̀џа¹³ Вуч, бу̀ра̀ниџа Тур Кот Вуч Ка, бу̀ра̀ниџе́ Кр, бу̀ре по образима
Тур, ву̀дѐниџа Тур Гр Губ, у ву̀дѐниџи Губ ГД, уз дукуме́нте, — до̀ђу кармуни-
ка̀ши, — карму̀нику Губ, носиле се кундре¹⁴ Вуч, на куфере́џиџу Гор, по̀љу-
прѝвредџе́ Вл, о по̀љупрѝвреди Пај, у по̀љупрѝвреди Кот, по̀љупрѝвреду Гр.

37. е м. о

— има́ једна зарџзетина Вуч, не ме́же Лис, у вр Па̀јевџа Ка.

Речце *ево* и *ето* бележили смо са финалним *е*:

— ѐвџ га Вуч Мил Лис, ѐвџ Вл, ѐвџ ти Дљ, ѐвџ ме́не, ѐвџ те́бе Вуч, ѐвџ га
во̀ђ на бруду Вл, ѐтџ вла̀с, ѐтџ га Вл, ѐтџ ти ГД Вл, ѐвџ и Гу, ѐвџ га Милу̀тин
Вуч, ѐнџ ме́не ку̀ђџ Мил, ѐвџ ти прџбина ле́ба Вл.

Аналошког је порекла *е* у облику:

— код џвег дома̀џина Дуч.

38. Бројне именице и збирни бројеви имају увек *-оро* : *џетворо*, *пџторо*,
шџсторо, *деветоро*; *џетвориџа*, *пџториџа*, *шџсториџа*, *деветориџа*. По тој црти дра-
гачевски говор се подудара са говорима северне Црне Горе¹⁵, који такође

¹¹ André Vaillant: *La langue de Dominko Zlatarić* I. Travaux publiés par L'Institut d' études slaves VI, I Phonétique, Paris 1928, 257.

¹² У РМСМХ се упућује на одредницу *бџиџути*, -нџм (I, 152).

¹³ Исп. итал. Balanza (Voerio, *Dizionario del dialetto Veneto*).

¹⁴ У турском је *kundura* (Шкаљџи: *Турџизми* 425), мада имамо и потврду *кџндурџа* (= обуџа од гуме) Тур.

¹⁵ Станиџ: *Ускоџи* 59; Вукоџиџ: *ГПД* 67; Пџџ.: *Колџиши* 65.

познају само облике на *-оро*. Од територијално ближих говора тако је у Горобиљу¹⁶, Љештанском¹⁷ и Грузи¹⁸, док напоредну употребу облика на *-еро* и *-оро* налазимо у источној Херцеговини¹⁹ и југозападној Црној Гори²⁰.

Вокал *e*

39. *a m. e*

— *ветра̑ача*, — *нач̑алник* Губ Нег, *гастам̑ен̑аг* Ка, *т̑икван̑о* с̑еме Гу, *участву̑је*²¹ Вуч, *и̑гарица* Тур, од *и̑гарице̑* Губ, *и̑гарицу̑* Ђ, *за̑игина*²² Пух Вл.

40. *o m. e*

— *запропа̑стила се* Вуч, у *концола̑ри̑у* Кот.

Непроменљиви придев *тазе*, преузет из турског језика, чули смо и у форми *тазо* Вуч Гр.

Облици 3. л. јд. с. р. придева *вру̑ћ*, *лош* и *наш* бележени су са *o m. e*:

— *вру̑ћо* гв̑ожђе Лис, *вру̑ћо* мл̑еко Губ, *вру̑ћо* мпи̑јеко, — *вру̑ћог* мпи̑јека, — у *вру̑ћом* мпи̑јеку Тур, *л̑шо* Гу, *н̑шо* пор̑екло Дуб;

— *л̑ше* Мил Губ, *л̑ше* ж̑ито Пш, *н̑ше* Нег Пух Зе Ви, *тр̑е̑е* Зе Тур, *г̑у̑е* има̑ње Вл, *г̑у̑е* ди̑ете Гор.

41. *i m. e*

— *зи̑ин* Вл Тур Лис, к̑ило *зи̑ина* Губ, *џми* вла̑шу *зи̑ина* Вуч, *џм̑еш* *зи̑ина* па *поз̑и̑иниш* Гр, *зи̑ином* Тур, на *зи̑ину* Кр, *ив̑ан̑е̑е*, — у *Из̑ра̑илу* Лис, *им̑ла̑рани* ба̑кра̑ч, — *поз̑и̑и̑ав̑и* се Вл, *про̑фисор* Лис, *цимент̑ан̑е* ц̑еви Губ, *ш̑иди̑е̑р*, — *ш̑иди̑е̑ра̑* Тур, дон̑еси *та̑зи* вод̑е Гр, *ин̑жи̑е̑р* Кот Вуч Пај, *ин̑чи̑е̑р* Тур, за *чи̑и̑е̑ра* ГД, *џи̑ом̑тар* Кот, два̑ *џи̑ом̑тра* Вуч, *џи̑ом̑три* ГД, са *џи̑ом̑тром* Лис, *бир̑и̑ет* Губ.

У Правопису се препоручују три облика једног прилога: *ла̑не*, *ла̑ни* и *ла̑ни̑*²³. У Драгачеву је увек:

— *ла̑ни̑* сам б̑ио у Студ̑еници Гу, *ла̑ни̑* је̑о м̑ољ Вуч, *ла̑ни* Вл Губ, н̑сам га *ви̑ћ̑о* од *ла̑ни̑* Кот.

¹⁶ М. Николић: *Горобиље* 679.

¹⁷ Тешћ: *Љештанско* 225.

¹⁸ Стевовић: *Груза* 606.

¹⁹ Пецо: *ИХ* 37.

²⁰ Вушовић: *ДИХ* 65.

²¹ Вероватно под утицајем језика богослужења.

²² Из Котраже је пример *зе̑итин*, облик који је фонетски најближи изговору у турском језику: *zeytin* (Шкаљић: *Турцизми* 650).

²³ *Правопис* 399.

Вокал у

42. о м. у

— *бобуљица* Лис, *обеди* га некако ГД, кад ми панѐ на *ом* Лис, *дмила се*, — *чим се дмием* Вл, у *Рдмѹнии* ГД, *гурбеколѡза* Кот, *гѹрбеколѡзан* Гор, *лѡжй се ѡумор* Ка, *фѣбровѡр* Тур, *бсмог фѣбровѡра*, — *фордумѣнти* Вл, *докомѣнга* Лис.

43. и м. у

Облици презента помоћнога глагола *биги* добили су и из инфинитивне основе, па се овде, поред ређег *будѣм*, *будѣши*, *будѣ*, најчешће говори:

— да не *бидѣ*, — кад *бѹнѣши*, — *бѹди* добар Вл, *бѹдѣши*, — *биднѣ* ГД, *бидѣ* Губ Л, *копко бидѣ* Кот, а мѣне штѡ *бидѣ* Ђ, ако *бидѣ* морало Гу, *бидѣм* Мил, кад *бидѣм* бѹѡ ни за штѡ Вуч.

Прилози *дању* и *ноћу* у Драгачеву гласе *дањи*, *ндѹи*. (О томе в. у Морфологији).

Вокал и

44. е м. и

— *комѣсија* Пај, *летературу* Пш, *летѹрђиѡа* Вуч, *медѣѹинска сѣстра* Пај Л, *ѹчила медѣѹину* Гу, *мѣнѹише* Гр, *ѹзимала неке намернице* Вуч, *реквѣѹѹцију* ГД, *рѣцѣтуе* Гу, *рѣцѣѹѹ* Дѡ, *фѡмелиа*, — *фѡмелиѡа* Мил, *вѣлкѡ е наша фѡмелиѡа* Губ, *там имѡ мѡја фѡмелиѡа* Кот, *иѣшѡрка* на бјеловѡм дрвету Пш.

У облику да *извѹинеш* имамо е место вокала и. Међутим, ову супституцију су условили морфолошки разлози. У нашем говору је инфинитивна форма *извѹинуги*, што се, уосталом, врло често чује и у говору образованих људи. Према глаголима типа *тонути* — *тонем* могли смо аналогијом добити ликове *извѹинуги* — *извинем*. Ипак је много распрострањенија појава морфема *-ни-* м. *-ну-* у инфинитивној основи глагола III Белићеве врсте. Тако облике као што су *бринити*, *скинити*, *погинити* и сл. истраживачи бележе у многим говорима штокавског наречја, нарочито икавским. О тој појави, са доста примера из различитих идиома, говори проф. Пецо у чланку „Глаголи типа *кринити* — *кринем* у српскохрватском језику“, ЈФ XXXV, Београд 1979, 141—145. (В. и литературу која је тамо наведена).

Кад је реч о туђицама попут, рецимо, *фамелија*, *медицина* и др., треба полазити од облика које те речи имају у изворном језику.

Итеративни облици глагола *ноћити* овде су:

— *ноћевала*, — *ноћевале* Вл, *ноћевѡ* Гор, *ноћевѡ* е вође Ђ, — што је добијено угледањем на глаголе са *-ева-*.

45. а м. и

— *газданскѡ кѹћа* Лис, *газданскѹ сѹн* Вл, *исцѣљаѡѡ* Лис, *кастѡле* Ви, *парамѡда* Губ, *прѡзѡлѹк* Вл Гр Вуч.

У Речнику МС — МХ постоје три равноправне одреднице којима се дефинише направа којом се сади: *сѡдѡљка*²⁴, *сѡдилиѡа* и *сѡдѡљка*. Овде је забележено:

— *сѡдѡљка* Вуч, *сѡдѡљком* сѡдим Губ.

²⁴ РСМХ V, 606—607.

САЖИМАЊЕ ВОКАЛА

46. Једначење двају вокала у суседству честа је појава у нашем говору. Пошто међу вокалима нема артикулационе границе, они се сажимају. На тај се начин најчешће уклања хијат. Процес се врши увек „на штету“ једнога вокала из вокалске скупине, па можемо констатовати да се он, практично, губи. Упрошћавању вокалских група свакако погодује одсуство ортоепских и семантичких ограничења. То ипак не значи да су асимилацији искључиво склоне групе које нису под акцентом.

Асимилација финалних вокалских група у овом говору је скоро увек регресивна. Ниједан од вокала није акцентован и увек се једначење врши у корист другог који, по правилу, постаје дуг.

47. *-ao > ō*

— *бјѣжѡ* Пух, *баѡѡ* Губ, *брѣјѡ* се Вуч, *брѡјѡ* Кот Дљ, *ваѡѡ* Зе Пух, *врѣћѡ* Гор, *врѡѡ* Ка, *враћѡ* Лис Дуч Вл, *вѣровѡ* Кр, *вѣкѡ* Ћ Ви Гу Тур, *виѡѡ* Мил Губ Л, *вѣзѡ* БК Пш Кр Дљ, *гаћѡ* Вл, *глѣдѡ* Ка Гу Тур Лис, *гѣрѡ* Вуч Вл, *дѡгнѡ* Пух, *дѣсѡ* Пш Л, *дрѡѡ* Тур, *дрѣжѡ* Нег Ви Вуч Ка Вл БК Мил Л Лис Дљ, *зѡспѡ* Пш, *зѡдимљѡвѡ* Лис, *зѡклѡ* Ви Губ, *имѡ* Вл, *изѡдѡ* Пух Гр, *јѡѡ* Гу, *кѡпѡ* Кр Вуч Вл Зе Тур Дљ Нег Ка, *кажњѡвѡ* Пух, *крићѡвѡ* Ка, *лаѡѡ* БК Кот, *лѣпсѡ* Лис, *лѣјѡ* Мил, *лѣпѡ* Вуч, *лактѡ* се Губ, *напѡ* Кот Лис, *настѡ* Дљ Нег Ви, *нѣстѡ* Гор, *дѡрѡ* Вуч Губ, *дѡбѡлѡ* Пух, *дѡстаљѡ* Кр Гор, *дѡстѡ* Вл, *дѡстѣљѡ* Губ, *пјѣвѡ* Зе, *плѡкѡ* Ви, *прѣчѡ* Вл Губ, *прѡдѡвѡ* Нег Кр БК, *прѡпѡ* Гу Вл, *дрѡ* Кр, *пѡбегѡ* БК, *прѣбјегѡ* Пух, *прѣпраљѡ* Кот, *прѡгнѡ* Гу, *прѡдѡ* Нег, *рѡзгрѡ* Вл, *рѡдовѡ* се Ви Губ Ка Кот Л Дуч Ћ Зе Кр, *рѡговѡ* Гор Дљ, *рѡспрѡдѡ* Вуч, *сѣјѡ* Ка, *смѣјѡ* се Лис, *спѡсѡ* ГД, *стѡновѡ* ДД Мил Пш Зе Кр Ви, *стрпѡ* Дуч, *ѣглѡ* Л, *ѣзјѡ* Гу ГД, *ѣмирѡ* Мил, *ѣздѡ* се Вуч ГД Ћ Пух Пш Л Мил Лис Ви Губ, *ѣпѡ* Пај, *ѣстаљѡ* Гу, *чѣкѡ* Пај Пух Гор Лис Вуч, *чаѡѡ* Дљ, *чѣпѡ* ДД, *иѣшѡ* ГД Пш БК.

48. Тако и у облицима у којима је *-ъл > -ao > -ō*:

— *зѡишѡ* Кр Нег Ви Вуч, *иѡишѡ* Пух Губ Гор Ка ГД ДД Вл Пај Кот БК Лис Тур Зе Гр Мил Гу Дљ Ћ Дуч Кр, *изѡишѡ* Вл Л Кот Пш ДД Кр Ћ Тур Дуч, *прѡишѡ* Вуч БК Зе Гр Дљ Пух, *пѡишѡ* Ка Мил Вл Кр Пух Л Пш, *прѣишѡ* Ћ Кр Зе Гор, *ѣишѡ* Вл, *дѡгѡишѡ* Л Гр Лис Тур Ка, *рѣкѡ* Пух Вл ДД Ви Нег Тур Пај Кр, *дѡдрѣкѡ* Вл Кот, *пѡдгѣгѡ* БК Губ, *пѡмогѡ* Ћ Вл Дуч Гр, *пѡсѡ* Вуч Мил Гу Ка Дуч Кот Пај Гор Дуб Зе Гр Л Губ Пух Ћ Лис Кр Ви Дљ, *свѣрдѡ* Тур Вл, *дрлѡвѡ* Вуч Тур.

Из Котраже је *невѡљѡ*.

49. Скупина *-ao* није се контраховала у р. прид. м. р. од глагола *брати*, *дати*, *звати*, *знати*, *клати*, *прати*, *слати*, *стати*. Увек је:

--- *брѡѡ*, *дѡѡ*, *знѡѡ*, *клѡѡ*, *прѡѡ*, *слѡѡ*, *стѡѡ*, — где је један од вокала из скупине *ao* под акцентом.

Бележили смо *окрѣгал* Вл Гр Кр, *гѡпал* Лис Тур.

50. У следећим примерима је након редукције сугласника *x* у скупини *-ахо-* упрошћена секвенца *-ao- > -ō-*:

— *грóровина* Лис, од *òровинē* Гр, *стрóба* Вуч.

51. Унутар речи скупина *-ao-* > *-o-* у примерима:

— стао *сòбрайā*²⁵ Вуч, дòље су *сòни* дугачке Лис, вòзймо на *сòнима* зйми Тур, са *сòнима* Нег, *ћёрò* на *с^аòнима* Лис, преко *сòница* Вл, сáми прáвймо *сòнице* Лис, да ймáм кáке *сòнице* Тур, натòварйш на *сòнице* Гр, нè видè се *сòнице* Дуч, вйдй се *сòничáк* Губ, ко е гò²⁵ ймò *сòнке* Вл, шљòскало *умйвòнйк* Вл, *зòкупй* Губ, *сòпшгй* Вл.

52. Именица *полажајник* има облике:

— *пòлжаонйк* йдè прво и пòложй стòци, — дòђе *пòлажòник* Вл, *пòлжоник* Вуч, *пòлжá^нник* Гу Гр, —

где је након фонетских измена *-ao* > *o*. Разлози су морфолошке природе и треба их тражити у наслону на глагол *положити*.

53. Прогресивна асимилација је реткост у овом говору. Само у примерима *жáка* Вл, *дрá* Вуч Тур, секвенца *-ao-* > *a*.

54. Поредбени везник *као*, поред обичнијег *ко*, има *-a* (< *-ao*):

— дèца *ка* дèца, — *ка* сáд Ка, *ка* но тй òвце, — *ка* и свў^ћ Вуч, *кá* нйси кў^ћи Гор, *ка* òстáлй нáрод, — *ка* кèрина, — да сам *ка* нèкè Вл, *ка* й сáд ДД Вл, *ка* й *ја* Мил, *ка* до Крáљева ГД;

— *ко* но òвцу Вл, *ко* да си пáò с крўшкè Гр, *ко* да е мèне пйтò Гор, *ко* да смо се договáрали Губ, нèма *ко* прўт Гу, тò е *ко* сáд ципеле Вуч, ймáм *ко* й тй Вл, *ко* вòлина Ка, *кò* да е сймсòнка Вуч, *ко* да се рвá Л, *ко* во сáд Гр, *кò* нò трнка Вл, *кò* нò да смо кўмови Мил, *ко* бјáги Тур, *кò* онò што сáд сòблáче, — *ко* бјáги Кр.

55. У већини наведених примера (за везник *као*) вокалска група *-ao* даје кратко *a* или кратко *o*. То се дешава у случајевима *-ao* + вокал и *-ao* + консонант. Ако бисмо претпоставили да је поменута скупина упрошћена због нагомилавања вокала у речима које чине акценатску целину, било би природно очекивати *ò* или *ā* (што имамо само у два примера). Но и другачија дистрибуција (*-ao* + конс.) оповргава овакво евентуално тврђење. Склоност ка прогресивној или регресивној асимилацији потпомогнута је, свакако, чињеницом да се везник *као* иначе изговара без акцента. У посебним ситуацијама чују се примери типа:

— пòштовò га *кáо* бòга ГД, *као* и *јáгњáд* Вл.

56. Понекад скупина *-ao-* остаје неупрошћена:

— *Кòпáоник* Вуч, *нáоколо* Гу, *òсаоница* Пај, *пáòца* Лис, *пáоце* Вл, *пáоци* Лис Тур, *рáоник* Пај Лис Тур, *сáднице* Вуч. Такође се у целом Драгачеву говору *Кáона*, *Кáонè*, *Кáони*, *Кáону*.

57. Са изузетком неких пограничних села која гравитирају Никшићком пољу, Пива и Дрòбњак такође имају *-ao* > *-o*²⁵. Тако је и у источнохерцего-

²⁵ Вуковић: ГПД 20—21.

вачком²⁶, у коме су „одступања од оваквог сажимања незнатна“. Исту слику дају нам ближи и удаљенији екавски говори²⁷.

58. -ау- > -у-

— *зўварица* (= корист, зўвār)²⁸ ДД, да га нође *зўстави* Вуч, *зўставице* се код прђдавнице Кр.

Примери типа *јављу* (< јављају), *враћу*, *стављу* и сл. непознати су овом говору²⁹.

59. -ае- > -ē-

Упрошћавање ове вокалске скупине, поред примера од *Мрчвђца* Гу, *Мрчђци* Вуч, ограничава се на облике бројева од једанаест до деветнаест:

— *двāнѐс* гђдина Вл, *деветнѐс* Мил, *једанѐс* данā Вл, нас *петнѐстику* Нег, *петнѐстина* данā Вл, *тринѐс*, *четрнѐс* ... *деветнѐс*; *једанѐсти*, -а, -о, *двāнѐсти*, -а, -о, *тринѐсти*, -а, -о ... *деветнѐсти*, -а, -о (свуда); — за *двѐс* пāра Гр.

60. -ео > -о најчешће у радном придеву (-ел > -ео > -ђ):

— *бђљђ* ме прс Тур, *вйћђ* сам га Лис Гу, бђк те нѐ *вйћђ* Вуч, *вāкђ* сам иг *вйћђ* Ка, *вйђђ* сам Вл, *вђлђ* сам Дуб, *вђлђ* Л Вл Кот Лис Вуч Гу, *ђђђ* кўћи ДД, *ђђђ* сā собђм Гу, *ђмā долѐћђ* Гу, *ђђнђ* га прѐт кућу Кот, *ђђнђ* му нā ноге Вл, штā си *ђђнђ* Пај, *ђђспђ* сам, — *ђђспђ* си Губ, *жѐљђ* пријатѐлство Мил, *жѐљђ* е да се врати Вуч, *жйѐвљђ* Мил Губ, *жйѐвђ* нāрод ГД, *зāвђ* нас Вуч, *завђљђ* ме Дуб, *загђрђ* Вуч, *зāклђ* се бђгу Л, свѐ сам *йзђђ* нā пўт Пух, *йзђђ* га Вуч, *излўћђ* Лис, *налѐћђ* Губ, *нāчђ* Лис, *обнѐвићђ* сирђма Вуч, већ сам *обнѐвићђ* Губ, *обнѐвићђ* е Лис, *оглāђђ* Губ Лис, *ђђђ* би те Дуб, *ђђнђ* му свѐ Ка, мђраш глāсниѐ, *оглўѐљђ* е Гор, *ђгђ* сам се ГД, *пѐпђ* Тур Вл Пух Вуч Губ Гр Гу, мāло *побиѐљђ* Вуч, кад је *погўћђ* да бѐжй Пш, *пђјђ* Гу Вл Кот Тур, *полўђђ* Вуч, *полўћђ* јадан Вуч, *пђпђ* се Лис, *поразбђљђ* се БК, *прѐвђ* Дљ, *прегђрђ* Губ, *прѐнђ* Вл, штā сам свѐ *прѐтрђпђ* ГД, *прђђђ* се лѐпо Губ, *прђђђ* ме свў³⁰ Гу, *прђђђ* Тур, *прогђрђ* Лис, *пройзђђ* Кот, *разбђлђ* се Гу, *разбђљђ* се ДД, Лис, *разўмђ* сам Гор, *сāгђ* се Тур, *сāгђрђ* ђд ватрѐ Лис, *сѐћљђ* Пај, *сѐћђ* Вуч Л, *спрђђђ* се Вуч, *ўђђ* Вл Тур, *ўђђ* кђња уз мђе вђлове Вуч, *ўзђ* Дуч, *ўмљђ* Вел, *ўмђ* сам Дуб Л, *ўспђ* Губ, *штѐћђ* Вл.

61. У новопазарско-сјеничкој зони Д. Барјактаревић бележи *сђђђ*, *вйђђ* и *вйћђ*³⁰, не наводећи више примера те врсте. За гружански, у коме се група -ео ретко контрахује, И. Стевовић наводи три потврде (где је вокал е из те скупине пореклом од јата): *вйђђ*, *вђлђ*, *сђђђ*³¹. У горобилском је од глагола *сѐћѐти* гл. прид. радни м. р. јд. *сѐђио* и *сѐћђђ*. Лик *сѐћђђ* Николић изводи из *сѐћѐо* „где је секвенца је директно унета из осталих инфинитивних обли-

²⁶ Пецо: *ИХ* 41.

²⁷ Исп. Стевовић: *Гружа* 450; Реметић: *Шумадија* 122—123; М. Николић: *Горобиле* 657—658; Барјактаревић: *Новопазарски* 48; Симић: *Левач* 148—149; Б. Николић: *Тришћ* 402; Тешић: *Љештанско* 198 и сл.

²⁸ Исп. *РМСМХ II*, 241 (одредница *зўвār*).

²⁹ В. нпр. Симић: *Левач* 149.

³⁰ Барјактаревић: *Новопазарски* 48.

³¹ Стевовић: *Гружа* 451.

ка³². У другом западносрбијанском говору, љештанском³³, ненаглашена финална група *-eo* контрахује се у примерима *ддн̄о*, *н̄дн̄о*, *ддн̄о*. Ту је увек *види'о*, *обд'ли'о*.

62. Драгачевски говор, у основи ијекавски, има донекле нарушен ијекавизам па је у језичком осећању у извесној мери поремећен однос *и : е* (< ђ). Зато се створио слободан простор укрштањима различитих категорија, као и аналошким процесима. Резултате тих процеса видимо и у примерима:

— *мишљ̄о* Рти ГД Губ Вуч, *н̄д̄н̄о* сам код њега Гор, *чињ̄о* Вл, *ш̄ућ̄о* Лис Ка.

63. Финална група *-eo* (< *-el*) > *-o* у још понеком придеву:

— *вѣс̄о* Тур, *дѣб̄о* Лис Вуч, —

мада се чују и примери:

— *дѣбел* Гу, *ан̄ђел* Тур.

64. У медијалној позицији такође се врши ова промена — чак и када је вокал акцензован:

— *в̄ома* БК, *гор̄г̄ина* Вл, *зр̄от̄а* е Лис, *зр̄ота* Вуч Губ, *занобри'анио се* Л, *Пр̄образе'ње* ДД, о *Пр̄образе'њу* Лис, *пр̄обу'ч̄е се* Пух, *пр̄о'сутра* Лис Вуч Кот, *пр̄о'сутра* Гор Вл Гр, и сутре и *пр̄о'сутре* Вл.

65. У невеликом броју случајева скупина *eo* се не упрошћава:

— *ви'ђео* си Вуч, *вд̄лео* Вл, *вд̄љеб̄* сам Кот, *дд̄вео*, — *завд̄лео*, — *од̄вео* Вл, *по'јео* Мил, *полуд̄ео* Вуч, *сѣ'ђео* у ладу Л.

66. Група *eo* може остати неизмењена ако је под акцентом:

— *вр̄ео*, *ж̄ео*, *зр̄ео*, *ј̄ео*, *кљ̄ео*, *м̄ео*, *с̄ео*, *сј̄ео*, *с̄̄ео*, *пл̄ео* итд.

67. *-yo* > *ō*

— *зам̄ан̄о* да ме удар̄и Вл, *с̄аг̄н̄о* главу Гор, *поглед̄н̄о* Гу, *нисам му пом̄ен̄о* Губ, кад Р̄ус н̄е би *завр̄н̄о* Вуч, *вак̄о се окр̄ен̄о* Дљ, *превр̄н̄о се* Пај, *сам̄ ископ̄о* и *загр̄н̄о* Пух, *зв̄изн̄о* му шамарчину БК, *д̄ун̄о* Дуч.

68. Предлог *уочи* има у говору Драгачева ове облике:

— *очи* Бџића Вуч, *т̄о е д̄чи* Бџића Гр;

— *учи* Бџића Гр Тур Губ Гу, *учи* Митровдана Л;

— *увечи* Бџића Вл;

— *уочи* Бџића Гр.

Форма *увечи* лако се доводи у везу са прилогом *вѣчи*. (О *јутри*, *дањи*, *н̄ђи* в. у Морфологији).

69. *-o-(j)-e-* > *-e-* у два случаја: *Бдревн̄и* ДД, кад је мало *мѣсѣћа* Кот.

70. *-ои-* > *-o-* у лексеми *размил̄н̄иш̄ се* Кр.

71. *-ea-* (< *-e-d-a-*) > *-ā*, после редукције сугласника *д*:

³² М. Николић: *Горобње* 658.

³³ Тешић: *Љештанско* 198.

— *jámā* ма̀ло па̀тйну Гу, па̀моли се од *jámā* преко ја̀лака Ка, од *jámā* се створише Вл, би́о сам са̀мо *jámpūt* Вуч, не́ш мо́ћи *odámpūt* Тур, *odjámpūt* му не́што ду̀ну Вуч.

Иста група се регресивно асимилује након губљења х:

— *māha* Л Вл, *māhā* Тур.

72. *-e(j)e-* > *-ē-*, *-e(x)e-* > *-ē-*, опет након редукције:

— *свѣдно* Вуч Вл ГД, *свѣдни* су ми Тур, свѣ́ смо ми *свѣдни* ђвди Гу, са̀д је код *māhē* Тур.

У облицима бројева *двадесет*, *тридесет*, *четрдесет* и *шездесет* настаје вокалска скупина *-ee-* после редукције сугласника. Она се такође асимилује:

— *двѣс* Ђ ДД, *двѣс* пѣт Вл, до́ђе по *дваѣстина* ГД, та̀ко око *дваѣстак* Гу, по *двѣдес* че́љади Губ, *дваѣстину* да̀на Мил, *дваѣстй* Лис, Тур, за *двѣс* па̀ра Губ, *триѣс* ку́ћа Дљ, *двѣс-триѣс* Пух, *триѣс* у је́днѡм вѡду Мил, *триѣс* а́рй Мил, *триѣс* се́дме Пух, *триѣстину* ме́тара Лис, *триѣстину* срѣ́зова Гу, *че́трѣс* дру́ге Лис, по *че́трѣс* ДД, око *че́трѣс* ГД, од *че́трѣс* Мил, *че́трѣс* ђсам Вл, *че́трѣс* ше́сте Губ, *че́трѣс* Дуб, Лис, *че́трѣс* ку́ћа Кр, има́м *четрѣстину* ју́ница БК, би́ли смо на *че́трѣсници* Вуч, од ња́г *ше́сѣт* Вл, *ше́сѣт* пѣт Пух.

И у другим случајевима, нпр. у сантхију, када се после губљења гласа *ј* нађу у суседству два вокала *е*, долази до једначења. У крајњем исходу је *е* дуго:

— *ђе* шкѡла Мил, *ђе* се́бе Ра̀дова ку́ћа Гор, *ђе* би́ла Пај, *ђе* ња́на Вуч, *ђе* се́бе ѡтишо́ ГД, *ђе* би́ла до са̀д Ка, *не́* де ле́ба, — *је́де* — *не́* де Вуч, *не́* да слу́ша́ Кот, *не́* да ра̀ди Гу, *не́* да ро̀ди Пај.

73. *-aa-* > *a* у Гмн. и у сантхију:

— *ѡра* Вл Гр, *да́*ко и ма́њка́м скѡро Кот, *да́*ко бу́дѣ бѡ́љи Вл, ту́рйм *наста́л*, — *наста́лу* Вл.

74. *-oo-* > *-o-* само у *коперѡнт* Гу, *коперѡциѡа*, — *коперѡрају* Вуч.

75. *и(j)и* > *и*:

— *ба́скице* Кр, *бѡжй* Гу, *бро́жнй* Мил, *вучй*, — *вучй* зе́в Вл, *вучйца* Губ, *га̀дни* Л, *ђуве́гйн* мо́мак Гу, *здрѡвй* Пај Лис ГД Тур, *јевгйнй* Мил, више *Ка̀дйне* во̀де Ка, *ма́чй* Вуч, *Мй́лйна* ку́ћа Гор, у *мй́лйци* Мил, *на́бога́тй* Пух, *на́писме́нй* Гор, *напрѣ́днй* Кот, *несрѣ́тнй* Пух, *пангльйвй* ГД, *писме́нй* Пај, *па̀зрѣ́лй*, — *па̀ста́рй* Вуч, *ра̀кйца* Дуч, *ра̀кйцу* Кр Вл, *ста́рй* Вл ГД Губ Кот Кр Лис Зе Рти Мил Вуч Дуб, *Те́рзйй* Вл, на *ђу́грй* Лис, *чы* си Вуч.

Интересантно је да се у приличном броју примера секвенца *-и-* не сажима. То говори да процес није доведен до краја:

— у *ѡвли* Пај, у *Ау́стри* Вуч, *ба́скице* Кр, у *Го́лли* ГД, *де́лйца* Гр, *здрѡвнй* Гр, *Йли́йни!* Зе, *Јере́мйна* Вл, у *канце́ла́рнй* Ка, на *ка̀гнй* Губ, у *Јере́мнинѡ́* ку́ћи Ка, у *пеши́днй* Ђ, у *па̀зйци* Дуб, у *кофѣ́кци* Лис Пш, у *Љубѡвнй* Вуч, по *Маке́ѡдннй* Кот БК, *на́ста́рннй* Гр, у *пе́нзнй* Вуч, на *ро̀бнй* Кот, у *Ру́снй* Вуч, у *се́пнй* ГД, у *Ср́бнй* Кр, у *ђе́лйцама* Лис, *ђе́лйце*, — *ђу́прнйца* Лис, у *ча́рннй* Губ Гу.

76. У сантхију се сажимају два вокала у:

— *у́ста* Вуч Дљ Лис, ту́рйм *у́ста* Вл, *учи́ѡнй* Дљ, те́ли су ме *стре́љају* сре́д ку́ће Вл.

ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА

77. Елизија је својствена ширем говорном подручју штокавског наречја³⁴, али не и подједнако. Она је честа и у драгачевском говору. Карактеристична је за сантхи и настаје због непрецизног и бржег изговора.

78. Вокал *a* најчешће се елидира у везнику *да*:

— *д_изедѐ* штáгођ ГД, *д_изданѐмо* Кот, *д_ѐ* *д_издану* Вуч, *нѐ* *знá* *д_идѐ* Дуб, *м_браш* *д_идѐш* Пух, *ймá* *д_ймá* Лис, *нѐ* *мош* *д_идѐш* Пај, *д_извйнѐш* Вл, *нѐ* *море* *д_измакнѐ* Лис, *знáла* *би* *д_ймáм* Гу, *п_ушти* *д_изйѐ* Тур, *рѐче* *д_ймá* Мил, *м_орала* *д_идѐ* Зе, *нѐ* *знá* *д_игра* Дуч, *сáмо* *д_изáђем* Мил, *мѐне* *срам_дга* *д_ђишгѐм* Вл, *нѐм_о^ш* *д_избѐгáваш* *д_идѐш* Вл, *м_ора* *д_ймá* Лис, *кáже*, *Живота*, *д_идѐш* у Пожегу Нег, *д_ђишколоуемо* *ђѐцу* Вл, *нѐ* *смѐш* *д_ђишгѐш* Тур, *јá* *н_умедо* *д_идѐм* Вл;

— *д_ѐмо* Вуч, *м_брамо* *д_ѐмо* Ђ, *узмѐш* *д_ѐдѐш* Вл;

— *д_ѐдѐм* *д_ѐле*, — *са* *д_ѐдѐм* у *б_олницу*, — *н_исмо* *м_ѐгли* *г_орнáг* *д_ѐпста_нѐмо* Вл, *д_ѐднесѐ* Вуч, *к_ѐмáндуге* *д_ѐстугимо* Гу, *нѐм* *н_ишта* *д_ѐкусѐм* Тур, *нѐће* *д_ѐкуси*, — *јá* *ћу* *д_ѐперѐм* Пух, *нѐ* *мож* *д_ѐстанѐ* Мил;

— *д_ѐ* *д_убиѐ*, — *не* *м_ѐгу* *д_устанѐм*, — *нѐ* *мош* *д_увијаш*, — *д_узмѐш* Вл, *д_умирете* *ѐд* *г_лáди*, — *ти* *м_ѐш* *д_узмѐш* Кот, *ш_ћѐла* *сам* *д_убиѐм* *б_ѐга* у *н_ѐму* Гу, *д_ћу* *д_умрѐм*, — *нѐће* *д_учѐ*, — *ђѐ* *д_унесѐм* Лис, *нѐма* *к_ѐ* *д_услужѐй* Губ, *ѐн_ђе* *д_узмѐм* Пух, *д_ћу* *в_ѐђе* *д_умрѐм* Тур.

У осталим случајевима елизија није тако фреквентна:

— *док* *сам* *б_и́ла* *з_ѐвѐм*, — *н_ѐн_ѐ* *л_иш_ће*, — *вáмо* *н_ѐв_у* *стрáну* Губ, *дá* *бок* *сáчув_у* *нáроду* Лис, *ал* *нѐм_у_с* *т_ѐ* *сáд* *в_ише* *н_ишта* Вл, *нѐм_о* *т_ѐгá* *н_ишта* Губ, *нѐм_о* *чѐга* Гу.

79. Вокал *e*

— *н_ѐс_и* *с_ѐ* *сѐбе* Губ, *сáд* *с_ѐб_лáче* Кр, *да* *с_мáло* *излепшá* Мил, *ка* *су* *с_ѐв_и* *врáтили* ГД, *н_и́е* *ймáло* *с_к_упи*, — *л_у́ти* *ми* *с_снá* Лис, *да* *с_ј_ѐѐм* Кот, *кá* *с_ти* *ѐбриá* Ка, *да* *м_ѐже* *с_умрѐ* ГД, *како* *с_ј_вече* *мѐти* Дуч, *н_ика* *с_ѐб_укла* *н_исам*, — *п_ѐбегнѐм* *јá* *те* *с_д_крием* Вл;

— *јá* *н_умедо* *д_идѐм*, — *д_ѐ* *а* *н_умѐ* Вл, *б_ѐга* *ти* *н_ѐ...м* Гор, *штá* *м_бр_йга* Ђ, *ако* *м_убиѐш* Вуч, *д_в_ѐ* *ј_унáди* ГД, *ѐндá^ш* *н_и_мáло* (= није имало) Ка.

80. Вокал *y* ретко се елидира:

— *кáко* *ћ_јá*, — *ст_ѐк* *ѐћерашѐ* Кот, *да* *м_ѐправ_иш* *м_и́но* *лѐба* ГД.

81. Вокал *и*

— *шт_ѐ* *с_ђиш_ла* Кот, *кá* *с_се* *у_дáла* Мил, *да* *с_на* *м_ѐ* *мѐсто* Вл, *јá* *б_ђиш_ѐ* Пај, *штá* *б_рáдио* *т_и* Вл, *ѐтров_ѐ* *б_се* *кад* *б_у_з_ѐ* Ка, *па* *б_му* *се* *прѐд_ѐ* Мил, *Н_исам* *н_ђиш_ѐ* Вуч, *ѐтерал* *неке* *к_љ_у_сáд*, — *пр_ѐг_ун_де*, — *ст_áн_т_и* Вл, *б_јѐж_у* *лáд* Тур, *ск_ин* *т_ѐ* *д_иѐло* Ђ;

³⁴ Белнић: *ДИЈС* 248—249; Стевановић: *Ђаковички* 30; Симић: *Левач* 156—159; Пецо — Милановић: *Ресава* 254; Јовић: *Трстеник* 47; Вуковић: *ГПД* 25; Б. Николић: *Срем* 321; Б. Николић: *Мачва* 243—244; М. Николић: *Горобиве* 657 итд.

— *позиват* нећемо Вл, *ува̀т се* нѠи Ка, *оћеш поћ* за мене Пух, *извѣћ* је мѠрамо Пај.

Речца *ли* често се у нашем говору појављује без крајњег *и*:

— *дѧ лће* мѠћи сѧм, — *дѧ лје* жѣв Гу, *смѧмо лда* се по̀дватимо Пај, *дѧ лсмо* на̀шли, — *дѧ л* по̀знае, — *дѧ л мѠжете* да м *изѧткѧте!* Мил, *дѧ л сам* жѣва, — *дѧ л си* на̀шѠ, — *мѧстиге л вѣ* Вл, *дѧ л је* *у̀зѠ*, — *је л ви* своина ГД, *јѧ л им* се *јѧде* мѧда *јѧретина* Вл, *иде л тѣ* Вуч, *дће л да* се о̀пѧришѧш Ка.

Ову појаву ређе бележимо код везника *али* и *или*:

— *алнѧм ус* тѠ сад вѣше нѣшта, — дѠнесѧмо прѧт кућу, *алне* у̀носѧмо Вл, *чѧтри алгѧ* дѧнѧ Зе, *ил се* нам дѧ *лѧба ил нѧ* дѧ Губ, *ил љ* воду ил кѠнопац нѧ врат Вл.

82. Вокал *о* се елидира само у неколико случајева:

— *д Ѡндѧ* се сѣјало Мил, *дѠшѠ д љ* Пожегу Л, свѧ ак *дћеш* Тур, ак *дће* ПрѠтић Гу, сѧм *нѠжом* Вл, да му *дѣстанѧм* Гу, *кѠѧ но* годинѧ, — *кѠ нѠ* да смо кѣмови Мил, *кѠ нѠ* трнка Вл, *ко во* сѧд Гр, *ка но* тѣ Ѡвце Вуч, *ће во* Срѧћко на̀правио кѣћу Губ, сѣин тѠ *дѣѧло* Ђ.

Сантхи који чине везник *па* + прилог *онда* често има за резултат елизију вокала *о*:

— *па нда* Гр, *пѧ нѧ* Мил, *пѧ нѧ* Вл.

83. Прилично често се у сантхију, због непрецизног изговора, врше редукције и асимилације које дају овакве облике:

— *дѠѧ* вѧмо Л, *ћу дѧ*, дѣѧте Губ, *ћу дѧ*, ко да нѧко зѠвѧ Гу, *ћу дѧ*, рѧкѠ би да се чѣ Вуч, *ћу дѧ* тѧмо Вл, *нѧћ ѧ*, *дѠћ е* жѧна Дуч, *нѧћ ѧ* да рѧдим Лис, штѧ *ћ ѧ*, — *дѠћ е* ти прѠсци Кот, *сѧ ћ ѧ*, сѧмо да истѠварѣм Вл, кѣ *ћ ѧ* гѠ Пај, *дѠћи ћ ѧ* сѣтра Гу, *сѧ ћ ѧ* да ти прѣчам Ђ, *дѠ ћ еш* Ѡпѧ, — *наћ ћ емо* ка се вратимо Вуч, *изѣћ е* Ѡвце Гор, *дѠ ћ емо* мѧло вечѧрѧс Мил, *отѣћ у* у Брѧзовице Вл;

— *нѣи ће* зѧмљѠм, — *дѠћи ће* време ГД, *рѧћи ће* ти он Гр.

АФЕРЕЗА

84. Почетни вокал губи се углавном у случајевима познатим и другим говорима:

— *иза болѧнгѧ* ГД, да знѧм *бѣдѣће* БК, *валѣдѧ* нѧмаш Пај, нѧмам ни пѧнзиѧћ ни *валѣндѧ*, — *каку валѣнду* Тур, *нѧгѠв двѠкѧт* Вуч, имѧмо, *дѣше*, *лѧба* и ш *лѧбом* Лис, за десѧтину дѧна *је копирали* Вуч, *мѧлѣране* сѣдове Гу, *не мѧдѣаше* код Рѧдулѧ Ка, *лѧтричѧр* Лис, *лѧтричѣи* Вл, Енглѧзи и *Мѧриканци* Вуч, *нѧвѠра* Ка, *нѧкѣѣ* Гр Вл Губ Лис Пај, бѣо у *пѠзици* Дуб, *рѧниѧ* (= велики кѠтао без поклопца) Вуч, имѧ онѣ *рѠму* Пух, *Сѧило* Губ, о *ЈѠвѧну СекѠвѧниѣу* Вл, *сѠвина* Тур Губ, *Устрѣѧ* Вл, *устрѣиска* вѠѧска Вуч, *устрѣиски* рѧт Губ, *угѠмѧски* Вуч.

Изоостављѧње иницијѧлног вокала је редовна појѧва код неких замењичких и прилошких рѧчи:

— *вѧкѣ* Вл Гор, *вѧкѠ* Вл Гр Лис, *вѧм* Вуч, *вѧмо* БК Нег Тур Вл Пух Вуч Лис Мил Гу Дуч, *воѣиѣи* Вуч, *волиѧ* Кот, *волиѣи* ДД Лис, *вѠлиѧ* Кот, *вѣдѧ*

Ђ Пух Тур Гр Л, *вудѣ* Вл, *вуде* Пај, *вудиѣ* Вл, *накѣ* Пух, *накѣв* Кот, *накѣ* Вл, *накѣ* Губ Вл Тур Л, *накѣг* Пај Вл, *ноликѣ* Губ Пај, *ндликѣ* Пај, *ндмад* Губ Гу Вуч Вл, *ндмадне* Пух, *нудѣ* Тур, *нудѣ* Вл Дљ.

СИНКОПА

85. У Драгачеву се, као и у суседним говорима³⁵, често изоставља вокал у медијалној позицији. Та појава је у великом броју случајева праћена и редукцијом некога консонанта.

86. Вокал *и* је највише склон редукцији³⁶. Он се губи иза сонаната и консонаната:

— *вѣдла* сам Вл, *вѣте*, — нисам је там *вѣдла* Губ, *вѣдли* Вл, *ѡвѣ гѡдна* ће да ѡмѣљи Кот, *пѣгнѣс гѡднѣ* Мил, *двѣнѣс гѡдна*, — ни *ѡвѣ гѡдна* Лис, *седамдѣсѣт гѡдна* Губ, *седамдѣсам гѡднѣ* Кот, за три *гѡдне* д ѡтплатиш Мил, *пѡсле двѣс дрѣгѣ гѡднѣ* Л, *седамдѣсѣ три гѡдне* су њѣму Губ, и *ѡвѣ гѡднѣ* и *дѡгоднѣ* Вуч, *пѡла гѡднѣ*, — *чѣтрѣ шѣсте гѡднѣ* Пш, за *гѡдну данѣ* Кр, *пѣни сѣд гѡдну* Ка, ни *цѣлу гѡдну* Вл, *гѡспѡдне сѣдиѣ* Вл, *гѡспѡдне мајѡре* Гу, *стѡ днѣрѣ* Вл, *чѣтрнѣс днѣрѣ* Губ, *довѣдте* га, *кае*, *вѣмо* Вуч, *изѡдте*, *викнем* Гор, *нарѣдла* Гу, *дмладна* Вуч, *јесам погѡдла* Гу, *порѡдла* се у кући *вѡѣ* Кот, *рѣдла* Кот Лис Гр, *рѣдло* се, *мѣчило* се Вуч, *рѣдте* Вл Дуч, *урѣдти* Кр, *сѣте* Вуч Тур, *сѣте* Губ, *јѣте* Гор, *јте* *вудѣ* преко *бѣшчѣ* Дуб, *јте* оним *јутѣрњим* Гу, *навѣте* Губ, *срѣдли* смо се БК, *убрѣдте* *мѣраму* Л;

— *гѣзла* бѡса по *снѣгу* Вл, *прѣгазли* свѣ Пух, *дѡзлазла* Вл;

— *дозвѡте* ми Пух, *извѡте* Пај Вл Лис Вуч, за *кѡлма*³⁷, — *мѡбилсѣн* *чѣтрнѣсте* у *јесѣн*, — *упѣлише* *свѣтло* Вуч;

— *дивѣнте* *вѣ* *мѣло* *јѡш* Кот, *извѣнте* *ме* Вл, *извѣнте* Вуч, *не кѣнте се* Лис, *напунла* *кѣћу* и *тѣван* Вл, *начинли* *кѣћу* у *Чѣчку* ДД, *ѡсѣнли* смо се БК, *пиѣнца* Лис Тур, *пиѣнца* Вуч, *слѣнинце* са *сѣром* Лис, *стѣнте*, *људи* Вуч, *ѡне* су га *уѣинле* *тѣкѣм* Вл;

— *врѣгла* се *ѡцу* и *мѣѣци* Кот, *врѣгло* се, — *дѣсѣтна* *гѡдѣна* Вл, *дѣсѣтна* *данѣ* ДД, *зѣрѣгло* се Мил, *Милѣтна* Ка, о *бѣну* *Милѣтну* Кр, *ѡтѣ* сам, — *пѣшгла*, — *стѣшгла* Вл, *уѣагла* га *патрѡла* Вуч, ка су га *уѣагли* Вл, *тричѣтрѣ* Гу;

— *ишли* смо за *њѣм* *назѡриѣ* ГД, *ѡвѡрла* Зе, *ѡвѡрли* Л, *прѣгурла* се Кр, *ствѡрла* Кот, *тѣрла* да *наѡѡђе* Гр, *тѣрла* у *тѡрбу* Губ, *тѣрли* му у *цѣп* Пш, *тѣрте* те *испѣцте* Тур, *ударла* *бѣба* Губ, *запѡслила* се у *тркѡтѣжи* Нег;

— *млѡго* сам *забѡрѣвла* Кот, *зѡвте*, *јѣ* сам у *кући* Тур, *пѡзѡрѣвте* Гу, *дѡзлазла* сам Вл, *није* *данѣс* *прѡлазла* ДД, *бѣцте* Лис, *тѣрте* те *испѣцте* Тур, *ѡбуѣцте* *сѣкѣцу* Л, *дѡћте* о *Труби* ГД, *прѡнѣјте* га *како* *знѣте* Ка, па *дѡћте* нам Лис, *јѣдну* *кѣиѣиѣцу* Гу, *пѣиѣте* Дуч, *дѣиѣте*, — *зѡдрѣте*, — *јѣсна* Тур, *закѡљте* Вуч.

³⁵ Исп. Пецо: *ИХ* 44; Симић: *Лѣвач* 162—164; Стевановић: *Ђаковички* 30; М. Николић: *Горобилѣ* 656; Реметић: *Шуѣадиѣ* 133.

³⁶ То је разумљиво, с обзиром на његов квантитет и природу.

³⁷ Изузимајући колектива на *-ад* и именицу *људи* (ређе), падежни наставак за Д—И—Лмн. у драгачевском говору је *-лма*.

Количинске заменице и прилози изведени од њих су у говору Драгачева-ца углавном без вокала *и*, док су облици са овим вокалом реткост:

— *кџко* дџеш Кр, от *кџко* до *кџко*, — *кџко* јџш имаш, — *кџко* џеш му дџти, — *колко* гџ^н имаш Вл, *кџко-гџко* Лис, нису *кџко* су мџгли Гу, *кџко* имџ Пај, *кџко* — по петнџстину лџтџра Кот, *кџко* пџтџ Гр, *колко* мџгу Губ, *кџко* е тџ бџсно Мил, *кџко* е сџтџ Пух, имџм *колко* ми трџбџ Тур, нџс *нџколко* џстало Пш, *нџколко* дџнџ, — *нџколко* пџтџ Вл, по *нџколко* пџтџ поскџпљџва Мил, џставио сам *нџколко* Кр, џзимџш по *неколко* Гр, *нџколко* цџкџва џстало нџ њиви Кот, *нџколко* овџцџ Дуб, *нџколко* смо прџдџли Лис, *нџколке* Кот, *џнеколко*, — *вџлџи* џџвџ Лис.

Вокал *и* може се чути и делимично редукован:

— *говџр^нла*, — *пџџан^нца* Вл, *џџин^нла* Гр, у *џџвањ^нџу* Вуч, *шарџн^нџе* Лис, *џваг^нла* Вл, *ндс^нли* Дџ.

Вокал *и* губи се и између два сонанта *л*, као и у положају између сонаната *н*:

— џвиџџ сам тџ *вџлла* Гу, ка су се брџџа *дџџџлла*, — *дџџџлла* се имџње, — чџм си *дозвџлла* Лис, *вџд се досџлли* Л, *запџлли* кџџу, — *издџџџлли се* Губ, *извџлли* Гу, кџко сам *мџслла* Лис, *мџлло се бџгу* БК, *навџлле* муштџрџџе Вуч, *насџлли се* Дџ, џнди га *џбџлло* Вуч, *џгџлла се* Гр, *тџк се помџлли* Гу, *попџлли*, — *сџтрџлло* свџ џт кишџ Лис, *попџлли* Ка, *крџва се тџлла* Пух, *раздџлли се* Л;

— *слџнна*, — у *слџнну* Вуч, *слџннџ* Кот, *Штџвџнна* Ка.

Последица губљења вокала *и* у секвенцама *-лм-* и *-нин-* је извесно дуљење сонаната *л* и *н*. То није *л* (и *н*) вокално, кџкво налазимо у неким говорима³⁸ после такве редукције. Оба сонанта имају исту артикулациону базу при изговору, говорна оруђа имају исти положај. Уместо *л* и *н* чује се *л̄* и *н̄*. Ако упоредимо, нпр., облик *попџли* (2. л. императ.) са *попџли* (радни прид.), лако ћемо уочити квантитативну разлику међу сонантима *л* у та два примера. Такође није тешко запазити да сонант *н* има различиту дужину у примерима *слџнџ* кџре и *пџрче слџнџ*.

Облик 2. л. јд. през. глагола *видџти* понекад је са редукованим вокалом *и*:

— да *виџи* тџ Лис, а *вџши* кџти џе џпут дџн Кот, да *виџи* сџд Пух, да *виџи* кџка му е кџџа Вл.

87. Вокал *а* редукује се у много мањој мери:

— *бџџџи* Гу, ко *бџџџи* Тур, ко *бџџџи* Лис, *кџзла* за шџџер Вуч, *кџзла* Миливоју Гу, *кџсти* Вл, *грнџга* Губ.

Облици 1. л. јед. през. глагола *немаџи* чују се са редукованим вокалом *а*:

— да *нџм* карактеристику Кот, *јџ нџм* поџма Зе, *нџм* крџви ГД, сџд *нџм* нџкога Лис, *нџм* мџџго, — *нџм* ни судџвџ Вуч, *нџм* дрџџго нџшта, — *нџм* жџвџвџ Вл, *јџ тџ нџм*, — *нџм* поџма Пај, *нџм* нџшта Тур, *нџм* нџшто мџло јџш Мил, *нџм* тџ нџкакџ бџлове Пух.

88. Вокал *у* такође је мање склон редукцији:

³⁸ Дешнџ: Западнобосански 66; Пецо: *Икавскошџкавски* I 150—151, где ова појава није чџста; Снмнџ: *Обади* 50.

— у *врџонима* Вуч, *врџна* Гр, *врџна* Лис, *врџница* Губ, у *љѣбнѣм фрџнама* Кр, *изгинло свѣ* Вл, *кџндре* Вуч, *пџгинло свѣ* Зе, *пџгинло* Пај, *потџнла* ДД, у *предзѣћу* Лис, *шџпћѣ* Ћ.

89. Редукција вокала *о* лексички је ограничена на неке прилоге:

— *чџеш*, *злогџворено* за *прѣксџугра* Вуч, *џгуд* и *џџвџд* Гр, *џџвџд* Лис, *џџвџд* Дуч, *џџнџд* Кот ГД Кр, *вџдѣћ џџнуд*, *Шџфтџр* Вуч, *џџџд* Вл Дуч, *повџкла лџнце џџџд* Кот.

Ови прилози представљају сложене речи (*од овуд*, *од онуд*), па је, вероватно, у свести говорника присутно још увек осећање да су то две речи од којих је други део сложенице, у самосталној употреби, склон аферези (исп. у одељку Афереза ликове *вџдѣ*, *нџдѣ*).

90. Вокал *е* редукује се у примерима:

— три *мѣсца* ДД, *пџнла* да *прџдѣм* Вл, *пџнла* *кџџжицу* Гу, *имајџ* *вџкџ* *прџчаге* Вл, *саџдрло*, *биџла сџша* Губ, *ткѣмо срџѣде*³⁹, *ћџлимѣ* Пш, *стџвѣм срџѣду* да се *пресџуше* Губ, *црвџџнџк* Кр Вуч.

Неки облици глагола *моћи*, *хтѣти*, *казати* и композита глагола *ићи* прво губе вокал, а онда африкату или фрикатив (не *можеш* > *можѣш* > *можш* > *мош*):

— *нѣ мош* ако *лџжѣш*, *нѣ мош* д *џвџјаш* Вл, *нѣ мош* д *џдѣш* Пај, *нѣ мџш* *прџћи* од *нѣрода* Гу, *нѣ мош* на *срѣћу* Гр, ако *нѣ мџш*, ако *нѣ мош* Гор, *мџш* *ћи* Губ, *мџш* да *јѣдѣш* Дљ, *мџж* да *наплѣти* БК, *коџко гџд мџш* Ка, *мџш* ми *тџ* *набавити* Вуч, *нѣ мош* од *вџдѣ* Кот, *рѣци* ако *нѣ мош* Лис;

— ако *џш* — *џш*, ако *нѣш*, — ако *нѣ сџтра* (= ~ *нећеш* ~) Вуч, *ћѣ ш* *бџти*, — ако *ш* *дѣти* Лис, *нѣш* *вџшѣ* Вл, *ћѣ ш* *тѣмо* Дуч, *кџ ш* у *џвџ* *дџба* Пај, *нѣш* *ме вџћѣти* Мил, *нѣш* *тѣ* *мѣне* *тѣкџ* Губ, ако *нѣш*, *сѣмо* му *кѣш* Пух, *кѣко ш* *тѣ* да *знѣш* Ка, па *ш* *ћи* Рти, *сѣ ш* *ћ* *тѣ* Л, *ти ш* *отићи*, — *нѣш* *мџћи* Кот;

— *нѣ* да *кѣм* Гр, *јѣ* вам *кѣм* Вл, да *кѣш* *тѣ* Гу, *нѣ кѣш* *кџ* е Вуч, *кад кѣш* Гор, *сѣмо* му *кѣш* Пух, да *ти прѣво кѣм* Гр;

— на *крѣју* *јѣ џџм џпѣ* *зѣ* *нѣга* Вл, *џџш* до *мѣне* Ка, ако *пџѣш* *тѣмо*, — ако *џџѣш* *вѣмо* Дуч, *јѣ шћѣла џџм* *ко тѣбе* Гр, *кад прџш* *тѣдиѣ*, — *кад пџш* *преко* Рѣсџвца Гор, *нѣ мош* да *нѣш* ДД, *мџгу* да *нѣм* *вџнѣ* Губ.

РЕФЛЕКСИ ГЛАСА Ћ

91. По замени старога гласа *ћ* драгачевски говор спада у ијекавске говоре херцеговачкога типа у западној Србији. У вези са тим морамо дати неколико напомена:

1. Ниједно испитивано место у Драгачеву нема класичну, вуковску замену *ћ* у дугим слоговима (*-ијѣ*, *-ћје*).

2. У говору Драгачева наилазимо на флукутирајућу ситуацију у вези са континуантима *јата* у дугим слоговима: *иѣ*, *иѣ*, *ије* и *иѣ*.

3. Данашњи драгачевски говор је мешовитог ијекавско-екавског типа.

³⁹ У том облику, поред распрострањенијег *срџѣда*, бележи ову реч и проф. Пецо (ИХ 45).

4. Овај говор у своме гласовном систему нема $e < \check{h}$.

5. Различити рефлекси овога гласа су факултативне природе; недоследност постоји код свих информатора, без обзира на старосну, социјалну и образовну структуру.

6. Присутне су све категорије јекавског јотовања, изузимајући уснене сугласнике *п, б, м* и *в* у облицима типа *пљесма, бљезаги, мљера вљера*.

7. Наш говор познаје икавизме којих има и у стандардном језику ијекавског изговора.

92. На месту старог вокала $\check{h}$ под дугоузлазним акцентом у Драгачеву се изговара:

а) *-wé*, дакле двосложни ијекавски рефлекс у коме је на вокалу *e* дугоузлазни акценат. Вокал и изговара се јасно, али је сонант *j* у овој позицији (између вокала предњег реда) делимично редукован:

— на *биwéлџм* кџњу Вуч, *биwéлце* Тур, нџма *виwéка* Дуб, у *виwéку* Тур Вуч, *виwéнац* Лис Тур, *Виwéнац* Гу Вуч, *виwéнци* Тур, *диwéте* Л Гр, Тур Гу Лис, *звиwéзде* Л Тур, *издиwéмло се* Кр, *исциwéдио* Лис, *кшwéшта* Вуч, нџма *лwéка* Дуб, *лwéкове* Лис Пш, *лwéкови* Тур, *лwéпе* гџдине Гу, *лwéчио* Вуч, *мшwéко*, — *Ншwéнци* Гр, *одиwéлио се* Губ, *одиwéло* Тур Лис Дуч Кот, у *одиwéлу* Гу, *озлшwéдио* Тур, *ошwéнио* се Гу, без *ошwéла* Кот, *осшwéдио* Кр, *осшwéчџ* Лис, *осшwéчџш* Гр, *пшwéвца* Тур, *пшwéвци* Гр, *пшшwéвили*, — *пшшwéвити* Тур, *позшwéдила се* Тур, *пошшwéпџ*, — *ршwéка* Лис Ћ, *ршwéкџ* Вуч, низ *ршwéку* Губ, на *ршwéци* Бјелици Гу, *лшwéту* Тур, *сшwéтло* Лис, у *сшwéту* Вуч, *сшwéћа* Лис Вуч, *сшwéћу* Кр, *сшwéћа* Тур Пш, *сшwéче* Дуч, *сшwéчџ*, — *сшшwéнићеш се* Вуч, у *сшшwéгу* Дљ, на *стшwéну* Ћ, *стшwéнџм* Пш, *Стшwéпа* Дљ, *стшwéна*, — *стшwéну*, — *тшшwéсан*, — *умшwéмо* Тур, *умшwéсила* Гр, по *шшwéвима* Тур, *шшwéни* га Гу, *шшшwéдик се* Вуч;

б) *-é*, дакле, са класичном екавском заменом шумадијско-војвођанског типа:

— *бџда* Кр, *бџлџ се* Вл, *блџда* Пш, у *вџку* Вл, у *вџнац* Пај, по *вџнцу* Дљ, *врџме* Кр, *врџсло* Вл, *глџто* ДД, *дџлџва* Тур, *дџте* Вл Зе Лис Кот, *дрводџљац* Кот, на *Дрџнку* Ка, *зплџнили* Дљ, *звџзда* Тур, *изблџди* Кот, *издџлили се* Мил, *издџлили* Вл, *исцџдити* Тур, *лџкове* Л Вл, *лџпш* Вл, *лџпо* Л Вл Кр, *лџске* Кот, *лџчџње* Гор ДД, *мџсила* Кот, *мџсила* сам Вл, *млџка* Вл Мил Пух Дуб Гр, *млџко* Пш Вл, *Нџнци* Вл Ка Гор Вуч, *одџлио се* ГД, *одџло* Дуч Кот, у *одџлу* Гор, да *осџдиш* Вл, *осџци*, — *осџчџ* ГД, Вл, *осџчем*, — *осџчџм* Пај, *оцџдио* Лис, *пџсак* Пш, *пџтао* Губ, *погрџшио* Гу, *подџлили* Гор, *посџчџ се* Дуч, *прилџтили* га Гу, на *рџци*, — *увџели свџтло* Вуч Вл, *свџтџва* Л, по *свџту* Лис, *свџћа* Ка Вуч Гу, *свџће* Кр, *свџћу* Дуч Вл, *сџвале* Мил, *сџна* Тур, *слџпа*, — *сџчџ се* Кот, *снџжак* Вл, у *цџвџту* Пај, *цџвџкама*, — *цџвџке* Вл, *цџћџм* ДД, *цџло* Лис Дљ, *цџлог* Лис, у *цџлом свџту* Гор, *цџлџме* Дљ, *цџлу* Пш Кот Дуб, *цџна* БК, *цџне* Л Мил Кот, *цџнили* Вуч Вл, *цџнио* Л, *црџва* Вуч Кот.

Један од најтежих задатака пред којим се нађе истраживач на терену свакако је бележење ијекавских рефлекса дугог јата. Неуједначеност показују и говори са „вуковском“ секвенцом *ијџ (< џ)*, *ије (< џ)* у основи. Тако проф. Пецо у источној Херцеговини бележи напоредни изговор *лијџпо* и *лијџпо*, чак у истом месту, уз констатацију да *ијџ* преовлађује у планинским пределима,

мада је, признаје аутор, „тешко повући тачну границу између ових рефлекса за $\check{b}$ “⁴⁰. Секвенца *ијé* објашњава се утицајем суседних централнохерцеговачких говора, али је прихватљива и теза да дуго *e* у *ије* треба тражити у дифтоншком рефлексу $\check{b} > \widehat{ie}$ ⁴¹.

Данило Вушовић је запазио да се у Пиви, Голији, Бањанима и неким суседним местима на месту дугог $\check{b}$ изговара *и^{не}e*, „где се између *и* и *e* чује само нека врста прелазног *и*, а каткада као да се чује и само *ие*“⁴². Он ту појаву објашњава лакшим и пасивнијим изговором, за разлику од никшићке околине у којој се говори одсечније *и* где се добро чује група *ије*. Прелазно *и* не чује се у речима *риéка*, *миéна*, *циéна*, *стиéна*, *биéда*, *сиéна*. Вушовић не разматра даље ову појаву, иако примери са редукованим гласом *j* у „јатовској“ секвенци имају дугоузлазни акценат на вокалу *e* и захтевају извештан коментар. Он, дакле, остаје при лакшем и пасивнијем изговору као разлогу те редукције.

Јован Вуковић се донекле слаже са Вушовићем и износи да се у пивско-дробњачком говору глас *j* у рефлексу $\check{b}$ под дугоузлазним акцентом слабије чује, што зависи „од тога да ли се извесна реч мање или више изразито изговара у реченици“⁴³. Он, даље, секвенцу *ије* (од $\check{b}$ са дугоузлазним акцентом) чује са полудугим акцентом и тумачи га дуљењем „гласа *e* у извесним позицијама... Слабљење, дакле, претходног вокала проузроковало је, непотпуно још, дуљење другог“⁴⁴.

Занимљиво је да ијекавизам Вуковог типа данас чувају само источнохерцеговачки и северозападни црногорски говори. У осталим крајевима, у које је током сеоба допирао тај динарски елеменат, не налазимо класичну ијекавшину. У нашем случају, као и у сличним ијекавским говорима у западној Србији, разлоге треба тражити у томе што се тип *дијéте* сучелило са *déte*. У додиру са екавским супстратом и суседним екавским говорима са $\acute{e} < \check{b}$, *ијé* је уступило место моделу *ијé*. Та је промена могла бити итекако потпомогнута пасивнијим изговором гласа *j*, али не треба занемарити ни онај део досељеника који потичу из крајева у којима је и данас *ијé:ијé*⁴⁵. За босанске говоре бисмо у том смислу могли говорити о икавском утицају. У њима се *млијéко* „сукобило“ са *млико*, па је после тога у таквим случајевима уопштен дугоузлазни акценат.

Само неколико примера имају секвенцу *ије* $< \check{b}$ са краткоузлазним акцентом:

— *дијéте* Вуч. *млијéко*, — *пијéвац*, — *тријéзан* Кот, *пијéсак* Лис, поред *ријéкè* Вл, —

али нам не говоре много пошто су изговорени у емфатичној ситуацији па, према томе, не представљају структурну особину говора.

⁴⁰ Пецо: *ИХ* 52.

⁴¹ Исто 52.

⁴² Вушовић: *ДИХ* 7.

⁴³ Вуковић: *ГПД* 13.

⁴⁴ Исто 13.

⁴⁵ Пецо: *ИХ* 52.

Глас *j* у секвенци *ње* (< *ћ*) изговара се исто као у *пње*, *крње*, *Алџксије*, *ушијеш*, што значи да је слабљење његове артикулације позиционо условљено. Оно (*j*) је артикулисано онолико „колико је ... потребно за прелаз од артикулације гласа *и* до артикулације гласа *e*⁴⁶.

93. У знатно мањем броју случајева на месту старог вокала *ћ* изговара се *ие*. Глас *j* овде је редукован, а вокал *e* је под дугоузлазним акцентом:

— преко *Виџца* Вуч, *нама даиџема* Кр, *диџе* Вл Губ, *лџека* Гр, *млиџека* Мил Гр, *млиџеко* Вл Гр, према *млиџеку* Гр, *опиџело* Зе, *подиџелто* Гу, *риџека* Гр, *риџећи* Рти, у *сниџу* Вуч, *тиџсно* Кот, *мало побииџо* Вуч;

— *кдлииџека* Губ, *насмиеге се* Вл, *пдлииџежемо* Вл Дуч, *у риџеку* Вл.

У овим примерима је процес слабљења гласа *j* (у *ије* < *ћ*) спроведен до краја као и у облицима са *и(j)e* које није постало до *ћ*:

— *пдпие* Вуч, *пдпием* Мил, да *убие* Вл, *пдкрие* Гр, *Петрониџевићи* Зе.

Секвенца *ие* (< *ћ*) може се у овом говору објашњавати последицом судара екавског и ијекавског изговора. Овакво тумачење допушта нам непостојање те секвенце у источнохерцеговачком⁴⁷, пивско-дробњачком и ускочком говору.

94. У дугим неакцентованим слоговима на месу *ћ* изговара се:

а) *ије*, дакле, опет са делимично редукованим гласом *j*:

— *дднииџела* Тур Гр, *дднииџега* Ђ, *дднииџето* Тур, *иџниџето*, — *иџциџедџе* Гу, *иџциџепа* Пух Тур, *једноџциџеџека* Губ, *кдлииџеџека* Лис Тур, *кдлииџеџеку* Гр Лис, *кдрииџен*, — *обџзбџиџеџено* Тур, *облииџеџу*, — *однииџек* Вуч, *дднииџела* Пух Дљ, *дднииџели* Вуч, *длииџети се* спдља, — *дџтриџезни се* Лис, *дџциџеди се* Пш, *дџциџедим се* Вуч, *пдлииџежемо* Гр, *пдплииџеси* Гу, *приџдџвиџеџа* Тур, *приџдџвиџеџамо* Лис, *прдмлииџешаш* Гр, *прдсиџеџа* БК, *разумлииџеш* Л, *увиџек* Гу, *умлииџе* Лис, *умлииџем* Гу, *умлииџесџе* Вуч, *умлииџесим* Тур, *умлииџесило*, — *умлииџешено* Гр, *умрииџе* Дљ, *успииџеџа* Кот.

б) *е* (спорадично кратко *e*):

— *дднииџели* Дљ, *иџциџеди се* Гу, *једноџциџеџеку* Губ, *кдлосџек* Дљ, у *кдлџевци* ГД, *напрџд* Дуч, *наслџди* Мил, *наслџдим* Ка, *обџзбџеџено* Тур, *ддџде се* Дуб, *Осек* (= *Осијек*) ДД, *дџтрџеџеџено* Л, *дџтрџезни се* Лис, *пдднииџела* Вл, *пдзлџеди се* Кот, *пдлџеџу* Дуч, *пдсмек* Вуч, *прдџџеди се* Губ, *прдџџедимо* Пш, *разумлииџеш* Дуб Дуч, *разумлииџеш* и ти Нег, *разумлииџеш* и Тур, *разумлииџеш* тџ Вл, *убџднии* Мил, *увиџек* Дуч Дуб Лис, *увиџек* Пш, *умлииџесимо* Вл, *унџек* Губ, *успџеџа* Вл Мил.

Видимо да дуго неакцентовано *e* даје исте рефлексе као и оно под акцентом: *ије* : *e*. За разлику од источнохерцеговачког у коме је *ије* или *ије*⁴⁸ (*дднииџела* и *дднииџели*), овде је вокал *e* увек дуг. Објашњење ове дужине исто је као и за ону у *ије* од акцентованог дугог *e*.

95. На месту гласа *ћ* под дугосилазним акцентом у Драгачеву данас имамо двојак рефлекс: ијекавски и скавски.

⁴⁶ Вуковић: ГЛД 13.

⁴⁷ „Оно неколико примјера са *џе* мј. *ије*, које сам забиљежио у овом говору, никако се не могу сматрати његовом органском особинном, тим прије што сам и од оних лица, од којих сам чуо ове примјере, иначе редовно биљежио *ије*“ (Пецо: ИХ 50).

⁴⁸ Пецо: ИХ 55.

Вуч, *пјевѣмо* Гр, *пјевѣиш* Кр, *пјѣна* Пух, *пјѣни* Гр Пух, *пјѣнила* Гу, *пјѣсма* Тур Лис, *пјѣшкѣ* Вуч Гу, *побјѣишѣла* Гу, *сјѣднѣм* Вуч, *сјѣли* Дљ, *сјѣме* Гу, *Сјѣница* Дљ Гор, у *Сјѣници* Пух, *сјѣрѣва*, — *сјѣрина* Пај, трава *сјѣруша* Гр, *сјѣтила се* Вуч, *Стјѣник* (= брдо према Чачку) Губ, *стјѣнкача* Тур, *стјѣнкаче* (= стенице) Кот, *тјѣснац* Гор, *тјѣишм* Пш, *цвјѣтови*, — *цјѣдио* Тур, *цјѣлива* га Лис, *цјѣпанѣца* Тур, *цјѣпанѣцу* Нег.

б) Примери са екавском заменом кратког ѓ:

— *бѣжѣла* Тур Вл, *бѣжй* Гр Тур, *бѣжи* Дуч Тур Вл, *бѣжсѣ* Пух Ка, *Бѣлица* Гу, на *Бѣлицу* Лис, *бѣше* Вуч, како му *бѣше* йме Лис, *вѣра* Вл, *вѣровѣ* ко, нѣ *веровѣ* Кот, *вѣруем* Губ, *вѣруеш* Гор, *вѣтар* Мил, *вѣћник* Гу, *вѣћига* Лис, *вѣћигѣ* Вл, *вѣшали* Нег, *вѣшѣ* Гор, *двѣста* Мил Гр, *двѣвр* Вл Вуч, *девојѣка* Тур, *дѣвѣѣка* Вл, *дѣда* Вуч Вл Зе БК Дуч Кр Дљ, мѣга *дѣдѣ* Гу, блага *дѣди* Дуч Кр, мѣме *дѣди* *дѣда* Дљ, *дѣдовина* Мил, *дѣду* Вл Лис, *дѣловођа* Л ГД, йскосѣ и *дѣнѣ* ГД, *дѣо* Вл БК Мил ДД Гу, *дѣтелина* ГД Мил, *дѣтелину* Ка, *дѣтлйи* Вл, *дѣца* Гу Вл, двѣ *дѣцѣ* Пај, *дѣцу* Зе, *дѣчѣк* Ка Кот Лис Пух, *дѣчка* Вл, *дѣчкйи* Ка, *дѣчко* Л, *Збѣг* (= топоним) Кр, *збѣг* Кот, *звѣрка* Лис, *исѣкли* Пај, *исѣчено* Вл, *кѣдо* Кр, *лѣб* Губ Вл, *лѣба* Кот Вл, парчѣнице *лѣба* Гор, *лѣбац* ГД Лис Вл Л, с *лѣбом* Л, *лѣгчйи* Гор, *лѣпше* Гор, *лѣса* Ка, по *лѣсама*, — *лѣсама* Вл, *лѣсе* Дљ, *лѣгина* Мил, *лѣго* Дљ Ка, *лѣра* Тур, *лѣсто* Дуч Л, у *лѣстима* Дљ, *лѣкар* Вл Губ Гр, од *лѣчнйи* произвѣда *Дуб*, *недѣлѣнѣа* ймовина Лис, *пѣвѣ* Ка Гу, *пѣвало* Вл, *пѣвѣм* Пш, *пѣсма* Вл, *пѣсме* Пш, *пѣшкѣ* Мил, *плѣва* Дуч, *побѣђуе* Гу, *просѣчен*, — *просѣчена* Вл, *свѣтлица* Тур, ймѣ *свѣлости* Губ, *свѣћница* Вуч, *сѣдео* Гу, *сѣдеги* Тур, *сѣдй* Вл, *сѣди*, — *сѣдйи* Мил, *сѣдймо* Тур, *сѣдите* Лис Тур, *сѣдйиш* Дуч, *сѣднѣ* Губ, *сѣднѣм* Пш Вл, *сѣднѣмо*, — *сѣте* Тур, *сѣкира* Пај Мил, *сѣкирѣм* Вл, *сѣкиру* Ка, *сѣкли* Мил, *сѣкѣ*, — *сѣла* Вл, *сѣме* Мил Вл Гу, *сѣмена* Пај, о *Сѣницѣ* ѓзгѣ, — *сѣтва* Мил, *сѣтила се*, — *сѣтйи* се Вл, *сѣћѣм се* Пај Мил, *сѣћи* Вл, *слѣдовѣла* Пух, у *слѣпилу*, — *смѣшиа* Кот, *смѣсу* Вуч, *снѣгови* Мил Лис, *стѣо* Пух, *тѣлеснѣ* Кот, *тѣо* Вл Гор БК Гу, *тѣо* Вл Гор БК Гу, *тѣрѣ* Вл Дуч Гр, *тѣрѣли* Гу Пух, *тѣрѣмо* ДД, по *хлѣбу* Гр, *цвѣгѣ* Кот, *цвѣгйи* Вуч, *Цвѣтко* Кот, *цѣлива* Тур Вуч, *цѣлокѣпну* Лис, за *цѣо* *жйвог* Кот, *цѣо* Гу Гор Гр, *цѣо* Губ Кр Вуч Гу.

97. Исто се рефлектује кратко ѓ у неакцентованом слогу.

а) Ијекавски рефлекс:

— *Бјелѣшевац* Ѓ, да се *вјенчѣмо*, — *вјенчѣње* Гр, *дјетѣнице* Дуч, *зѣдјенѣ* Гу, *зѣпјевају*, — *зѣпјеваги* Гр, *нѣмјѣишгй* ми Гу, *ѣбјесили* Лис, *ѣбјѣгина* Дљ, *ѣбјѣшено* Гр, *ѣгјѣста* Вуч, нѣ *пјѣвѣ* Тур, *пјѣвѣћна* Гр, *пѣбјегнѣм* Ѓ, *пѣбјегѣо* Тур, *пѣвјесму* Гр, *пѣсјѣдѣмо* Дљ, *пѣсјѣкѣ* Гу, *пѣрѣбјегѣо* Пух, *пѣрѣпјеваги* Кот, у *пѣрѣсвјѣги* Гу, *пѣрѣсјѣд* Л, *пѣрѣбјегнѣ* се Лис, *сѣвјѣговѣ* Вл, *цвјѣгѣвѣ* Тур.

б) Екавски рефлекс:

— *бѣз венчѣња* Кот, *вйдео* Пај, *вйдеђу*, — *вѣлѣла* Вл, *дѣвѣѣчица* Гр, *дѣдбѣ* Губ, на *дѣббй* Лис, *дѣчѣци* Гор, *долѣтео* Гу, *дѣднѣ* Кот, *дѣтерѣ* Мил, *дѣтерѣ* Вуч, *жйвѣла* Гу, *жйвѣли*, — *жйвѣео* Мил, *жйвѣети* Вл, *зѣдѣлѣ* Лис, *засѣдѣње* Гу, *йзбегли*, — *йзлѣпшиа* Мил, *йстерѣги* Гр, *кѣлено* Кр, *лѣкару* Кот ДД, *лѣшнйкѣ* Гр, *наслѣднйци* Лис, *нѣпѣслѣднйи* Гр, *нѣдѣлѣм* Гу, *ѣбесили* Дљ, *ѣбесйиш* Мил, *ѣбесйѣ* се Вуч, двѣс *ѣделѣнѣа* Мил, *ѣделѣње* Вуч Гор, у *ѣделѣње* Зе, *ѣденули* Пај, *ѣдећѣ* Пух, *ѣсекла* Зе, *ѣсегйи*, — *ѣсегйигѣ* Вл, *ѣсечена* Тур, *ѣсѣћѣиш* Вуч, *ѣтерѣли* Вл,

дтер̄ам Губ, дтер̄амо Лис, дц̄еди Вл, пдбегн̄ем Ка Вл, пдбег̄о Кот Мил, пдбегосмо Ђ, повере̄ње Дуч, пдвес̄ама, — пдвесмо Вл, пдзледа Лис, пок̄ипело Вл, полуд̄ео Вуч, понед̄елак Гу Кот, пднео Дуч, пдсекла Ка, пдсет̄им Вуч, пдсету Гу, пдсечили Гор, пдтеру Лис, пр̄адеда БК, пр̄адеда Кр, пр̄емештен Гу, пр̄сек̄о Вл, пр̄имер Мил, на пр̄имер Пух, до пр̄оле̄ћа Мил, пр̄осек ДД, пр̄сек̄о ГД, р̄азмер̄иш, — с̄аветовала Вл, седд̄чиш, — седд̄чиш Лис, н̄е сет̄ик се Губ, н̄е се̄ћам се Нег Вл, н̄е гер̄а Дуб, ӯверен Вл, увере̄ње Пух Лис, умели Губ, умео сам Кот, уметан Вл, услед, — усмерен̄а Мил, ӯцвет̄ало ГД, цедӯљача Пш, целӣвају Тур.

98. На основу прикупљене грађе о рефлексима *ћ* могли бисмо констатовати да су у Драгачеву у подједнакој употреби и екавски и (и)јекавски ликови. (Примери са јекавским јотовањем наведени су ниже). Изговор са *е* или (и)*је* је факултативан, изузимајући секвенце *ре, ел, еј* (в. даље). Од свих информатора су напореда бележени облици са обе замене при чему се, колико се могло приметити, није „фаворизовао“ неки од два изговора. То ће нам потврдити групе речи у којима су у непосредном суседству лексеме са екавским и (и)јекавским секвенцама:

— л̄ео п̄јев̄о Гу, з̄авӣо̄ с̄н̄ег Гор, д̄еца св̄а п̄олӣжсемо Вл, кад̄ за̄пјева̄ п̄џао Губ, др̄ије̄ње ӯцвет̄ало ГД, ц̄ело̄ в̄ч̄ека Лис, ц̄ео св̄ӣет Гу, ӯв̄ек п̄јесма Лис, оста-ви *овде*, остави *ноће* Кр, ц̄ело *љго* Лис, ц̄ео *в̄ӣдек*, — б̄јеск̄о̄ једно *време*, — *л̄бац* округал, *л̄ч̄еп* Кр, с̄а̄јен̄уга д̄егелина Губ, *овӣеш* на *в̄џру* ДД, *т̄ер̄а* *пл̄џву* Губ.

Нешто отворенији изговор вокала *е* < *ћ* ретко се чује:

— св̄џ̄та, — св̄џ̄тло, — изд̄е̄али, — да н̄е се̄дн̄е Вл, л̄џ̄по, — ц̄е̄ло с̄ело Губ, с̄џ̄мена Мил, ӯв̄џ̄к Дуб, —

што је ипак индивидуално и резултат експресивнијег изговора, као и затворено *е* у трима примерима:

— сл̄џ̄ла Гр, мл̄џ̄ко Тур Гр, вр̄џ̄ме Вл.

99. Извесну неуједначеност показују и облици са секвенцом *рћ*.

а) Екавски рефлeksi:

— не *вр̄џ̄* Вл Гор Кот Гу Вуч, *време* Ка Кот, *одр̄џ̄или* Гор, *погор̄џ̄има* ГД, *погр̄џ̄ио* Гу, *пор̄џ̄кло* БК Пух Дуб Губ Мил Лис, *пор̄џ̄лом* Л, *р̄џ̄ко* Губ Кр, *р̄џ̄ила* сам Вл, *р̄џ̄ио* ГД, *стр̄џ̄ља* Тур, *стр̄џ̄тали* Ка Гор Пш, *стр̄џ̄љање* Пај Губ, по *ср̄џ̄ди* к̄ӯћани Л, *стр̄џ̄пели се* ГД, не *стр̄џ̄п̄и* Мил, *ср̄џ̄еда* Вл, *цр̄џ̄ева* Вуч, *зр̄џ̄ење* у с̄ла̄шчу Мил, *ср̄џ̄џ̄еви*, — у *сред̄џ̄осн̄у ср̄џ̄еду* Вл;

— *бр̄џ̄* Гр ГД, *гр̄џ̄и* ГД, *р̄џ̄а се* Вл, *р̄џ̄ко* Зе, *р̄џ̄ Вл*, *р̄џ̄и* Лис Вл, *р̄џ̄и* Лис, *ср̄џ̄* Вл, *стр̄џ̄ља* Кр, *цр̄џ̄* Тур Лис Кот Вл;

— *бр̄џ̄ич̄ӣћ* Кот Лис, *бр̄џ̄ови*, — *вр̄џ̄и* Тур, *вр̄џ̄и* Гор Кр Лис Тур, на *вр̄џ̄у* Вл, *гр̄џ̄иан* Кот, *гр̄џ̄ика* Губ, *гр̄џ̄ике* Лис, *др̄џ̄ина*, — *др̄џ̄ново* др̄во Гр, *др̄џ̄ина* Вуч, он *изр̄џ̄* Вл, *н̄џ̄е зр̄џ̄* Вуч, *зр̄џ̄ с̄ӣр* Губ, *с̄зр̄џ̄ела* Гр, *мр̄џ̄џ̄а* Тур, *р̄џ̄џ̄* Гу, *стар̄џ̄ишна* Ка Губ, *стар̄џ̄ишне* Вуч, *стар̄џ̄ишну* Ђ, *р̄џ̄ице* (Г̄д. од *р̄џ̄ца*) ГД, *ур̄џ̄аги* Гор, *цр̄џ̄љика* Тур Лис, у *цр̄џ̄љици* Лис, *цр̄џ̄џ̄ови* Тур, *цр̄џ̄пуља* Кот Кр, *цр̄џ̄пуље* Вл, у *цр̄џ̄пуљи* Губ, *цр̄џ̄пуљу* Гр, *стр̄џ̄џ̄ица* кад погод̄и у ц̄џ̄р па *ӣсцӣџ̄па* Тур;

— *брегòвима* Тур, *кòрела* Гу, *решáвали* Мил, *решéње* Лис, и *решéњу* Ка, у средòпоснū *среду* Вл, *покòрети* Кр, *жòдрèбèнце*, — *прекòрела* Губ.

б) Ијекавски рефлекс:

— *дриéњак* Вуч Гр, *мриéти* Кот, *òтриéзно* се Дуб, *помриéти* (х 3) Лис, *риéка* Тур, *сриéда* и *пéтка* Лис, *сриéда* Тур Лис, да *стриéпй* Гу, *умриéти*, — *цриéво* Тур;

— на *бриéгу* Гу, *погриéшили* Мил, *стриéпила* Гр;

— *бриéг* Гу Тур, *бриéга* Тур, *дриéм* Гр, *дриéма* Вуч, *дриéмаш* Гр, *жòдриéбе* Тур Лис, *риéч* Лис Гу Тур;

— *бриéг* Губ, *бриéс* Вуч, *дриéма* Губ, *дриéње* ГД;

— по *старјéству* Лис Кр;

— *òдриéшили* Зе Вуч, *òждриéби* Губ, *òтриéзни* се Лис, свè *пòмриé* Ђ, *умриé* Л, *умриéти* Вуч, *умриéћу* Гу, *пòгриéши* Губ.

100. У облицима глагола *горети* увек *рѣ* > *ре*:

— *гòрела* Тур Гр, *жòреле* Ка, *жòрео*, — *гòресмо* Гу, *загòрела* Вл, *изгòрело* Гр БК, *погòреле* Губ, *погòрели* ГД, *погòрело* Вл ГД, *прогòрело* Гр, *сагòрела* ГД, *сагòрели* би луди Вуч, *сагòрело* ГД Лис Пај, не *сагòресмо* Гу.

О облику прилога *горе* в. ниже.

По материјалу се да закључити да је дуго ђ у секвенци *ре* дало исте резултате као ђ у *дѣге* и *сѣно*. Међутим, *рѣ* (са кратким вокалом ђ) даје *ре*, узимајући неколика случаја. Примећује се и одсуство ликова типа *òстарјело*, *изгòрјело* које источнохерцеговачки има⁵².

101. У Драгачеву се углавном чува разлика међу префиксима *пре-* и *при-*:

— *пријáвши* Губ, *пријвенчò* се, — *привенчò* се Вл, *прикрану*, — *пригрјáва*, *òпè* ће кйша Тур, *припòвиéдамо* Лис, *приповиéс* Кот, *пригиснèш* Гу Вл Пух Лис Ђ Вуч Гор Губ Нег Пш Дуч Ви БК Гр Зе, *припáрена* Гу, *припòможèм* Ка Гу, *примакò* се Вл Зе Лис Пух, *пристýпиò* Кот, *прислонйш* Пух, *примèге* Ђ, *приврјесен* Гу, *припрèмимо* Вл, *признò* Гу Ђ Дуч Рти, да *припáлим* Тур, *прикувèш* Ка, не *прилази* ми Нег;

— *прèпуно* свè Гу, *прèзидиò* се Вл, *прèзнáја* се Лис, *прèпала* се Кот Дуч, *мáло прèпио* Гу, *Прèобразжèње* Кр Дуч, *прèварй* ме Губ, *прèстала* Вуч Ка Вл Ви Нег Ђ Кр, *прèмештè* га Тур, *прèћерò* Кот, *прèдáна* Л, *прекàћуемо* Гор, *пресáдиò* Тур.

Наведени однос поремећен је у следећим случајевима:

— *препрèмили* Дљ, *препрèмимо* увечи Бòжића Вл, *прèвикнè* се Вуч, *преврјесен* Гу, *прèмèгè* Нèмци ГД, *прèмèгли* Ка Гу, *прèмèгй* Вл, *прèмèгио* Вуч Пај, *прèмèти* Л, *прèмèтиги* Вуч, *прèмèгйш* Ка, *прèмèгй* човéка Губ;

— *прислава* Лис, *пригрáдио* Гу, *прибрáло* се Губ, *пришýгй* Вуч.

Уместо *про-* бележили смо *пре-* у примерима:

— *прèцèди*, — *прèзйва*, — *прèзваше* Вл, *прèзйва* Губ.

⁵² Пецо: *ИХ* 57.

У подједнакој су употреби облици прилога *прѣ: прѣше* и *прѣ*.

Осим усамљених ликова *принѣ* сунцу Тур, *прико* прага Вл, *прико* телевизора Губ, у Драгачеву се говори *преко, пред* и *према*.

102. Облици са *ѣ* испред *ј* доста ретко имају *е*:

— *бејѣк* ја Кот, *бејѣше* Гу, *засејавѣ* Л, *насејеш*, — *сеје* се брашно Дуч, *сејем* Зе, *сејемо* Дљ, *сеје* се Вл, *сејати*, — *сејало* се Вл, *грјеје* Дуч, —

док су ликови са *иј* < *ѣј* неупоредиво чешћи:

— *наси* Тур, *непрѣсијано*, — *пѣсијано* е Гу, *пѣсијемо* тежину Губ, *пѣсијеш* Кот, *пѣсијемо* Тур, *пѣсиѣ* Вл, *прѣсијемо* Гр, *прѣсијѣ* се, — *раснало* се Вл, *сијала* Кот, *сијала* се тежина Гр, *сијали* Вл Гу, *сијали* Пај Кот Л, *сијало* се Вл, *сијан* Лис, *сијато* Гу, *сијати*, — *си* Тур, *сије* Вл, *сијем* Мил Пај, *не сијем* Мил, *сије* зѣб ГД, *сије* жито Вл, *не сије* Кр, *сијемо* Кр, *сијѣ* Мил, *сијѣ* Лис, *сију* мѣруз Вуч;

— *вијавица* Вл, *вијѣше* пшенице Дуч, *машина* врше и *вије* Вуч, *вије*, — *вијеш* Гу, *вију* пшеницу Дуч, *завијо* снег Гор, *овијати* пасуљ Лис, *овијеш* на ветру ДД;

— *грије* Вуч, *грије* Вл Дуч, *гријемо* се Вл ГД, *гријали* се Лис, *гријем* се Гу, *загријавају* се Кр, *загријани* Кот, *дгрија* Ћ, *дгријеш* Кот, *да се љгрије*, — *љгријемо* Гр, *она се љгрије* Кр;

— *исмијѣва* Вуч, *да се исмију* Лис, *насмѣ* се Мил, *посмијѣвају* се Кр, *смѣјала* се Тур, *смѣјѣше* Вл, *смѣјасмо* се Гу, *смѣјанција*, — *смѣ* се, — *смѣте* се ви сад, — *смѣће* се неко Вл, *смѣјем* се, — *смѣјѣ* се Тур, *смѣју* се мене Вл, *смѣју* се, — *смѣју* се Гу, *смѣју* се Гр;

— *бијѣше* Губ Лис, *бијѣше* тѣпал дан Лис, *бијѣше* Гу, *бијѣше* Ћ, *бијагу* Гр; — *разумију* Лис.

103. Вокалска група *ѣл* такође се двојачко рефлектује:

а) *ѣл* > *ѣо* > *ио*:

— *вѣлиѣ* Тур, *мрзио*, — *пожѣвио* Кот, *жѣвио*, — *пожѣвио*, — *прежѣвиѣ* Гу, *прожѣвиѣ* Гор, *дѣниѣ* Кот Лис, *жѣлио* Гу, *вѣдио* Кот, *дѣстариѣ* Лис Губ, *запѣвидиѣ* Кот, *смѣѣ* Тур, *ниѣко није смѣѣ*, — *ѣѣѣ* дан Пух.

Именица *биднѣѣ* Дуч једна је од фонетских варијација турске речи *bilezik* која је посуђена врло давно. У нашим говорима она има разноврсне облике (*н* је овде секундарни сугласник), док се у м. и налази у старој позајмљеници *биѣѣѣ* < *бѣљѣѣѣ*⁵³.

б) *ѣл* > *ѣо* > *ео*:

— *трѣпо* сам Вл, *жѣвѣо* Мил, *жѣвѣѣ* народ ГД, *полѣтеѣ* Вл, *бѣѣѣ* Тур, *вѣѣѣ* Гу, *вѣѣѣ* Вл, *вѣѣѣ* Дуб, *дѣѣѣ* Кот Пај, *дѣѣѣ* си Губ, *жѣѣѣ* Мил, *загѣѣѣ* Вуч, *жѣѣѣѣ* Губ, *смѣѣѣ* Вуч, *дѣѣѣѣ* Л, *дѣѣѣѣ* Ка, *пѣѣѣѣ* Гу Вл Кот Тур, *полѣѣѣѣ* Вуч, *прѣѣѣѣ* Вл, *прѣѣѣѣѣ* ГД, *прогѣѣѣѣѣ* Лис, *разбѣѣѣѣѣ* се Гу, *разѣѣѣѣѣ* Гор, *сагѣѣѣѣѣ* Лис, *ѣѣѣѣѣ* Губ, *ѣѣѣѣѣ* Дуб Л, *шѣѣѣѣѣ* Дљ Гор Вуч.

⁵³ Исп. Скок I, 136, *belëncük*.

104. Ако у секвенци *ѣ*л није било фонетских услова за вокализацију сонанта *л*, добијали смо од кратког *ѣ* прилично ретко *е*:

— *живела* Гу, *живели* Губ Мил, *мрзела*, — *поживели*, — *поживела* Вл, *седели* Лис, *доживела* Пш, *вдлела* Гу, *грпела* Вл, — а много чешће *је*, са извршеним јотовањем гласа *л* (*л + је < ѣ > ље*) и *д* (*д + је < ѣ > ђе*):

— *живјела* сам Вл, *споразумјели се* Дљ, *вдљела* Гор Гр Кр Вл Лис Тур Ка Гу, *вдљели* Гр ГД Гу ДД Гор Вуч, *бдљела* Вуч, *бдљело* Вл Кот, *бдљети* Кот, *жсљели* Гу, *вдљеле*, — *вдљело се*, — *жсљела*, — *забдљела*, — *разбдљела се* Лис, *виђела* Нег Гу ДД Вл Тур, *нд^ввдљели* Гр, *обдљела* Губ, *разбдљела се* Вуч, *пожсљети* Гор Вуч, *виђеле* Вуч, *нађела* йме Гу, *полуђела* Лис, *сдђели* Вуч Гу, *изблђела* Зе, *свиђело се* Лис. Више примера наводи се у одељку о јотовању.

105. Ликови у којима данас имамо *и < ѣ* (испред гласа *л* који се није вокализовао у тој позицији) аналошке су природе:

— *вјдила* сам Лис, *доживила* Пш, *живила* Вуч Лис Зе, *живили* Гор Гу Дљ Гр Лис Тур Л, *живило се* Пух, *жсудила* за ма^вком Лис, *надживила* мџа Зе, *наживила* човѣка Вуч, *поживили* Вуч, *преживило се*, — *мрзили* Гу, *сврбиле* Кр, *сддила* Гу, *ожсддила* Вл, *дстарила* Вуч Тур Губ, *дстарили* Кот, *дстарило се* Тур.

Истога су порекла и облици глагола са *и < ѣ* у инфинитивној основи:

— *врџити* Вуч, *доживити* Кот, *живити* Тур Губ, *надживити* Вуч, *грџити* Губ Вуч, *шџити*, — *дстарити* Тур.

Аналошким путем успостављене су алтернације палаталан — непалаталан консонант у инфинитиву и радном придеву:

— *вдљео* Кр, *живљети* Губ Дуб Лис, *живљѣ* Губ, *трпљѣћи* нѣправду, — *живљели* Лис, *живљело се* Л Дуб Вл, *мљѣо* Вуч Губ, *оживљѣће* Лис, *преживљели*, — *преживљѣ* рѣто Дуб, *самљео* Губ, *мржљело* Вуч.

106. Вокалска скупина *-ѣљ-* у лексеми *бѣљѣ* углавном даје *-иље-*, где је вокал *и* настао дисимилацијом⁵⁴:

— *биљег* Вл, *биљега* Вуч, *Биљеге* Гор, нѣсѣм *биљегу* Вл, *биљезѣ* уѣгарком сланину Гор, *биљезѣцу* Вл, *забиљезѣва* Тур, *забиљезѣно* Рти Тур, *избиљезѣ се* Вл, *обиљезѣли* Мил, *обиљезѣно*, — *обиљезѣм* Гор;

— *обѣлежѣти* Вл, *забѣлежѣо* Губ.

Овде се говори:

— у *неђелу* Вуч Пух, *недјелѣм* Пух; *недѣлѣм* Гу, *понедељак* Зе, у *понедеонѣк* Вуч, у *понедеонѣк* Пух, *понедељак*, — *понедељнѣк* Вл; *понедионѣк* Ка, *понедиѣник* Тур.

Забележено је *мијѣур*, — *мијѣови*, — са *мијѣовима* Тур, *лија*, — у *лијама*, посадим у *лије* Губ, *д смѣа* Губ Вуч, где такође имамо *и* од секвенце *еј (< ѣх)*.

107. Глаголи *смѣти*, *доспѣти* и *разумѣти* имају облике:

— не *смѣ* Вуч, нити *смѣ* до њѣга Вл, *смѣм* Гу, *смѣмо* л, — не *смѣмо* Пај, не *смѣш* Пај Вл, *ддспѣти*, — *ддспѣ* сам, — *ддспѣ* си Губ, *успѣва* Пух Вл Мил, *успѣју* Л, *разумѣш* Тур Нег, *разумѣмо*, — *разумѣ* Тур, *споразумѣ се*⁵⁵ Дуч;

⁵⁴ Исп. и Пецо: *ИХ* 58; Вуковић: *ГПД* 17 и сл.

⁵⁵ Овде је, након редукције гласа *ј*, извршена прогресивна асимилација.

— нѐ смѝ Вл, тѐ нѐ смѝ бѝти Гр, нѐ смѝм Вл, нѐ смѝу Зе, нѐ смѝје Гу, нѐ смѝјем Ђ Губ Гу, смѝјело Пух, ка ддспѝ Нег, ддспѝ Гр Ка, ка ддспѝш Гр, кад сдспѝ чѝек у нашѝ годѝине ГД, усѝпѝ Вуч Кот Лис, изуѝмила, — изуѝмим Гр, разуѝми се са ѝима Губ, разуѝмим, — разуѝмити Лис.

108. Прилози *горе, доле, овде, онде, где, негде* и *свугде* у говору Драгачева имају различите ликове:

- вође Тур БК Лис Вуч Дљ Кот Гу Мил Пш Губ Л;
- ђѝ си Лис Вл Пај, како ђѝ Ка, ђѝ су Гор, ђе се зѝвѝ, — ђѝ ѝмѝ, — ђѝ су, — ђѝ је, — ђѝ ѝтишла, — ђѝ Вл, ђѝ ѝете Вуч, ђѝ Кот ГД Вуч Нег;
- нѝје Вл Мил Вуч Кот Гу Пај; нѝје Вл Гу Лис ДД Пух Кот Гр Пај;
- нође Кр ГД Лис Вуч Кот Гу Тур; ѝвође Тур Гу Пух, ѝође Кот БК ДД; ѝнђе Пух пѝнеђе Гр; свѝђ Вуч Тур Ђ Гу Кот Губ Вл, свѝђе Вуч;
- дѝље Пух Вуч Дуб Л Кот Зе Губ Вл Гу Мил Дуч, дѝлѝ ГД Л Вл;
- дѝле ГД Вл Зе Мил Кот Гр Пај Дуч Дљ Гу Л ДД, дѝл Вл;
- ѝвде Вуч Мил Пух Вл Дљ Кот Гу Дуч Зе Ка Кр, ѝѝд Вл; ѝвди Мил Вл Вуч ГД Гу Пш Ка Тур Кот;
- гѝре Пух Мил Вл Дуч Пај Вуч Губ; гѝри ГД, гѝр Вл;
- ѝнде Вл Пај; ѝнди Вл Вуч Мил; нѝди Пај;
- нѝгде Мил Дљ, нѝгде Гу Дљ Мил Пух Пш Вл Губ; нѝгди Вл; свѝгде Мил, свѝд Кот;
- гѝѝ Кр, дѝ је Нег, дѝ је Гор, гѝѝ Мил.

Облици *овде, онде, вође, нође* немају секундарно Ђ него партикулу *де*⁵⁶.

109. Кад се слог са кратким Ђ дуљно, добијено је *ѝ* или *јѝ*:

- на млѝго мѝста Зе, на вѝше мѝста Вл, пѝтнѝс мѝста, — на дваѝс мѝста БК, сѝдам нѝдѝља Вл, без дѝца̄, — дѝсеторо дѝца̄, — четрнѝс дѝца̄ Гор, шѝс дѝца̄ ГД, дрводѝлац Кот;
- вѝшѝ љѝгѝ и гѝдѝна Дуч, на шѝс мѝста Гор, сѝдам нѝђѝља Гр, Нѝђѝљко Тур, без дѝца̄, — четрнѝс дѝца̄ Гор.

110. Лик *дѝца̄* (*дѝца̄*) познаје секундарно дуљење које је морфолошке природе (в. т. 407).

111. У Драгачеву је само *нѝко, нѝшто, нѝшта, нѝколко, нѝсам, нѝси, нѝје* (*нѝје*), *нѝсмо, нѝсте, нѝсу*.

112. Поред *сѝкира* и *ѝкира* у овој лексеми се чује и *и* < *ѝ*:

- *Сѝкира* (брдо у Д. Драгачеву), — *ѝсекти* се људи са *сѝкирама* Нег, *сѝкира* Кр Дуч, *сѝкире* Вуч.

113. Однос рефлекса *ѝ* и *и* у флективним наставцима неких категорија у драгачевском говору изгледа овако:

- а) Д — Л јд. именица -а- основа је као у нашем стандарду:
— *жѝни, сѝстри, зѝмљи, нѝзи, мѝци, глѝви, дѝши, планѝни*.

⁵⁶ Исп. Маретић: *Граматика II*, 41.

б) Генитив мн. заменичко-придевске промене ређи је са *ије* (*ије*) а обичан је са *-и*:

— *овије* дечака, — о *твије* оваца, — *овије* баба, — од *овије* Плазйна Губ, *јаквијег*^к Тур, *начињенијег*, — *онијег*^к Гу, од *гүђијег* Гр, *старињскије* Вуч, *мијегне* Рти;

— *нема* бдљи, — *нема* и гдри, — од *наибольи*, — код *нашии*, — услед *њени* расхода Вл, ко *свди* ДД, *великиг* Кр, *горкиг* Гу, *друзиг* Лис, *какиг* имаш Гр, *лепиг* Гу, од *малиг* Пух, *млађијг* Лис, *мојг* Тур Гр, *нашијг* Пш, *некиг* Дљ Пух, од *онијг* Гу Пух, *разниг*, — *стариг* Тур, *сличнијг* Губ, о *тиг* Гр, од *малиг*, — од *онијг* Пух, од *мојг* Л, од *ови*, — код *моји* Губ, од *карпатски* *гора* Кот, *грдни* дана, — *суйи* Вл, код *нашии* Мил, *младиг* дана Гр.

в) Инстр. јд., Д—И—Л мн. заменичко-придевске промене имају наставке тврде деκлинације као изузетак а меке као правило:

— са *твијем*, — *твијем* трговцима Лис, *сасвијом!* Дљ, са *сдоком* *овијем* Пух, *твијем* радом Дљ, са *овијем*, — синовица *наша* за *његовијем* *најстаријем* сином, *наша* унука за *најмлађијем* му сином, — у *онијем* шибу ГД;

— под *орасом* *некијм* Гр, *ођу* с *овијм* Пух, с *мојм* Губ, над *онијм* Вл, *по* *тјм* Зе, с *његовијм* *оцом* Кр, *некијм* *ђацима* Лис, *мојм* *воловима* Тур, с *некијм* *људма* ГД, *по* *тјм* *кућама* Вл, *по* *нашијм* Пух, за *вашијм* Вуч, з *добрјм* Ка, с *такијм* Кр, *добрјм* *домаћинима* Дуч, на *великијм* *мүкама* Пш, о *његовијм* Кот, са *својм* Пај, у *зельанјм* *лоњцима* Ви, са *несретнијм* Рти, *суйм* Гу, у *лепјм* Гор, о *крснијм* *славама* Гр.

г) У локативу мн. је редовно:

— на *леђима*, на *врати*ма, на *кдњима*, на *кдлима*.

д) 2. л. мн. императива увек је са *и*:

— *дођите*, *кажите* (*кашите*), *ставите*, *узмите*, *молите*.

ђ) Д—Л јд. л. заменица *ја*, *ти* и повратне заменице сваког лица гласи *мене*, *тебе*, *себе*, што је морфолошке а не фонетске природе:

— *обрће* се к *мене* Губ, ми *немо* *тебе* да *дамо* Вл, *није* *мене* *бранио* Лис, и *тебе*, да *имаш* и *ти* Кот, а *мене* *не* *да* БК, о *себе* да *причам*⁵⁷ Вл.

е) Облици компаратива и суперлатива свуда су на *ији*, углавном са редукованим гласом *ј* (*и*, *й*):

— *брдниј* Мил, *гадни* Губ, *здравиј* Гр, *здравиј* ГД Лис Тур, *јевгиниј* Мил, *лошиј* Вуч, *писмениј* Пај, *стариј* Вл ГД Губ Кот Кр Лис Зе Рти Мил Дуб;

— *наибогати* Д Пух, *најписмениј* Гор, *најстариј* Вуч, *најстаријм* Гр, *најстари* Пух, *најстариј* Лис, *најпознатиј* Кр.

114. Прилог *после* (и њему етимолошки сродне речи) има (са партикулама) ове ликове:

— *пдслѣ* Гр Ка Кр Пух ДД, *пдслије* Вуч, *пдслѣн* Пај Губ, *пдсленак*, — *пдсленаке* Губ Вл, *пдгље* Пух Лис Вуч Тур Губ, *пдгљѣн*, — *пдгљен* Губ, *пдгле* Гр Губ Вл Вуч Кот, *пдглѣ* Пух, *пдгљене* *борбе* Кр, до *пдгледњог!* Гор, *пдследно*

⁵⁷ В. л: Вуковић: ГПД 58; М. Николић: Горобиње 655.

суђење Лис, *ддсле* Пш, *ддслѐ* Вуч, *пдследица* Вл, под *ислеђењем* Л, *наслѐди* Губ, *наслѐђувѐте* Мил.

115. Навешћемо и облике лексеме *човек*:

— *чдвек* Гр Пај Гор Вл Вуч, *чдвѐк* Тур, *човѐка* Вл Вуч Лис, *човѐка* Кот Л, *човѐку* Кот, *чдвече* Мил, *човѐчий* Гор;

— *чдек* Ка Гу БК Рти Лис Дуб Кот Вуч Гор Губ Вл Гр Дуч, *чдѐк* Лис, *чдек* Гор, *чоѐка* Вл Тур Ка Гор Губ Лис, *трй чоѐка* Вуч, *чоѐку* Лис, *чдече* Вуч, *чдече* Гор;

— *штã* *ћеш*, *чдче*, да *јѐдѐш* Пух, —

што се не може узети као особина говора већ као индивидуална црта. (У том облику имају ову реч неки црногорски говори).

116. Изведени облици од глагола *лити* могу бити са превојним дуљењем или са уношењем секундарног *ћ* (уп. *лѐјц*: *љјц*⁵⁸):

— *наљваши* Вл Вуч, *наљва*, — *наљва*^ш *чãше*, — *наљѐмо*, — *разљѐвамо* *млѐко*, — *разљѐвају се* Вл, *зãљвам* Губ, *саливѐна* Гор, *прдљѐ* Тур;

— *долљѐвати* Тур, *зãљвã* Лис, *прљѐв* Кот, *разљѐва* Вл, *сãљѐва* *карлице*, — *сãљѐвала*, — *одљѐвãш* Гр.

117. У говорима шумадијско-војвођанске зоне има велики број примера са *и* < *ћ*. За готово све те случајеве проф. Ивић сматра да су настали аналошким уопштавањем или гласовном асимилацијом (*О неким проблемима наше историске дијалектологије*, ЈФ XXI, књ. 1—4, Београд 1955—1956, 97—129). У истом чланку аутор одбацује тезу о икавском утицају и закључује „да правих, слободних икавизама у шумадијско-војвођанском дијалекту немамо. Кад бисмо примили хипотезу о икавцима, остало би необјашњено зашто нигде не долазе примери као *пивати* или *млико*“ (нав. д. 108).

118. Сви примери са *и* < *ћ* у драгачевском говору су „икавизми“ карактеристични за говоре источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског типа.

Секундарно *ћ*

119. И овом говору су познате секундарне вредности гласа *ћ*. За разлику од неких ијекавских јужних говора, овде нису познати ликови типа *густѝјерна*, *бандијера*, *цистијерна*⁵⁹. То објашњавамо географском удаљеношћу од језика из којих су неки дијалекти посуђивали те лексеме. Тако је изостао и псеудо-јекавизам типа *пастијер*, *кромѝјер* и *водијер* јер није имао ослонца у поменутиим посуђеницама. Именице *кдсијѐр* и *кдлѝјѐр* чују се спорадично.

120. У неким глаголским облицима наилазимо на рефлексе секундарног вокала *ћ*:

— *бдрављѐћи* Вл, *мѝшљѐли* Пух Вуч Лис Гор Л, *чињѐло* Пш, *учињѐла* Кот, *бришѐле* *кдзе* ГД, *мѝшљѐ* Рти ГД Губ Вуч, *чињѐ* Вл, *угрњѐ се* (= убо се на трн) Кот; —

⁵⁸ Скок II, 309, под *лити*.

⁵⁹ Пецо: ИХ 60.

што говори о продуктивности процеса успостављања односа палаталан — непалаталан консонант (в. горе ликове *вдљб*, *жсљб*, *вђђб*).

121. Секундарно *ѓ* има и именица *заснок* || *засиѓк*, поред *засеок* и *засјеок* ДД, што је, у ствари, хиперјекавизам. Овде је и *пѓтиѓк* Тур Вл, мада немамо потврда типа *затјелак*, *-иока*, *затијељак*, *затијељка*⁶⁰.

122. Овамо спадају и облици *сѓкѓрала се*, — *сѓкѓрѓ се* Губ, *сѓкѓрѓш се* Гор, *секирациѓа* Вуч, *сѓкирациѓе* Губ Л Вуч. Усвојени су преко немачког *sekieren*, уз чврст наклон на домаће речи *сећи* и *секира*.

123. Поред *дѓтелина* чује се и *ђѓтелина*, *ђѓтелине*. Секундарни рефлекс овде се развио на месту некадашњег назалног вокала *ѓ*.

124. Уместо очекиваног *рађати*, овде смо од *родити* добили облике са секундарним *ѓ*: *родѓва*, — *родѓвала*, — *родѓвало се* и липсѓвало, — *родѓвѓва*, — *родѓвѓвале*. Слично је и са обликом *зѓптивѓва* ме Тур, у коме је према турском *zart*⁶¹ добијено *зѓпти*, а онда је за итератив уместо *-ива-* узето *-ѓе-*.

125. Поред обичнијих форми *кѓсел*, *кѓсѓ*, *кѓселѓ*, *кѓсела* Тур, *кѓселѓи*, *кѓселѓну*, *ѓкиселѓ се* Вл, *ѓкиселѓ* Губ, *кѓселѓмо* Кот, траг секундарног *ѓ* имамо у јотованом претходном сугласнику *с*: *кѓсело*, — *кѓселѓну* Лис.

126. Могли бисмо, на основу изложене грађе у вези са заменицима гласа *ѓ*, закључити:

1. Драгачевски говор је данас екавско-ијекавски, али му је у основици ијекавски рефлекс на месту *ѓ*.

2. Место гласа *ѓ* у дугим слоговима под акцентом узлазне интонације имамо најчешће *ије* (ређе *ие*) и *е*.

3. На месту *ѓ* под дугосилазним акцентом овде је *ѓје* (ретко *ѓе*, *ије*) и *е*.

4. Дуго *ѓ* у неакцентованим слоговима рефлектовало се у *ије* (понекад *ие*) и *е*.

5. У кратким слоговима *ѓ* > *је*, *е* (ако се дуљило, онда *јѓ*, *е*), и *и* у познатим категоријама (*смѓјати се*, *вѓјати*, *смѓти*, *грѓјати*, *мѓхур*).

6. *е* > *и* у флексивним наставцима неких категорија, својствених и другим говорима, са изузетком дат. — лок. јд. заменица *мене*, *тебе*, *себе*.

ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ

127. Крајем века, када је неправи дифтонг *ѓ* > *ије*, *је* на ијекавском терену, нашли су се у суседству непалатални сугласник и глас *ј* (< *ѓ*). Процес јотовања у секвенци *лѓ* имамо у примерима:

128. Резултате јотовања у секвенци *лѓ* имамо у примерима:

— *ѓзљѓши* Мил, *ѓзљѓже*, — *ѓзѓмљело* Губ, до *кѓљена* Кр, *кѓљена* Тур Вуч, до *кѓљѓни* Тур, у *кѓљѓнима* Рти, *кѓљѓно* Вуч Тур Губ, *љѓб* Ђ Гр, *љѓба* Лис Тур Гу Губ Гр Гор, *бѓж ѓѓба* Гу, *пѓла кѓла ѓѓба* Вуч, *лѓба* и *ш ѓѓба* Л, *љѓбац* Тур Гог Вуч Кот Губ Лис Гр, *сѓ* и *љѓбац* Дуч, *љѓбну* врѓну Гор, *љѓбове*, — *Ѓѓпо-*

⁶⁰ Вук: *Рјечник*.

⁶¹ Исп. Шкаљѓћ: *Турѓизми* 646.

савине, — *љепџа* Губ, *љѣшиѣ* Пш Губ Дуч, *љѣшиѣ* Вуч, *љѣса* Лис, *љѣго* Гр Лис Губ, до *љѣга* Вуч, *љѣти* Дуч Лис, на *љѣго* Гр, *ѱ љѣго* Пух, *љѣџс* Кот Вуч, *љѣџишѣ* маѣ Губ, *љѣшиѣ* Тур, *љѣшиѣ* Кот, *мљѣвѣно* Гу, *мљѣвѣно* мѣсо Вуч, *мљѣла* Губ Вуч, *мљѣва* ђѣрали те *мљѣли*, — *мљѣло* Лис, *мљѣо* Губ Вуч, *на^нљѣшиѣ* Тур, *наљѣгли* Губ, *осмољѣтка* Гу, *плѣва* Вуч, *прѣљѣшиѣ*, — *прѣљѣтак* Тур, *прѣљѣтнѣ* жѣто Вуч, *прѣљѣџс* Мил Пш, *прѣљѣџишѣ* Гу, *самљѣвѣно* Ђ, *самљѣџу* Тур, *смљѣчавина* (= пена на млеку), — *смљѣчавину* Вл, *шљѣџо*⁶² БК.

У Вучковици смо чули нѣ *љѣк*. Ту је, вероватно, након преношења акцента, вокал *и* редукован па се *л* јотовало, или је, можда, по среди аналошка појава.

129. Секвенца *нѣ*:

— *из гњѣзда* Вуч, *сњѣгови* Лис Гу, *нѣма* вѣлики *сњѣговѣ* Губ, *пѣчѣ* нѣка ко *сѣсњѣжѣца* Вуч.

130. У секвенци *н + је < ѣ* јотује се назални сугласник:

— *зацрвѣнело се* Вл Пај, *зацрњело* Пај, *изгљѣдњели*, — *искѣпњело* Гр, *огљѣдњели* ГД Дљ, *пѣјѣшѣла* Гу, *пѣјѣшѣло* свѣ Лис, *поцрњело* Вуч, *поврѣнели* од мрза Гор, *ма^нка поцрње* Гу, *позелѣње* Губ.

131. Скупина *в + је (< ѣ) > вљ* само у примеру *поплѣвљело* мѣсо. Иначе, ликови типа *пљѣсати*, *мљѣра* и *вљѣра* нису забележени у овом говору. Вредно је поменути облик *пјѣва*, дакле са нејотованим плозивом *п*, који смо у Лису забележили четири пута. Јотован сугласник *м* у скупини *мје* имамо у примеру *ѱмљѣла* сам (x 2) Вл.

132. Највећи део ијекавског подручја захватило је најновије јотовање ден-талних сугласника *т* и *џ* у позицији испред *је < ѣ*. И у Драгачеву су ти примери најбројнији:

— *врћели* Гор, *врћети* Вуч, *џџѣра^н* Дуч, *изврћели* Вл Губ, *излѣће* Гор, *ѱиџѣра* Лис, *ѱиџѣрѣ* Гу, *нѣ кѣди* ГД, *лѣхѣла* Вуч, *лѣхѣли* Ка, *лѣхѣће* љџди испод небѣса Лис, *одлѣће* Гу, *одлѣће* Вуч, *џџѣра* БК Тур, *џџѣрајѱ* Гу, *наџѣрали* Вуч, *џџѣрали* Гр Вуч, *џџѣрамо* Зе, *џџѣрати* Пух, *џџѣраше*, — *наџѣрали* Вуч, *џџѣраше* Гор Губ, *џџѣрѣ* Кот, *плѣмљѣло* Вл, *пожѱѣ* мѱруз Тур, *пџѣра* ГД, *пџѣра^н* Вуч, *пџѣрати* Гу, *џн сашѱѣ* Ка, *ћѣџок*, — *ћѣла* Вуч, *ћѣџ* Дуб, *ћѣџ* ГД Вуч Пај Вл Губ, *ћѣра* Дуч Вл Вуч, *нѣ ћѣра* га Кр, *ћѣрајѱ* Вуч, *ћѣра^нте* гѣвеџа Губ, *ћѣрали* Вуч Кот Губ Гу, *ћѣра^н* Дуч, *ћѣра^н* Кот, *ћѣра^н* сам Вуч, *ћѣра^н* Тур, *ћѣра^н* Пух Кот Лис, *улѣхѣло* Губ, *ушѱѣ се*, — ако *нѣ шѣџнѣ* Вуч, *шѣлѣ* Гр Ка Лис Вуч Дуб, *шѣлѣ* Пух Дуб Вуч Гор, *шѣлѣ* Губ, *шѣлѣ* Вуч БК Губ Лис Гу Гр, *шѣлѣ* Гор Дљ Вуч, *шѱѣли* Губ;

— *виџе* Тур Лис, *виџѣла* Нег Тур Гу ДД Вл, *ни виџѣла*, — *виџѣле* Вуч, *виџѣли* га Гу, *виџѣли* се Нег, *виџѣли* Гр Ка Вуч Дуб Рти Губ Тур, *виџѣло* Гу Тур, *виџѣљѣча* Губ, *виџѣти* Пух Тур Гр Гу Вуч Вл, *виџѣћѣши* Вл Пух, *виџи* Лис Тур Вл Гу, *виџѣ* Тур, *виџѣк* Вл Тур Лис, *виџѣте*, — *виџѣше* Тур, *врѣхѣло* Гу, *џрѣџѣла* Вуч, *ћѣвѣр* Гр Тур, *ћѣвери*, — *са ћѣверима* Губ, *ћѣвоџѣла* Лис, *ћѣвоџѣка* Гу, *ћѣвѣ^нка* Тур Губ Гу Вуч, *ћѣвѣ^нке* Гр Пух Дуч Гор, *ћѣвѣ^нку* Губ Вуч, *ћѣвѣ^нчин* Тур, *ћѣвѣ^нчице* Гр, *ћѣџ* Тур Л Вл Кот Вуч Пај, *ћѣџа* Гу Кр Л, *кѱ се ћѣџе* Ка Лис,

⁶² Исп. *lęsti, lęzq (Скок: II, под *laziti*).

ћѣдо Губ, љѣдови Тур, љѣљање, — љѣља (= алатка којом се деља) Вуч, љѣнавали сѣно (х 2) Губ, љѣнѣ Вуч, љѣнула Гр, куд би се љѣо Вуч, љѣтелина Тур ГД, по љѣтелини Кот, љѣтелину Губ, љѣтење Тур Пш, код љѣтега Губ, са љѣтегом Лис Тур Пух Ка, љѣтењега Тур, о љѣтегу Гр Тур, о љѣтењства Губ, од љѣтењства Лис, љѣтењство ГД, љѣтљѣћ, — љѣтљѣћ, -а, -ѣ Тур, љѣца Кот Гу Тур Пух Пш, љѣцѣ Вл Нег Пш Кот Гу, љѣци Тур Вуч Кот, љѣцо Тур, са љѣцѣм Вуч Вл, љѣцице дѣста Дуч, љѣцѣриѣ Лис, љѣѣнѣмо сѣно Вуч, заљѣља се Лис, заљѣнѣ се Вуч, зарљѣло, — засмрљѣло Губ, изблѣѣла Зе, изблѣѣмо Кр, излљѣћо Гу Лис, наљѣла љме Гу, нѣљѣла Кр Л, сѣдам нѣљѣла Гр, Нѣљѣљко Тур, у нѣљѣљу Пух Вуч, ољѣнѣши Вуч, осѣљети Вл, полљѣла, — полљѣли Лис, полљѣло ГД, прѣљед Тур Л, прѣљеда Гу, сѣљенѣ, — сѣљенѣга дѣтелина Губ, свѣљѣ ми се Гу, свѣљело се Лис, сѣљели Вуч Гу, сѣљѣ Вуч, сѣљѣли Пух, усѣљѣлицѣ Вуч.

О облицима прилога где, негде, свугде, овде, онде в. у одељку о рефлексима љ.

133. Велики је број случајева у којима је секвенца *сѣ > ѣе*, дакле јотован фрикатив *с*:

— зѣсеница Тур, дѣсетѣ се Рти, дѣсетѣмо се, — заѣсади, — заѣсли Лис, љѣскли Вуч Кр, љѣсеѣ се Вуч, наѣсекѣ Лис, дѣсекла Кот, дѣскли Кр, дѣсекѣ га Тур, дѣсекѣ Гор Вуч, дѣсетѣ Лис Вуч, чѣм дѣсети Гр, дѣсетила Пш, дѣсетно Губ Вуч, дѣсеменѣ Вуч, дѣсетиги Губ, дѣсеѣ БК, дѣсеѣи Вуч, пѣседа у круг Вл, пѣседали Лис, пѣседаше Кот, пѣсек Лис, пѣсекѣ Кот, пѣсекѣ се Вуч, пѣсела воѣска ГД, пѣсели, — пѣсеѣмо Губ, пѣсеѣи Гр, прѣсекли Гу, шѣс приѣсеѣка Лис, прѣсекли Вуч, прѣсекѣ Тур, прѣсеѣан Пух, раѣсеѣи Тур, раѣсѣчено Гр, сѣѣѣр, — сѣѣѣру Гор, нѣ седа у крило Губ, сѣдаѣ те Гу, сѣдамо Губ, нѣ седамо Кот, сѣдѣ Нег Лис, да сѣдѣ Лис, сѣдѣм Нег, сѣдѣи Кот Гу Л Губ Вуч, сѣди Кот Лис Гу Вуч Тур, сѣдила Гу, сѣдѣм БК, сѣдѣмо ГД Кот Лис Губ, сѣднѣ Вуч Гу Гр, сѣднѣм Кот, сѣднѣмо Тур, сѣднѣмо, — сѣднѣш Гр, сѣдница Лис Гр, на сѣдници Губ, сѣдок Лис, два сѣдѣка, — сѣдѣке Кот Лис, сѣдѣци Тур Кот Лис, сѣдѣчи, — сѣдѣчиѣ Тур, сѣдѣчиѣ Пух, сѣљела Гор Кот Нег, сѣљѣли Гор Ка Вуч, сѣљео Лис, сѣљѣти Тур, сѣљѣ Л Тур, сѣкира Губ Тур, сѣкирама Вуч, сѣкиром Лис Вуч БК, сѣкиром Гр, сѣкиру Лис Вуч, сѣкли Рти, сѣла Гр, сѣм Тур Кот, сѣло Тур, сѣме Вуч Тур Кот, сѣмена Губ, да сѣмени, — сѣменски кѣмпѣр Вуч, Сѣница (од презимена Сјеничанин) Губ, од Сѣнициѣ Гу, око Сѣнице тамо БК, љдѣѣи Сѣници Вуч, у Сѣницу Л, сѣо Ђ, сѣте Ви Тур, сѣте Гор Лис, сѣтѣи Тур, да се сѣтѣи Гу, сѣтѣи се Вуч, сѣтѣи се Кот Гу Губ, сѣтѣи се Лис, сѣѣи Гр Лис, сѣѣено Лис, сѣѣиѣу Л, љсеви Тур ДД, сѣраѣ⁶³, -а, -о Вл, љсерѣ се Губ.

134. Фрикатив *з* јотује се испред јатовског рефлекса *је* у:

— љзеѣ се Губ, љзѣсти Тур.

135. У ијекавским говорима заједно са јотовањем сугласника *т*, *д*, *с* и *з* иде и јотовање африкате *џ* у групи *џѣје*-. У говору Драгачева је *џѣѣ > џѣје > џје > ље* у неупоредиво мањем броју потврда, између осталог и због дистрибутивних ограничења:

— љѣпаница Лис, љѣтѣ Вуч Тур, љѣтѣвала Вуч, љѣтѣла, — љѣтѣло Тур, љѣтѣѣ, — љѣтѣѣ Вуч, љѣтѣко Гу Л.

⁶³ У основи је прасловенски придев *sēr (Скок III, 231 — *sijer*).

136. Сугласници *с* и *з* јотовани су често ако су се нашли у додиру са *ј* које није настало од *ѣ*. И ово јотовање се вршило у ограниченом броју лексема:

— за *пѣсѣм* вѣчерѣм, — *прѣксугра* Вуч, *прѣсугра* Тур, *сѣугра* Вуч Гу Л Дуч Гр Лис Губ, *суградѣн* Кот, *сѣугре* Гу Тур, *сугредѣн* Вуч Гр, — а у Лиси, надомак Ивањице, за лиснате гране које се накрешу стоци да брсти (*брст*) каже се *крѣсина*;

— *ѣзедна* Губ, *ѣзугра* Пај Рти Гр Вуч Дуч Губ Гор Кот Кр Дљ Тур Нег, *ѣзугра* Гу Кот, *кѣзѣ* мѣсо Лис, *кѣзѣ* млиѣко Вуч Кот, *ѣзѣла*, — *ѣзаше*, — *ѣзѣ* Тур, *ѣжѣ*, — *ѣжаше* Вуч, *Брѣзје* — са јотованим *з* али и са очуваним *ј* Пај.

Поред наведених примера са јотованим констриктивима *с* и *з* испред протетичкога *ј* у прилозима *сѣугра* и *ѣзугра*, подједнако често се чују и облици *сугра*, *ѣзугра*. Прилог *сѣугра* има ширу ареу⁶⁴, а *ѣзугра* је могло имати ослонац у њему, поготову што су ликови *сѣугра* и *ѣзугра* права реткост у нашем говору. На тај начин је успостављен однос *сугра* — *сѣугра* : *ѣзугра* — *ѣзугра*.

137. О неким облицима у којима су јотовани сугласници угледањем на друге категорије говорено је у одељку о замени *ѣ* (в. горе). Навешћемо и примере:

— *бѣлѣ* ме прѣс Тур, *вѣћѣ* Лис Пух Гу Вуч Вл Ка, *вѣлѣ* Вл Кот Л Гор Лис Вуч Гу, *долѣћѣ* Гу, *жѣлѣ* Мил Вуч, *жѣлѣ* Губ Мил, *завѣлѣ* ме Дуб, *излѣћѣ* Лис, *налѣћѣ*, — *залѣћѣ* се Губ, *обнѣвѣћѣ* Вуч Губ Лис, *оглѣдѣћѣ* Губ Тур Лис, *оглѣвѣћѣ* е Гор, *побиѣлѣ* Вуч, *погѣћѣ* Пш, *пожѣћѣ* Тур, *пољѣћѣ* Вуч, *поразбѣлѣ* се БК, *разбѣлѣ* се ДД Лис, *свѣлѣ* Пај, *сѣћѣ* Вуч Л, *ѣмѣ* Вел, *игѣћѣ* Вл, *шѣћѣ* Ка Лис, —

за које је природно претпоставити да су добијени фонетским путем: *видѣл* > *видѣо* > *виѣо* > *виѣо*. Изузев усамљених примера *вѣћѣо* си Вуч, *сѣћѣо* Л, *вѣлѣо* Кот који поткрепљују ову констатацију, немамо више ниједан, због тога што вокалска скупина *ео* > *о*. У овом говору су присутни и ликови *видѣ*, *вѣлѣ*.

138. О променама непалаталних сугласника врло исцрпно и аргументовано говори проф. Пецо⁶⁵. На основу писаних докумената у којима се у истом периоду јављају ликови *уѣа* — *разбоѣише* се (XV в.), *роѣак* — *ѣѣцу* (XVI в.), *имѣње* — *приѣтели* (XVII в.), аутор с разлогом закључује да хронолошко одвајање новог и јекавског јотовања није оправдано.

Најновије јотовање у говору Драгачева не може се ни по обиму ни по броју захваћених категорија поредити са матицом ијекавских говора, пре свега са источнохерцеговачким. Но и без обзира на то, јекавско јотовање представља структурну одлику његову која га спаја са осталим говорима ијекавскога говорног комплекса. Притом треба имати на уму чињеницу да је он под јаким утицајем екавске говорне речи. Ако бисмо прорицали његов даљи развој, могли бисмо претпоставити узмицање ијекавице. Друго, лексеме са извршеним јекавским јотовањем такође се морају повићи пред екавским формама; дакле, *виѣјети* и *ѣерати* уступају место ликовима *видѣти* и *терати*, не враћајући се на старије *видѣјети*, *ѣјерати*.

⁶⁴ В. нпр.: Б. Николић: *Тршић* 420; Тешић: *Љешићанско* 182 (*прѣксугре*, *сѣугре*, *сугредѣн*); Симић: *Обади* 78: *сугре* (*сѣугре*).

⁶⁵ Пецо: *Непалатални* 172—173.

ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА

139. Секвенца *вѣ* > *у*- као и у другим говорима штокавског наречја. Потврде је сувишно наводити, али ћемо издвојити лексему *Ускрс* која гласи:

— ђнда дѡлазѣ *Ўскрс*;

— код пѡпа о *Вѡскрсу* Вуч, дѡнас је *Вѡскрс* Гр, *Вѡскрс* пѡдѡ љвѣк у нећѣљу Тур.

Такође је *-л* > *-о*, а карактеристични су следећи облици:

а) Именица *понедељак* овде се изговара:

— у *понедеонѣк* Вуч, у *понедеоник* Пух, *понедионѣк* Ка, *понедиѡник* Тур, *понедељнѣк*, — *понедељак* Вл.

б) Аналогијом према падежним облицима са *-оца* < *-љца* добили смо и у номинативу тај завршетак:

— тѡ кѡже негѡв *брѡниѡц*, — *брѡниоца* Вл, *зѡгиѡк* || *пѡгиљѡк*, — *крѡниѡц* Вл, *нѡсиѡц*, — од *нѡсиѡца* = ген. мн. Зе, трѣба ми *прѡтиоц* ГД, *прѡтиѡц* Вл, бѣо му *прѡтиѡц* Лис, *стѡраѡц* Губ, *стѡраѡц* Лис, *гѡжиѡц* Лис, *ѡстаѡц* Пај, *хрѡниѡц* Вуч Вл, *чѡваѡц* Вуч, нѣсам цѣциѡа, јѡ сам *чѡваѡц* и *штѣдиѡц*, — *чѡваѡца*, *штѣдиѡца* Тур, *жѣгиѡца*, *плѡстиѡца* Пш, *нѡсиѡц*, — *жѣгеѡца* Гу.

Именица *заселак* (настала од синтагме *за селом*) овде се угледала на претходне случајеве код којих је уклоњена алтернација *-лац* : *-оца*:

— Стѡнишиѣнѡ цѣмѡт је *зѡсеѡк* Вл, сѡмо нѡш *зѡсеок* Губ, *зѡсиок* || *зѡсеок* || *зѡсиѡк* || *зѡсеок* ДД.

Глас *л* се изговара још у придевима *окрѡгал* Кр Гр Вл и *тѡпал* Тур Лис.

Аналошки номинатив именице *бѡсиљак* добијен је и у овом говору угледањем на генитивни наставак *-ока*:

— *бѡсиок* Вл, *бѡсиѡк*, — *бѡсиѡка*⁶⁶ Тур.

НЕПОСТОЈАНО А

140. Рефлекс полугласника је, наравно, *а*. Издвојићемо неколика случаја у којима се непостојано *а* појављује углавном путем аналогије.

а) Поред облика предлога у којима се *а* развило фонетским путем (*ѡ* > *а*) као што су:

— *прѣдѡ* ме, — *ѡза* зѣд, — *нѣза* стрѡну, —

има и случајева у којима се оно јавило без фонетских разлога, по принципу аналогије:

— ѡстѡ бѣза нѣи, — бѣили су прѡшлѡг лѣта *кѡда* нас, — *и кѡда* нас и *кѡда* вас, — свѣ жѣне подѡлазиле *кѡдѡ* нас, — вѡли се *кѡда* нас, — дѡлазила *кѡда* нас Вуч, мѡкѡ е *кѡда* нас, — *кѡдѡ* нас Кот, ѡвди *кѡда* нас Лис, *кѡдѡ* нѣе, — *кѡдѡ* нѣи Губ, ѣвѣ ти ѡпрѡвника *кѡдѡ* нас Гу, *кѡдѡ* шљивѣ Губ, Нѣмци јѡчѣ *дѡдѡ*

⁶⁶ Исп. Вук: *Рјечник* 78.

њик, — *ддā* њи кѡд мене, — прѡљетѡс кѹпиѡ *ддā* њи Вуч, њикѡме *ддā* нас Гу, љзнесе па *прѣдā* нас Дљ, *прѣдā* њега Гр.

б) Као и у стандардном језику, и овде бележимо:

— од *нāс обāвѣзника* ДД, *пѡдасѹли* пут Губ, *пѡдастрѣмо* жār Вл, *обāврела* је сѹпа, — *дѣво* прѣ *сāгрули*, — *обāзирѣм се* Губ, —

али се чују и облици као:

— *пѡдāтрѣсѡ се* (= потресао се, узбудио се) Губ, *пѡдāтрѣсок се* од стāри пѣсāма Лис, *пѡдāтурѣ*, — *пѡдāтурāјѹ* ГД, *пѡдāтурѣм* нѣкѹ дāску Вл, да *сāведѣш* дијѣте, — *савѣло* Гу, *сāгубили* нѣђе БК, морам неђе да *се сāгубѣм* ГД, *самѣшала* бѡје Гу, *сāнесѣ* бѹре Гор, *сāнијѣти* до пѹта Вуч, *сāносѣ се* на гѡмилу Лис, да и *сāперѣ* Губ, *пѡла сāгрунѣ* ДД.

Изнети материјал показује да је поремећен однос у употреби глаголских префикса *по-* и *с(а)-*.

в) Рускословенски префикс *воз-* сачувао се у облицима:

— *вѡзрāс* БК, *вѡспѣгано* Губ, *Возвѣсѣње* Кр, свакако под утицајем бого-служења у цркви.

„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ

141. Изостављање или изговор вокала *а*, *е* и *о* у прилошких речи и у облицима заменица и придева овде је факултативно. Примери типа:

— *мртвога* међу *живѣм* Лис, од *кѡга* до *кѡг* Вуч, *тāм* и *āмо* Дуб, са *овима* *мѡѣм*, — *нѣкомѣ* рѡђāку *мѡм* Гу, по *ѡномѣ* *нāшѣм* обичāју Вуч, —

говоре о необавезности изговора крајњег вокала.

142. а) Вокал *а*:

— са *мѡѣма* Ђ Губ, *ѡвѣма* *мѡѣма* Вуч, препорѹчи *тѡдима* тāмо Вл, с *ѡвима* Дуб, гѡренак *ѡвѣма* Гор, дāли *ѡвѣма* Дљ, *тѣма* женама Гу, ѡдѣм *ѡнѣма* ГД, пред *ѡнѣма* Вуч, *онима* љѹдима ГД, и *ѡнѣма* кѡмшијама Гу, прикљѹчили се *ѡнѣма*, — по клāдāма *онема*, — двѡрѣ *свѣма ѡстāлима* Вл, пѡмогѡ сам *мѡдгѣма* Кот, тѡ е се свѣђело *мѡдгѣма* Лис, прѡпало с *мѡдгѣма* Гор, кāзѡ *свѡѣма* Рти, *нѣкѣма* дāли кѡла Дљ, јāвили *нѣкѣма* Вуч, међу *прѡвима* Зе, *дрѹгѣма* Гу;

— *мѡга* ѣѣда Гу, из *мѡга* āмбāра, — за *мѡга* брāта Гор, од *мѡгега* ѡца Вл, имāње *мѡга* дѣдѣ Л, *мѡгега* брāта Мил, *њѣговѡга* брāта Вл, *њѣговѡга* ѡца Ђ, *лишћа* кѹлуснѡга, — брāшна *мѹрузнѡга* Вл, нѡсиѡца *тѡдā* Ка, *тѡга* и *тѡга* Кр, скѣдāва¹⁵ се са *тога* плāмена Губ, *кѡјѣга* ѡтерā полиција Вл, нѣмам *бѡљѣга* Гор, од *нѣчега* пѡшѡ Вуч, нѣма *нѣкога* Кот, *прѡвѡга* по *стāрѡме* Дљ, нāђем *дрѹгѡга* *живѡга*, — око *прѡвѡга* Лис, *њѣга* *јāднѡга*, — *нāшега* зѣта ГД, *јѣднѡга* сѣна Мил, за *јѣднѡга* Губ, нѣсам слѡвета *јѣднѡга* *ѹчила* Вл;

— *ѡгудā* Вл, о *сāдā* Пух, *вѹдā* Ђ Пух Тур Гр Л.

Речи са завршетком *-ист*, преузете из страних језика, обичније су са крајњим *а*:

— *гѹриста* Гу, *комѹниста* Гу Пш Ка, *нациѡнāлиста* Гу.

Без финалног вокала *а* су примери:

— за уддвичког сѣна, — мурузног брашна, — трѣба наћи сигурнијег Вл, црквенѡг ѡдбора Гу, ѡвчијег мѣса Пух, о бѣлим пѡкладима Ка, за прѡстѡг сељака Вуч, доћи код мѡг ѡца и маѣкѣ Губ, њѣнѡг воѣника, — њѣкѡг нѣмам Вл, питаѡ јѣднѡг Ка.

На основу материјала којим располажемо да се закључити да су бројнији случајеви са крајњим *a*. Међутим, прилошке речи се изговарају у „крајњој“ форми или са супституисаним вокалом *a*:

— *đokād* Вл, *đtkād* *đđkād* Вуч, *đtkād* Губ, *đtkud* мѡж да има Ћ, *đtud* Пај, *đtūd* и *đđvūd* Гр, *đđvūd* Лис, *đđvud* Дуч, *đđnūd* Кот ГД Кр, вѡдић *đđnud* Вуч, *đđūd* Вл Дуч, повукла лѡнице *đđūd* Кот, *đđsād* Ка Вуч, *sād* смо добри кѡмшије Вуч, *đđsād* Вуч Ка, *kād* стаѣеш, — *kād* је ѡна себе ѡмрла, — *kād* је себе ѡна кѣћа направљена Вл, *kād* пѡш Гор, *kūd* се ѣде сѣпетка Ка, нѣмаднѣм *kūd* Гу, *nek* вѣдѣ Вл.

Прилози *када*, *сада*, *куда*, *овуда*, *туда* изговарају се „нормално“ са *e* место *a* — *kāde* Гор, *sāde* Гу, *kūde* сам прѡшѡ Ћ, *vūde* Вл, *tūde* Вуч.

143. б) Вокал *e* изговара се у облицима:

— *stārome* народу Кр, *mlāhēme*, — *tūhēme* чоѣку Лис, о Станку пѡкоњѣме Вуч, о *svētome* Сави, — о *tūrskome* рату Кр, *slāvkovōme*, — на млиѣку *krā-vēlme*, — по њѣговѡме гласу Лис, *svākomē*, — *nēkomē* рѡђаку, — у *nāshēme* гѡвѡру, — у *nāshēme* народу Гу, са њѣме Лис, са њѣме Вл, с њѣме Гор, са *tīme* БК, са *kīme*, — *ū tomē*, — брату *mōme*, — по ѡномѣ обичају, — *drūgōme* Вуч, *svōme* сѣну Кр, *tūhēme* чоѣку, — *hēnome* сѣну Лис, у *nāshēme* сѣлу, — у *nāshēme* брду Пух, по *nēkomē* Пај, прѡѡга по *stārome* Дѣ, о *svōme* трѡшку Зе, трѣба се надати *gōreme* Ћ.

Потврде без финалног *e*:

— у *istōm* рѣду, — у *dōmu* *prvōm*, *drūgom*, — били на *roditel'skīm* у Кѡтражи Вуч, *nēkomē* рѡђаку *mōm* Гу, *tōm* лекару Пај, у *цѣлом* свѣту Гор, у *цѣлокūпнѡм* мучѣњу Кот, *kōm* прѡво, — *kōm* свѣдно Вл, *kōm* ће припасти Лис, *kōm* ће ѡвѡ бѣти, — *kōm* будѣ Л, *nīsi* *nīkom* крѣв, *nīsi* *nīkom* дужан Кот, ѡвди рѣтко са *kīm* Вуч, са *kīm* БК, са *chīm* Вуч Пај, с *tīm* што су му дали Вуч, са *hīm* Губ, са *hīm* у средини ГД, за *hīm* мртвѣм Гор, ѡ *tōm* Мил, по *tōm* Пух, у *svōm* цѣпу Вуч, *đōl* ѡнѣм Вл.

Факултативан је изговор вокала *e* код прилога *горе*, *доле*, *овде*, *свуда*:

— *đnō* *đđle* код Милѣнтија ГД, заврѣнено *đđle*, — ка доѣш *gōre*, — кѣћа му *e* *gōre* на брду Вл, *đđle* имало да се ѡженѣ, — *gōre* мѡш сѡмо пѣшкѣ Вуч, *gōre* нам је зѡбран Губ, *đđle* Л Вл Пух Губ Кот Дуб, *svūhē* Вуч, вѡлѣмо *vōh* нѣго кѣћи *đđle* ГД;

— *đđl* у пѡтоку, — *đđl* код Радѣнка ГД, *đđl* у пѡдрум Л, *gōr* што се зѡвѣ, — *đđl* се вратила, — *đđl* низѡ шуму Вл, ка и *svūh* Вуч, *đđl* ѡнѣм Вл.

144. в) Вокал *o*:

— *vāmo* се наложи вѡтра Вл, *vāmo* крѡве вѡдиле Ка, од Тѣрскѣ па *ѡвамо* мѡло Губ, ѣ ѡн *ѡвамо* Рти, ка сам пѡшѡ *tāmo* Губ, препорѣчи тѡѡима *tāmo* Вл, вѡлѣмо *vōh* нѣго кѣћи ГД;

— *гѣм* се и оженио Кот, *гѣм* њ ѣмо Дуб, *свѣк* љзме Вуч, *свѣк* дѣе да вѣдѣ Лис, *свѣк* се поклони мѣгту Дуч, *свѣк* се чѣдѣ Кот, *јѣчѣ* наука *нѣг* природа Пух.

145. Факултативан изговор вокала *е* среће се у примерима:

— *млѣђеме*, — *гѣђеме* чоѣку Лис, о Стѣнку *покођеме* Вуч, на млијѣку *крѣвљеме* Лис, у *нашијеме* гѣвѣру Гу, трѣбѣ се *надати гѣреме* Ђ, бѣли на *родитељскѣм* [састанку] у Кѣтражи Вуч итд.

СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

146. Они нису чести у нашем говору. За разлику од секундарних сугласника који имају „јаче“ фонетске разлоге да се појаве, код секундарних вокала ти разлози изостају:

— *скѣвѣм* га *накѣ* да бѣдѣ *арѣвѣго* Вуч, *гѣр* на *вѣру заѣшиљѣи* ГД, *гѣнак* Гор, Л, *канѣтски гѣнак* Гор, *гѣњак* Ђ, *ѣѣѣула* Тур.

ХАПЛОЛОГИЈА

147. Обичнији облици у Драгачеву су:

— *мѣруз* Кот Тур Губ Гор Вл, *мѣруза* Кот, *мѣрузнѣи* Лис, *мѣрузниѣѣ* Вуч, *мѣрузнѣѣ* брѣшно Гр, *мѣрузнѣѣг* брѣшна ГД, на *мѣрузиѣиѣгу* Пух, брѣшна *мѣрузнѣѣга* Вл, —

а ређи су:

— *куѣѣруз* Тур Лис, *куѣѣруз* Гор, *тѣвар куѣѣруза* Лис, *куѣѣрузнѣи* Пух.

Изостављање читавог слога у изговору бележено је у:

— *нѣкѣи* дѣн (= ниједан ~) Вуч Дљ, *нѣкѣ* посте Лис, *нѣкѣи* чѣек Тур, *свѣкѣв* чѣек (= сваки ~) Вуч; — у *клѣнѣт* Ка, *клѣнѣти* (= кларинети) Пш.

Б. КОНСОНАНТИ

148. Консонантски систем драгачевскога говора је стабилан. Основна вредност његових јединица не разликује се од њиховог изговора у стандардном језику. Факултативни изговор појединих сугласника и уклањање гласа *х* из фонолошког система повезује овај говор са већином прогресивнијих говора штокавског наречја:

Сонант *ј*

149. Изговор сонанта *ј*, зависно од положаја у речи и брзине говора, креће се од стабилног преко делимично редукованог до потпуног губљења.

150. 1. Стабилан изговор има увек на почетку речи изузев, наравно, у сантхију:

— *јѣ*, *јѣк*, *јѣбука*, *јѣвити*, *јѣћим*, *јѣтак*, *јѣѣк*; — *јѣдан*, *-дна*, *-дно*, *јѣзик*, *јѣло*, *јѣс*, *јѣсѣн*, *јѣтрова*; — *јѣван*, *јѣванѣдѣн*, *јѣи*; — *јѣѣг*, *јѣѣли*, *јѣѣнѣк*, *јѣѣне*, *јѣѣпка*, *јѣѣтро*.

151. 2. Унутар речи глас *ј* има стабилну артикулацију између вокала задњег реда.

а) Секвенце *а-у*:

— *бацају* Вл, *зигају се* Тур, *дају* Мил, *издају* Вуч, *ће имају* Вл, *копају* Пај, *крђу* Вл Вуч Зе, да се *купају* Гр, *лају* Гу, по *обичају* Тур, *одужају* Зе, *озивају се* Вл, *пјевају* Вуч, *познају*, — *презивају* Тур, *приквашају*, — *пристају* Дљ, *са-слушавашу* Ка, *састају се* Мил, *свирају* Вуч, *сипају* Дуч, *склоњају се* Кот, у *случају* Зе, *убијају* Пух.

б) Секвенце у-о:

— *Вујовић* Гр, *Грујо* Гу, с *кџом* Пух, *Мујо* Вуч, *олујом* Л, *струјом* Зе, *зџом* ГД.

в) Секвенце у-у:

— *бдују*, — *везују* Гу, *вѣрују* Дљ, *гладују* ГД, *дрџују* Пух, *дџују* Гор, *закују* Губ, *изразују се* Вуч, *купују* Л, *милују* Лис, *мирују* ДД, *накују* Вл, *оснују* Кот, на *струју* Лис, *џутру* Вуч.

г) Секвенце у-а:

— *буја*, — *бујан* Кр, *зџа* Вуч, *зџати* Вл, *олуја* Зе, *Рџа* (брдо) Нег, *струја* Вуч Пух ГД ДД Кот, *џџк* Тур Ђ Л.

д) Секвенце о-о:

— *бдо се* Зе, *брдо*, — у *Добоју* Губ, *Војо* Л, *којо*^н, *којом*, *мојо*^н, *мојом*, *твдојо*^н, *твдојом*, *свдојо*^н, *свдојом* (свуда), за *разбојом* Кот, *сгдо* Вл, *Сгдо!* Вуч.

ђ) Секвенце о-а:

— *Богојављење* Кр, од *зндоја* Лис, *крдоја* Пш, од *Милвоја* Мил, *која*, *мдоја*, *твдоја*, *свдоја* (свуда), *некоја* Гр, *пдојас* Мил Лис Тур, преко *појасића* Гр, *пдојала* Вл, *пробоја* Дљ, *проја* Тур Пух, *Ристивоја*, — *Сгдојановић* Тур.

е) Секвенце а-а:

— бројмо *јаја* Вл, *јажаре* Лис, *остјала* Гу, *пдогнај* || *пдогнај* Тур, *снајама* Вл, *сгјала* БК, *џдаја* Губ, *џређаја* Пух, *Цјаја* Кр.

ж) Секвенце о-у:

— *проју* Пух Вл Кот Л, *Рдоју* Вл, *Милвоју* Губ Ви Ђ, у *сгдоју* Гу, у *бдоју* Вуч, у *рдоју* Лис.

152. Глас *ј* се такође добро чује испред вокала:

— *бјаги* Гу, *Брејзе* Пај, *џзедна* Пух, *кдозе* Кр, *дбава* Гу, *одјавили* Пш, *од-једамја* Вл, *одјурно* Вуч, с *дрџејом* ГД, због *дрџеја* Кр, *сјатје се* Лис, *налицје* Кот, *сједни* Зе, *џзјаву* Лис, *дбјаве* Гор, *надјачати* Гр Гу, *бјежб* Зе.

У тој позицији *ј* је редуковано у лексемама:

— *полумоће* Лис, у *нарџу* Дуб, у *нарџу* Лис, *бдоја* Вл Пај, *бдоју* столицу ГД, *двче* млеко Вл, *мачи*, — *двчи* Тур.

153. Редукован изговор гласа *ј* бележили смо увек на крају речи:

— *брдо*^н Вуч Ђ Губ Дљ ГД Тур Гу, у *Дџдо*^н Реси Гу, *гнд*^н Тур, на *еднд*^н врби Лис, *избају*^н Пух, *копа*^н Гу Пух, *купу*^н, — *џ кра*^н, — *њдо*^н, — *ова*^н Тур, *дђеља*^н Лис, *днд*^н, — *днд*^н Гу, *пига*^н Мил, *подо*^н Вуч, *пробдо*^н Дљ, *Пдогдо*^н, — *пдопраља*^н Тур, *рдо*^н Лис, *сгдо*^н Ђ, *гшиљера*^н Тур, *разбо*^н Гр, *твдо*^н Пш.

154. У положају између вокала *и* и *е* глас *ј* најчешће има делимично редукован изговор (ј):

Изговор другог вокала *и* у примерима типа у *Аустрији*, *дѐлицца*, *Јерѐмина*, *Илићи*, на *капији*, у *ћелицама* нешто је редукован, ослабљен. Друго, последица губљења гласа *ј* у овом положају је сажимање и дуљење вокала у облицима компаратива и суперлатива. Остале категорије је тај процес обухватио делимично: *раќица*, *ћѐлице*, *Милїна*, *Кадїна* : *баќкице*, *дѐлицца*, *Јерѐмина*, *ћуприца*.

158. У позицији између вокала *и* и *е* глас *ј* се често губи:

— *бїе* Гр Вл, *лџише* Мил, *млїеко*⁶⁹ Гр, *нџиеш*, — *нџїемо* Вл, *нїе* Мил Вл, *Петронїевићи* Зе, *пџкрие* Гр, *пџпїе* Вуч, *пџпїем*, — *пџпїеш* Мил, *рџнигџ!* рџта Вл, *сџкрием* Вуч, *сџкрием се* Мил, да *сџише*, — *сїе се* конопља, — *стџриџм*, — да *џбие* Вл, *џприџ* Л.

У тој позицији *ј* је у највећем броју случајева изговорено са првим степеном редукције (в. горе), а врло ретки су облици у којима је његова артикулација потпуна.

159. Поред примера са делимично редукованим гласом *ј* у секвенцама *ију*, обични су облици у којима се тај глас не чује:

— *бїу* Вуч, *гџстїу* ДД, из *кџстїу* Вуч, *пїу*, — *пїучу* Вл, *рџкиу* Мил, *реквџзїциу* ГД, из *Ргїу* Кот, у *Русїу* Дљ, *свїу* пџт Гр, за *свїу* трџцицу, — *шїџриу* Вуч.

160. Карактеристично је губљење овога гласа у облицима императива:

— *да* ми кошуљу Дуч, *да* ми пїво Ка, *крї* ГД, *нѐмџ* Гу, *нѐмџ* д идџте Вл, *нѐмџ*, *сїне* Лис, па *нѐмџ*, па *нѐмџ* Л, *нѐмџ* да замрїш Кот, *нѐмџ* снїмати Вл, *нѐмџ* тџ Мил, *нѐмџ* да се нџпїџеш Гу, *нѐмџ* џндџ нџсити, — *нѐмџ* ти да ме осрџмотїш Дуч, *нѐмџ* нїко да пџвџ Зе, *пї* Тур, *пџпї* Гор, *пџсї* Кот, Гу, *прївї* коприву Гу, *сџкрї се* Лис Кот, *сї* Мил, *чѐкџ* Вл, *пџпїте* Вуч, *нџсїте* ДД, *рџзбїте* БК, *зџвїте* ми Губ.

161. И у секвенци *уји* редукује се сонант *ј*:

— *Вїин*, — *Вїиновїи* Губ, *Вїица*, — *Вїицин* Вуч, дџђем у *Вїициће* Губ, *зїи* Тур Ђ, код *Лїића* Вуч, *Лїићи* Тур, *Љїићи* Нег, *рїи се* (= црвени се) Вуч.

162. У ограниченом броју лексема губи се глас *ј* на почетку речи:

— *Ћвреина* Гор, по *џдан* пџк Ђ, бџга ти *нџбѐм* Гор, по *џдан* ћїлим Кот, *дџдѐм*, — да *џдѐм* Губ, *јџдна* по *џдна*, — с *џднѐ* Вл, с *џднїм* Гор, по *џдно* Губ Вл, за *џднџга* Губ, на *џднџ!* Лис, на *џднџм* весџљу Губ, по *џдну* Вуч Вл, на *џдну* гџмилицу Лис, на *џну* стрџну Губ Лис, не мож да *џдџ* Вл, *џндек*, — *џндеке* Дуб ГД, у *џндеку* Кр, *Ћндецић* (топоним), — *џс* (< јест) Вуч, *дмужџа* Вл.

163. Неке од ових потврда могле би се, вероватно, објашњавати губљењем гласа *ј* у сантхију. У највећем броју случајева сантхи има *о*, *а* + *ј* + *е*:

— *грџтџ е* Лис, да *е* глѐдџм Вл, нџг да *е* прџзна Гр, *дџ* е џн у грађу, *дџста* е Мил, *џва е* дџшла Кот, *јџ е* нџ волїм Пух, *кџдџ е* прџшџ Гу Губ, *мџџ е* глава тџ Гу, *мџкџ е* Кот, *мџчїла е* ме, — *прџшїлџ е* гџдина Вл Лис, *рџбџ е* вџђе Гу,

⁶⁹ Исто се, дакле, понаша сонант *ј* у секвенцама са јатовским рефлексом *и* у секвенцама у којима је оно другог порекла.

срамѠт̄а е Вл Гу, *судбин̄а* е Ђ, *г̄а* е слика Гу, *фл̄аши* е пива код нас Мил, *шт̄а* е Ѡн, — *шт̄а* е, *да* е Вл, *шт̄а* е Мил ГД Кот;

— *ѡко* е гѠпо Кот, *дѠбрѠ* е Гр, *зн̄лѠ* е се Зе, *испл̄атило* е се Мил, *како* е се нѠсио Зе, *како* е се напатио Пух, *како* е — *да* е Гу, *кѠ* е Вуч Гу Лис Вл, *мѠглѠ* е Мил, *његовѠ* е Гу, *ѠвѠ* е Ѡн, *ѠвѠ* е нам ћерка Мил, *ѠвѠ* е рађено Вл, *ѠкѠ* е Кот, *пѠнекѠ* е Пух, *пѠштѠ* е Вл, *ретко* е кѠ Ђ, *самѠ* е се бѠрио Гу, *т̄акѠ* е се тѠ радило Гр, и *гѠ* е Мил Вл Лис Губ, свѠ е то т̄уко, *гѠ* е свѠ т̄уко, — *шт̄Ѡ* е — т̄у е, — *цѠ* е д̄ан Вл, *Ѡн̄а што* е га зв̄ала Гр;

— *одакле му* е ма^нка Мил, *жѠна му* е, — *име м̄у* е Лис, *г̄у* е Вл ГД Вуч Кот;

— *бѠље* е Вуч, *вѠдѠ* е имало, — *мѠне* е дѠста Гу, *ћѠ* е, *да* е Губ, *одвѠдио ме* е и доводио *ме* е Вл, *свѠ* е Ѡвде пѠп̄аљено ГД, *одакле* е Кр, *свѠ* е м̄лаћѠ Ђ, *свѠ* е з̄убе пог̄убио Мил, *гѠ* е се сл̄ужило Пух.

(О дуљењу вокала након губљења гласа *ј* у сантхију в. у поглављу о акцентима).

164. Прилог *изјутра* бележен је без *ј* иза констриктива з: *изутра* || *йзутра* (или са јотованим сугласником з: *йзутра*).

Из Властељица су облици *изедѠм*, — *да се изедѠ*.

За губљење сонанта *ј* коме у сантхију претходи сугласник такође немамо много потврда: *јѠш* е ж̄ив Вл, *ниш* е имало, — *он* е мѠрѠ ДД.

165. Секундарно *ј* факултативно се изговара између вокала *и* и *о*:

— *зав̄ариѠ*, *ухватиѠ*, *вѠдиѠ*, *купиѠ*, *разбиѠ*, *повредѠ*, *истѠпиѠ* се, *пѠпиѠ*, *прѠвариѠ*, *ав̄иѠн*, *кам̄иѠн*, *БриѠни*, —

где такође има редуковану вредност, док се добро чује у лексемама:

— *тир̄јанисѠ* Л, *јѠпѠ* Ђ Вл Гу Кот Лис Вуч, *јѠпѠ* Гр ГД Вл Кот Губ, — а јављање му је условила потреба за попуњавањем хијата.

166. Из материјала се види да је глас *ј* у драгачевском говору нестабилне артикулације. Могли бисмо издвојити следеће гласовне вредности његове:

1. Потпун изговор (*ј*) — на почетку речи, између вокала задњег реда и испред вокала.

2. Делимично редукован глас (*ј̄*) — у секвенцама *ије*, *ија*, *ију* (пун изговор или губљење ретки су у тој позицији).

3. Артикулациона вредност неслоговнога *и* ([#]) — на крају речи и испред сугласника.

4. Потпуно редукован глас (*Ѡ*) — у секвенцама *оје*, *ује*, *оји*, *аје*, *аји*, *ији* и у императиву неких глагола.

Овакве вредности гласа *ј* имају многи штокавски говори⁷⁰. За нас је интересантно запажање проф. Симића. Разлика се међу гласовима уочава кад су у непосредном додиру јер тада долази „до међусобног сливања сличних артикулационих (па самим тим и акустичких) елемената, уз задржавање оних

⁷⁰ Чини нам се да и књижевни изговор у неким секвенцама има *ј* полуредуковано или са вредношћу неслоговнога *и* ([#]).

који се разликују⁷¹. На материјалу из левачкога говора аутор закључује да се делимично редуковано *j* (*ʃ*) у највећем броју примера чује при кретању артикулације од вокала *и* према неком другом вокалу. Ту сонант *j* чини (са вокалом *и*) границу слога. Оно по чему се *j* разликује од *и* је удаљавање језика од предњег непца (физиолошка страна) и нешто што је слично експлозији код праскавих сугласника (акустичка страна). У положају испред сугласника и на крају речи глас *j* нема те две компоненте па се, разумљиво, изговара као вокал *и*.

Сонанги *л* и *н*

167. Њихов изговор једнак је изговору у стандардном језику и већини новоштокавских говора:

— *материјал* Мил, *ђенерал* Гу, *алкохол* ГД, *Аранђел* Вуч Пух, *бодкал* Губ Пш Дуч Кр, *фудбал* Лис, *април* Л Зе, *регал* Гор Губ Вуч Ћ, *годинач* Нег Кот;

— *астал* Нег Ви Кр Губ Гр, *кодски* Ка Вл Кр, *погорелима* ГД, *болница* Гу Рти Лис Пух Дљ, *сале* Гу, *бијелце* Тур, *прешколско* Вуч, *дебел*, — *дбал*, — *гдпал*, — *округал* Тур.

Карактеристичан је придев *стелна* Тур Мил Лис, поред *стевна* крава Гр.

168. За сонант *н* наводимо само неколико примера у којима, налазећи се испред веларних сугласника *к* и *г*, добија, као и у другим говорима, веларну артикулацију:

— *јовањка* (врста крушке) Вуч, *рањка* Губ Пух Вл, *Рањко* Пух Гу Зе, *Станко* Вуч Гу, *Разумњка* Л, *чуњкови* Вл, *ђерзџка* Пај Вл, *Тјањкуша*, — *Личињка*, — *Турчињка*, — *Гучињка*, — *Јањковић*, — *Милићковић*, — *Брањковић* (свуда);

— *вањела* Тур Губ Гр Лис, *прањела* Губ, *дрџањг*, — *дрџањга* Лис, *крањгу* Л.

Сугласник *х*

169. Проблем фонетске и фонолошке егзистенције гласа *х* појављује се код свих испитивача говора штокавског наречја. Вук га, познато је, није имао у своме матерњем говору и у првим радовима га није ни писао. Тек пошто га је чуо у Дубровнику и Црној Гори, почео га је бележити. Но и он га је „слабо ће здраво, постојано и на сваком мјесту у ријечи чуо“⁷² изузев у Дубровнику. Вредности фрикатива *х* ће, касније, у црногорским говорима добро уочити проф. Бошковић⁷³. За херцеговачке говоре, међутим, Вукова констатација „да се ... ово слово ... на крају ријечи изговара као *г* н.п. *ораг* ... али ... *сув* и *глув*“⁷⁴ делимично је модификована, пошто проф. Пецо у источној Херцеговини овај глас налази добро очуван у говору Муслимана⁷⁵.

⁷¹ Сипмић: *Левач* 107.

⁷² Вук: *Пословице* 18.

⁷³ Бошковић, Радосав: *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, ЈФ ХІ, Београд 1931, 179—196.

⁷⁴ Вук: *Грамањички и полемички списи* III, 4.

⁷⁵ Пецо: *ИХ* 68.

170. Драгачевски говор у овом погледу има само резултате фонетско-физиолошких процеса који су довели до губљења гласа *x*, за разлику, рецимо, од неких црногорских говора који чувају све прелазне фазе развитка овога фрикатива. У нашем говору он се углавном изгубио у свим позицијама. Мали је број потврда у којима се *x* чува, што је резултат књишког утицаја:

а) Почетак речи:

— *xà*лину Мил, *xрàниџ* Вуч, *xрàнилице* Лис, *Xрвàт* Кот Тур, *Xрвàти*, — *Xрвàска*, — *xрвàскй* Тур; — *xà^л*, *xà^л* (узвик којим се терају коњи у вршају) Вуч, *хеликџптер* ГД, по *Херцеговини* Кр, *хибрика* (= хибрида) Кр, *xи́мна* Гу, *xи́љаде* Мил, *Xи́тлерџв* Гу, *дрўгй хемйинске* Ви.

б) Унутрашњи слогови:

— *врхџвна* Гу, *грџе* Кр, *јàхџ* Губ Кр, *њихџв* Гу, *њихови* Кот, *њиховйк* Дљ, *прихранџ* Кот, *Пухово* || *Пухџво* Пух, *сàхрàним* Пај, на *сàхрану* Пш, *Цàревџв* ГД; — *парохйџн* Вуч, у *Чехослџвачкџ* ГД.

в) Крај речи:

— *лџпйх*, — *тйх* Вл, *тџпйх* Пух.

171. Консонант *x* се изгубио у највећем броју случајева:

а) На почетку речи:

— *à*љина Пај ГД, *à*љина Губ, *лàд* Вл Тур, *лàдан*, -*дна*, -*дно* (свуда), *ладнџна* Вуч, *ладнџне* Кот, за *лџбаџ* Гу, *лџб*, — *лџба* Пух БК Кот Мил, *лџба*, — за *лàднџачу* Кот, *дџе*, — *дџеш*, — *дџу* Мил Гу Вл ДД Кот Ка ГД, *дџемо* ли, — *дџе* *дџеш* Тур, *рàни*, — *рàни* га Кот, *рàнимо* Тур, *рàним* Вл, *рàнили* Пај Лис, *рàниги* Гор Мил, *рàниши* Гр ГД, *рàну* Пај, *рàс* Тур, *рџмџ* Губ, *тџла*, — *тџли* Вл, *тџо* Гу БК Гор, нџ *дџеднџм* ГД, *дџла*, — *дџли* Вл ГД, *дџо* Мил Губ Л; — у *а^лдџуке* ГД, *а^лдџуку* Нег, *а^лдџуци* Кр, о *а^лдџуцима* Л Нег Вуч, у *à^лку* Лис, *àртџе* ГД, *џклало* се Кр, *џктàр* Вл, *џктàрà* Лис, *џлда* Ка, *ермџника* Губ, *трџес џàда* Вл, *џаде* Гр, *џада* || *џада*, — *џаду*, — *џа* Тур.

б) У средини речи:

— до *врà* Губ, *врџ* е дрџш Кот, по *врџ*, — на *врџ*, — у *врџ* Гр Кот Вл Губ Лис Кр Вуч Ка ДД Пај, *грџга*, — *дџитим* Тур, *грџровина*, — *увџта* ми *заглџнула* Лис, *зàмàнџ* Гу, *зàмàуе* Тур, *издане* Лис, *изданџм* Л, *изданџмо* Кот, *изџдй* Вуч, *изџдила* Мил, *изџдило* се на грџбље Пух, *изџдио* Вуч Мил Пух, *изџди* (2. л. императ.) Нег, *јàлa* Гр, *јàти*, — *јàџ* Гу, *кожџуàр* ГД, *мàнџш* Вл, *мàовина* Гор, *мàџм* Гу Гр Губ Вуч Лис Пај Вл, *мàђа* Гр, *мàђà* Тур, код *мàђџ* Вл, са *мàђџм* Лис, *мàђу* Вл, *мџови* ДД, *мџа* Вуч, *нàџдџ* Пај, *нàџдио* Вуч, *нџогично* Гр Гор, *џдràниа*, — *џлàди* се Вл Гр, *џрà* Гр Лис, од *џровинџ* Гр, *џсменџ* се Губ, под *пàзу* Ка, *пџпазу*, — пот *пàзуџм*, — ис *Пџова* Тур, *Пџово* Лис, *пџоде* || *пџоде*, — *у* *пооде* Вуч, *прџино* брàшно Гр, *пустàиџа* Тур, *сàрана* ДД, о *сàранама* Пух, на *сàрани* Вуч, *сарàниџ* Мил, *сарàнџен* Гр, *сарàнџуе* Гор, *спџмà* (ген. јд.) Тур, *снà* ДД Тур Вл Губ, *снàй* Вуч, *снàама* Гр Пух, *снàе* Гр ГД Пух, *снàџди* се ГД, с мојџм *снàџм* Губ, са *снàџм* Вл, с нџеговџм *снàџм* Лис, *снàу* Губ Л Гр Кот Вл, *сџе* Кр Дуб Кот ГД, *стрџа* Тур, до *срџџ* Вуч, џ *стрà* Вуч Тур, *џд стрà* ГД, *Стрàин* Лис Вуч, *Срàин*, — ко *Срàинна* Вуч, *срàџвàла* цџо вџџек Кот, *срàџвàла* Гр, *срàџу^л*

Кот, *строба Вуч*; — *Аметов Л*, о Светом Аранђелу Лис, *меаничара ГД*, у *меану*, — *меанције Гу*, о^{но} што сам *рат* живила Лис, *ратније Ка*, *сајбија Зе*, *ча Вуч*.

У речима *муа Гор*, *скуа*, *уо Пај* изгубљен је глас *x* а хијат није попуњен. Томе, вероватно, помаже и осећање факултативности ове фонеме.

в) На крају речи:

— *не би ја Гу Пај*, *нема бдљи људи Вл*, *Стари Вла Вуч*, у *вр || у вр Гу Тур*, *гра* (ном. јд.) *Тур*, *дадо Гор*, *знадо Кот*, *нема и гдри Вл*, *куда сам и догно Гу*, *ја ћу и чувати Гр*, *еве и Гу*, *ма*, — *један ма Вл Ка*, *не мого Пај*, од *на^нбољи људи Вл*, *морадо Пух*, *немадо Ка*, код *наши*, — *код њи*, — услед *њени расхода Вл*, код *њи Мил*, *њи трбе јело Гор*, између *њи Вл*, *дма Дуч*, *одједма ГД*, *ја дби рдсу Вл*, *ја ддо Кот*, *дма Вуч Губ*, *дра* (ном. јд.) *Тур*, *дчу*, — *ја пођо Вл*, *ја подче Мил*, *ко свди кућа ДД*, *срдма Мил Вуч БК*, *сра ГД Гр*, *сра од њи Мил*, *трбу Гор Тур*, *ја шеддија Вл*.

172. Често је глас *x* замењен другим гласовима. Његови заменици су *k* и *g*. Велар *k* јавља се као заменик гласа *x* у свим позицијама, а у 1. л. јд. аориста скоро доследно.

а) Иницијална позиција:

— *кладно време Губ*, *клѣбови*, — у *коднику Лис*, *крабо Кр*, *кранѣ ДД*, *кранили Вуч*, *Кранислав Пај*, *крану*, — *не кће ГД*; — *кармуникаши*, — *кармунику Губ*, *кибрид Вл*, *кљада Лис*, *кљаду Дљ*, *Китлер*, — са *Китлером Ђ*, *кодлица Вуч*, *Кдландија*, — *Коланджани Губ*, *Криста Пај*, *Кристова ма^нко ГД*, *Кристос Губ Лис*, *Кристо се рди Вл*, *ка Кристси Вуч*, *кришијани*, — *кришијанин*, — *кронино Тур*.

б) Медијална позиција:

— у *Бикаћ БК*, по *ваздуку Вуч*, *докодак Лис*, *дуквнѣ силе Лис*, *коджуке Кр*, *кукињско Вуч*, *Микаило ГД Ђ Гу Вуч Зе*, са *Микаилом Губ*, *набукле очи Вл*, *њиково Дљ*, *појакају кодје Кот*, *предукитрио Гу*, *прекранбена*, — *прекрана ДД*, *прекранила Гу*, *пресакну Лис*, са *приходом*, — *прикрање Вуч*, *прикрану Тур*, *раскод Лис Гу*, *раскоди*, — *раскоде Пух Лис*, од *сакранѣ Гор*, *сакарин ДД*, на *сакрани*, — *сакрану Лис*, о *страка Лис*, под *страком Ка*, *Стракинића Бапа Дљ*, *Тикомир Пух*, *Тикомирову кућу Гу*; — од *алкокола ГД*, *аркиву Вуч*, од *брука Губ*, од *мдкера аљина Вл*, *монакиње*, — *плѣканѣ вруна Лис*, *плѣкану*, — у *плѣку Кот*, *спѣкија Вуч*, *тѣкника Вл Л Гор Вуч*, *тѣкничар Ка*, у *тѣкничко^н шкѣли Губ*, *тепикара Вуч*, *џмплека Лис*, *чѣку Кот*.

в) У финалној позицији замена је најчешћа у 1. л. јд. аор.:

— *баџик Вл*, *ја бџик лани јаџа Гр*, *вѣнчак Кот*, *вџок Лис*, *Вѣду гџик* — *не џгаџик*, *чѣдо рџдик* — *не дпаџик Гр*, *дадок Кот*, *дџок*, — *дџниџек Гу*, *зџборавик Гр*, *заљубик се Гу*, *запушик Лис*, *запак Тур*, *изџок Вуч*, *џмадок Гор*, *казак Губ Лис*, *корџик Губ*, *морадок Кр*, *награбуџик*, — *да направиџ Вл*, *наставик Гу*, *ддок Вуч Кот Губ Гу*, *дслаџик Кот*, *дстадок Лис*, *дткидок Вуч*, *паџдок Вл*, *повукок Вуч*, *подваџик Пш*, *показак*, — *пџик Вуч*, *пџек Лис*, *Кот*, *превариџ се Гор*, *прекинуџ Губ*, *преобуџок се Кот*, *принџвик Вл*, *приџак Вуч*, *прџдадок Лис*, *прџпустиџ Вуч*, *па рџкок ја тѣби Дуч*, *рџкок ти ја Гр*, *рџкок Гу*, *сваџак се Вуч*, *скџдок се*, — *слџмик нџгу Кот*, *смрџик Вуч*, *спџик Ђ*, *траџик Вуч*, *џзџек Лис*, *ураџик Вуч*, *џмриџек Лис*, *не ураџик Вл*, *уџџик се Вуч*, *уџџак Лис*, *чџк Ка*; —

чѹвѡм *ик* Ка, мѡйк Гор, кѡд њѡк ГД, ѡдѡ њѡк Вуч, ѡвѡк Гр, пѡсменѡк лѹдѡй Вуч, тѡк Дљ; — *вѡзѡук* Тур Губ ДД Кот, за *зрѡк*, — свети *ѡук* Лис, *кѡжѡк* Вуч, *кѡжѡк* БК, *пѡсмек* Вуч, *стрѡк* Тур Дљ; — *брѡк* Вуч Губ, *пѡуфлѡк* Гу, *плѡк* Пај Гр, *тѡпѡк* Лис, *цѡк*, — *цѡмплѡк* Вуч, *шѡрлѡк* Кот.

173. Гутурал *z* је врло често заменик фонеме *x* у медијалном и финалном положају.

а) Медијални положај (само у облику 3. л. мн. имперфекта глагола *бити*):
— *бијагу* Л, *бијагѹ* Зе, *бијагѹ* Вуч Л,

б) Финални положај (највише у облицима придевских и заменичких речи и, ређе, у 1. л. јд. аориста):

— *вѡликиг* Кр, *гѡркиг* Гу, *дрѹгѡг* Лис, *нѡма иг* Гу, да *иг* пита Лис, *ја иг* шкѡловѡ, — *ја иг* пѡзнаѡем Тур, *ѡмѡ иг* јѡш Дљ, *потѹчѹ иг* Гу, *јакиѡг*^х Тур, *какиг* ѡмѡш Гр, *лѡгиг* Гу, од *мѡлиг* Пух, *мѡћѡг* Лис, *ѡмѡ мѡѡг* пѡсѡма Гр, од *мѡѡг* Тур, *начѡњѡениѡг* Гу, *нѡшиг* Пш, *нѡкиг* Дљ Пух, *ѡѡг* Гу Кр Кот, од *ѡѡг* Гр Вл, кѡд *ѡѡг* Лис, тѹрѡмо двѡицу *ѡѡг*, — *ѡѡг*^х трѡ Гр, кѡлко *ѡѡг* ѡдѡ Пух, *ѡѡг*, — *ѡѡѡг*^х Гу, од *ѡѡг* Пух, *ѡмѡ* и *слѡчѡѡг* Губ, *рѡзѡѡг*, — *стѡриг* Тур, *ѡ тѡг* Гр; — *врѡтиг* Губ, *плѡтиг* Гор, *прекрѡстиг* Губ, *рѡког* Гор Губ Кот, *слѡмѡг* нѡгу Кот, *стѡѡг* Губ, не *ѹмриѡг* Кот, *цѡког* Лис.

174. На месту ишчезлога гласа *x* појављује се сонант *v*:

— *бѹва*, — *бѹве*, — *бѹвѡ* Тур, *зѡувѡр* Гу Мил, *вѡлика* е тѡ *зѹварица* ДД, *јѡвѡ* Вуч, *кѹвѡ* Ђ, *мѹва* Вуч, до пот *пѡзѹво* Пај, *пѹвѡр* (= пепео), — *сѡве* Вл, под *стрѡвѡм* Мил, *сѹве* Вл, *ѹво* Дуч, *ѹвода*, — *чѡвѹре* Пај; — *ћѹлѡв* Вуч, — дакле у случајевима познатим језичком стандарду и другим говорима.

175. Тако се на месту редукованѡга *x* појављује и глас *j*:

— у *јармѹнику* Тур, *направи* се ко *гѡѡ* *јермѹничѡце* Вл, — *Мијаѡло* Ка, *Мијаѡлово* Мил, *прѡја* Тур, *сѡја* Губ Вл Пш, *сѡја* Мил, *тѡјако* Вуч, — *чѡју* Гу.

176. Навѡщѡмо јѡш неколико случајѡва у којима *x* у додиру са сугласником *t* прѡлази у *k*:

— *ктѡ* Кр Вл Вуч, *ктѡла* Вуч, *дрѡтавац* Дуб, *дрѡтѡм*, *дрѡтѡи*, *дрѡтѡ* Дуб Вуч Зе Вл Гу Лис Ђ, *дрѡтѡ* Тур, *зѡктѡва* Гу, *зѡктѡвѡ* Вл, *зѡктѡѡвала* Кот.

177. Верѡватно је у свѡсти говорѡника хиперкорѡкѡција кад замењују *k* гласом *x*, што може бити потпомѡгнуто и колебањѡм у употреби ѡвога сугласника:

— *Мѡхѡриѡ* Кот, *леухѡмиѡ* Мил, *стѡхло*, — *стѡхлѡта* Пај.

178. Прилично је ѡграничен фонд речи у којима се глас *x* чује. Он се ту спорадично задржаѡ највише под утицајѡм „цркѡве, школе или књѡжевно-административнѡг јѡзѡика“⁷⁶. Но, и ту се он може заменити другим гласом и, наравно, изгубити. Све то говори у прилог констатѡцији да је глас *x* ишчезаѡ из консонантског система драгачѡвског ѡвѡра. Тамо где се изговара, он има артикулѡциону вредност тога гласа у стандарднѡм јѡзику. Стабилна артикулѡциона база њѡгова (у тим рѡтким примерима) може му ѡмогућити, у

⁷⁶ Бѡлић: *ДИЈС* 210.

каснијој еволуцији овога говора, учвршћивање у фонолошком и фонетском систему. То је за левачки говор констатовано проф. Симић: „Међутим, и поред солидне артикулационе базе за његов изговор, припадници нашег говора радије изостављају глас *x* или га замењују гласом *k* ... Према томе, не може бити речи о гласу *x* као саставном делу фонолошке системе левачког говора. Овај глас у Л. је само једна неискоришћена артикулациона могућност“⁷⁷.

Сугласничка група хв

179. Она се појављује у ограниченем броју лексема.

а) Примери са очуваном секвенцом *хв* су врло ретки:

— *прихваџе* Дљ, *прихваџам* Гу, *ухватџе* Кот.

б) *хв > в*:

— *вала* богу Вуч Гр Лис Пш Губ, *вали се*, — *ваџа* Лис, *ваџам* Вуч, *ваџано* Ка, *ваџано* Ка, *ваџа* Гу; — *на доваџ* Вуч, *доваџали* Кр, *доваџам* Гор, *доваџиги* Гу, *пдоваџа* Вуч, *пдоваџали* Гр, *пдоваџани* Гу, *пдоваџимо* Пај, *пдоваџили* Дуб, *руковваџ* Дуч, *сваџам*, — *сваџам* Мил Вуч, *уваџ се* ноћ Ка, *уваџи* га Мил, *уваџи* Вуч Дуч Вл, *ка* су га *уваџили* Гр, *уваџим* Вл, *уваџио* Мил, *уваџен* Рти, *уваџен* Ка.

в) *хв > хф > ф*:

— *фаџа* Вуч Вл Нег Дуч Гу; — *прифваџио* Дљ, *уфваџили* Пш, *уфваџио* Тур.

г) *хв > кв*:

— *закваџан*, — *закваџуем*, — *пдкаџали се* Губ, *приквашаџу* Дљ, *друџи приквашаџу* Вуч.

Сугласник ф

180. У малом броју лексема изговара се сугласник *ф*. У тим случајевима он се ни по чему не разликује од фрикатива *ф* у стандардном језику. Његова судбина слична је судбини сугласника *х*. Он се, дакле, или изговара (спорадично) или се замењује другим гласовима.

а) На почетку речи *ф* се изговара у примерима:

— *фаџи* Вл Мил Ка, *не фали* Пух, *фамелиа* || *фамелија* Мил, *фамелија* Губ Кот, *фџбровџар* Тур, *бсмог фџбровџара*, — *фордумџенти* Вл, *фурдумџенте* Вуч, *фудумџенте*, — *фудумџенти* Вл, *фџбруваџара* Кр, *фџрмам* Вл, *фџкно* Лис, *фин* Губ, *Франца Фџрдинџара* Л, *Франџузи* Вуч Ка Дљ, *Франџуска* Гу, *Франџуску* Пај, *фрџнт*, — *фрџнта* Дљ, *фрџнту* Гу, *фрџтаљ* Нег, у љебним *фрунама* Кр, *фруна* Кот, *ниџе* било *фџзбалџе* Лис.

б) У средини речи *ф* се чува у примерима:

— *исфигуе* дуге Лис, *кафџеџија*, — *каџфу*⁷⁸ Пај, *каџане* Нег, *кламџе* Тур, *два кџфџерга* Лис, *са Крџа* Гу, *куџфер* Гор, *лаџфа* Кот, *паџуфлек* Гу, *пџфронџено* Гор, *гџифус* Гр, *цџџџџан* Пај, *шиџџџџа* Вл.

⁷⁷ Симић: *Левач* 118—119.

⁷⁸ исп. *каџе* (Шкалаџић: *Турџизми* 381).

181. Најчешће се фрикатив *ф* замењује гласом *в*, што је и природно с обзиром на њихову сличност по начину творбе.

а) Почетак речи:

— *вабрике* Вуч, на *вабрику* Л Пај, *вабрично* тестере Вуч, од *вазана* Вуч, *ваида* Кот Вл, *ваиде* Пај, *валл* Вуч Пај Губ, нѣ *валл* Лис Губ, *валло* Вуч, *вамилија* Кр, *вамилија* Рти, *вамилије* Гу, *вангазира* Вуч, *варба* (праес.) Гр, *ведер* Тур, *вењер* Лис Вуч, са *вењером* Лис, *Вердинанда* Л, *вермен* Тур Вуч, *виџуе* дуге, — *виџуе* дугу под виџлу Лис, *вијакера* Губ, *Вилип* Дљ, *Вилипов* Кр, *вишек* Лис, под *вишеклијама* Ђ, *вишецима* Ка, *вишецић* ГД, *вдиша* Л Тур Вл, *вдишама* Вл, *вдише* Вуч Вл, *вдишу* Гор Гу Пух Пај Гр, *Враниџуз* Губ, *Враниџузи*, — из *Враниџускѣ* Ђ, у *Враниџускѣ*, — *Врањо* Вуч, *врднт* Гу Лис, *врднга* Вуч, на *врднгу* Вл Гор Лис Вуч, три *вртѣља* Ка, *врѹна* БК, *врѹна* Кот, у *врѹни* Гу, *врѹница* БК, *вѹксаре* Лис, *земљана вѹруна* Вл, *вурѹница* Нег, *вѹчију* (тур. *fies*) Гу, *вѹчица* Губ.

б) Средина речи:

— *асвалџиран* Пух, *загревѣвали*, — *загревѣ* (= задесе, нађу, затекну) Вуч, *заширављено* Лис, *јѹвка* (тур. *уџка*) Губ, у *каванана* Вуч, ис *каване* Гу, *каванана* Нег, *кавенѹ* кашичицу Пај, у *кавани* Вуч, *магнетовѣн* Лис, *наѵора* Ка, *овиџир* Кот ГД, *овиџири* Вуч, *оширавили*, — *оширавим* бѣмбу Губ, *погреви* (2. л. императ.) Дуч, *погреви* Нег, *погревим* Кр, *пресевио* (= погрешно) Вуч, *свиџуе* дуге Дуч, *сѣвим*, — *сѣвио*, — *сѣвити* Гор Вуч, *Сѣвија* Тур Пух, *стрѣви* га (= сретне га) Гор, *телѣвѣн* БК, *трѣвим* Гор Лис, *Тривѹн* Губ, *шивѣњер* Лис, *шѣванѣн* Пух.

в) Крај речи познаје ову замену само у два примера:

— *гелегрѣв* Тур, *ћѣв* Кот.

182. Уместо гласа *ф* изговара се *б* у лексеми турског порекла *софра*:

— *сѣбра* Вл, за *сѣбрѣм* Пух, *сѣбру* Губ, *Сѣброниѣ* Вуч.

183. У лексемама *јѹгике* Кр, за *јѹгку* Дљ, два „*папа*“ Губ, сугласник *п* је заменик гласа *ф*, а у облицима због *лукѣције*, — *лукѣиран* сѣбу Тур појављује се на његовом месту велар *к*.

184. У Драгачеву је увек *јѣвтин*, -а, -о.

185. Говори се:

— *какѣ канѣвѣ* ДД, *канѣвциу* вѹдѣ прѣвѣжемо Гр, *канѣвциу* Гор, *канѣвциу*, — *канѣвно* тестере Вуч, *канѣвѣм* ДД, *канѣфѣм* Пај. Вук у Боки бележи *канѣва*⁷⁹ у значењу *тежина*, мада има и *канѣп*, — *ѣпа* у данашњем значењу. Биће да је у нашем говору у питању несигурност због чега се успоставља алтернација *п* — *в* — *ф*. Тако од тур. *dolar* овде имамо *ѣдлав*.

186. Лексички слој који је дошао касније такође потврђује ову нестабилност:

— *кафѣљѣр* Тур, *кафѣурмѣ* Вуч, *кѣферта* Лис, *профиѣјнт* Гор, *фиѣлине* ДД, *фиѣлина*, — *фиѣлинисте* Губ, *фѣгѣ* Вуч, *фѣлѣстичнѣ* Лис.

187. Именица *Шифтар* има групу *-вт-* добијену дисимилацијом у контакту (в. ниже), али се чује и са гласом *ф*: *Шифѣтар* Вуч, *Шифѣтари* Вуч Л, *Шифѣтари* Гу.

⁷⁹ Вук: *Рјечник* 375.

Фрикативи *с* и *з*

188. Примери у којима се појављују ови гласови наведени су у одељку о јекавском јотовању. Они су саставни део консонантског система драгачевскога говора. По тој гласовној црти наш је говор сличан источнохерцеговачким и црногорским говорима⁸⁰. Међутим, иако се сугласници *с* и *з* јотују не само испред рефлекса краткога *ѡ* него и испред гласа *ј* који није јатовског порекла, ипак је та појава овде мањег обима. Ту се, даље, не чују хипокористичка образовања типа *Пѣса*, *Маѣса*, *Ѕага*, *Ѕаја* и сл., што је у црногорским и херцеговачким говорима обично. У њима су *с* и *з* стабилизовани гласови и сматрају се фонемама, док у говору Драгачева нису стабилизовани (бар не у тој мери).

Африкате

189. Добро се чува разлика између два пара африката: *ч* — *џ*, *ћ* — *ђ*. По својој артикулационој и акустичкој компоненти ови су гласови једнаки гласовима *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ* у најпрогресивнијим штокавским говорима:

— *џас*, *џаском џастиги*, *џетири*, *Љемѣрно*, *џиниги*, *џиџа*; — *џиџак*, *џукела*, *џа-рати*, *џа*, *џиџак*; — *ђуприџа*, *Ђалџи*, *џуџа*, *Вуџиџевиџи*, *Миџаговиџи*; — *Ђуџано-виџ*, *ђаџи*, *рџџак*, *сређјеви*.

190. Извесну нестабилност у изговору приметили смо у речце *год* и прилога *свуд*, *овде*, *онде* и *синоћ*. Тако су поред:

— *кџдођ* Губ, *која гџђ*, — *штџгођ* ГД, *свџћ* Вуч Тур Ђ Гу Кот Губ Вл; — фреквентни и ликови:

— *ђе гџџ*, — ко е *гџџ* њмџ Вл, *штџ е гџџ* реко ГД, *понџси вџџ*, *понџси нџџ*, — *нџџ* ђе *трџба*, — *вџџниџ* Вл, *вџџ*, — *нџџ* Губ, *вџје* Вуч, *свџџ* Мил, *сџнџ* џстала Вуч.

Ова појава је позната црногорским, сремским, мачванским и косовско-ресавским говорима⁸¹.

191. Африката *џз* не постоји у драгачевском говору. Факултативна варијанта овога гласа може се чути у примерима типа *наџзџорник*, *Прџнџз* Гаврило и у још понеком случају познатом и изговору у књижевном језику. Не постоје, међутим, ликови као што су *џзвезда*, *џзвон*, *џзунџара* и сл.

ЈОТОВАЊЕ

192. Све категорије старог и новог јотовања познате су драгачевском говору:

1. Композита од глагола *ни* је као и у осталим централним штокавским говорима:

⁸⁰ Пиж: *Колацин* 86—89; Милетић: *Црлница* 341—342; Вуковић: *ГПД* 44—46; Пецо: *ИХ* 92—93; Вушовић: *ДИХ* 18; Стевановић: *Источноцрногорски* 34.

⁸¹ Исп. решимо: Стевановић: *Источноцрногорски* 39; Вуковић: *ГПД* 33; Б. Николић: *Срем* 315; Б. Николић: *Мачва* 233; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 294; Симић: *Левач* 121.

— *дбћи, наћи ући, заћи, прбћи, прѣћи, прићи*: *дбћем, наћем, ућем, заћем, прдћем, прѣћем, прићем* итд.

2. Збирне и глаголске именице (- + је):

— *грѣње, камѣње, коље, прѹђе, грбжђе, лиише, снагле, грбље*; — *бацање, гледѣње, кѹвање, причање, свирање*; —

а јотовани су облици оваквих именица преузетих из језика богослужења:

— *Предбразјѣње, Јовѣње, Никѡље, Благовѣштѣње* || *Благовѣштѣње*, око *Вавѣдења, Вѣдѣње*. У Губеревцима је забележен облик са нејотованим конс. у називу црквеног празника Аведеније (са *ије*).

3. Облици придева:

— *днѡвѣй, крѡвѣй, гдѡвѣй, пилѣй, тѣлѣй, јѡгњећй*; — *ндшен, гѡжен, кѹпљен, врѡћен, загубљен, урѡћен*. Овамо иду и називи празника *Јовањдѡн, Луцињдѡн, Бѡжњй дѡн, о Никѡљуднѣ, о Никѡљу, на Стѣвањдѡн, Сѡвињдѡн* || *Сѡвињдѡн*.

4. Именице на -ѡјак:

— *рдѡјак, нѣћѡк*.

5. Облици редног броја три:

— *трѣћй, трѣћѡ, трѣћѣ*.

Аналогијско успостављање алтернација палат./непалат. сугласник

193. Знатан је број случајева у којима се непалатални сугласник јотовао путем аналогije. То је дошло отуда што смо у историји нашега језика имали више јотовања у различитим фазама развитка (ново јотовање, подмлађено јотовање, најновије јотовање). Тако су се једном успостављене алтернације нарушавале наредним јотовањем у том смислу што су се шириле и на облике који нису имали фонетске услове за такву гласовну промену. Успостављање алтернација палаталан — непалаталан консонант на бази аналогije карактеристично је за глаголске облике изведене од основе *пусти-* и *намести-*:

— *измјештѣм Лис, намештѣ Губ, намештио Кот, намјештѣ се*, — *намјештиће* њима неѡ Лис, *прѣмештѣ га Вуч, прѣмештѣм нѡс Гор, прѣмјештѣ Гу, смјѣштѣ се Пај, смѣштѣм Вуч, смјѣштѣ се Лис, размештѣм кревет Вуч*;

— *испуштѣ, — испуштѣк све Вл, испуштила Гу, ако бѹдѣм испуштио Гор, напуштѣ пѡсѡ Кот, напуштѣ жѣну и ћѣцу Гор, напуштѣ шкѡлу Кр, напуштули Вуч, напуштио Гор БК Вуч Кот, ѡни ѡтпуште ДД, пѡпуштѣ Ка, пѡпушти Гр, пѡпуштуло метар й пѡ ГД, док нису и ѡни пѡпуштули Губ, нећемо ни ми да пѡпуштѣмо Ка, пѹштѣ стѡку Вл, не пуштѣ ДД, не шћеднѹ да га пѹштѣ Лис, ѡмѡ га пѹштѣ Тур, пѹштѣ нам вѡду Гр, пѹштѣ Лис Ка Вл Гор Губ, да од срца сѹзѣ не пѹштила Кот, пѹштули ме Л, пѹштуло ме мѡло Вуч, пѹштѣм Кот Ка Лис, пѹштѣм крају, — не пуштѣм Вл, пѹштѣмо Гр, пѹштио Лис, пѹштиѡ Тур, пѹштио низ оваѣ пѹт Гор, пѹштуше Л, рѡспуштила се Тур, спѹштѣ Вуч, спѹшту пѹшку Губ, спѹштѣ се Вл, спѹштули Лис Вл, спѹштиѡ Вуч, спѹштио се ѡдѡвно Лис*.

194. Примери са нејотованим гласом *с* врло су ретки:

— *испѹстила Гу, напуштио, — прѡпустили Дуч, спѹштио Гор*.

195. Појавом подновљеног (подмлађеног) јотовања пореметили су се односи успостављени старим јотовањем. Тако се поред алтернација типа:

— *критаво* са *водом* Лис, *критено* њме Гвозденија Вл, *дђу* да *мбе* дијете б*уде* *критено* Гу, *раскритено* Лис, *скритени* р*уку* Кот, — јављају и односи:

— *крићава* се Лис, *прекрићам* Вуч, *бјиће* Вуч, *намешићену* Тур, *нарашића* Губ, *подлаићено* Кот, *пјићен* Ка, *спјићо* Тур.

196. Код глагола I врсте *гристи*, *мусти* и композита од *нести* коренски сугласник з алтернира са *ж* у трпном придеву:

— *гријсена* јабука Лис, *донешна* аљина Губ, *изнешно* Дуч, *потрешен* Дљ, *пдмужсена*, — *пдмужсене* краве Тур, *пренешено* Мил, *унешен*, — *унешено* Вуч, *извешени* опанци ДД.

197. Трпни придев од глагола *запослити* гласи:

— *запошљен* у кофекци Лис, *запошљен* у задрузи Вл, је л ти *жѣна* *запошљена* Тур, *запошљено* Кот, *запошљени* Вуч.

198. Аналогијом су успостављене алтернације и у примерима:

— *ваћња* Пај, *окрећња* Вуч, *дндѣ* т*о* свѣ *полѣко* *откичељва* Вл, *спашење* Вуч.

199. И у неколико наредних случајева имамо умекшавање коренског сугласника:

— *поравња* Вуч, *њих* м*ало* да *поравњамо* Дљ, *поравњање* Гор, *равња* се Губ, *равњали* Гу, *уравња*м Гор;

— ка сам свѣ *прерачуњо* Вуч, *рачуња* Губ Вуч, *рачуња* Л, *рачуња*те Вл, *рачуњају* Гор, *рачуњала* Лис, *рачуњало* Кот, *рачуњати* Мил, *рачуња* се БК ДД, *рачуњо* Лис ГД;

— *ближња* Тур, у *ближњи* Кот Губ Пух;

— *будалаштиња* Вуч, *глупштиња* || *глупштиња* Губ, *гребѣњање* Вл, *леништиња* Тур, *маглуштиња* ГД, *немаштиња* Кот, *сирдмаштиња* Пш;

— *гдвешина* Тур, *гдвешинѣ* Гор Дуб;

— *баљега* Губ Кот Лис, *баљегу* Мил, *бјѣлуша* = врста земље од које се прави цигла Лис, *брђскѣ* ДД, *врагољѣста* Кот, *Дрињци* Кот, *жуња* Вл Тур, *жуњац* Тур, *искљувале* *жуње* к*ућу* Вуч, *куљача* Гу, *машињерија*, — *Палеж* (топоним у Горачићима) Гор, *прѣкључе* Вуч, *самдѣсљив* Гу, *стотњак* Мил Гу, *тежнѣво*, — *триња* Губ, *угуњаи* ч*овек* Вуч, *црњац* Вл, *црњи* Гу, *итѣско* *ђубре* ДД, *дѣлна* кафана, — *Дѣлни* Д*убац*, — *Дѣлни* Д*упчѣни* ГД, *стрѣла*, — *стрѣлица* Тур; *истуљи* се Вл;

— *брвњара* Тур Гр, *брвњарѣ* Гу Вл, у *брвњарама* Кр, у *брвњари* Вл.

Утицајем аналогије треба објашњавати и топоним *Брѣжје* Вл, који се у Пајовићима изговара:

— *Брѣзје*, *Брѣжје*, *Брѣжје* и *Брѣзје*.

Изостанак алтернација палаталан/непалаталан сугласник

200. Мањи је број облика у којима се, и поред постојања фонетских услова, јотовање није вршило. То је нарочито карактеристично за неке глаголске именице. Појава је везана за онај период развитка наших дијалеката у коме је у језичком осећању нестало чвршће везе између трпног придева и глаголске именице. Зато се она фонетски удаљавала од трпног придева и више се приклањала инфинитиву. Тако се коренски сугласник *л* није јотовао у примерима:

— *запалѣње* Пај, *оболѣње* Л, *трѣ оделѣња* Лис, *сѣдам оделѣња* Тур, *оделѣње* ДД, *митрољѣско оделѣње* Гор, *осветлѣње* Кр, *гѣлѣње* БК Вуч.

Овакви примери могу се врло често чути и у говору образованијих људи. Образовани слој је често под дијалекатским утицајем, као што се и онај необразовани труди да говори књижевним језиком. То значи да су у интерференцији два слоја: књижевни и дијалекатски.

Од осталих облика са нејотованим коренским сугласником наводимо:

— у мѣм *баталјѣну* Кот, *дѣселени* ДД;

— *наместено* Мил, *напустено* Вл, не *пуста* се да се рѣи Лис, *напустају* Зе, често *ја пуста*м Вуч, *спустати* Дљ, по *старјѣству* Кр Лис;

— *раниѣ* е *пдштено* Лис;

— у *Ивеници* Вуч, *Јовандѣн* Зе, о *Јовандѣну* Лис, *краѣна* кућа ГД, *краѣни*, — *краѣну* сѣбу Вуч, *лѣгину*, — *лѣгинице* Гр, *лѣгнѣ* време, — у *лѣгнѣм* месецу ДД, *милостину* Губ, *последнѣ* суђѣње Лис, *Рѣдониѣ* Тур, *Тијанац* (= етник изведен од топонима *Тијање*) Гу.

СУДБИНА СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

201. Стару групу *стр* забележили смо само у примеру *стрѣ* сам у школи Ка. Иначе се говори *дштар*, *-тра*, *-тро*, *наоштрѣ*, *уштроѣ*.

202. У нашем говору је само *шѣѣва*, *шѣѣвѣр*, *шѣѣвовица*.

203. Реч *трѣшња* изговара се тако у свим облицима. Тако и *црн*, *црвен*, *црв*, *црѣво* || *цриѣво*.

204. У Драгачеву се говори *сврѣка* || *шврѣка*, *шврѣкац* (мужјак).

Иницијална позиција

205. Ако је у консонантској групи неки оклузив, онда се она често упрошћава. Недоследност је везана првенствено за групе *пш-* и *пс-*:

а) група *пш-*:

— *шѣница* Дуч, *шѣниѣ* Тур;

— *пшѣница* Гу Пух ДД Губ Мил Кот Дуч Лис Вл, *пшѣница* Тур, *пшѣнца* Вуч, *пшѣниѣ* Гр, *пшѣницу* Гор, *сѣѣ* *пшѣницу* Пух, *пшѣничнѣ* брѣшно Гр, *Пшѣнѣк* (свуда);

б) група *пс-*:

— штѡ с ми *сѡвѡла* ма^нку Вл;

— *псѡвѡ* Губ, *псѡем* Лис, *псѡеш* Вл, *псѡѣ*, — *псѡју*, — *псѡвѡли* Тур;

в) група *пт-*:

— *тѡца* Кот Тур, о *тѡца*, — *тѡце*, — *тѡчѡри* Лис, *тѡчѡѣ* нѡге Гр;

г) група *пч-*:

— *чѣла*, — *чѣлѣ* Кот, *чѣле* Лис Вуч Ка Тур Гу, *чѣлѡ* Ка Лис, *чѣлама* Тур, *чѣлѡри* Ка;

— *пчѣле* Кот, *пчѣлѡр* Пај;

д) група *кћ-*:

— *ћѣр* Лис Губ, *ћѣрка* Пш, трѣ *ћѣрке* Гр, *ћѣрке*, — о *ћѣркѣ*, — *ћѣрима* Вл, *имѡм ћѣрѡ* ГД;

— *шћѣри* Кот Тур, *шћѣрију*, — *шћѣрима* Тур, *шћѣрка* Тур Вл Пух, *шћѣркама*, — *шћѣркѣ* Тур, двѣ *шћѣрке* Губ, *шћѣрком* Тур, *шћѣрки*, — *шћѣрко!* Кот, *шћѣрку* Тур Кот Вуч, *шћѣрци* Тур;

ђ) група *гѡ-*:

— *ѡѣ* Губ Л Зе Гр, пѣтали *ѡѣ* је Нег, *ѡѣ* ћеш Пај, мѡжда знѡш *ѡѣ* Бѣлѡ Цркѡа Вл, *ѡѣ* ћемо да стрпѡмо Дуч, *ѡѣ* је Гор;

е) група *тк-*:

— *кѡла* сам Кот, — док су остали облици од глагола *ткати* са *тк-*: *ткѣм*, *ткѣш*, *ткѣ*, *ткѣмо* ..., *ткѡнѣ*, о *ткѡва*;

ж) група *бз-*: свуда је *зѡва*, а у Горачићима и *зѡвка*.

206. Глагол *вѣриги* и композита увек се изговара тако, дакле без иницијалнога *гв-*: *вѣрила*, *вѣрѡм*, *надвѣруем* се, али се спорадично појављује гутурал *г* у облику *гмѡлѡ*.

207. Прелаз фрикатива *ш* и *ж* у африкате *ч* и *ѡ* је појава која је лексички ограничена⁸². Тако се поред:

— *шкѡла*, *шкѡлуе*, *шкѡдѡ*, *шкрѡпѡ*, —

где је изговор фрикативних гласова стабилан, чују и облици:

— *чкѡрт* Гор, мѣни *чкѡдѡ*, — *чкѡдиће* ти Вуч, *чпѡрет* Гор, *ѡандѡр* Дљ ГД Тур, *ѡандѡри* Пш Тур.

208. Такође се у ограниченом броју лексема појављује секундарно *с* и *з* у иницијалној позицији:

— *спѡред* бунѡра Пух, *спѡред* брѡздѣ Тур, дрѡг *спѡред* мене, — *спѡред* мене сѣдѡ Губ, *спрема* ѡномѣ Кр, *спѡдигла* сам ДД, *спѡдигло* се Вл, *спровѡдила* се Гр;

— *здѡговѡр* вѡжѡ, — од њѡнѡг *здѡговѡра*, — *здѡгѡворѣно*, — *здѡгѡворѡмо* се Вуч, *здѡговѡрили* се Лис Вл, —

али понекад изостају тамо где им је место:

— *порѡзѡмила* се, — да се *порѡзѡмѣмо* Вл.

⁸² Исп. Симић: *Лѡвач* 176; Пецо — Милановић: *Рѣсѡва* 284; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 300; Стевановић: *Источнѡцрногорски* 52.

209. Група *џб-* уместо *жб-* забележена је у примерима *џбџн* = дрвени суд за воду ГД, и *џбџн* Тур Губ.

210. Секвенца *дз- > з* на целом терену: *зџња*.

211. Супституција сугласника на почетку речи по принципу дисимилације ограничена је на ове случајеве:

а) група *мн-*:

— *мндго* Ка Вл Рти БК Зе Пај Пух Губ Дљ Лис Пш Мил Гор Л Вуч Кот Гу Тур, *мндгџ* Л, *мндгџ* тџла Мил, *мндгџ* Вл Л, *мндгџм* Кот; — *намндџило се Ђ*, *размндџило* Пај, —

а знатно су ређи облици са неизмењеном групом *мн-*:

— *мндго* Пух Гу Вл Губ Пш ГД;

б) група *дл-*: *глијџто* Тур, *гљџто* ДД;

в) група *см-*: *цмијџа* Тур, *Цмијџка* Вуч:

Група *дл-* се чува у драгачевском говору и не прелази у *зм-*:

— *Дмијтровдџн* Кот Кр, *Дмијтровић* ГД Вл, *Дмијтар* Вуч.

Медијална позиција

212. По принципу асимилације по звучности супституисан је сугласник у двама примерима (након редуковања вокала *и*):

а) у облику императива 2. л. мн. глагола *дџћи* — *дџџте* Лис.

б) У облику придева *слџтак* Вуч, аналогичном према облицима у којима је било услова за ово једначење. Понекад то једначење изостаје: *дџџте* Лис, *про-наџте* га Ка.

213. Асимилацијом по месту и начину творбе имамо замењене сугласнике у овим случајевима:

а) *мг > нг*:

— *нџ пџнги* ГД, *пџнгим* Тур ДД ГД Лис Кр, *пџнгџм* дџбро Вл, *пџнгиџ* Ка, *пџнглџив* Пух, *пџнглџивџ* ГД, *имџ пџнглџивости* Вл, *џтку сам јџ запџнгила* Лис, *запџнгила* Губ Вл Гр, *џџџда нџсам запџнгио* Лис, *незапџнџени* ДД, *џпџнгила* Вл, *џпџнгио* сам га ДД, *џпџнгити* Гр, *пџнги* Кот.

б) *нб > мб*:

— говори се *зелџмбџћ*, *бомбџна*.

в) *нп > мп*:

— *јџдџмпџт* Тур, *јџмпџт* Мил, *јџмпџт* Вуч, *џдџмпџт* Тур, *џдџџдџмпџт* Кот.

г) *нк > џк*:

— *тџџкџр* (= возач тенка) Ђ, *тџџкови* ГД, *чџџкови* Губ, —

па су наслањањем на ове ликове у номинативу јд. облици са џ:

— *тџџак* Ђ ГД Губ, *чџџак* Вл Губ.

д) *вн > мн*:

— сем потврде *џбрџмнџ* ДД увек се изговара група *-вн-*.

џ) *шл > шљ*:

— *џсто јџш тџишљџрџџ* Лис, *трџџба ми за тџишљџрџџ* Тур.

е) њч > нч:

— *накѡнче* се зовѣ Гр, *ѡзмѣ накѡнче* Вл.

ж) жб > ѡб:

— вѡ^жна *вѣмба* Вуч, на *вѣмби* Губ, *вѣмби* ДД, пѡзвѡли ме на *вѣмбу* Л, ѡтишѡ на *вѣмбу* Пух, *извѣмбамо се*⁸³ Вуч.

з) нж > нц:

— *инѡиѡѣр* Тур, *ѡдѡла* се за *инѡиѡѣра* ГД.

214. Супституције сугласника на бази дисимилације реализују се: а) у контакту и б) на одстојању.

215. Дисимилацију у контакту потврђују следеће секвенце:

1. мн > вн:

— *гивнѡзија* Мил, из *гивнѡзије* Тур, уписѡ га у *гивнѡзију* Пух, *гѡвно* Лис Дуч Гу Вуч Тур, *осѡвнѡс* Кот.

2. мњ > мъ:

— *јѡ ѡ тѡ сѡмљам*, — *сѡмљамо* Тур, нешто ми *сѡмљива* Гу.

3. мј > мь:

— *Дѡмљан* Вл, *ћѣ си*, *Дѡмљане* Лис, *тѡмљан* Дуч, *тѡмљана* Вуч Гу, *мѣтѡ тѡмљана* Губ, *тѡмљаном* Вл. У Каони смо чули *тѡмљан*. Овде је процес највероватније текао овако: *мј > мњ > мь*⁸⁴. У Гучи је забележен лик *Дѡмјан*.

4. ћн > тњ:

— *кѡљѣмо бѡжигѡѡке*, — *бѡжигѡ* Вл, *бѡжигѡи* пѡс Лис Кот Губ, *бѡжигѡи* Вл, *гѡтѡиѡк* Кр, *кѡтѡиѡца* (= кућаница) Кот, *кѡтѡиѡ* Кр, *ѡкутѡиѡца* Губ Лис, у *ѡкутѡиѡци* Тур, *ѡкутѡиѡцу* Губ Тур Вуч, *помѡтѡиѡк* Тур, *ѡмѡ помѡтѡиѡка* Вл, *прѡлетѡиѡ* снѣг Вл, *нѡтѡѡ* смѣна ГД, *нѡтѡиѡ* Тур, слѡгали смо се лѣпо, кѡо *срѣтѡиѡ* дрѡгови Вл, *срѣтѡиѡ* Бѡжић Вуч, *срѣтѡо* бѡло ГД, *нѡ^жсрѣтѡиѡ* Мил, *нѣсрѣтѡѡ* ГД Кот, *срѣтѡи* и дугѡвеки ДД;

— *срѣѡна* слѡва Дуч, *нѣсрѣтна* Вл, *срѣтна* сам Лис, *срѣтан*, -*тна*, -*тно* Тур Гр, *срѣћан* Пух, *прѡлетѡѡ* Мил Лис;

— *кѡ ѡу нѣсрѣкѡ* Вл, *нѣсрѣкѡ* *јѡ* Пај, *ѡ мѡ^ж мѡиле нѣсрѣкѡиѡ*, *гѡведа* ти ѡ штети Мил.

Не располажемо потврдама типа *кућѡиѡ*, *бѡжигѡиѡиѡ*. По Решетару, глас *ћ* изгубио је палаталност и прѣшао у *т*, пошто се иза њега, у суфиксу, већ налази палаталан глас *њ*⁸⁵. Проф. Симић је уочио да у левачком говору оба гласа могу бити полуумекшана: *помѡт 'н 'ѡиѡ*, *плѡт 'н 'ѡ* марѡмиѡца⁸⁶. Тако и Б. Николић у тршићком говору бележи *помѡт 'ѡиѡ*, *кѡт 'ѡиѡ*⁸⁷.

⁸³ „У Левчу се чује изговор *вѣмба* и *инѡиѡѣр* поред *вѣмбѡ* и *инѡиѡѣрѡ*“, где нема „никаких гласовних процеса у основи“ (Симић: *Левач* 185).

⁸⁴ Исп. Симић: *Левач* 199.

⁸⁵ Решетар: *Slavia XI*, 594. Исп. и Вуковић: *ГПД* 48; Вушовић: *ДИХ* 28; Пецо: *ИХ* 97; Симић: *Левач* 199; Реметѡић: *Шуладѡиѡ* 194.

⁸⁶ Симић: *Левач* 199.

⁸⁷ Б. Николић: *Тршић* 409.

5. *ћъ* > *гъ*:

— *вѣгѣак* Л Губ Кот ДД Лис Ви, *вѣгѣак* Пај, *вѣгѣакѣ* Вл, *вѣгѣакѣ* Мил, *вѣгѣакѣ* Дљ, под *вѣгѣаком* Лис, по *вѣгѣаку*, — у свѣм *вѣгѣаку* Мил.

6. *ич* > *кч*:

— на *брекѣићу* ГД, дамо *кѣкчице пѣкчѣту* Ка, *пѣкчѣд* ђврљала нѣкѣ *кѣноплѣ* ГД, *пѣкчѣди* Мил, *пѣкчѣ* Губ Мил ГД Гр, *идѣ пѣкчѣ* низ *бѣкчѣ*⁸⁸, нѣсѣ *кѣкчину* (у шали се говори у Губеревцима), *кѣкчине* Ка Вуч, *рѣкчине* Гор;

— *брѣкѣић* Кот Лис, *брѣкѣићи* Лис, *бѣкчѣ* Вл Лис Тур, *бѣкчѣца*, — из *бѣкчѣ*, — из Бѣнѣ *Бѣкчѣ* Губ, у *бѣкчѣ* Гу Тур Ђ, по *бѣкчѣ*, — *бѣкчѣ* Тур, *бѣкчѣина* = пејор. Ђ Кр, у *бѣкчѣци* Пш, *бѣкчѣвани* Вуч, у *бѣкчѣ* Гор Лис Кр, *бѣкчѣвалук* Тур, *грѣкчѣца* Гр, *кошѣчѣнѣ* бѣлес Вуч, остале *кошѣчѣрине*, — *ѡрошѣић* је ѡроз у пѣшкѣ, — *лѣјѣ пѣкчѣд* Лис, да те не нападнѣ *пѣкчѣд* Гу, *пѣкчѣ* Лис, *пѣкчѣић*, — *пѣкчѣ* Тур, *пѣкчѣту* Ка, *пѣкчѣдара* (пејор. од пушка) Ђ.

С пуно оправдања се може прихватити Ивићево објашњење по коме *ич* > *хч* > *кч* у речима где је *х* изворно: *бѣкчѣ*⁸⁹. Б. Милетић у Црмници има *пѣкчѣ*, где се *к* развило преко *х*⁹⁰. Гласовну групу *кч* (< *ич*) имају и други говори⁹¹.

Ликови по *бѣкчѣ* Гр, на *пѣкчѣр*, — на *пѣкчѣру* Пај су усамљени и не могу се сматрати општијом цртом овога говора.

7. *пч* > *вч*:

— нѣће да се *зѣковѣ* Гр, *зѣковѣ* се Вуч, *зѣковѣм* Гор, *ѡтковѣиш* Гр, *ѡковѣли* Вуч, *ѡковѣм* Губ, *кѡвѣ*, — *кѡвѣи*, — *кѡвѣма* Тур;

— *кѣпчѣд*, — *кѣпчѣди* ГД, *кѣпчѣнце*, — *кѣпчѣта* Губ, *кѡпчѣ* Вл, *кѣпчѣ* Л;

— *кѣчѣ* Тур, — где је плозив *п* у скупини *пч* редукован.

8. *пт* > *вт*:

— *Шѣвѣари* Тур Мил Гу, *Шѣвѣарка* Вл, *иѣвѣаркѣ* кѣћа Вуч, *иѣвѣарскѣ* Ка, *ѡпѣѡси* га Вуч.

О ликовима типа *Шѣвѣар* в. у одељку о сугласнику *ф*.

9. *пк* > *вк*:

— *ѡзме* се јѣдна *иѣвка* Ка;

— *иѣвѣма* Губ, *иѣкѣ* Гор.

10. *пти* > *вити* (такође ретко):

— *ѡвите* (= уопште) Вл, *ѡвѣину* Кр, *лѣвѣ* ДД;

— *ѡпѣтина* Тур, *ѡпѣте* Губ, *лѣпѣ* Вл, *лѣпѣ* ми је Кот, *лѣпѣ* Вуч, *лѣпѣи* Кот, *нѣлѣпѣић*, — *пролѣпѣић* Тур, *лѣпѣм* Губ, *лѣпѣи* Кот.

⁸⁸ Исп. тур. *бѣкчѣ* (Шкаљић: *Турѣизми* 123).

⁸⁹ Ивић: *Дијалектологија* 100—101.

⁹⁰ Милетић: *Црмница* 364, напомена.

⁹¹ В. нпр.: Белић: *ДИЈС* 217—218; Стевановић: *Источноцрногорски* 50; Симић: *Лѣвач* 200; Јовић: *Трсеник* 70; Ивић: *Дијалектологија* 100; Барјактаревић: *Чулић* 16.

11. *пс* > *вс* само у *тѣвсија* ДД, а много чешће се говори:

— *лѣпсала* Ђ, *лѣпсѡ* Лис Тур, *лѣпсуеш* Вл, *ѡпстѡ* Дуб, *пѡлѣпсале* ђвце БК, *пѡлѣпсале* свѣ Кот, *пѡлѣпсаше* ГД, *сѡпсуе* Пај, *пѡпсали* Нег.

Овде бисмо навели и облике за које сматрамо да су добијени дисимилацијом у контакту:

— дѡбро рѡдиѣва *кѡнпѣр* Л, *крѣнка* Губ, *кѡнишија* ГД.

Дисимилацијом у контакту супституисани су сугласници и у наредним случајевима:

— *мешто* мѡй синѡвѡ Гу, *мешто* мѣне Лис, не *мѣшто* стражѡра (= уместо ~) Губ, *намешто* мѡе⁹² (= место мене) Гу.

216. Дисимилацију сугласника на одстојању потврђују примери:

— *шињѣр*, — са *шињѣром* Нег;

— у *рѣлни* Вуч;

— *ѡрмѡн* Вл, у *ѡрмѡну* Пух;

— *нѡуѣка* (= махуна) Тур;

— *слимали* Гор Гр, *слимио* Вл Губ, *слимити* Вуч Губ, *слимаш* Гор, *преслимавају* Кот; — *слилим се* Тур;

— *пољумѡе* (= пуномѡђе), — *опуљумѡи* ѡн Бѡгосѡва Лис;

— *квѡртѣљ* Вуч;

— од *мѣрмена* Пух;

— *кѡндитѡвѡн* Пш, да се *кѡндитѡе* Нег, *кѡндитѡују* ГД;

— *лѣнгер* Пај ГД;

— *фурдумѣнте* Вуч, *фудумѣнте*, — *фудумѣнти* ВЛ, где је, након дисимилације, редукован глас *р*;

— *имѡм жѣта ѡломлањског* Тур, *ѡвлањске* гѡдине Вуч.

Поред *чѣсма*, облика који је књижевни и који се развио по закону дисимилације *ти* — *ш* > *ч* — *с* од турске позајмљенице *ѣште*, овде се чува и старији лик те речи:

— *чѣшма* Вуч Мил ДД, ко *чѣшмѣ*, — *вѣдеѣш* јѣдну *чѣшму* Вуч, *чѣшме*, — ко *чѣшмиѣ* ГД.

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

Сугласници *д* и *т*

217. Дентал *д* склон је губљењу у интервокалном положају у облицима глагола *гледаги*, у облицима бројева *двадесет*, *тридесет*, *четрдесет* и у неким другим случајевима:

⁹² Ликови типа *мѡе*, *гѡѡе*, *шѡѡ е* и сл. прокоментарисани су у Акцентима.

— *гла* по́сла Лис, *глеа* е ма́ло по̀преко ГД, *глеају* Ка, *глеам* ГД Вл, *глеамо* по̀со, — *глео* си, — не *глеа* сто́ку Вл, *глео* Вуч, ни да по̀гла Губ, ја по̀гла — 1. л. јд. аор. Л, по̀глаш Ка Вуч, по̀глејте Вуч, у́гло ме́не Л, прѣ́глин Дуб, за́глеам Вл;

— *двѣс* Пух Ћ Губ ДД, *двѣс* јѣдан Тур, *двѣс* пѣт Вл, за *двѣс* па́ра Губ, *дваѣстак* Гу, *двѣстѣ* Лис Губ, по *дваѣстѣ* ГД, *дваѣстѣ* да́на Мил, *дѣвесто* *двѣсте* Кот;

— *трѣс* Пух Дљ Мил, *трѣс* а́рѣ Вл, *триѣстѣ*ну срезѡва Гу, *триѣстѣ*ну ме́-тара Лис;

— од *чѣтерѣсте* Нег, *чѣтрес* Губ, *чѣтрѣс* Мил Губ Лис Дуб ГД, *чѣтрѣс* ку́ћа Кр, по *чѣтрѣс*, — око *чѣтрѣс* ДД, *чѣтрѣс* ђсам Вл, од *чѣтрѣс* Мил, *чѣтрѣс* дѣвѣт Ка, *чѣтерес* трѣ́ће Пух, на *чѣтрѣсници* Вуч, имам *чѣтрѣстѣ*ну ју́ница БК;

— да *виш* тѣ Лис, да *виш* Вл Пух, а *вѣш* ка́ти је у́пут да́н Кот;

— *одјама* Вл, *ја́мпуг* Вуч, *ода́мпуг* Тур, од *јама* Ка, *јама* Кот;

— *вѣте* Вл Губ, *јѣте* Гор, *навѣте* Губ, *сѣте* Губ Вуч, *сѣте* Вѣ Тур, *сѣте* Вуч, *убра́дте* ма́раму Л, *ѣте* ву́да Дуб, *ѣте* са́мо пра́во Гу;

— *вое*, *ное* Губ.

218. Сугласник *д* није се редуковао увек у облику 2. л. мн. императива после губљења вокала *и*:

— *довѣдте* Вуч, *издѣдте* Гор, *ра́дте* Дуч Вл, *ура́дти* Кр.

219. Сугласник *д* се понекад губи у 1. л. мн. презента глагола *ићи* кад се испред њега налази елидирани везник *да*: *дѣмо* Вуч, ма́рамо *дѣмо* Ћ. Везник је овде елидиран, а нагомилавање денталног елемента у овим говорним целинама условило је редукацију. Тако и у *а^ндѣмо* Нег, *и^нги* са де́цом Лис, *и^ндѣ* Кот.

220. Дентални сугласници *т* и *д* се у највећем броју случајева редукују испред струјних консонаната:

— *богѣство* Губ Мил Тур, живѣмо *брѣски*, — *брѣство* Гу, *дѣвесто* Кр, *дѣвесто* пѣтнѣсте Вуч, *дѣвесто* двѣсетѣ Кот, *зана́ство*, — бо́й се *проклѣства* Зе, *свѣскѣ* Кр Губ Лис, *свѣскѣ* ра́т Вл, *свѣскѣ* ра́то Губ, *свѣскѣга* ра́та Мил Лис, да се *супрѣдстави* Дљ, *супрѣдстави* се Пш, *утѣмаски* Вуч, у *Хрѣваску* Гу, *хрѣваскѣ* Тур;

— *кљу́се брѣскѣ* Ћ, *брѣскѣ* ме́сто Л, *брѣскѣ* има́ње, — у *брѣскѣм* Гу, у *брѣскѣм* ку́ћи Кр, *љу́ство*, — из *на́слѣства* Лис, *осѣмло* се ДД, *ѡсѣко* га Тур, *осѣмло* се Мил ДД Вуч, *ѡсѣћи* Вуч, *ѡсечена* гра́на Тур, *осѣче* Ка Вл, *ѡсечѣто* Вл, *ѡсјече* (3. л. аор.) Гор, *ѡсјочи*, — *ѡслѣжѣмо* вѣ^нску Вл, *ѡслѣжѣши* Вуч, *ѡспѣва* Гр, *ѡспѣвам* Вл, ме́но *ѡспѣвам* Зе, тра́жи дѣсѣт ѡсто́ БК, на *ѡстоја́њу* Вл, два́ ме́сеца *ѡсуѣта*, — *ѡсуѣто* Губ, *ѡстѣпаго* преко Алба́није, — *ѡстѣпи*мо Гу, во́^нска *ѡстѣпила* Пај, *ѡстѣпала* Вл, *ѡстѣпалѣ* ДД Дљ, *ѡстѣпамо* Вуч Ћ, *ѡстѣпа́ње* Дуб Л, ако *ѡстѣпи* Лис, *ѡстѣпи*о, — *ѡстѣпѣте* Ка, *ѡстѣпѣо* Губ, *ѡстѣпѣни*цу Ћ Губ, *пѡсмек* Вуч, *пѡсмѣјавају* се Кр, ка се *пѡсетѣм* Вл, за *пре́седни́ка* Пш, *пре́собље* Лис, *пре́стави* Пш Гр Л, *пре́ставѣмо* Мил Лис Нег, *пре́стаља* Кот, *пре́стаља* Гу, *пре́стаљају* Вуч, *пре́стаљѣ* Дљ, по *пре́стражама* Вуч, *руководѣсто* ДД Гор, не́ма *срѣстава* Вл Губ, *срѣстава* Пух, *срѣства* Мил Лис, сво́ја *срѣства*, — од *срдѣга*, — *сѣскѣ* Вуч;

— *нажѣвила* човѣка Вуч, *нажѣви*о сѣнове Кр;

— *дишколуем шћерку* Лис, да *дишколују* сйнове Мил, *дишравили*, — *дишравѣм* бѳмбу Губ, *дишгету* Вуч Ка, *прѣшколскѳ* Вуч.

Усамљени случајеви *људство* Тур и *свѣтскѳг* Кот, као и одсуство африканизације (изузимајући лик *љуцки*), говоре да је губљење дентала испред фрикатива редовна појава у драгачевском говору.

221. Глас *ɔ* је склон губљењу испред сонанта *n*:

— *дѳпануги се* Вл, *зѳпанемо* Вуч, *испану* Гу, *нѳпане* Вуч, *ѳпане* Тур, *ѳгпане* Гр, *пѳнѣ* Вл Лис Кот Пш Тур, *пѳнѣм* Лис Кот, *пѳнѣш* Ђ, он *пѳни* ГД, *пѳну* Гор, *пѳглѣнем* Вл, *прѳпанѣ* Гр Вуч Лис Ка Тур Губ, *прѳпанѣм* ГД, *прѳпанѣш* Кот Губ, *прѳпану* Лис, *спѳнѣ* Ђ Гу, нѣ *спанѣ* Губ, *упанѣ* Ђ Гу, *упанѣм* Вуч Гор;

— у Мѣснѳ^н *зѳеници* Дљ, *зѳено* Лис ДД Гор Губ, *зѳено* Кот;

— *ѳзјена* Вуч, *јѣна* Л, *јѣна* бѳба Дуб, *јѣнака* Вуч, *јѣнѳга* ДД Вуч, ош *јѣну* љуту Гор, н *ѣну* стрѳну Губ, на *ѣну* стрѳну Лис, по *ѣну* кравицу ДД;

— *згѳно* Л Тур, *пѳнезгоно* Мил;

— *јѳнѳ* ћерка Вл, *јѳнѳ* Рѳдое ГД, *јѳну* Милѣну Пух;

— од *нѳниѳѣ* Лис, трѳ *наниѳѣ* Л, по *наниѳѣ* БК;

— учи *Пѣтровунѣ* Ка, до *Арѳнђеловане* Кот, о *Јерѣминунѣ* Ка, по *Јѳвањунѣ* Гор, о *Нѳкољуднѣ* ГД;

— *знѳни* Гу; *нѳнесѣм се* Л; *ѳнѳнѳ*, — *пѳглѣнем* Вл; *ѳмѳ* Гр ДД Вуч Губ, *ѳмѳ* Ђ Губ.

222. Гласовне промене у вези са секвенцом *dn* су непостојаног карактера. Да је то тако, показаће нам наредни примери:

— *зѳпаднѣ* Гу Пај, *нѳпаднѳ* Кр Гу, *пѳднѣ* Лис Тур;

— *зѳедно* Ка Лис Мил Вл Кот;

— *јѣднѳко* Вл, ја мѳли *једнѳга* Кот, питам *једнѳга* Мил;

— *нѳдница* Вуч Тур Губ, по *нѳдници* Вл, *нѳдницу* Губ, *нѳдничили* Вл, *нѳдничим* Губ Вуч, *нѳдничио* сам Гу;

— *Арѳнђеловднѣ* Кот, ѳ *Ђурђевудне* ГД, о *Нѳкољуднѣ* Вуч, о *Пѣтровуднѣ* се пѳле Ка;

— *сѣднѣ* Гу Лис БК, *сѣднѣ* Гор, *сѣднѣмо* Тур Вуч; *дѳднѣи* нѣком Лис, *дѳднѳ* Гор; ако *нѣмаднѣ* Кот;

— *згѳдно* Тур, *пѳднѣ* Ка Тур Лис Дљ, *гѳдан*, -*дна*, -*дно* (свуда), *днѳ*, *днѳ*, *зѳдно*, *зѳдна*, *зѳдну* (свуда).

223. Дентални оклузив *t* губи се испред сугласника *n*, што је у наредним случајевима резултат деловања народне етимологије:

— *прѣпѳстави* Вл, да се *прѣпѳставим* (= ~ представим) Губ, *прѣпѳтѳвка* Мил, *прѣпрошлѣ* гѳдинѣ Гу, *прѣпрошлѣ* зѳмѣ Лис ДД Мил.

224. Као и у другим говорима, реч *астма* има облике са редукованим *t* у интерконсонантској позицији:

— *ѳсма* Вуч, *ѳмѳ* *ѳсму* Дљ Вуч.

225. Дентални оклузив понекад испада у позицији *c + t + p*:

— *срѣдам* Л, *Срѣдин*, — ко *Срѣина* Вуч, *на срѣну* Л, *срѣвоѡла* цѣо виѣк Кот, до *срѣѣ* Вуч, *срѣѡали* Ка, *срѣѡамо* Л, са *срѣцом* Кр.

226. Дентал *t* редукује се иза консонанта *c* у лексемама:

— *бѡлесан* Лис Вуч Вл Губ ГД Ка Гу, *жѡлосан*, — *мѡсан* Тур, *ѡдрѡсо* ГД, *ѡпѡсан* Вл Пај, *пѡкосан* Гу, *пѡрѡсан* (= који је висока раста, крупан, развијен) Вуч, *прѣсупачна* жѣна Лис, *пѡсан* Вуч, *рѡдосан* Вл, *свѣсан* Вуч Вл, дѡшла шѡма до *лисѡвѡѡа*, — *лисѡвѡ* Лис.

Веѣина ових случајева добијена је аналогијом према другим облицима: *бѡлесна*, *-сно*, *-сни*, *-сне*, *-сна* итд.

227. Иза фрикатива *c* изгубљен је сугласник *t* у речи *сочѡрством* Лис, највероватније зато што су у њој две секвенце *ct*.

У претконсонантској позицији ишчезава сугласник *t* у лексеми *рѡква*: *рѡква* Вл Лис Гр.

Једном смо забележили *поцѣњуем* Вл, где је *t* уклоњено испред африкате у којој је садржано. Исто тако објашњавамо *печѡни* дѡн (= петак, кад се пости) Вуч.

Такође се овај глас понекад уклања у речима *дирѣкно* Лис Дљ и „*варбург*а“ због тежег изговора у интерконсонантској позицији. А испред сугласника *k* ишчезло је *t* у примеру: да га *ѡкрѡвѡши* Губ.

228. Сугласници *d* и *t* губе се често у сантхију под већ познатим условима, тј. ако наредна реч почиње средним гласом.

229. Сугласник *d*:

— *ѡѡкѡ* Драгѡѡла, *тѡкѡ* Вл, *и дѡѡѣте*, дѡнеси *вѡдѣ* Лис, *ка дѡспѣ* Нег, *ко* Дѡниѡла, — *ко дѡбриѣ* ѡуди Тур, *ко дѡктора* Кот, *ко Драгиѡа* Зе, *ко дрѡгѡга* Гу, јѣдно *кѡ другѡг* Мил, *кѡ да га чѡстѡш* Вуч, *ѡ двѡ брата* Губ, *ѡ дѣцѣ* Гу, *ѡ дѡма* Вуч, *ѡ дѡбѡити* Ка, *ѡ дѡбрѣ пѡродицѣ* Вуч, *ѡ дрѡвета* Гу Лис, јѣдан *ѡ другѡг* Гр, јѣдно *ѡ другѡга* Пух, *ѡ дуѡѡана* Вл, *ѡ Дуѡѡана* Гор, *по дѡдом* Вуч, *пре* Драчѡм Дљ, *сѡ дољ шѡрѣ* Вл, *сѡ дѡшѣ* Дуч;

— *ка трѣвѣ* Тѡрци Вуч, *ко тѡвѡи* Гр, *ко тѣбе* Гу, ја шѡѣла дѡм *ко тѣбе* Гр, *ѡ тѣ* наградѣ Вуч, *ѡ тѡквѣ* Лис, *ѡ тѡкѡва* Кот, *ѡ тог мѡг чѡвѣка* Гр, *ѡтѡку* ти Пух, *ѡ Трѡглѡва* Гу, *ѡвѡѡ* млѣкар је покрѡивен *по тѡчку* Вл, *по тѡ* виѡглу Лис, *по тѣѡкѡве* Гор, *пре тѡбѡм* Гу;

— *во* се дѡвѣла Вл, *ка сам* бѡла Гр, *ка сам* дѡшла Вл, *ка се* замисим Кр, *ка сам* наѡшѡ Пш, *ка су* бѡли Рти, *ка се* заврѡши Дуч, *ка се* пѡсетѡм Вл, *ка смо* прѣшли Дрѡну Гор, *ка су* наѡшли ГД, *ка су* дѡшли Вуч, *ка су* бѡла Лис, *ка сам* пѡшѡ Вуч, *ко сѣбе* Мил, *ко сѣстрѣ* ГД, *ко Срѡина* Вуч, *кѡ си*, штѡ си Дуб, *кѡ су* прѡшли Л, *кѡ су* се исѣлили, — *ѡтѡкѡ* сѣбе Губ, *ѡтѡкѡ* си у Гѡчи Тур, *ѡтѡку сам* ја запанѡтила Лис, *ѡ сад* Гр, *ѡ сѡдѡ* Пух, *ѡ самѣ* мѡкѣ Лис, *ѡ свѡчѣга* Вл, *ѡ смѡѡа* Губ, *ѡрѣ* д смѡѡа Вуч, *ѡ Срѡина* ГД, *ѡ смрѡти* Вуч, *ѡ старѡнѣ* Лис Губ, *ѡ стоке* Вл, *виѡше ѡ стѡтинѣ* Кот, *ѡ стрѡ* Тур Вуч, *ѡ стрѡка* Лис, *ѡ стрѡца* Вл, *по срѡмѡтѡм* Лис, *сѡ се* виѡѡа, — *сѡ се* радѡ дѡбрѡ Губ, *сѡ су* на положѡну Гу, *свѡ сам* прѡшѡ Ђ;

— *ѡ земљѡ* Губ Дуб, *пре зѡру* Гу Зе Губ;

— *ко шна*дѣра Вуч, *о шпѣрта* до шпѣрта Лис, *ѡшта* Лис Вл, *о шћери*ѣ Вуч;

— *ко Ч*ачка, — *ко ч*ешмѣ Вуч, *ко ч*ешмицѣ ГД, *о ч*ѣга Вл, *о ч*атмѣ Лис;

— *ка* ље Вуч, *ка* ље доћи Ђ, *ка* љемо Вл, *ка* ље дни Мил, *ка* љу БК, *шта* ље, *кѣ* ље Мил, *кѣ* љ-а гѡ Пај, *кѣ* љеш Вл, *кѣ* љеш тѣ Ка, *кѣ* љеш тѣ, *сѣ* ље Дуч, *кѣ* љу Вуч Тур, *ћ*ѣ љу, *кѣ* љу Ђ, *кѣ* љу га Кот Гор, *о* љеркѣ Вл, *сѣ* ља Ђ Л, *сѣ* ље Лис Вл, *сѣ* ље бѣти БК, *сѣ* ље мушкарци Вуч, *сѣ* љемо Гу;

— *ко* цѣра Кот, *ко* Црногѡраца Дљ;

— *у*дарѣш *о* прѣг Вл;

— *ѡвѡ* би *сѣ* бѣло, — *ка* бѣде Вл;

— *поре* риѣке Тур;

— *о* глѣди || од глѣди, — *пѣ*шку *пѡ* глѣву Вуч;

— *о* жѣвѣца Вл;

— *о* љетѣнства Губ.

230. Сугласник г:

— *ѡп*ѣсе мѣ срѣтѣмо Мил, *ѡп*ѣсам га мѡлио БК, *ѡп*ѣсмо дѡбро прѡшли Губ;

— па *ѡп*ѣ дѡбро Лис, и *ѡп*ѣ дѡлазѣ Кот, ѡн *ѡп*ѣ дѡђера пѣна кѡла Вл;

— *ѡп*ѣ му кам Тур, *ѡп*ѣ ме пѣта Вл, *ѡп*ѣ мѣтѣш мѣно Гор, *ѡп*ѣ мушкѣ љѣца ѡдѣ Пш;

— за *сѣ* двѣ, — чѣтри ал *пѣ* дѣнѣ Зе;

— *пѣ* стѡтѣна Тур;

— по *пѣ* шѣстѡро Вуч, *пѣ* шѣстѡро, — *двѣдесе* шѣстѣ Пај, по *пѣ* шѣстѡро нѣрода ѣ кући Вл, *шѣсѣ* чѣтири Мил.

Сугласници с, з, ш и ж

231. Фрикатив *ж* ишчезава у интервокалском положају у неким облицима глагола *моћи* (обично у одричној форми) и *казати*.

— колко гѡд *мѡш* Ка, *мѡж* да наплѣти БК, *мѡж* да јѣдѣш Дљ, *мѡш* љћи Губ, *мѡш* ми рѣћи Вуч, ако *мѡш* Гор, нѣ *мош* Кот, нѣ *мош* Лис, ако нѣ *мош* Гор, нѣ *мош* на срѣћу Гр, нѣ *мош* ако лѣжѣш, нѣ *мош* дѣвѣјаш Вл, нѣ *мош* дѣ нѣш = ~ да нађеш ДД, нѣ *мош* дѣдѣш Пај;

— *кае* нѣће Вуч, дѣће, *кѣе*, мѣне Лис, *кае* Дуч, *кѣем* Гр Кот Губ Вуч, јѣ вам *кѣм* Вл, да ти прѣво *кѣм*, — нѣ да *кѣм* Гр, да *кѣш* тѣ Гу, кад *кѣш* Гор, нѣ *кѣш* кѡ е Вуч, сѣмо му *кѣш* Пух.

Остале редукије фрикатива бележене су у сантхију.

232. Фрикатив з:

— *бе* зѣтина Кр, *и* земљанѣ љасѣ Вл, *и* Зѣичѣра Гу;

— *бре* судбинѣ се нѣ мрѣ Лис, *бре* становнѣка Зе, *и* салѣша Губ, *и* сѣла Вл;

— *бе* сѣмена ѡстѡ Ка, *кро* сѣницу прѡђемо Л.

233. Фрикатив ш:

— *јџ* жив Лис, *јџ* жива Пш, *знџ* Живбина Ка.

234. Фрикатив с:

— *џана* се то не гледџ Губ, *ја* са мџгџ да Ва слџжем Кот, вџли џн *на* свџјџ Гу, *Крџсто* се рџдџ Гр, *џетре* сџдме Мил, *шџ* стџгина Тур, по *шџ* салџша ГД;

— *џвае* шџстџг маџа Вл, *трџе* шџс Дљ;

— *џанџ* сџтра Ка.

Африкате њ и џ

235. Редукција гласова њ и џ остварује се у неких облика глагола *хтети* и *доџи* (и композита).

236. Сугласник њ:

— *џџ* ш бџти, — *сџ* ш џ ти Л, *па* ш џџи Рти, *ако* ш *џ*џти Лис, *па* ш џџџи Кот, *како* ш ти да *знџ*ш Ка, *кџ* ш Пај;

— *не* да *раџи* Гу, *не* ш *вџше* Вл, *ако* џш — џш, *ако* *не*ш, — *ако* *не* сџтра (= ~ *не*џеш ~) Вуч, *не*ш Губ Мил, *ако* *не*ш, *само* му *каш* Пух, *не* да *раџи* Пај, *не* да *слџша* Кот.

237. Сугласник џ:

— на *крџ*ју *ја* *џџ* џпџ за џега Вл, *ја* шџџла *џџ*м ко *тебе* Гр, *џџ*ш до *ме*не Ка;

— *не* мож да га *наџ*ш БК, *мџ*гу да *наџ*м вџнџ Губ, *мож* да *наџ*ш, — *не* мош да *наџ*ш ДД;

— *кад* *пџ*ш, — *кад* *прџ*ш тџџџџ Гор.

Губљење африкате њ објашњавамо последицом асимилативно-дисимилативних процеса. Није ли се и џ, наслањајући се на свој безвучни опонент, стога губило у наведеним облицима? У оба случаја се ради о ограниченем броју лексема.

Плозив п

238. Он се губи врло ретко, а џегов звучни парџак никада:

— *каџ*не *пџ*нека *кап* Губ, *сџ* џе да *прџканџ* Тур, из *рџства* Ка, од *рџцета* Лис, *шџ*нџм, *шџ*нула, *шџ*нули Тур.

Сонанти

239. Сонант в.

Из групе *вџ* често се губи сонант в у облицима глагола *ставџати*, (-)ба-*вџати*, (-)здравџати и (-)правџати:

— *настаџџ* Гу, *настаџџ*ало Л, *настаџ*ено Вуч, *ниџе* *оџустаџџ* пиџе Кр, *џстаџџ* Вуч, *џстаџџ*ало Дуб, *џстаџџ*ам Лис Вуч Кот Дуб, *џстаџџ*амо Тур Гр, *џстаџџ*ати Лис, *џстаџ*ено Тур, *пџстаџџ* Гу, *пџстаџџ*ена Лис Вл ГД, *пџстаџџ*ени Гу, у среџдини *пџстаџџ*ено Губ Вл, *прџстаџџ* Кот Гу, *прџстаџџ*ају Вуч, *прџстаџџ* Дљ, *саџстаџџ*ају Гор Гр, *саџстаџџ*ам Вл, *џстаџџ* се Гр, *џстаџџ*ала Тур, *џстаџџ*ати мџџго *кџла* Лис, *џстаџџ*о Гу;

— *дѡбаљају Вуч, зѡбаља Пш, нѡбаља́м Лис, нѡбаљѡ Мил ГД, ѡбаља́ љслугу Гу, ѡбаљају Дљ, ѡбаља́мо Ђ, прѡбаља́ Лис, прѡбаљѡ вре́ме Гор;*

— *пѡздраља́м Тур, пѡздраља́м вла́с Губ;*

— *ѡпраљѡ ГД, пѡпраља́^ж Тур, прѣпраља́ју Вуч, прѣпраља́ти ГД, прѡљено Вуч, љпраља́ ГД.*

240. Код ових глаголских облика сонант *в* се ређе чува у претконсонантској позицији:

— *нѡбавља́ Кот, ѡбавља́ се Губ, пѡздравља́м Кот, пѡправља́т Вуч, прѡвљена Лис, прѡвљено на́ рѹке Гор, пѡставља́ Лис, стѡвљѡ Вуч, свѡју прѣставља́ Гу.*

241. Спорадично се *в* редукује у групи *цѡв-* > *цѡје-* и *сѡв* > *сѡје-*:

— *ћѣтѡ, ћѣтала, ћѣтало, ѣдѡци, ѣдѡчи, ѣдѡчиѡ, Пѣтко.*

242. Поред много чешћег облика прилога *вође* (< *овѡв*), понекад се чује са редукованим *в*:

— *ѡђе Кот БК ДД.*

243. Елиминацијом сонанта *в* упрошћене су сугласничке групе *-ство* и *-штво*:

лѡше дрѹсто Вуч, у дрѹсту Вл ГД Л, дрѹшто Вуч, воћарством Пај, домаћинство Лис Вл, два мѣсѣца ѡсу́ста, — ѡсу́сто Губ, пѡчастовѡни Гу, прѡѣнство Вл, рѡпство Вуч, у рѡпству ГД Вуч Гу Губ, руковѡсто Гор, свѡ^жсто (= родбинска веза) Губ, од срѡста Вуч, стѡчѡрством Пај.

Напоредо са овима чују се, додуше, ређе, и облици у којима сонант *в* у поменутих секвенцама није редукован:

— *дрѹство Вуч Лис, у дрѹству Пај, другѡрство Гу, здравствѡну књѡжицу Кот, пријатељство Гу.*

244. Глас *в* изгубио се између два сонанта у двама речима страног порекла:

— *интерју Гу, рѣзѣрни Дљ.*

245. Облици без придевских заменица за каквоћу редовно су бележени без сонанта *в* у положају иза консонаната:

— *ка́ка шко́ла у Краљеву, тѡ е сѡтна пѡсла Гу, ка́ка е Кот Мил, ка́ка сам Вл, ка́ке па́ре Нег, ка́ки Тур, ка́ки неѡбично Мил, ви́ш ка́ки е Вл, ка́ки е, да́ е Губ, чу́је ли се тра́па́т ка́ки Вуч, ка́ки пу́т Пух, ка́ки су тѡ љѹди Гу, ле́пше ма́ и ка́ки го́дети Губ, под ка́ким ѹсловима Мил, ка́ког Пух, ка́ку Вл, срамо́та е на́ка да до́ђе Гу, ни́кака Тур Кот, ни́кака не́ће Гр, ни́какѣ Вл, ни́каки Кот Вл, ни́какѡг Мил, ни́кѣ пѡсте Лис, ни́ки Тур, ни́ки да́н Вуч, та́ка Кот, два-три га́зде су ѡмале та́кѣ Гу, та́ки ДД Дљ Вл, та́ког Вл.*

Овде спада и тип *брѣска, брѣски*.

246. Још у неколика случаја сонант *в* се редуковао у међуконсонантском положају:

— *ѡзљѡче Вуч, ѡзљѡчимѡ вла́с, — ѡзљѡчими Вл, све и сја́, — сраћале су Вуч.*

У једном примеру се *в* редукује у интервокалском положају:

— *пѣчени бра́ови кра^ж ва́трѣ Вуч.*

247. Сонант *л* најчешће се губи иза фрикатива *с* у случајевима који су познати и другим говорима:

— *блѣгосѡв*, — *благосѡвити* Тур, опулѡмоћи он *Бѡгосѡва* Лис, више *Бѡрисавѣве* кѹћѣ, — *Бѡрисаву* Вуч, Милѣва *Вѣлсавѣвскѡ* ГД, јес питѡ *Брѡнисава* Пај, *Рѡдисѡв* Ка Вуч, *Рѡдосава* (ж. име), — *Дѡбросѡв* Вуч, ка се *зѡмисѡм* Кр, *Љубисѡв*, — нѣ *мисѣ* Лис, ѡна *мисѡ* Кот, ја пѡсле *мисѡ*, *мисѡ* Лис, кѡко *мисѡш* Тур, *мисѡм* || *мисѡм* Мил, *мисѡм* Гу, нѣ *мисѡм* Кот, штѡ *мисѡге* Лис, *одрѡси* смо Мил, *пѡсѣ* Вл, *пѡс* пѡднѣ Вуч.

У сантхију је понекад елидиран везник *ли* у примерима:

— знаѡш *и*, — разѹмѣш *и* Тур, разѹмѣш *и* тѡ Нег.

Преостали случајеви губљења гласа *л*:

— *ђечѹриѡ* Лис, *мекѡриѡ* Вл, *магретѡрѡ* Гу, *мѹшѡика* Вуч.

248. Сонант *р* најчешће се губи у речима страног порекла:

— *зѹтне* Тур, *ѡсандомѡриѡ* ГД, *јѣзга* Тур, у *клѡнѣт* (= кларинет) Ка, *клѡнѣти* Пш, *кѡмпѡр* Тур Вл Мил Пај Губ Вуч Гу, *кѡмпѡра* Гор, *кѡмпѡре* Вуч, *кѡмпѡри* Пш, три-чѣтири *кѡмпѡриѡ* Гр, *повирѡвале* на пѡзор, — у „*Полетѣру*“ Кот, *прекупѡч* Гор, *рѡѡфеѡус* Гу, *ѡентѡрају* Вуч, *шагарѣпа* Тур.

249. Сонант *н* је такође најчешће редукован у позајмљеницама:

— *ѡмѣстиѡ* ГД, главнѡ е срж *домѡнѡстава* ѡвде Дљ, *домѡнѡскѡ* кѹћа, — *домѡнѡство*, — *Дѡртмуд* Гу, *ѡжѡнѣр* Вл, *ѡнѣресѡтна* Лис, *ѡнѣресѡтнѡ* ствѡри Гу, *ѡнѣресѡтно* ГД Лис Гу, *ѡнѣктор* Лис, *ѡнѣструмѣнте* Вуч, *ѡнѣресѡтна* Лис, за *ѡнѣнѣра* ГД, *јѡдѡствени* Мил, *кѣлер* Вуч, *кѣлѣрѡ* Мил, *кѡмѡдѡнт* ГД Кр Гу, *кѡмѡдѡнта* Вуч, *кѡмѡѡ* Пух Гу, *кѡмѡѡ* Гу, *кѡнѡѡтрѡт* Вл, *кѡнѡѡтрѡта* Лис, *кѡфѣкѡциѡ* Гу, *рѡдила* у *кѡфѣкѡциѡ* Лис, нѣ *кѡѣдѣм* Пај, *мѡдерѡстѡчкѡ* Вл, *мѡметѡлно* Вуч, на рѡзним *фѹкѡциѡма* БК, *хѡпермѡѡн* Вуч.

250. Сонант *м* редукује се у мањем броју случајева у позајмљеним речима:

— *бѡбѡрдѡвѡн*, — *ѡбѡсѡда* Тур, *ѡнѣстиѹ* БК, *сѡнѣбар* Тур.

Карактеристичан је облик глагола *нѡмати* у 1. л. јд. през. са редукованим целим слогом:

— ја *нѣм* пѡѡма, — ја тѡ *нѣм* Пај, ја ѡ тѡм *нѣм* жѡвѣ вѣзѣ, — *нѣм* дрѹгѡ нѡшта, — ал *нѣм* ѹс тѡ сѡд више нѡшта Вл, да *нѣм* карактерѡстику Кот, ја *нѣм* пѡѡма Зе, *нѣм* нѡшта дѡкусѡм Тур, *нѣм* нѡкога, сѡм сам Лис.

Појава је, као што примери показују, ограничена на категорију 1. л. јд. презента. Процес је могао потећи од елизије вокала у 3. л. јд. през. у сантхију па се проширити на 1. лице. Овде значење није долазило у питање, док је у другим лицима, након овакве редукације, могло бити замагљено.

Из финалне позиције ликвидиран је сонант *м* у прилогу углавном због тога што то није семантички релевантно и што се ослања на тип *главно*:

— *углѡвнѡ* Вл Гу.

Велар к

251. Губи се само у неколико случајева, углавном у позајмљеним речима:

— *ѡлѣсѡндѡр* Кот, *ѡлѣсѡндѡра* Тур, *ѡљѡво* Лис, *елѣтриѡѡр* Вуч, *ѣспѣдѡциѡ* Гу Ћ, *ѣспѡдѡѡра* Вл, из *Нѡнѡшѡ* Кр.

Упрошћавање финалних сугласничких група

252. Упрошћавање група *ст-*, *шт-* и *зд-* распрострањено је на огромном подручју. Оно је, наравно, захватило и драгачевски говор.

253. Група *ст-*:

— *бескра̄нос* Дљ, *Бл̄говӣџс* ГД, *бӯћмур̄ас* Вуч, *бд̄л̄с* Гр Вуч Кот Гу Лис, *бр̄с* Тур, *вл̄с* Зе Кот БК Л Вуч Пш Гор Губ, *вд̄р̄ас* БК, *вр̄еднос* Кот, *гд̄с* Гу Тур Вл, *г̄ус* Губ, *ж̄ал̄ос* Зе Тур, *на̄ жал̄ос* Гор, *з̄брав̄ас* Вуч, *з̄апв̄е̄с* Лис, *з̄апв̄ӣџ̄с* Тур, *Јдван Злат̄дус* Дљ, *к̄др̄ис* Кот, *к̄р̄с* Лис ГД Гр Тур Гор Кот, *к̄умс* (нем. *Kunst*): *з̄ат̄о* е *к̄умс* да се *б̄а̄ци* шт̄о *д̄а̄ље* Вл, *л̄ис* Ка Лис Вл, *л̄ӣџ̄ен̄ос* Лис, *л̄ич̄нос* Зе, *л̄уд̄ос* Кот, *м̄ас* Гу Тур Лис Ђ Гр, *м̄уд̄р̄ос* Лис Тур, *м̄л̄ад̄ос* Кот Гр, *ст̄арачк̄а невид̄нос* Кот, *н̄ер̄ас* Вл, *д̄бл̄ас* Зе, *о̄круӣас* Вуч, *п̄исмен̄ос* Лис, *пл̄ас* Губ Тур, *покр̄етнос* Лис, *п̄ос* Вл Губ Лис Кот, *п̄рич̄ес* Лис, *п̄рд̄п̄ас* Дљ, *п̄рдӣл̄ос* Гу Гор, *п̄рд̄с* Мил Гу ГД, *п̄р̄с* Гу Лис Вуч Кот Вл Ка, *р̄ас* Тур, *р̄етк̄ос* БК Зе, *р̄етк̄ос* Гу, *с̄авес* БК, *сл̄абос* Дуб ГД, *сл̄ас* ГД, *сл̄атк̄ос* Пај, *спос̄обнос* Кот, *ст̄др̄ос* Дуб Вл Губ Гр, *ӯкр̄с* (= унакрст) Губ, *уна̄кр̄с* Дуч, *ц̄рвенк̄ас* Тур, *ч̄ас* ГД Дуч Тур Кот Дуб, *ч̄ис* Губ Гу Мил Вл Дуч БК Кот Вуч Тур;

— *ш̄е̄с*, *јед̄ан̄е̄с*, *д̄ван̄е̄с*, *тр̄ӣн̄е̄с* ... *девет̄н̄е̄с* (свуда);

— *ј̄е̄с* (свуда).

254. Група *шт-*:

— *п̄р̄иш* Лис Тур Гр Пух Гу Вуч Губ Пух Гор.

255. Група *зд-* упрошћава се на целом терену:

— *зрд̄з*.

ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА У САНТХИЈУ

256. У везама двеју речи (које најчешће чине акценатсу целину) асимилиује се крајњи сугласник прве речи са почетним сугласником следеће речи (ако за то има фонетских услова). Ово једначење је општа појава у свим штокавским говорима:

257. Звучни + беззвучни:

— *бес* тѣлета Мил, *брес* п̄ара Гор, *ис* каван̄е Гу, *ис* Крст̄аца, — *ис* куће Лис, *ис* пишг̄оља Вл, *ис* П̄ова Лис Тур, *ис* п̄от̄ока Гу, *ис* Прӣзрена Ка, *ис* Та̄ис̄ӣћа Лис, *крос* т̄о р̄ато Дуб, *кр̄ос* кућу Мил, *нис* п̄ут Гор, на *прот̄е̄с* т̄амо = на протези ~ Лис, *ус* кућу Вл, *ус* п̄осте Зе, *ус* т̄е п̄осте Вл, *ус* п̄оток Ђ;

— *код* куће Пух, *кот* п̄опа Кот, *от* к̄ат себе Мил, *от* к̄ога Гу, *от* к̄орена Вл, *ни от* кога Лис, *от* куће Кот, *от* с̄ад Гу, *от* п̄иск̄авца Лис, *п̄от* кровин̄ом Вуч, *п̄от* пазуу Вл, *пог* планӣну Мил, *пр̄ет* кућ̄ом Тур;

— *ни беш* чег̄а Пух, *беш* чо̄ека Тур, *дв̄адеш* ч̄ељади Л, *иш* ч̄абра Гр, *иш* Ч̄ачка Ка Вуч,

— *зоп* тако й̄ст̄о Дуч, *зуп* ка сам в̄адио Губ.

258. Безвучни + звучни:

— з бр̄да Л, һ̄р̄а з бичај̄ом, — з га̄таном Вуч, з Г̄олӣе Ка, з греб̄енима, — ка и з др̄уге стране Вл, да̄наз-да̄њи Гр Мил Тур, з һ̄ево̄ском Ка Ђур̄јеви стуб̄ова Кот, на̄з две Мил Вуч, на̄з две Вл, на̄з две, — на̄з дво̄ица Гу, на̄з две, — ва̄з две Мил, два̄н̄ез го̄дина ГД, па̄з за Божӣћ, — трӣде ше̄з го̄дина Вл, гр̄ӣез де̄це Мил, ше̄з го̄дина Лис;

- ј̄о̄ж гор̄е Вл, ж̄с һ̄е̄ц̄ом, — на̄ж гла̄с Вуч;
- дог̄оре лӯи до нока̄та Мил, без њ̄и бӣе̄лиг Пух;
- на̄ђ бӣла Кр.

259. Једначење сугласника по начину и месту образовања врши се онда када се *с* и *з* нађу испред сонаната *љ* и *њ*:

— ле̄ба и ш̄ ле̄ба Л, ш̄ њ̄им Вл, са̄ ш̄ њ̄им ГД, ш̄ њ̄има Вл, ш̄ њ̄име Вуч, са̄ ш̄ њ̄ом Кот;

— бе̄ж ле̄ба Гу Кот, бе̄ж њ̄е Вл, бе̄ж њ̄ега Вл, бре̄ж њ̄ега Лис, бре̄ж њ̄и Гор Гр, ј̄о̄ж њ̄и Вл.

Ликови тр̄еба̄ и ле̄ба и ш̄ ле̄бом Кот, нӣж ле̄ђа Вл су усамљени и настали су аналошким путем.

260. Примере са једначењем по звучности унутар једне речи нећемо наводити. Али ћемо поменути неке случајеве у којима до очекиваног једначења није дошло:

— из Гор̄њег Дуб̄ца Нег, из Дуб̄ца ГД Губ, до Дуб̄ца Вуч, у Дуб̄цу ГД Гор Вуч, дуб̄ке̄ ДД, зуб̄ци Вуч, озе̄бсти Тур;

— буб̄ци Тур, До̄њега Дуп̄ца Вл, зуп̄ци Гор.

Сличну појаву имамо и у примерима:

— до̄ве̄дте га Вуч, из̄д̄те, вӣкнем Гор, ра̄дте Вл Дуч, ура̄дти Кр, убра̄дте ма̄раму Л, до̄ђе Лис, прона̄ђе га Ка.

Појава је факултативна и практично се везује за пловиве *б* и *д* испред безвучних сугласника.

За ову и претходну групу примера је од велике важности граница слога која спречава једначење по звучности. Истина, граница слога је умерена након редукције вокала *и*. Она раздваја пловиве *д* и *т* и омогућава изговор ових гласова са уобичајеним физиолошко-акустичким својствима. Наша правописна норма такође дозвољава, у неким случајевима, писање дентала *д* испред безвучних сугласника (Правопис 67).

У и-шћа говорима западне Босне проф. Пецо је забележио много примера типа *в̄идт*, *убла̄жт*, *тӯжн̄еш* га, *па̄зте се*, *р̄д̄ца*, *уб̄ги*, *в̄ид̄н̄еш*. Он закључује да је у питању психофизиолошка појава. На редукцију вокала *и* „свакако је имала утицаја и фреквентност датих ријечи: због честе употребе њихове, а по општем језичком закону да се минимумом утрошка енергије постигне информативни максимум“ (Икавскошћакавски I, 256).

261. Африкатизација није позната овом говору ни у оквиру једне лексеме ни у сантхију. У секвенцама дентал + фрикатив углавном долази до редукције дентала. Само је ретко *-дс-* > *-тс-* > *-ц-*:

— љ̄ӯчки Лис Мил, љ̄уди љ̄ӯчки Губ.

ЈОШ НЕКИ КОНСОНАНТСКИ ОДНОСИ

262. Навешћемо неке појединачне случајеве супституције сугласника који нису обухваћени у одељку о асимилативно-дисимилативним процесима:

д : р: свѣрба, — свѣрбицѣ, — на свѣрбу БК;

г : д: уместо речи грѣм употребљава се и реч дрѣм у истом значењу. Исп. тур. *dirhet* — 3,207 грама (Шкаљић: Турцизми 219, 225);

т : д: у љдуби Мил, што може бити народном етимологијом доведено у везу са именицом дроб, дѣругље Губ;

љ : л: ѣлда ДД;

л : в: извѣпѣ ГД, извѣпио Губ;

ч : ш: кашѣмак Лис;

ш : ч: чѣпра (= шипражје, шевар) Губ;

м : н: сентѣбар Тур;

с : ш: пѣшош Гор;

д : к: хибрѣка Кр;

н : к: ѣксѣн, ѣксѣна Губ.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

263. Претежно се секундарни сугласници изговарају у речима страног порекла.

а) Сонант в:

— *зѣвушѣѣци* Мил, *нѣпрестѣвно* Гу, *увѣђе* Гор, *увѣђем* Вл, *увѣђемо*, *увѣшила*, *увѣшил* Гр Вл, *увѣшиѡ* Вл, *увѣшило* Гр.

Хијат настао после редукције гласа *j* у секвенцама *у(j)е* и *о(j)е* понекад се попуњава сугласником *в* (који може бити и делимично редукован):

— *чѣве* Мил, *нѣ чуве* ГД, *чѣвѣм* Кот Гр, *чѣвѣш* Вуч, *вѣрувем* Вл, *сѣ чѣм ѣш* да *вѡјувѣш* Лис, *ѣзувем* Гр, *двѡвѣнице* Вуч, *мѣсѡвѣђе* Вл, *мѣсовѣђе* Губ.

Глас *в* уметнут је и у наредним примерима:

— *пѣтнѣстог јѣнувара*, — у *јѣнувѣру* Мил, на *Карѣвулу* смо ѣшли Лис, *нѣкклала сам мѣвѣвѣ* Кр, *фѣбровѣр* Тур, *фѣбрувѣра* Кр Вл Губ, *ѡсмог фѣбровѣра* Вл,

б) Сонант н:

— *ѡустрѣнски лѣкар* Вл, *ѡустрѣнског рѣта* Лис, у *Ѣнглѣнску* Мил, *ѡустрѣнски рѣт* Губ, *шумѡдѣнска Ђ Ка*, *шумѡдѣнски* Тур, *бѣончѣг* Дуч, *комендѣѣа* Гор, он *комендѣѣише* Л, *комендѣѣају* Вл, *кѡмѣндију* Гу Лис, *крѣнглу* Л, *мѡндрѣѣа* Губ, *шѣлѣнтра* = фосфор на дрвѣту шибице Вуч, *дрѣгѣ хѣлѣнске* Вл.

в) Сонант л:

— „*мѣмузере*“ (= пушке „маузерке“) Кр, *ѡктѡмбар* Тур Лис, *ѡктѡмбра* Вуч Лис, *дѣвѣтог ѡктѡмбра* Пух, у *ѡктѡмбру* ГД Вуч Пш, *ѡктѡмбра* Губ.

г) Сонант р:

— *брѣз* другог Губ, *брез* Дука бѣжиѣг Лис, *брез* лѣба Ђ, *брез* ма̀рамѣ, — *брезобрѣзлук* Лис, *брес* па̀ра Гор, *брес* цигара̀ Зе, *кавѣрѣиѣ* Кот.

д) Дентал д:

— *ждра̀ка* Тур Лис, *ждра̀ку* Вл, *сунча̀ну ждра̀ку* Гор.

ђ) Фрикатив с:

— *сту̀ж* Тур Лис.

е) Велар к:

— *ѣксѣнциѣ* Тур, *ѣхе* од *ѣксѣнциѣ* Пух.

Неке измене сугласника на крају речи

264. Затварање крајњег слога имамо у речима *бѣрѣв* Гр и *ку̀лѣ* Мил, пошто језичко осећање тежи ка унификацији, тј. прилагођавању позајмљеница овога типа постојећем морфолошком и прозодијском обрасцу.

Именица *багрѣм* у Драгачеву се изговара:

— *багрѣн* Пај Вл Лис Вуч Тур, на вѣ *багрѣна* Кот, *багрѣново* бѣре Губ, *багрѣново* дрѣво Гор Лис.

Супституцију сугласника *м* сугласником *н* имају примери:

— *Јѣврѣн* ГД, *трѣн* Губ, *трѣн* Тур.

Остале консонантске односе на крају речи показују потврде:

— *на̀ковѣљ*, *на̀ковѣља* Кот;

— *вѣдѣиѣ* Вуч Губ;

— *тѣл*, — *тѣлили*, — *у̀голѣмо* јуницу БК, можда са ослонцем на значење глагола *у̀голѣти* глад, жеђ;

— *сла̀вѣљ* Тур;

— *плѣд* = ограда од летава Тур, где је глас *т* „соноризован“;

— *жѣвѣи ѣган* Лис;

— *пѣриѣум* Тур, лик познат широј дијалекатској ареи;

— *ѣиѣиѣјак* Кот;

— *вѣѣстиѣ* Тур;

— *дрѣбаѣѣ* || *дрѣба̀ѣѣ*, — *дрѣбаѣѣга* Лис;

— *сѣрѣвѣз* Вуч, *ѣѣркуз* Губ;

— *нѣп-стѣп* Лис, — под утицајем сугласника *п* из другог дела полу-сложенице.

Ређе се уместо *зар* говори *зал*:

— *за̀л* ѣна може Вл, *зал* ти то трѣба̀ гѣна̀ Ви.

Десоноризација звучних сугласника

265. Појава нема такав домашај као у неким другим говорима, нарочито кад је у питању финални сугласник. Примери типа *бок*, *роп*, *грат* ван

одређених позиција — *бок ти дао* — нису познати нашем говору. Крајњи сугласник понекад губи звучност само делимично. У примерима:

— *глад^џ, лаж^ш*, Тур, *откад^џ* Лис, *раж^ш, сн^јег^к, тбг^к* Тур, чује се, поред звучног сугласника, нешто и безвучнога гласа, његовог парњака, што је фонетски разумљиво.

Делимична десоноризација нема шире размере ни у сантхију:

— *да бог^к сачува* Вуч, *из^с кога* краја Кр, *куд^џ ти* ђеш Вуч, *од^џ Крагуевца* Лис.

Потпуну десоноризацију налазимо у невеликом броју (махом позајмљених) речи, које познају и други дијалекти:

— *агресу* Тур, *парад^{ис}* Губ Вуч Пш, *парад^{иса}* Кр, *парад^џса* Вл, *пукџт* цвећа Тур, *пукџте* цвећа Гу, у *пукџгу* Тур, на *ст^упац* Вл, *тобош* Ка Губ Тур, *тобдиш^р* Ка, *тобдиш^ћ* Вуч, *тодм^{ач}* Нег, —

што зависи од пута којим су ове туђице стигле у наш говор.

МЕТАТЕЗА

266. Метатеза, измена места појединих сугласника, прилично је честа у драгачевском говору. Гласови у речи замењују своја места у непосредном додиру и на одстојању.

1. Замена гласова у непосредном додиру:

— *аг^џр* Вл Мил Вуч, *ба^рјак* Гр Гор, *барјак^{та}ра* Губ, *близ^нци* || *близ^наци* Вл, *во^вде* Лис Пај, *ов^в в^вд*, — *в^вд*, *в^вде* Мил Вл, *во^вде* ДД Пај, *во^вје* Кот БК Гу Мил Тур Губ Пш Вуч Л Лис, *в^вџ* Гр Мил, *к^длко ги* је д^дшло Пух, *ибри^цид^а* (= хербицида) Л, у *квар^дагу* Вуч, *кран^глу* Л, *ош^б* на *ман^џеру* Вуч, *но^вде* Ка, Вуч Вл, *но^вде*, — *но^вд*, — *но^вди* Пај, *но^вје* Кот Гу Вуч Тур Лис ГД, *но^ве* Гор, *но^вџ* Вл, *од^кале* Л, *од^над^џ* ГД, *од^на^џ* Кот, *од^на^к*, — *от^кал^џ* е б^џо ГД, *от^кале* сам ја Пај, *от^кал^џ* си Л, кое *от^кале* ГД, *сн^дби^џ*, — *с^ул^ти^џ* Кот, *уз^руп^џрали* Мил.

2. Метатеза на одстојању:

— *боз* мр^аза Гор, *боз^с* с^ушар^џ, *бос* т^дга Губ, н^џ ва^ла прин^дсити *бос* кок^дш^џ, *бос* к^дкош^ака Вл, *зем^лани^кама* (= зем^лаки^џама) ДД, на *з^ин^џ* Вуч Губ, *ка^лаги^џ* (= оклаги^џ) Губ, *м^џндревине* Вуч, *он^дал^џ* Вл Вуч, *д^чкоперан* ГД, *пр^џендек* || *п^џрдек* (= пендрек) Кр, *про^ка^џ* ватр^џ ГД, *родом^лџи* (= домороци) Вл, у *гикот^ра^џси*, — *турбекол^џза* Кот, *т^џурбекол^џзан* Гор Губ Кот.

Узрочнике овој гласовној појави налазимо у тежњи говорника да олакшају артикуалционе процесе у говорном низу.

У Драгачеву се увек говори *манаст^џр*, *манаст^џри*, *манаст^џр^џ*.

Код облика *отале* није реч о метатези већ о редукцији гласа *т*. Овако објашњавамо и облик *б^џаги* Лис. Ту не видимо метатезу јер је тешко претпоставити да се редуктовао вокал под акцентом: *ба^џиги* > *б^џаги*.

267. Изнесена грађа допушта нам да у консонантски систем драгачевског говора унесемо следеће јединице:

в	р		ј (ʝ, j)
	л		љ
м	н		њ
	з	ж	џ
ф	с	ш	џ
		џ	ђ
	џ	ч	ћ
б	д		г
п	т		к

Ако се узме у обзир и табела вокалског система, дата на почетку рада, можемо констатовати да драгачевски говор има 26 консонантских и 5 вокалских јединица у фонолошком систему. Као алофоне јављају се три консонантске јединице (ʝ, j, η). Табела гласовног система драгачевског говора представља оне фонетске и фонолошке јединице које, углавном, имају и сродни говори. Изузетак је одсуство африкате $\widehat{dʒ}$.

III

АКЦЕНАТ

268. Данашњи драгачевски говор има у свом прозодијском систему акценат млађих новоштокавских говора. Он познаје, дакле, тонске и квантитивне опозиције. Релативно добро чува поста акценатске дужине. Сва четири акцената су са карактеристикама које су познате млађим говорима. Једино слогови под дугоузлазним и краткосилазним акцентом имају карактеристичну интонацију.

Дистрибуција акцената је, изузимајући неке двосложне и тросложне речи, као у стандардном језику. Изузетак чини краткосилазни акценат повучен са ултима двосложних и тросложних речи на претходни кратки слог. У тим случајевима се померање врши у метатакситчком духу, па на пенултими добијамо опет краткосилазни акценат:

— *водã* > *вѡда*, *ногã* > *нѡга*; *срамѡгã* > *срамѡга*, *топлинã* > *топлина*; *погѡк* > *пѡток*, *језѡк* > *јѡзик*; *домãћин* > *домãћин*, *Милугѡин* > *Милугѡин*. Тако ће, у целини гледано, на целом терену бити:

— *бѡса*, *вѡда*, *гѡла*, *гѡра*, *лѡгла*, *мѡгла*, *дѡшли*; *пѡток*, *јѡзик*, *тѡчак*, *ѡнук*, *мѡмак*, *зѡлен*; *дивљѡина*, *ближѡина*, *врућѡина*, *тежѡина*, *срамѡга*, *ведриѡна*, *висѡка*, *зелѡно*, *далѡко*; *Бѡград*, *самѡдук*, *Вукѡман*, *близѡнац*, *синѡвац*, *угрѡчак*, *изнѡшен*, *комиѡћук*, *репѡљак*.

Овакво повлачење (°) акцената јавља се и код четворосложних речи: *довѡдѡну* Губ, *заврзлãма*, — *оплетѡне* Вуч, *количѡна*, — у *околѡни*, — *руководѡство* ДД. (Више потврда наведено је у т. 330, 337, 343 и 368).

269. Ако се, у падежним облицима, на кратко пенултиму повлачи дуги циркумфлекс, редовно се добија (°) акценат:

— *бѡсѡ*, *вѡдѡ*, *гѡрѡ*, *жѡнѡ*, *кѡсѡ*, *кѡзѡ*; *врућѡинѡ*, *ведриѡнѡ*, *Топѡлѡ*, *срамѡтѡ*; *бѡсѡм*, *вѡдѡм*, *гѡрѡм*, *жѡнѡм*, *кѡсѡм*, *кѡзѡм*; *врућѡинѡм*, *ведриѡнѡм*, *Топѡлѡм*, *срамѡтѡм*, *планѡинѡм*.

Исто тако, ако се у појединим облицима речи овога типа повећава број слогова, наглашени вокал ће бити под краткоузлазним акцентом. Одступања су ретка и аналошке су природе:

— *вѡдама*, *гѡрама*, *жѡнама*, *кѡсама*, *кѡзама*; *висѡнама*, *планѡнама*; *пѡтока* — *пѡтоку* — *пѡтоци* — *пѡтоцима*, *домãћина* — *домãћину* — *домãћине* — *домãћини* итд.

270. Ликови типа *глãва*, *рѡка*, *Јѡву* и сл. непознати су нашем говору.

271. Оваква ситуација у прозодији драгачевскога говора упућује нас, по Белићеву мишљењу, на косовско-ресавске говоре (Диал. карта, 31). Јљ. Сто-

јановић такво повлачење акцената бележи у Врњцима и околини, али (‘) акценат који се добија након преношења „звучи мање експираторно“, па се, по њему, исто изговара *вѡда* и *вѡду* (Archiv für slavische Philologie XXV, Berlin 1903, 212—213). Таква је и грузанска акцентуација: редовно је *жѣна*, *ндга*, али *жѣнѡм*, *ндгѡм* (Стевовић: *Гружа* 420 и даље у анализи по категоријама речи). Пошто косовско-метохијска метанастијска струја није донела досељенике у Гружу, Стевовић појаву краткосилазног акцената на пенултими тумачи последицом додира са пограничним левачким говором (н. д. 423). Много раније је Решетар у Озринићима, у Катунској нахији, поред акценатских ликова *вино*, *вила*, *ѡла*, *писат*, чуо и примере типа *јѣдна*, *ѡбра*, *сѣстра*, *пѣћи*, *рѣћи* (Betonung, 36). У истом делу (стр. 37), Решетар констатује у дубровачком говору однос: *вѡда*, *ѡбра*, *рѣћи*, *пѣћи* : *врѡћина*, *срамѡта*, *печѣно*, *искѡпат*.

Драгачевски говор у типовима *вѡда*, *жѣна* (*вѡдѡм*, *жѣнѡм*); *пѡток*, *јѣзик* (*пѡтока*, *јѣзика*); *врѡћина*, *срамѡта* (*врѡћинѣ*, *срамѡтѣ*); *домѡћин*, *Милѡтин* (*домѡћинѡм*, *Милѡтинѡм*) има додирне тачке са грузанском акцентуацијом, док у погледу кановачког дуљења не иде заједно с њом (в. Стевовић: *Гружа*, 422). У осталим случајевима драгачевска акцентуација слична је оној у Гружи. Разлике постоје у неким појединостима.

У том погледу наш говор показује сличност са неким централношумадијским говорима, и то са тзв. „ерском“ зоном (Реметић: Шумадија, 45).

Прихватајући Белићеву тезу о косовско-ресавском пореклу типова *вѡда* и *сѣстра* у шумадијским говорима, преостаје нам да те ликове у говору Драгачева тумачимо последицом додира ових двају говора. Но овде, ипак, морамо претпоставити постојање екавског супстрата на подручју данашњег Драгачева, јер је нелогично мислити да су динарски досељеници долазили у потпуно ненасељене пределе, поготово што је овај крај доста погодан и за пољопривреду и за сточарство. Ијекавски досељеници су затеченом становништву, без сумње, с обзиром на бројност, наметнули свој говорни образац. С друге стране, они су морали доћи у додир са становништвом у долини Западне Мораве, које је добрим делом донела косовско-метохијска миграциона струја. Кад је такав контакт остварен, и кад се монотонски акценатски систем сучелио са политонским, настале су прозодеме типа *зѣмља* и *жѣна*.

272. За нас је, даље, краткосилазни акценат у *ндга* и *срамѡта*, по својим акустичким особинама, једнак по пореклу старом кратком акценту у *ндго срдѡмог*⁹³. Он је, раније, вероватно био мање експираторан, што је и природно, и развио се код говорника са старијом акцентуацијом. А носиоци политонске акцентуације, кад им је тај акценат наметнут, изговорали су га исто као и „нормалан“ краткосилазни. Уосталом, и типичан (‘) акценат, добијен повлачењем кратких акцената са унутрашњих слогова (*пѡтока*, *вѡдама*, *жѣнама*), не говори у прилог евентуалном колебању у правцу мање експираторности.

273. Двосложне речи са Даничићевим (‘) акцентом и кратким финалним слогом, које у драгачевском говору, у целини гледано, имају (‘) акценат,

⁹³ Исп. Кашић: *Конавле* 105, где аутор каже: „Чињеница да се акценат у овим случајевима није пренео на проклитику потврђује његову друкчију природу.“

често се чују и са узлазном интонацијом иницијалног вокала ако иза њих следи енкликтика. Чинећи тако интонациону целину од три слога, ови су облици у свести говорника перципирани као тросложни. Тако је успостављен однос:

— *жѣна ми : жѣнама, склѣни се : склѣните, дѣбро сам : пѣгоком.*

Ради илустрације те појаве, наводимо све примере:

— *жѣна ми* рáдила дѣбро Тур, *жѣна ми* се ђслабила Пух, *жѣна му* е тáмо Лис, *жѣне кад* нáпилѣ живинѣ, — *жѣне* су врло дпáсне, — *ѡтац ми* нѣ даде Пух, *ѡтац ми* рѣкѡ, — *ѡтац нам* је кáзѡ, — *ѡтац је* Зе, *ѡтац ми* је Мил, *сѣстра ми* трáжила Кот, *снáхе* су ми Зе, *ђѣца ко* ђѣца Лис, *јáзук је* Гр, ѡбјесили пѣшкѣр о кúку за ѡтирáње знѡја, — *гѡчак је* о дрѣвета Лис, о пѡслу се бáвѣм, — *пáмук се* ткѣ, — *пáмук је* ѡснова Пух, пúне рúке пѡсла и кот кúће Вл, *јѣлек и* сукњá Кр, *лúла и* кáзан Дуч, *ѡни су* дѡсѣљени Зе, *ѡни су* били (= ~ били) Мил, *ѡни су* дѡшли Ђ, *ѡни су* знáли Гу, *њѣга да* свѣ претрáжуе Гу, *мѣне се* чинѣ Тур, *гѡлем је* Дѡйн Кр, *дѣбро ми* је, — *дѣбро смо* живили Гу, *дѣбри су* по дúши Вуч, *дѣбро е* Мил, *дѣбра е* била Пш, *дѣбро сам* ја и жíва, --- *скѡром смо* пѣкли Лис, *кáка сам* била Вл, *кáки су* тѡ лúди Гу, за *кѡга сам* дѡшла Кр, *тáки су* лúди йшли Гу, и *бѡсо се* били Губ, *мѡи су* дрúгови Пух, *шѡѡ ће* ти Мил, *шѡѡ ће* ми Ви, *мѡгло е* да пúкнѣ Гр, не *мѡгу ја* нѣму да ѡдрекнем Тур, *мѡгли сте* Пај, *мѡгли би* да нáправе Л, *йћи ће* кѡла ГД, *йшла сам* на тѣчá² Вл, *йшли смо* Лис Вл Гу, *йшло се* у цркву БК, *пѡшли за* дѣвѡ³кú, — *пѡшли да* нáпаднú Кр, *дѡшли су* свáтови Гу, *прѡшла сам* й ја Лис, *прѡшли смо* Мил, *прйшла те* пítала Кр, *зйшла са* мúшкíм дѣтетом, — *ѡде у* Јѣжевицу Вл, *ѡде ти* ўјáк Кр, *йде л* тй, — *ѡде ти* Мйлан Вуч, *рѣкок ти* јá Гр, *рѣкла сам* Гу, *ѡће л* да се ѡпѣришѣш, — *зѡвну ме* Вл, *рѣкок ти*, — *склѣни се* Кр, *стйша се* (аор.), — *ѡћу ли* Лис, *нѣка га* Тур, *ѡћу ти* ѡвá влáша Пух.

Ова особина се, у извесном смислу, може посматрати у вези са померањем старих кратких акцената у неким архаичнијим говорима. То померање се врши у метатаксичком духу, па старије *жѣнѡ > жѣна*, али ће у енклизи бити „*фáлѡ ви / фáла* бѡгу, *јѣсѣ ли / јѣси*, *ѡћѣ ли / ѡће* и сл.“ (Пешикан: Староцрногорски, 26). У бјелопавлићком говору се (") акценат не преноси са унутрашњих слогова, али ни са ултима ако је иза ње енкликтика: *жѣна: жѣнѡ ми* ѣе, *зелѣна: зелѣнѡ ѣе* (Ђупић: Бјелопавлићи, 64). Много раније је Белић у каставском говору запазио да чакавски (метатонијски) акут на апсолутном крају речи прелази у дуги циркумфлекс: Он *грѣ: Он грѣ з* Волѡскѣга (О реченичном акценту у каставском говору, ЈФ XIV, 151). Све нам то казује да „крај говорног такта — то значи и пауза, и у штокавским говорима, и у нашем стандардном језику, има својих специфичности које нису својствене почетку и средини реченице, и то не само у конзервативнијим говорима штокавског дијалекта ... Та позиција, исто тако, зна и за губљење неакцентованих дужина, чак и за губљење квалитетских одлика акцената“ (Пецо: Акцентологија, 89).

Косовско-ресавски говори, међутим, ову појаву у енклизи познају знатно ређе. Само неколико примера забележених у ресавском говору даје право ауторима на констатацију да „зависност акценатског преношења није везана ... за положај речи у реченици“ (Пецо — Милановић: Ресава, 296). Изузимајући ретке случајеве у којима краткосилазни акценат остаје на ултими (*ѡћѣш ли, возй га* и леkáру и сл.), проф. Симић такође закључује да „енкликтика нема

свуда већег утицаја на акценат ултимае. Наш говор, тако, не познаје примере типа *сиромѧ си ...*“ (Левац, 49—50). И у трстеничком говору се ретко задржава акценат испред енклитике у двосложним речима (које су у књижевном језику са краткоузлазним акценатом). Ту је *жѧна е, дѧца га, сѧстра му* итд. (Јовић: Трстенички, 26).

Тросложне речи у енклизи ретко добијају краткоузлазни акценат на пенултими:

— *помѧгни ми, — одмѧри се* Гу, *голѧма е* Пај, *загѧкла нас нѧћ* Лис, *довѧли је* Кр, *голѧма су* срѧства Мил.

274. Двосложни облици са кратким задњим слогом јављају се са (ʻ) акценатом и онда кад иза њих не стоји енклитика (или неки други ненаглашени облик), и, чак, на крају говорног такта:

— *кѧпујѧ пѧмук* Пух, *нѧшто што нѧје дѧбро* Зе, *мо^ѧ дѧца* ѧмрѧ Нег, *тѧко сам и у рѧду* рѧдила Пш, *шѧлѧ се жѧне* Вл, *прѧ рѧга* Пух, *вишѧ злѧ нѧ дѧбра* Кот, *зѧт ми и сѧстра* Л, *нѧгова жѧна, — у рѧду* Гу, *жѧни дѧо* згѧду Губ, *нѧје дѧу* ѧдарена Кр, *за Бѧжнѧ*, — *бѧо е лѧвац* Лис, *на пѧгон* Гу, *мѧра да стѧй жѧна, — у мѧрту* мѧсецу, — *ко дѧбар чѧбар, — имѧ двѧ сѧстре* Пух, *прѧчѧ бн мѧне* Гу, *и нѧму кѧћу* Губ, *по ѧдан пѧк* Ћ, *трѧ пѧта јѧдна, — мѧја гѧведа* Лис, *како су ми мѧи* пренѧсили Кр, *мѧ^ѧстор дѧбра* ѧка Лис, *дѧбру* де-вѧ^ѧчицу Вуч, *бѧло гѧло свѧ* Кр, *дѧбро и јес* Лис, *па дѧбро* Губ, *ни за кѧке* пѧре Нег, *по чѧму* Тур, *које жѧита* Вл, *јѧсу, јѧсу, свѧ су нѧше* Вуч, *ѧде нѧрод* Вл, *ишли чѧк у Тѧјање* Зе, *ишли* крстѧноши Лис, *у ѧндек* Кр, *ѧћу, брѧ* Вл, *да сам за нѧга* дѧшла Кр; —

док су тросложни облици много рећи са (ʻ) акценатом:

— *ћѧ су га одвѧли, нѧ знѧм* Гу, *богѧти* лѧѧди Кр, *шарѧна* тѧрба Дуч, *ѧгрѧмнѧ теишѧѧе* Дљ.

275. По нашем мишљењу, за драгачевски говор је правило *вѧда, пѧток, ведрѧна* и *домѧћин*, пошто се ти ликови појављују неупоредиво чешће од оних типа *жѧна му, пѧмук је, голѧма е* и сл. Међутим, чињеница да се *вѧда, тѧчак, сокѧла, синѧвац* итд. чују често на крају говорног такта или ван реченичног контекста, изоловано, указује на утицај екавске говорне речи путем јавних медија, као и на утицај суседног пожешког и ужичког говора.

Кановачко дуљење

276. И овај говор познаје дуљење краткоузлазних акцената на слоговима испред кратке ултимае двосложних и тросложних речи.

О кановачкој акцентуацији доста је писано у нашој дијалектолошкој литератури. Још је Вук у Додатку „Граматици“ (испред „Српског рјечника“ од 1818) писао да „у Бијоградској највише говоре *лѧнац, кѧнац, кукуруз, сѧло* итд. (мјесто *лѧнац, кѧнац, кукуруз, сѧло*)“⁹⁴. А на 295. страни Рјечника, под одредницом *Кановци*, Вук каже да „по неким селима у Бијоградској највише имају ѧуди обичај те говоре готово уза сваку ријеч *каном, каном батѧ*. На Врачару 1804. године прозвали су и (Бијограђани и други бећари којекакви) зато *кановцима*...“

⁹⁴ Вук: Рјечник LXXI.

Нешто је прецизнији у одређивању кановачке зоне био М. Ђ. Милићевић. Он каже да се кановачки акценат јавља на подручју Авале, Космаја, Шумадије, Колубаре, затим у неким селима смедеревског, крагујевачког и рудничког округа⁹⁵. П. Ђорђевић, потврђујући Милићевићеве податке о територијалној распрострањености кановачке акцентуације, констатује да се краткоузлазни акценат дуљи у свим двосложним и тросложним речима, под условом да су неакцентовани слогови кратки⁹⁶. Ту су наведени примери *Аврам, магла, висок, бгац...*; *вретено, брзина, лепота* итд.

Проблемом кановачке акцентуације бавио се и М. Московљевић⁹⁷. Ову прозодијску појаву П. Ивић је забележио у говору галипољских Срба⁹⁸ и довео је у везу са шумадијско-јужнобанатским говорима. Повећавањем броја дијалектолошких истраживања и попуњавањем празнина на дијалектолошкој карти, употпуњавала се и слика кановачке акцентуације на србијанском и војвођанском терену⁹⁹.

Разматрајући детаљно радове ранијих истраживача¹⁰⁰ у Хрватској, М. Храсте закључује: „Како се види, много је већи број мјеста с кановачким акценатом у Хрватској него у Србији“¹⁰¹. То је и разумљиво јер су на терену Хрватске у додиру сва три српскохрватска наречја: штокавско, чакавско и кајкавско, дакле архаичнији и прогресивнији акценатски системи.

Оно што су за кановачко дуљење рекли Московљевић и Белић једино је прихватљиво и могуће. Оно се појављује код говорника са старијом акцентуацијом у контакту са носиоцима политоније. Не поседујући у свом прозодијском инвентару тонске опозиције, представници тих говора су (њима страну) нову интонациону вредност перципирали као квантитет. Осим тога, вокали под краткоузлазним акценатом иначе су напрегнутије артикулације, која се могла „растеретити“ његовим дуљењем. (Тај физиолошки моменат је могао бити важан и у процесу повлачења силазних акцената са ултима у архаичнијим говорима).

277. У нашем случају важно је одредити откуда кановачко дуљење у драгачевском говору, кад знамо да он има четвороакценатски систем млађих штокавских говора. Из Херцеговине то дуљење, наравно, није донесено. Немају га ни говори западније и југозападније од Драгачева: ужички крај, Златибор, Нова Варош и Полимље¹⁰². Они, изузев неких села која гравитирају Сјеници, сви имају источнохерцеговачку акцентуацију. Стога узроке овој ак-

⁹⁵ Милићевић: *Кнежевина* 118, 171, 302, 305.

⁹⁶ Пера Ђорђевић: *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien* (Archiv für slavische Philologie XVI, 1894, 134—135).

⁹⁷ Милош Московљевић: *Дијалектолошка карта Војводине* (Гласник Југословенског професорског друштва XVIII, 1937/38, св. 11—12, 1064—1065).

⁹⁸ Ивић: *Галипољс* 28—30.

⁹⁹ Пецо — Милановић: *Ресава* 297; Симић: *Скница* 103; Ивић: *Банат* 142; Реметић: *Јаг* 23 итд.

¹⁰⁰ Исп. само неке радове: Будмани: *Дубровачки* 156—157; Ивић: *Шаптинвачко* 116—118; Решетар: *Ветонинг* 28.

¹⁰¹ Храсте: *Кановачки* 70.

¹⁰² Према усменом саопштењу Мирослава Николића, асистента у Институту за српскохрватски језик у Београду.

ценатској појави морамо потражити у источнијем суседу — шумадијским говорима, у којима је она посведочена. Овде је важно додати да јужни део Драгачева има у суседству села која припадају краљевачкој регији.

Кановачко дуљење треба посматрати у вези са преношењем (метатак-сичким) кратких акцената на претходни кратки слог (в. горе). Кановачка црта се развила код представника архаичнијег говора, који су је предали досељеницима, исто онако као што су динарци ијекавци у неупоредиво већем броју акценатских категорија наметнули свој модел.

278. Занимљиво је да грузански говор не познаје кановачко дуљење, иако нека села према Крагујевцу имају непренесене акценте. И. Стевовић, додуше, каже да је грузански говор „најтипичнији у свом средишном делу“ (Гружа, 411).

279. Потврде кановачког дуљења у Драгачеву:

— *Аврам* Ка, пред *Божји* Губ, *борба* Вуч, *бучук* Дуч, и *вода* у књи Вуч, *вола* Л, *врџна* БК, *Драган* Вуч, *мђа дрва* Гр, *дугме* Зе, *жéна* Зе Гу, *жéне*, — *зéмља* Дуч, *јáстук* Вл, *капак* Рти, *кагран* Дуч, *бес коња* Лис, *с коњем* Вуч, *првā копња* Губ, *крéвет* Дуч, *кúпа* Гу, *златну кúпу* Кот, *кúфер* Гор, *лéто* (= отвор на кошници), — пред *лéгом*, — испред *лéта* Пај, *мéгла*, — *Мíлан* Лис, *нámћор* Гор, *Обрад* Гу, *двас* Вл Вуч, *брах* Дуч, у *пóља* Губ, *пóрод* Вуч, *пóрез* Лис, да вíди *пóсла* ГД, *пóток* Зе Кот, *рђа* Кр, у *роју*, — *сáрма*, — *сéдло* Лис, *сéстра* Вуч, *сéстре* Лис, *Скáдар*, — у *Скáдру* Дљ, *тéмељ* Дуч, *тóчак*, — на *тóчку* БК, *гúжбу* Вуч, *чаир* Лис, *Тúрчин*, — *чéнгел*, — *шињел* Вуч, *штíкла* Тур, и *тéбе* Кот, *тéби* Дуч, *кóме* Вуч, и *бóси* Гу, *бóсо* Вуч, *дóбри* Кот, *дóбру* Вуч, *дрво* Дуч, *чíста* Вуч, по *јéдан* Вуч, по *јéдно* Гор, *дóбро* Л Дуч Кот Пај Губ, *пéшке* Вуч, *дóшла* Гу Вуч, *дóшле*, — *дóшли*, — *дóшло* Вуч, *нáшли* Вл, *прóшли* Кот Вуч Лис, *узми* Кот;

— *бурéга*, — *Весéлин* Лис, *комшијлук* ДД, *већину*, — *губéри* Кр, на *дебóи* Лис, *дужíна* Кр Лис, ис *Крстаца* Лис, у *мокрíни* Кот, *муштóлук* Вуч, *својна* Лис, *скупóћа* Л, *дугáчко* Дуч, *поштéни* БК, *голéмо* Кот, *нашлци* Губ.

Један број наведених лексема чине позајмљенице. Даље, од истих особа се, поред ликова као што су *вода*, *жéна*, *пóток*, *зéмља*, *сéстра*, *Мíлан*, *Драган*, *околина*, *дужíна* итд., неупоредиво чешће чују те речи са краткосилазним акцентом. То показује да кановачко дуљење није у већем обиму захватило драгачевски говор, па ту појаву можемо свести у оквире факултативности. Број потврда ипак није незнатан, па смо их стога и навели, иако ова појава нема у нашем говору карактер чврстог, стабилног система.

Поста акценатске дужине

280. Тенденција скраћивања дугих неакцентованих слогова делимично је захватила и овај говор. Идући од запада ка истоку штокавског наречја, ова појава је све израженија. Такође је познато да је скраћивање ненаглашених дужина захватило шумадијско-војвођанске говоре, који чине основицу екавскога стандарда. Као што је експанзија говорне и писане екавске речи у новије време зауставила ширење ијекавице ка истоку, тако је прозодија екавске говорне речи подстакла ликвидацију неакцентованих дугих слогова у гово-

рима који тај квантитет иначе добро чувају. У свему томе веома важну улогу играју већи културни и административни центри. Тако и овај говор не познаје тип *пиповедџака*, док је лик *пдгџка* прилично редак¹⁰³.

Судбина Даничићевих неакцентованих дужина зависи од природе акцента (квалитета и квантитета), броја слогова акцентогене речи и природе финалног слога. Тако ћемо, имајући у виду ове чињенице, и посматрати ненаглашени квантитет. Свакако би било добро ову појаву пратити по категоријама речи. што би омогућило уочавање неких специфичнијих законитости. Такву анализу остављамо за касније, а овде ћемо тај феномен дати глобално.

А. Отворени финални слог

281. а) Облици са очуваном дужином после краткосилазног акцента:

--- *сва̀нѹ* — аор. Ка, *па̀нѐ*, — *нѐкѐ*, — *зрѐлѹ*, — *да̀днѐ*, — *цр̀ниѹ*, — *врѹшѝѹ* Вл, *гла̀чѐ*, — *ку̀иѐ* Мил, *глу̀шиѹ* Губ, *сѝјѐ* Вл, *смѝштѐ* Пај, *пд̀чнѐ* Вуч, *код ма̀иѐ* Вл, *љѐнѐ* Вуч, *ма̀кнѹ* Пух, *ма̀чкѐ* Гор, *ба̀њѐ* Гу, *ла̀жѐ* БК, *мѝчѐ* Лис, *чкддѹ* Вуч, *дндѹ* Пш, *дрѹгѹ* Кот, *сла̀ба*, — *цѹба̀ се* Рти, и *млдгѹ* Л, *биднѐ*, — *бидѐ* ГД, *рѐжѐ* Дуч, *сѐднѐ*, — *са̀б.ѹѹ* Губ, *нѝчѐ*, — *трѐба̀* ДД, *сд̀бѐ* Ка, *дрѹгѐ*, — *пѐшкѐ*, — *пдглѐ* Пух, *ѹстѹ* Кр, *скѹпѹ* Гу, *бѹдѐ* Губ, *вдлѹ* Дуб, *сдѹштѹ* Вл, *рдкнѹ* Лис, *ндсѹ*, — *шѝнѐ*, — *здвнѐ*, — *кот чѹчѐ* Гр;

— *ддмѹва̀* Вл, *Бугѹра̀*, — *за̀па̀ли се* Пух, *пдмѐнѹ* Гор, *гд̀рѹва̀* Ка, из *бѹка̀ва̀* Вуч, *па̀дѹца̀* Лис, из *Лисѹца̀*, — *динѹра̀* Ђ, *мѐсѹѹ* Пш, *ја̀ се ѹкѹчѹ* ГД, *зддѹѝѹ* Пух Вл, *вдлѹва̀* Лис, *ѹба̀да̀* Вуч, *рѐддѹвнѹ* издржавѹње Гу, *љктѹра̀* Вл;

— *ѹдѹла̀ се* Гр, *гѹрѹмо̀* Дуч, *дпа̀сна*, — *дрѹгѹга̀* Лис, *дпигѹѝѹ* Вуч, без *ѹнѹа̀ди* ГД, *ку̀иѹшѹта̀* Дуч, *дградѐ* Вл, *ба̀вѹмо̀*, — *ку̀иѹани* Кот, *чѝшиѹѹње* Вл, *чѐѹа̀ди* Дуб, *сѝѹга̀* Гу, *зљѐѹа̀мо* Кр, *пдмрлѹ* Вуч, *мѹчѐња*, — *са̀гнѹти*, — *вѐликѐ* Пух, *ја̀днѹици* Гу, *пѐрѐмо* Тур, *сѐднѐмо̀* Губ, *ддгнѹго̀* Вуч, *пдчѐло̀* Дѹ, *бѐја̀ше* Вл, *прдсѹго̀* Рти, *гледѹтѐ* Зе;

— *нѐпокрѐгнѹ* ГД, *крѹва̀чевѹ* жѹвот Пај, *кра̀ставѹца̀* Губ, *кдѹанѹѝка̀* Дѹ, *ѹреља̀ја̀* Пух;

— *ра̀чунѹло̀ се* Дѹ, *гла̀довѹло̀ се* ДД, *за̀држѹла̀* Вуч, *прѐколѹни* Пај, *Мѹло̀ва̀на* Губ, *знѹменѝѹ* мѐста, — *прдко̀па̀ли*, — *нѐпрѐста̀вно* Гу, *слѐдовѹла̀* Пух, *дсно̀ва̀ли* Кр, *ндперѹга̀*, — *нѐперѹга̀ти* буздовѹани Вуч, *дднѹѐла̀* Дѹ, ис *Крѹвариѹѹ* Гу, *ддбровѹлѹно̀* ГД, *ка̀стилицѹѹ* Вуч, *зѹко̀па̀те* БК, *нѐопрѹна̀* Вл, *Мѹло̀ва̀не* Лис, до *кд̀ловољѐ* Гу, *а̀меричкѹ* Ка, *шкд̀лова̀ла̀ се* БК, *бд̀лова̀ла̀* Вл, *ку̀повѹли* Мил, из *Вѹчковиѹѹ* Вуч, *мд̀дѐркиња̀* Гр, *прѹвѹиѹчѹри* Вуч, *ра̀дѹѹѐво̀* Л, *пѐваѹљѝ* ГД;

--- *на̀оружѹа̀но* Гор, *дбѝча̀иѹма̀* Губ, *Блѹговѝѐсти*, — *Мѹло̀мирѹчѝна* Вл, *нѐскресѹна̀* Пај, *мѝмогрѐдно̀* Губ.

б) Облици са скраћеном дужином:

— *кѝше*, — *гѐра*, — *стѹ пдсго̀* ДД, *чѹѐ* Ка, *прѹви*, *ѹсто*, — *ку̀ва* Кр, *пѹѐва*, — *ѹзму*, — *дрѹге* Гу, *бѹде*, — *чѹѹ се*, — *код на̀ше* Губ, *трѐба̀* Дуб, *нѐку* Вл, *пѹкне* Вуч, *сѹѹку* Лис, *сѹа̀ко* вѐчѐ Вл, *ндсе*, — *сла̀ме*, — *квдѹче*, *сла̀ме*, — *ѹзме* Гр, *рѐкне* Лис, *жѐни* сѹна Дѹ, *стрѐви* га Гор, да *јѐде*, — *трѐи* дѐо Вл, *скдле* га Вуч, *ѹби* (аор.) Вл, *ра̀зби се* (аор.) Дѹ;

¹⁰³ „Одатле се ова појава шири и на екавски стандард где се данас толерише уклањање једне од двеју дужина, ако следе једна за другом.“ (Пецо: *Дијалектологија* 44).

— *пишенице*, — *укува*, — *прочеваље* Гр, *узима*, — *доведу*, — *окуси*, — *преноћи*, *збори*, — *гѣжинѣ*, — *гѣжанѣ*, — *огучи*, — *бѣжитѣ*, — *сѣзрели*, — *одгрѣ*, — *ливадѣ* Вл, *Нѣмачкѣ*, — *зѣбанѣ* Мил, *нѣжљно* Лис, *ђевѣ*ку, — *прѣсведѣ* Ка, *црвенѣ* Пај, *јарећѣ* Тур, *длѣвку* Пш, *направѣ* Вуч, *забала*, — *јучашињѣ* Кот, *на-смију се* Гор, *одузмѣ* Лис, *прѣгурѣ* Дуч, *стѣдују* Вл, *насложи* Нег;

— *оставѣмо* Гр, *сѣстанѣмо с* Вуч;

— *одвађава*, — *раздѣра*, — из *Власеница* Пух, *пѣтнаѣстѣ* Дљ, *Стѣнишињѣ* Дљ, *аустријски* Вл, *настаѣте* Мил, *умиѣсѣ* Вуч, *шумаѣинска* Ђ, *Албаније* Дљ, *поускачу* Ка;

— *сађенута*, — *једноцѣвку* Гр, *угрошиѣмо* Кот, *пѣраниѣмо*, — *оставѣте* Вл;

— *заповѣдѣ* Кот, *преко телѣвизије* Мил;

— *мобилицѣни* Гор, *наслѣхувѣте* Мил, *Исидоревѣ* Губ.

б) Примери са скраћеном дужином:

— *пѣкодѣна* Вл, *отрѣзни се*, — *кѣрићава*, — *ѣстѣпи* Лис, *испаље*, — *изѣје*, — *прѣсуши*, — *прѣгрѣ*, — *прѣгѣви се* Кр, *отѣже се* Пш, *вурѣнске земљѣ* Вл, *машињски* ДД, *уживѣ* Ђ, *ѣлѣди* Ви, *пѣмѣне* БК, *разгрѣне* Мил, *распаѣли* ГД, *нашиѣра* Гр, *заглави* Губ, *накрѣви* Гор, *пѣлѣжу* Кот, *угѣсе* Дуч, *запаље* Ка, *пѣмајсу* Тур, *прѣбѣба* Гу, *одлѣчи* Пух, *замѣне* Кр, *пѣрѣчи* Нег, *пѣлѣжи* Вл, *накѣни се* Ђ, *прѣбѣди* Зе, *отѣгне* Дуч, *заврѣну* Дуб, *прѣбѣши* Пш, *пѣдѣле* ДД, *кѣндѣра* Лис, *пѣвѣза* Гр;

— *срѣстава* Пух, *кѣпају* Ђ, *запанѣ* Кр, *ѣстану* Гу, *ѣнесе* Гр, *пѣмичу*, — *ѣмају* Лис, *загрѣје* Мил, *кѣпуге* Пај;

— *пѣкупѣва* Мил, *ѣгрѣнемо*, — *насаѣдѣмо*, — *ђѣвојака*, — *изѣђѣмо*, — *за-прѣѣти*, — *ѣслѣжѣмо* Гр, *ѣстѣпамо* Ђ, *ѣдѣрништво* ГД, *шумаѣинска* Гор, *вѣзѣ-вана* Вл, *пѣглѣднемо* Губ, *ѣраѣдѣмо*, — *наврѣгѣмо* Кр, из *Рѣшевѣна* Вл;

— *запѣвају*, — *изѣдара*, — *ѣносѣмо*, — *сѣставѣмо* Гр, *прѣрађѣуе*, — *прѣста-љају* Вуч, *загрѣѣуе* Лис, *момѣната* Гу, *ѣкупѣуе* ДД;

— из *Мѣтаговѣна* ГД, *распѣдѣѣле се*, — *пѣдѣѣлимо се* Лис;

— *пѣписуѣмо* Губ, *ѣмаѣијашѣ* ГД, *зѣдѣговорѣмо се* Л.

284. а) Очуване дужине после дугоузлазног акцената:

— *грѣдѣ* Гр, *ѣсивѣ* Лис, *трѣпи*, — *рѣдѣ* Ка, *јај* Пај, *пѣта*, — *тѣчѣ*, — *врѣшѣ*, — *врѣшѣ* Вуч, *дѣца*, — *не смѣду*, — *дѣврѣ* Вл, *гѣси*, — *бѣбѣ* Кот, *руѣ се* Вуч, *мѣба*, — *прѣлѣ* Зе, *знаѣду* Вл, *врѣшѣтѣ* Гу, *стрѣнѣ* Лис, *ѣсѣна* Губ, *пѣра* Дуч, *вѣчу* Гор, *ѣмѣ* Нег, *рѣкѣ* Тур, *трѣвѣ* Пш, *лѣдѣ* Кот, *сѣмѣ* Ви, *дрѣгѣ* Гу, *ѣвакѣ* Гор, *врѣчи* Губ;

— *ѣбѣчѣ* Гр, *заѣдрузѣ* Вуч, *ѣсандѣра* Ка, *сѣагѣва* Нег, *машињѣ* Вл, *вунѣцѣ* Ка, *гласѣва* Л, *сѣстарѣ* Тур, *рѣзруѣта*, — *друзѣва* Рти, *сѣдѣљка*, — *бѣковѣ* Вуч, *колѣни* Пај, *дрѣвѣта* Губ;

— *мѣтѣра* Л, *ѣљаду наѣрѣдѣ* Губ;

— *сѣсѣвајају*, — *довѣчѣте* Вуч, *сѣѣчѣмо* Гр, *тѣченѣга*, — *ѣшиѣрѣште* Губ, *рас-клапање* Гу, *прѣѣуѣрање* Дљ, *ѣпрѣдѣмо* Вл, *пѣлѣзѣмо* Кр, *магарѣна* Дљ, *манастиѣра* Дуч;

— *Благѣѣштѣгѣне* Кр.

б) Скраћене дужине иза дугоузлазног акцента:

- *сáги*, — *пúга* Гр, *пáсе* Вуч, *вéзе* Пш;
- *рédова* Ка, *пíљака* Вл, *пúгòва* Пај, *Нéмаца*, — *мáлџа* Кот, *бóрџа* Пш, *пúкòва* Ђ;
- *пјевџиџа*, — *овџа* Гр, *слáваца*, — *имéна* Вуч, *рúчају* Кр, до *лакáга* Кр;
- *продáваџа* Вуч, *Пáјевџиџа* Ка;
- *блокíрају* Лис, *Босáнаца* Кр, *укрáдемо* Пух;
- *добровóљаца* Пај, *домаћинстáва* Вуч, *артиљéраца* Дљ;
- *секираџиџе* — Гјд. Л, *испремéштају* Пух;
- *Аустријáнаџа* Дуб.

Б. Затворени финални слог

285. а) Очуване дужине иза краткосилазног акцента:

- *крòчиш*, — *чèлџр* Пај, *вòлиш*, — *òбрџ*, Вуч, *бíдèм*, — *дйнџр* ГД, *слúшџм*,
  - *гúрџм*, — *бáдњџк* Гр, *стáрдòс* Губ, *пúштџм*, — *чèкџш* Лис, *срèтџм* Ка, *унèт*,
  - *врт. љáг*, — *вòтњџк*, — *стáшџш*, — *у јáкшиџм*, — *збòрџм*, пот *стрèвòм* Вл, *бáџџм*,
  - *Бèзјџк* Мил, *узèт*, — *мèсèц* Ђ, *прáвџм* Дљ, *кúћòм* Кр, *крáвòм*, — *стòкòм* Дуч;
  - *пòложџџ* Лис, *рáспорèд* Зе, *сйгúран*, — *йзбрáт*, — *Мйловáн* Вл, *Љбóбомйр*
- ГД, *вòдоплáв* Вуч, *пòслушáн* Пај, *зáпочèт* Пух, *бúквиџòм* Гр, *мáнстџр* Губ, *Мй-тровòџ* Гор, под *вòтњџком* Лис;

— *Блáговџџс* ГД.

б) Скраћене дужине иза краткосилазног акцента:

- *пúштџм* Лис, *мèсèц* Вуч, *бúдèш*, — *пòчнем* Ка, *пљúеш* Кр, *вйјèш* Гу, *стйг-нем* Губ.

286. а) Примери који чувају дужине после (˘) акцента:

- *слимџш* Гор, *кáжèм* Тур, *спрèмџм* Пух;
- *Ђурђевдáн* Ка.

б) Облици са редукованом дужином после (˘) акцента:

- *рáдџм*, — *кáжèм* Дуч, *слимџш* Гор, *нáђèм*, — *спáвам*, — *мòраш* БК, *плáнаш* Лис, *нèмáш* Вл, *дòђèм* Л, *пйгáм* Ђ, *сйђèм*, — *шèстòг* ГД, *врáтџи* Дуч, *крèнèш* Кр, *бушџм* ДД, *плáџм* Дљ, *мèсим* Гр, *кúпџм* Гу, *плáстџш* Зе, *чúваџ* Губ, *дúваџ* Гор, *јáвим* Нег, *лèчим* Пух;

— *рáдџником* Вл, под *Рúдџником* Кот, *Мáрково*м Губ.

287. а) Квантитет после (˘) акцента сачуван је у примерима:

- *нòћòм*, — *дáњòм* Ка, *стрúгáч*, — *плáтџиџ*, — *млèкáр*, — *снабòдџм* Вл, *идèм* Вуч, *удáм* Гор, *ймáш* Лис, са *жèнòм* Пух, *вòдòм* Зе, *бòрџм се* Гу, *брòџм* Кот, *кòсòм* Гр, *љугòм* Дљ, *слáткòм* Нег, на *лáкòм* Ђ, *òвáџ*, *òнáџ*, *òвòг*, *òнòг* (свуда), *вáкòџ* Ви, *зòрòм* Кр, *нòгòм* Пш, *зòвèш* Вуч;

— *пòгáђџм* Гу, *òпáџџм* Лис;

- *стáкленòџ* Зе, *прислонџм*, — *òтплáчèм*, — *пòњáвòм* Гор, *пòмогнèм* Нег, *дúбирòг* Губ, *разúмèш*, — *сутрèдáн* Лис, *сèкирòм*, — *òднџџек* Вуч, у *Нèмáчкòџ*,

— *устаља̄м*, — *до̀зволѝм* Кот, *д̄херѝа̄*, — *рачу̀ња̄*, — *Трамѝошња̄к* Л, *му̀рузнѝг*,
— *изедѝм* Вл, *за̀гварѝн* Дуб, *Мѝодрѝг* Губ, *Тѝкомѝр* Пух;

— *бедградскѝм* Вуч, *понѝдѝельнѝк*, — *опѝришиѝш*, — *орѝгозиѝм* Вл, *упаковѝн*
Гу, *малѝерисѝн* Пух, са *домѝћиѝѝм* Дуч, *ѝста̀лиѝг* Лис;

— преко *Мѝодрѝговѝг* Вуч.

б) Облици са редукованим квантитетом иза (‘) акцента:

— *вѝдиши ѝвѝ* Лис;

— *по̀дпу̀жаши*, — *прѐдѝрам* Гор, *до̀ма̀ниѝм* Ка, *у̀йѝем* Зе, на *Сѝлу̀нским* фрѝнту,
— *ѝпа̀лим*, — *из̀ла̀чиши* Вл, *ис̀пудѝм*, — *на̀служѝм* Вуч, *уп̀равниѝк* Л, *прѐкѝриѝам*
БК, у *ѝкру̀жениѝм* Пај, на *Ја̀дрѝнском* мѝру Пш, *по̀кѝсно̀м* Пух, *убѝдиши* Мил,
Ѝлѝндан Губ, са *Ра̀дѝѝком* Кр, *по̀дѝалиши* Дуч, *по̀сла̀ниѝк* Кот;

— *на̀пу̀ниши* Лис, *ѝстанѝм* Гор, *ѝздравѝм* Вл;

— *умѝла̀ваѝм* Вуч, *рас̀по̀зна̀ваѝм* Л, *ис̀прѐкѝдан* Пај, *нѐуѝѝзан* Дуч, *обра̀ђуѝвѝм*
Лис, *у̀скла̀ђуѝвѝм* Мил.

288. а) У следећим примерима очуване су дужине после дугоузлазног акцента:

— *врѝћѝм* Кот, *цѐлиѝм* Вуч, *дрѝѝа̀д* Вл, *ру̀ко̀м* Пај, *гла̀во̀м* Вуч БК Пух, са
Ма̀рѝм Гр, *прѝјѝм* Вл, *вѝчѝм* Л, *му̀зѝм* Зе Гр Пух Тур Дуч Губ, *трѝсѐм* ГД,
сѝру̀жѝм Лис, *вѝчѝш* Гор Вуч Дљ Пш, *спа̀сиши* Ђ;

— *ра̀сѝднѝк* Кот, *на̀реднѝк* Вл, *про̀жѝвиѝм* Вл, *обу̀чѝм* Л, *по̀дѝвѝчѝм се* Вл,
ѝгрѝсѐши Вуч, *прѐмѐтѝм* Вл, *ис̀ту̀чѝши* Пај, *на̀па̀сѐм* Лис, *ис̀трѝсѐши* Тур, *по̀му̀зѝм*
Гр Губ Ви Нег Кр, *по̀вѝчѝши* Ђ Кот, *у̀кра̀дѐм* Гор Гу, *оп̀рѐдѐм* Кот Мил.

б) Примери са редукованим дужинама иза (‘) акцента:

— *нѐмаши* ГД Мил, *вѝзем* Ка, *да̀деши* Лис;

— *о̀мѐтеши* Гу, *за̀вѝчѝм* Губ.

• 289. Да процес скраћивања неакцентованих дугих слогова није нагао, показују примери са полудугим ненаглашеним вокалима:

— *по̀зна̀дѝ*, — *чѐтѝврѝти* Вуч, прѐ *бѝткѝ* Мил, *гѐља̄* Л, *пѐдѝсѐт* Вл, *сѝа̀ња̄ва̄*
Пш, у *Лу̀ча̀нима*, — *до̀мо̀ва̄*, — до *ра̀мѐна̄*, — до *ко̀љѐна̄* Кот, нѐ *но̀си* Зе, *пѐгѝ*,
— *му̀рузнѝ* Гр, *ра̀киѝѝ* Л, *трѝћѝ* дан Гр.

Можемо, на крају, констатовати да се поста акценатске дужине у драгачевском говору релативно добро чувају, уз напомену да је редукација највише захватила слокове иза дугосилазног акцента. У тој позицији редуковању су подложне дужине у речима са отвореном и затвореном ултимом. Такође се дуги неакцентовани слогови често скраћују при експресивнијем и бржем говору.

290. Занимљива особина овога говора је што именице *ѝѝс(т)*, *(и)ћѝр*, *нѝћ*, *кѝс(т)*, *ѝко*, *пѝси*, *нѝкат* и *Рѝти* у генитиву мн. имају неакцентовану дужину најчешће на пенултими:

— *ѝѝсѝју* Вуч, *ѝѝсѝју* Вл Вуч, *ѝѝсѝју* ДД, *ћѝрѝју* Вл Вуч, *ићѝрѝју* Кот, *нѝћѝју* Лис, из *кѝсѝју* Вуч, *ѝчију* Пух, *ѝчију* Пај, *ѝчију* Гу, из *пѝсију* Вуч, *нѝкатѝју* Пај, из *Рѝтију* Ка Гу Кр, из *Рѝтију* Л, из *Рѝтију* Кот; —

поред ређих ликова:

— из *очију* Ћ Вуч, *ћерију* Вл, о *шћерију* Вуч, *шћерију*, — *нџију*¹⁰⁴ Тур.

Дужине којих нема код Даничића

291. Неакцентоване дужине које Даничић није нормирао у „Српским акцентима“ постоје и у говору Драгачеваца. Оне су морфолошке и фонетске природе. У прву групу спадају оне на првом слогу падежног наставка *-ама* у дат.—инст.—лок. мн. именица *а-* основе. У другој групи су дуљења фонетске природе: а) дуљења у сантхију типа *пџиџџ е*, након редукције; б) дуљења испред сонаната.

Занимљиво је да Даничић није коментаришао дужину падежног наставка *-ама*. Он ту дужину, додуше, није ни записао, вероватно зато што је сматрао да је наставак *-ама* увек без дужине. По Решетару, који бележи примере типа *кућјама*, *буќвајама* у говорима Црне Горе и Боке Которске, ова дужина је секундарног карактера¹⁰⁵. Само је он ограничава на именице у којих је испред *-ама* краткосилазни акценат. Супротно Решетареву мишљењу, Белић тврди да је тај наставак исконски дуг. Ј. Вуковић пише да је та појава проширена на све случајеве „именица ж. р. на *а* где непосредно пред наставком *-ама* не долази кратки или дуги узлазни акценат“ (Акц. II—Др., 226). Ту је, дакле, *пџиќјама*, *јабукјама*, *багњијама*, *подмџиќијама*, *мајќјама*, *суђениќијама*, али су обични и примери без те дужине. И Вуковић се слаже са Белићевим мишљењем да се ради о старој дужини наставка *-ама*.

292. Дужина првог вокала у наставку *-ама* потврђена је на ширем дијалекатском подручју¹⁰⁶. У Драгачеву се дуги наставак *-ама* у Д—И—Л мн. именица ж. рода *а-*основе јавља иза (‘’) акцента (који не мора бити непосредно испред наставка), и иза (‘) акцента (ако не стоји на непосредно претходном слогу). Погледајмо примере:

— по *барама* Дљ, са *брџвајама* Нег, у *Брџовиќијама* Пш Ка, по *буќвајама* Губ Кот, *вјајама* Дуч, *вдијајама* Вл, *врџијама* Л Гу, *гџиќијама*, — *гџиќјама* Тур, у *згрџдјама* Лис, у *Зеќајама* Зе, с *јабукјама* Вуч, по *кљдјама* Вл, у *књигајама* Кр Вуч, *плдчјама* Вуч, *кдвчјама* Тур, с *крџвајама* Кот, *крџијама* Пух, *кућјама* Дљ, по *кућјама*, — по *лџсјама* Вл, дрвеним *мџијама* Нег, на *мџјама*, — у *ндвинјама* Вуч, на *њџвајама* Пух, на *пџрајама* Губ, са *пџрајама* Тур Кот, у *пџрајама* Гор, у *пџиќијама* Вл, *пјџсмајама* Гор, у *Плдчјама* ДД, *прџкџачјама* Вл, са *пџиќјама* Вуч, на *сџхранјама* Зе, по *свџдбјама* Тур Зе, на *слџвајама* Зе Пух, по *слџенјама* Губ, по *сџбјама* Ка, *сгџбајама* Гу, са *сџзјама* Лис Вуч, *гџстерџајама* Л, *џиќијама* Пух, са *гџкџвајама* Вуч, *чџијама* Лис, у *шџќјама* Вуч, *шџпќјама* Губ, по *шџдлјама* Вл, у *шџдлјама* Гр Лис, са *шџќјама* Вл, у *шџлајама* Дљ, по *шумјама* Кр;

— о *бабинјама* ДД, на *Биџегјама* Гор, на *вџригјама*, — о *вџригјама* Вл, по *Властџџиќијама* Гу, *Властџџиќијама* Вл, у *Властџџиќијама* Мил Вл, на *вџђиќијама* Вл,

¹⁰⁴ У Грузи је *ќџиќију*, *вџиќију*, *дџиќију*, *џиќију* (Стевовић: *Груза* 578).

¹⁰⁵ Решетар: *Vetoving* 33—34, 96; Решетар: *Штокавски* 89.

¹⁰⁶ Пешњак: *Староцрногорски* 60; Ђупић: *Бјелопавлићи* 67; Пињж.: *Колашини* 22; Станић: *Ускоци* II 76; Барјактарев: *Новопазарски* 86; Ивић: *Биограчићи* 144, 158; Б. Николић: *Срем* 231; Ивић: *Банат* 150; Реметић: *Шумадиња* 69; Кашић: *Конавле* 119—120.

на *гѡмилѡма* Вуч, у *грѡницѡма* Ка Гор, са *диглѡматѡма* БК, у *државѡма* Дуб, са *кѡлшиѡма* Ка, у *кѡшуљѡма* Кр, *кѡчиѡчѡма* Дуб, у *лѡпарѡма* Вуч, *лѡпатѡма*, — о *месѡвећѡма* Вл, *мѡказѡма* Гу, *мѡслинѡма* Губ, са *мѡчугѡма* Вл, *пѡпучѡма* Тур, у *пѡпучѡма* Пај, с *рукѡвицѡма* Лис, о *сѡранѡма* Пух, *сѡстѡпицѡма* ГД, *сѡкирѡма* Вуч, *тѡлѡгѡма* БК, у *ћѡлицѡма* Лис, *јнукѡма* Кот, са *учићѡлицѡма* Губ, *удѡвицѡма* Гу, на *чѡрапѡма* Вл, у *чѡрапчинѡма* Кот, по *идѡшинѡма* Лис.

Кратки наставак *-ама* јавља се врло ретко у овој позицији:

— *зѡмицѡма* Губ, у *Шулѡбурама* Вуч, *сѡлама* Гу.

293. Дуги наставак *-ѡма* детаљно је испитивао И. Стевовић на материјалу грузанскога говора. За анализу је узео све двосложне именице, не само са краткосилазним и дуросилазним акцентом већ и оне које имају (‘) и (‘) акценат. Он даје врло прихватљиво објашњење: „Управо, по Даничићу двосложне именице 3. типа *змиѡја* — *змиѡје*, немају дужине у дат. инстр. лок. мн. *бѡвама*, *дѡскама*, *снѡјама* итд., међутим, према стању акцентуације ових именица у говору Грузе излази да су ови облици са (‘) акцентом облици *колѡктива*, а да су облици са множинским значењем *бѡвѡма*, *дѡскѡма*, *снѡјѡма*, *сѡстрѡма*, *нѡћѡма* итд.“¹⁰⁷

У драгачевском говору нисмо учили ову прозодијску дистинкцију, наравно, пошто је наставак *-ѡма* по правилу дуг.

294. Обично говори са дугим падежним наставком *-ѡма* имају дуг основински вокал инфинитива на *-а(ти)*, *-и(ти)*, *-ну(ти)*, ако слог испред њега није под акцентом узлазне интонације. Квантитет основинског вокала задржава се код ових глагола и у радном гл. придеву и футуру I. Поменути дужину имају неки говори северозападне Црне Горе¹⁰⁸ и говор Конавала¹⁰⁹. У Драгачеву се спорадично појављују примери типа:

— *нѡправѡити* Вл, *прѡзборѡити* Ка;

--- *мѡчѡла* с ме, --- *прѡлазѡла*, — *ѡставѡла*, --- *јграбѡла* Вл, *ѡслабѡло* се Пш, *јзимѡла* Губ, *ѡшинѡла* Ка, *вѡчерѡло* Губ, *прѡпучѡла* се Ка.

295. За наш говор је карактеристично секундарно дуљење у сантхију. Овде првенствено мислимо на дуљење финалног вокала неког парадигматског облика изазвано редукцијом сонанта *j* у енклитизи *је*, која долази непосредно иза тог облика:

— *сѡдбинѡ* е Ћ, *мѡкѡ* е Кот, *грѡтѡ* е, — *идѡлѡ* е бѡла, — *чѡлѡ* е здравѡ Лис, *срамѡтѡ* е, — *рѡбѡ* е воће Гу, *ѡкѡ* е Кот, *ѡнѡ* е се увѡлила Вуч, *ѡнѡ* е пѡвала Гу, *ѡнѡ* е бѡла Кот, *њѡговѡ* е о Триглава Гу, *мѡјѡ* е сѡкира Кр, *мѡјѡ* е глава тѡ Гу, *тѡ* е кѡћа мѡја, *мѡјѡ* е! Тур, *чѡстѡ* е Пух, *бѡгатѡ* е Гу, *ѡѡбрѡ* ми је свѡ Вуч, тек *ѡѡбрѡ* е ГД, *ѡѡбрѡ* е тѡ Вуч, *ѡѡбрѡ* е сѡд Лис, *ѡѡѡ* е ѡмало (= овде ~) Гу, *ѡѡѡ* е сѡде порѡсло Мил, *тѡмѡ* е бѡѡ Вуч, *ѡѡговѡ* е, — *ѡѡлѡкѡ* е тѡ за мѡне Гу, *кѡкѡ* е се нѡпатио Пух, *кѡкѡ* е се увѡлила Вуч, *кѡкѡ* е — *ѡѡ* е Гу, *пѡѡѡ* е Вл, *нѡкѡ* е ѡтѡшѡ, *сѡмѡ* е се бѡрѡно Гу, *пѡнѡкѡ* е кѡшуљу мѡгѡ да кѡпи Пух, *ѡѡговѡ* е Пш,

¹⁰⁷ Стевовић: *Груза* 519.

¹⁰⁸ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 303; Вушовић: *ДИХ* 62—65; Станић: *Ускоци II* 77; Пнж.: *Колашин* 23.

¹⁰⁹ Кашић: *Конавле* 120—122.

зà итā е Пух, прѡшлā е Лис, прѡшлѡ е Пух, ѡдāлā е се Кр, пѡсијāнѡ е Гу, йме мѡ е Лис, знāлѡ е се Зе,

296. Исту појаву забележио је Б. Николић у говору Срема. Последњи отворени слог парадигматског облика не осећа се као последњи у акценатском погледу. То је допринело да се дужине на том слогу боље чувају него код истих тих облика иза којих не долази енклитика. Створени однос *зѣмље* : *зѣмљѣ* је постао је овде продуктиван и уопштен је и на случајеве у којима је финални вокал парадигматског облика био кратак. Отуда је добијено у *равнициј* је, *спрѡмā* је (Николић: Срем, 229—230).

297. У Драгачеву се ова дужина јавља на вокалима који су иначе кратки. Она, понекад, „чува“ узлазност кратког акцента тамо где је он у прозодијском систему овога говора силазне интонације. Према односу *чѣла* : *чѣлѣ*, *спрамѡга* : *спрамѡгѣ*, појављују се ликови *чѣлā* е, *спрамѡгā* е.

Уважавајући Николићева запажања у говору Срема, могли бисмо за драгачевски говор констатовати да је дуљење поменутих вокала настало након редукције сонанта *j* у енклитици *је* (чиме је створен хијат). Ово ћемо покушати доказати двома чињеницама:

1. Дуљење вокала испред редукованог сонанта *j* забележено је и на унутарњим слоговима засебних речи:

— *Добривѡе* Гу, *Милвѡе* Тур Гу, *Милѡе* Ка, *Дрѡѡе* Вуч, *Стѣпѡевац* Вуч, *ѡдѡѡено* Пај, *багāѡе*, — да се *ѡбѡе* ГД, *подмāзѡе се* Дуч, *ѡснѡемо* Вл, *истиγѡе* Вуч, *ѡкѡе се* Лис, *навѡемо*, — да се *сāишѡе* Вл, *пѡпѡе* Вуч, *ѡбāе* Лис, *ѡстāе* Вуч Л Вл, *пѡзнāе* Вл, *пѡзнāем* Лис, у *Гѡлѡи* ГД, *ћѣлѡице* Лис, *стāриѡи* Гр, *урѣднѡи* Вл, у *Рѡсиѡу* Дљ.

2. Дуљење акцентованог вокала у неким категоријама:

— *мѡе* Гу Тур Дљ Вл Вуч Гр Рти Лис Кот, *тѡе* Гор ГД, *сѡе* Дуб, *ѡѡе* Вл БК Лис, *нāз ѡѡе* Вл, *трѡе* Гр, *кѡ е* Вуч Вл, *кѡ е* га сачѡвѡ Лис, *кѡ е* с тѡбѡм Ка, *кѡ е* те пѡслѡ Гу, *пѡѡе* — 3. јд. през. Гр, *пѡели* Лис, *чѡек* Губ Гор, *лāе* Лис Тур, *трāе* Вл, *зāедница* Лис Вл, *зāеднички* ДД, *зāедно* Лис Гу, *зāено* Гор Лис, *итā е* Ка ГД, *ћѣ е*, *ѡā е* Губ, *пѡѡе* Вл, *псѡе* Миш, *кāкѡ е*, *ѡā е* Гу.

У свим местима се, иначе, чешће чују облици без оваквог дуљења.

298. Факултативне је природе изостанак дугосилазног акцента, али са задржавањем квантитета:

— *јā* ѡстаѡо Вл, *јā* мѡли јѡднѡга Кот, *јā* пѡглā Л, *сѣте* *Вѡ* Тур, са *тѡм* āлкама Вл, *тāкѡ е* се *тѡ* рāдило Вуч; —

док се неколике категорије речи, које су у врло честој употреби, појављују у облицима без акцента:

— *ѡвā^ш* Лис Кот Вуч, *ѡндā^ш* Кот, *ѡнѡ* пѣну Вл, с *ѡнѡм* глѡмцом Гу, *кāжѣ* Гор Дуч Вуч, *кāе* Лис, *ѡнѡ* чѡча Губ.

299. У вези са дужинама у глаг. прид. радном типа *ѡгрāбѡла* (в. горе), поменућемо и секундарно дуљење у рад. гл. прид. м. рода. У Драгачеву су ти ликови чешћи од оних са кратким финалним вокалом *о*:

— *ѡѡѡ* Вл Зе Рти Кот Вуч Губ Гор Пух Дљ Лис Кр Гу Нег, *бāциѡ* Тур, *ѡѡриѡ се* БК Зе, *брāниѡ* Гу Гор, *влāчиѡ* Тур, *ѡѡдиѡ* Вуч, *ѡѡлиѡ* Пух, *ѡѡѡѡ* сам

Кот, *врчио* Рти, *гаио* сам Кот, *говѣрио* Тур, *дѣо* Лис Тур, *дѣвѣо* га Вл, *дожѣвио* Л, *дѣнио*, — *жѣлио*, — *жѣо* му Тур, *жѣнио* ГД, *жѣвио* Гу, *животѣрио* Зе, *завѣрио* Пух, *зѣпѣнгио*, — *зѣдѣслио* Вуч, *знѣо* ГД Вуч, *изгѣубио* Гор Вуч, *изне-
надио* Пај, *ѣзуо*, — *крѣо* се Тур, *јѣвио* се, — *јѣо* Тур Вуч, *кѣпио*, — *мѣгио*, — *мѣо* Тур, *мѣчио* сам Вл, *напатио* се Пух, *направио* Вуч, *начѣнио* Лис, *нѣсио* Ђ Кот, *одбѣранио* Пш, *дѣвѣо*, — *одѣвио* Вл, *оѣнѣнио* се Лис Вуч Тур, *озлиѣѣдио* Тур, *окадио* Гу, *оцѣдио* Лис, *пѣнгио* Ка, *пио* Вуч Пај, *плѣтио* Гор, *пѣпио* Кот, *приѣмио* Зе, *прѣпратио* Кот, *пѣшгио* Кот, *радио* сам Вл Лис Зе Гу Вуч Кот, *разѣбио* Вуч, *садио* Ка, *слѣвио* Лис, *сѣѣо* Губ, *слѣжѣио* Зе, *смѣо* ГД, *смѣо* Тур, *сналазио* се Дл, *спрѣмио* Тур, *стѣо*, — *ѣдѣочио*, — *трѣжѣио* Пух, *трѣшио* Зе, *тѣжѣио* Лис, *ѣбио* Вл Пух Лис Вуч, *ѣбиѣо* Вуч, *урѣдио* Зе, *утѣпио* се Лис, *ѣфатио* Тур, *ѣчио* Ка, *ѣѣо* Вуч, *шѣѣо* Вуч Дл; —

— *бѣрио* се Гу, *кѣпио* сам Тур, *оѣнѣнио* се, — *погѣдио* Вуч, *зѣпѣнгио* Дл, *ктѣо* Пш, *пѣкупио* Зе, *крѣо* Дуч, *пио* Вуч, *прѣлазио* Кр, *тѣрио* Лис, *зѣо* Вл, *дѣслабио* Лис, *ѣзмислио* Кр, *оѣнѣнио* се Тур, *пѣкрио* Пш, *изгѣубио* Нег, *вѣдио* Ђ, *дѣкрѣчио* Гу, *кѣсио* Ви, *дѣсѣлио* БК.

Дуљење вокала *о* у глаг. прид. радном м. рода настало је аналогичном према облицима исте категорије, у којима је контракцијом вокалских скупина *-ао*, *-ео*, *-уо* добијен дуг вокал *о*. Тако је дуљење након контракције постало продуктивно јер се проширило на категорију у којој за то није било фонетских услова.

Ова дужина типична је за мачвански говор. Б. Николић сматра да је до „дуљења наставка м. р. радног глаг. придева дошло под утицајем примера типа *дѣчекѣо* је, где је дужина завршетка *-о* добијена контракцијом *-ао* > *-о*, а сачувана благодарећи енклитизици.“ (Мачва, 201). По њему, ово се дуљење из сантхија пренело на друге случајеве. Московљевић такође бележи сличне примере у Поцерини и говори о аналогичности типа *сѣо* према лику *дѣшио*, али не помиње утицај сантхија (Поцерски, 77).

300. Дуљење вокала пред сонантима обухватило је више категорија речи. Дужина придевског наставка *-ѣв* је прасловенског порекла. У пивско-дробњачком налазимо *ѣлкѣв*, *бѣѣгѣв*, *бѣгаѣв* итд. (Вуковић: Акц. П—Др., 276). Пљеваљски говор чува је само у затвореном слогу (Ружичић: Пљевља, 142). У Драгачево је та дужина донесена из јужнијих говора, а чуве се и у другим местима¹¹⁰. Овде смо је бележили и код вишесложних придева:

ѣѣѣва Вуч, *ѣлкѣв* Гу, *бѣлѣв* Гор Тур, *бѣлѣва*, — *бѣлѣво* Тур, *блѣсѣв* Губ Кот, *блѣсѣве*, — *бѣѣгѣво* Вуч, *бѣѣшѣѣв*, — *бѣѣѣв* Мил, *бѣѣѣво* Тур, *гѣѣѣво* Губ, *гѣѣѣво* Вуч, *гѣѣѣво* Пај, *гѣѣѣво* Гр, *гѣѣѣв* Вл, *гѣѣѣва* Лис, *гѣѣѣве* Вл, *дѣѣѣво* Пух, *дрѣѣѣво* Вл, *жѣѣѣво* Лис, *јѣѣѣѣѣв*, *-а*, *-о*; Тур, по *кѣѣѣѣѣв*м пѣтовима Пух, *крѣѣѣв* Тур Гу, *крѣѣѣве* Гу, *крѣѣѣва* Вл, *лѣѣѣв* Гр Гор, *лѣѣѣѣѣво* Вуч Гор, *лѣѣѣво* Вуч, *мѣѣѣѣѣва* Вуч, *мѣѣѣѣѣв* Лис, *нѣѣѣѣѣво* Вуч, *дѣѣѣѣѣѣѣв*, *-а* Вл, *пѣѣѣѣѣв* Губ, *пѣѣѣѣѣв* Тур БК, *пѣѣѣѣѣва* Вуч, *пѣѣѣѣѣво* Вуч Пух, *рѣѣѣѣѣво* Вуч, *рѣѣѣѣѣв* Кот Вуч, *сѣѣѣѣѣѣѣва* Пај, *грѣѣѣѣѣва* Вуч, *грѣѣѣѣѣво* Пух, *тѣѣѣѣѣв* Гор, *ѣѣѣѣѣв* Вл, *ѣѣѣѣѣв* Рти Кот Губ, *ѣѣѣѣѣв* Вл,

¹¹⁰ В. нпр.: Стевовић: *Гружа* 591; Реметић: *Шумадија* (у „ерској“ зони) 72; М. Николић: *Горобие* 637; Кашић: *Конавле* 120 (спорадично); Барјактаревић: *Акцент* 66.

ћдр̄аѵо Пш, ч̄ӣг̄аѵ Дуч, ч̄ӣг̄аѵе Зе, ч̄ӣг̄аѵо Пај, у ч̄ӣг̄аѵом Зе, чв̄р̄г̄аѵ Вуч, м̄ег̄р̄аѵо Ка, ш̄а̄нг̄аѵ Вуч, ш̄а̄ш̄аѵе Тур, ш̄ӯг̄аѵ БК.

301. Присвојни придеви на *-ов (-ев)* и *-ин*:

— *Ада̄м̄оѵ* Вуч, *Аме̄г̄оѵ* гр̄б̄б Л, *Бд̄го̄љуб̄оѵ* Лис, *Бра̄нк̄оѵ* Губ Тур, *Вес̄елӣн̄оѵ* Лис Губ, *Вла̄к̄оѵ* Губ, *Вдӣм̄ир̄оѵ* Лис, *Данӣл̄оѵ* Тур, *Дра̄г̄оѵ* Ка, *Дӯша̄н̄оѵ* Лис, *Зд̄ран̄оѵ* Л, *Јо̄ѵоѵ* Тур, *Лек̄оѵ*, — *Љуб̄оѵ* Рти, *Милан̄оѵ* Лис Тур, *Мил̄оѵ* Ка, *Мил̄ӯгин̄оѵ* Губ, *Мир̄к̄оѵ* Гор, *Мӣшӣоѵ* Губ, *Мла̄ђ̄оѵ* Ка, *Мом̄чӣл̄оѵ*, — *Не̄ш̄оѵ* Губ, *Па̄н̄г̄оѵ* Тур, *Пе̄тр̄оѵ* Лис Вуч Вл, *Ра̄д̄оѵ* Губ, *Сре̄тен̄оѵ* Вуч, *Сте̄воѵ* Лис, *Хил̄ер̄оѵ* Гу; —

— *б̄о̄г̄оѵ* Вл, *кӯм̄оѵ*, — *о̄ра̄л̄оѵ*, — *по̄п̄оѵ* Вуч, *то̄по̄л̄оѵ*¹¹¹ Пух; —

— *Дра̄гӣћ̄еѵ* Л, *Мӣло̄ш̄еѵ* Дуб, *Ра̄дӣчӣеѵ* Губ Гу, *Све̄то̄за̄р̄еѵ*¹¹² Лис; —

— *д̄чеѵ* Тур, *ца̄р̄еѵ* Кр; —

— *ба̄б̄ӣн* Тур, *Бог̄до̄родӣчӣн* Вл, *Ве̄лӣкӣн* Губ, *га̄зд̄ӣн* Вуч, *Да̄р̄ӣн* БК, *же̄нӣн* Гр, *зо̄вӣн* Гор, *Је̄лӣн* Пај, *кӯмӣн* Пш, *ма̄гер̄ӣн* Гу, *Љуб̄ӣчӣн*, — *Мӣлӣчӣн* Тур, *ње̄зӣн* Губ, *про̄ӣн* скр̄б̄б Гу, *Рӯжӣн* Кр, *Та̄њӣн*¹¹³ Дуч.

Присвојне заменице *његов* и *њихов* често дуље вокал о:

— *ње̄г̄оѵ* Вл Лис Пух Вуч Кр Л ДД Рти Тур Гу Губ, *њӣх̄оѵ* Гу.

302. Ово дуљење познају и мушка лична имена са завршетком *-(л)ав* и *-ан*:

— *Бд̄гос̄аѵ* Тур, *Бд̄гос̄аѵа* Лис, *Бра̄гис̄лаѵ* Кот, *Дб̄брос̄аѵ* Гу Вуч, *Дб̄брос̄аѵа* Гу, *Љуб̄ис̄аѵ* Лис, *Мӣлӣс̄аѵ* Тур, *Ра̄дис̄аѵ* Ка Вуч ДД; —

— *Дӯша̄н* || *Дӯша̄н* Кр Лис, *Све̄тӣ Јо̄ѵа̄н* Кот, *Сло̄бод̄а̄н* Гу Тур Мил Вуч Губ.

303. Са дугим вокалом испред сонанта чују се заменице *какав* и *такав*, затим број *један* и одрични облик глагола *јесам* у 1. л. јд.:

— *ка̄каѵ* Вуч Пш, *га̄каѵ* Дуб Л Тур Вл; —

— *јед̄а̄н* Гу Вуч Губ Пух Кр; —

— *нӣс̄ам!* Дуб, *нӣс̄ам* ДД Вуч.

304. У мањем броју примера дуг је наставак у Г—А л. заменица 1, 2. и 3. л. јд., повратне заменице *себе* и упитних заменица *ко* и *шта*:

— *ме̄н̄е* Ђ ГД Вл Вел Тур Лис Дљ Нег Гу, и *ме̄не* та̄мо Нег; —

— *те̄бе* Кот Дуч; —

— *ње̄га* Пух Гр Губ Гу, *пита̄м ја̄ ње̄га* Нег; —

— *се̄бе* Пај ГД; —

— *ко̄га* Гр, *ко̄га ће* Лис Нег; —

¹¹¹ Уп. нпр. Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274—275; *ба̄б̄оѵ*, *Ма̄рк̄оѵ*, *Мӣгр̄оѵ* поред обичнијег *ба̄бов*, *бра̄јоѵ* и сл.; Ружичић бележи *ба̄б̄оѵ*, *бра̄г̄оѵ*, *кӯм̄оѵ*, *по̄п̄оѵ*, али: *ра̄стоѵ*, *вр̄боѵ* (*Пљеѵа* 141); М. Николић: *Горобиње* 637; Тешић: *Љештанско* 174; Барјактаревић има однос *бра̄г̄оѵ* : *бра̄гоѵа* (*Акценаг* 66).

¹¹² Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274; Стевовић: *Гружа* 587; М. Николић: *Горобиње* 637; Тешић: *Љештанско* 174.

¹¹³ Ружичић: *Пљеѵа* 141—142; Вуковић: *Акц. П.—Др.* 274; Барјактаревић: *Акценаг* 67 (же̄нӣн : же̄нӣна); Реметић: *Шуладија* 72; М. Николић: *Горобиње* 637; Тешић: *Љештанско* 174; Симић: *Обади* 17; Стевовић: *Гружа* 587.

— од *чегā* Тур.

305. Позајмљенице на *-изам* имају дуг вокал *и*:

— *алкохолизам* Зе, *большевизам* Вуч, *комунизам* Дуб Гу Пш, *организам* ГД Кот Кр Дуч, *туризам*¹¹⁴ Лис.

306. Придевске речи са наставком *-аст* обичније су са дужином на завршетку:

— *блѣсаста* БК, *бѣкѣсто*, — *ђаволѣста* Вл, *мушкѣбањѣста* Л, *рѣкѣста* Вуч, *рѣкѣсто* Гор, *распрѣѣсто* Ка, *рѣбрѣсто* Вл, *руѣкѣсто* Вуч, *стѣпѣсте* нѣге Гу, *црнѣмањѣст* Кот, *црвѣнкѣст* Тур, *чѣврѣгѣста* БК, *чѣврѣгѣсто*¹¹⁵ Дуч Вуч.

307. Именице на *-лац* (које у Драгачеву у Нјд. имају *-оц* добијено аналогном према облицима са *-оца* < *-лъца*) имају дуг завршетак:

— *брѣниѣц* Тур Вл, *крѣниѣц* Вл, *нѣсиѣц* Зе Гу Вл, *нѣсиѣца* — Гјд. Ка, *нѣсиѣца* — Гмн. Зе, *прѣгиѣц* Вл Л, *прѣгиѣца* Вуч, *посѣгиѣци* Дуч, *стѣрадѣц* Губ, *гѣжсиѣц* Лис, *хрѣниѣц* Вуч Вл, *чѣваѣц* — *чѣваѣца*, — *штѣдиѣц* — *штѣдиѣца* Тур, *жѣтѣци*, — *плѣстиѣци* Пш; —

а тако и две именице на *-лак*:

— *зѣсеѣк* Вл, *зѣсиѣк* ДД, *зѣгиѣк* Тур Вл.

308. Прилози *данѣс*, *вечѣрѣс*, *нѣћѣс* и *јесѣнѣс* свуда гласе тако.

309. Факулгативна је дужина вокала *е* у именице *чѣвѣк*:

— *чѣвѣк* Вуч БК Л Лис Тур Гу Пух, *чѣѣк* Лис, *чѣѣк* Кр, *чѣвѣѣ* Тур.

310. Остали појединачни случајеви секундарног дуљења:

— *ѣѣкѣѣра* — Гјд. Тур, у *крѣвѣѣт* Вл, *ѣѣркѣѣстѣр* Гу, *тѣлѣгрѣв* Тур, *ѣѣѣс* ГД, *ѣѣгорѣк* Вл, *чѣбанѣн*, — *чѣрѣбалѣк* Тур.

Од свих наведених категорија секундарно дуљење увек имају присвојни придеви на *-ин*, прилози *данѣс*, *ноћѣс*, *вечѣрас* и *јесѣнас* и именице на *-лац*. У претежном броју случајева тај квантитет чувају присвојни придеви на *-ов* и придеви са завршетком *-ав* и *-аст*. У осталим категоријама тај квантитет има карактер факулгативности.

Преношење акцената на проклитику

311. Акценти силазне интонације често се у драгачевском говору преносе на проклитике. Та појава ипак није доследна у оној мери у којој је налазимо у неким другим говорима који познају политонију. Овде пре свега мислимо на сродне говоре херцеговачког типа - - пивско-дробњачки¹¹⁶ и источнохерцеговачки¹¹⁷. То је и разумљиво с обзиром на то да је овај говор заплушнут

¹¹⁴ Таково стање је у још неким говорима: Ружичић: *Пљевља* 147; Тешић: *Љештанско* 174; Симић: *Обади* 32; Стевовић: *Гружа* 600—601, с тим што је ген. зам. 1. и 2. лица и повратне заменице *мѣнѣ*, *тѣѣѣ*, *сѣѣѣ*, а акуз. *мѣне*, *тѣѣѣ*, *сѣѣѣ*. Увек је *кѣѣѣ*, *чѣѣѣ*, али *нѣѣѣ*.

¹¹⁵ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 276; Ружичић има *ѣѣѣнѣст*, *буѣѣѣст*. . . , али и *жѣѣѣкаст*, *црѣѣѣкаст* (*Пљевља* 142); М. Николић: *Горобилѣ* 637; Стевовић: *Гружа* 591; Реметић: *Шумадија* 72 (у „ерском“ крају).

¹¹⁶ Вуковић: *Акц. П.—Др.* (уз категорије речи).

¹¹⁷ Пецо: *Оргѣѣш* (по категоријама речи). Ту је преношење силазних акцената редовно „кад се испред њих налази проклитика ако нису у питању посебна истицања неких ријечи.“

снажним утицајем суседних екавских говорних типова, којима је преношење мање својствено. С друге стране, јак је и утицај говорне речи са радија и телевизије, која ову појаву скоро да и не познаје. Уопште узев, све се то уклапа у тенденцију чувања акцента засебних речи.

312. Најчешће се силазни акценти преносе на предлоге и везнике, мада се и бројеви, иако акцентогене речи, често нађу у функцији проклитике. Старо преношење на предлоге потврђују наредни примери:

— *на рѹке* Вл Гу Тур ДД, *на брду* ГД Вуч, *на главу* Кот, *на кола* Вуч, *на љего* Гр Пух Гор Тур, *на земљу* Дуч Вл Пш, *на трн* ГД Кр, *на Вис* Пух, *на воду* Гр Зе Кот Лис Ђ Дуч Ви Вуч Вл Губ Нег, *на страну* тб Мил, *на међу* Вуч Гу, *на сѣг* Ка Вл, *на дан* Вл Л Лис, *на очи* Кр Лис, *на зид* Пш БК, *на ред* Губ, *на вѣс* Вуч Кр, *на траву* Губ, *на вѣз* Лис, *на зѹб* Вуч, *на рѹд* Пај, *на жалѹс* Дуб, *на врѣт* Пај Гор, *на зѹму* Гу; —

— *у вѹску* Дуч, *у главу* Вл, *у поље*, — *у гору*, — *у воду*, — *у море* Гр, *у земљу* Пух, *у кола* Ка ГД Мил, *у зѹму* Гу, *у очи* Кот, *у траву*, — *у љего* Губ, *у злѣгу* Нег, *у поље* Тур, *у пољу* Губ, *у рѹд* Гу, *у воду* Вл, *у брду*, — *у планину*, — *у свѣгове*, — *у свѣг* Вуч, *у пролеће* Кот, *у шѣб* Л, *у школу!* Ђ, *у грѣд* Л Гор Вл Дуч Дљ Гр, *у лѹв* Лис, *у лѣд* Тур, *у лѣж* Мил, *у главу* Гу, *у стѣн* Нег, *у ред* Вуч, *у пѣг* Губ, *у трѣ* БК, *у сѣну* Кот, *у рѹд* Гр, *у зѹму* Кр, *у небо* Лис, *у колу* Л; —

— *из поља* Губ, *из лова* Лис, *из неба* Вл, *из грѣда* Гр, *из ока* Губ, *из мрѣка*, — *из двѣ пѹта* Вуч, *из гласа* Лис; —

— *ѹд бѣса* Вл, *ѹд њега* Ка, *један ѹ другѣ* Гр, *ѹ другѹг* Мил, *ѹ ногу*, — *ѹд глади* Вуч, *ѹ камѣн* Ви, *ѹд рѣда* Кот, *ѹ земљу* Кр, *ѹ смрти* Вуч, *ѹг кѹма* Нег, *ѹ другѹга* Пух; —

— *сѣ тобѹм* Вл Ђ, *сѣ мнѹм* Вуч Кр Гр Л Зе Нег БК Дуч Губ Гор, *сѣ двѣ пѣра* ГД; —

— *зѣ очи* Лис, *зѣ косу* Вл, *зѣ врѣт* Ђ, *зѣ сѣна* Лис, *зѣ сѣг* Вуч, *зѣ дана* Гор, *зѣ двѣ*, — *зѣ трѣ* Гу, *зѣ нѹс* Губ, *зѣ зѹму* Гр Тур, *зѣ кѹма* Гр, *зѣ вѹску* Гор, *зѣ гору* Лис, *зѣ другѹ* Дљ; —

— *прѣ зору* Зе, *прѣд очи* Вл, *прѣ тобѹм* Вуч, *прѣд њега* Л, *прѣд ноге* Губ; —

— *ѹд мрѣка* Гр ДД, *ѹд двѣ* Дљ, *ѹд сѣд!* Л, *јѣдно ѹд другѹга* Вл, *ѹд двѣра* Кот, *ѹд зѣда* Кр; —

— *ѹз воду* Пух, *ѹс камѣн* Гр; —

— *кѹд мене* Вуч Гу; — *прѣ пољу* Лис; — *нѣж ѣѹду*, — *ѹж ѣѹду!* Гр.

Ако је предлог на који се преноси акценат двосложен, онда се наглашава први слог (опет у метатаксихком духу):

— *пѹда мнѹм* Лис, *прѣда мнѹм* Мил, *ѣспѹд брда* Дљ, *ѣспѹд њега* ГД, *ѣспѹд њѣ* Вуч, *прѣко брда* Дљ, *ѹко врѣта* Зе Кот, *прѣко њѣ* ДД, *ѹза њега* Вуч, *ѹко мене* Губ, *ѹко њѣ*, — *ѹко себе*, — *ѹда њик*, — *кѹда нас* Вуч, *ѣзмеђу себе* Л.

Метатаксихко преношење на везнике, негацију и акцентогене речи бележено је спорадично:

— *ѣ нѹѣ ѣ дан* Вуч, *тѹкѹ ѣ бѣло* Гр, *тѹвар ѣ пѹ* Гу, *двѣ ѣ пѹ* Губ Лис, *нѣ ѹн* Вл, *нѣ лѣк* Мил Губ Тур Вуч, *нѣ о челу* Вуч; —

— нѣ дође Гу, нѣ ваља Мил Гу ГД, нѣ ваљам, — нѣ ваљаш Вл, нѣ знѣм Кот Мил Тур, нѣ зна Вл, нѣ оста нѣшта ГД, нѣ шѣ Кот, нѣ иде — аор. ГД, нѣ мош д_идѣш Мил, нѣ би било Кр; —

— свѣ трѣ Гу, у свѣ трѣ ГД.

313. Ново преношење акцената силазне интонације на проклитику махом је давало краткоузлазни акценат, али није занемарљив ни број случајева у којима је добијен дугоузлазни.

Преношење на предлоге

— на Божѣ дан Гр, на Божѣи дан Лис, на грѣбље Пух Дуч Кот, на длану Тур, на крају Вуч, на краве Кр, на кола, — на колима Вуч Тур, на раме Вл, на Рудник ГД, на мене Пух ГД, на прагу Вл, на пашу Пух, на свадбу Дуч, на кућу Зе Гр Пш Лис Дуч Кр Кот БК Дљ, на њиви Губ Пух Вл Кр, на трешњу Вуч, на лиги Гр, на букви Губ, на пѹт Лис Гу, на итали БК, на месту Дуч, на теби Ви Нег, на јабуци Гу, на лађу Гор, на ваиѡ^ѡ ДД, на мѡм Пш, на свѡм Кр, на палицу Губ, на лѣво^ѡ Гу, на њѣг ГД, на славу Вл, нѣма на чѣм Кот; —

— у Гѹчи Гу Вл, у Босну Дуб, у букви, — у добрѣ људѣ Вуч, у бѣшчу Гор, у бѣнци, — у јасле Вл, у јаслима Вуч, у мене Вл Пај, у кра^ѡ Тур, у нѡм брду Вуч, у рату Гу Дљ, у Краварици Пух, у Краварицу Гу, у Ргѣрима Нег, у Пожегу Ћ Л, у пооде Вуч, у четницима Пух, у кућу Вл, у тѡме, — у мојѡ^ѡ Тур, у Кѡону Ка, у подруму Кот, у прѣвѣче Вуч, у колима Ка, у собѣцу Кот, у Тиѣњу Гор, у риѣку Губ, у ѡше, — у ѡишку Ка, у школи Тур, у њѡ^ѡ Лис Пш Гр, у њиви Губ, у браћѣ Лис, у ма^ѡчину Кот, у мѡлѡ^ѡ Губ, у ваиѡм Вуч, у врећу Кр, у прѣве Нег, у шаке Вл, у свако^ѡ Гр, у неко Губ, у слами Гр; —

— ѣз Боснѣ Дљ, ѣс Краварице Лис, ѣс кућѣ Вл, ѣз нашѣ Вуч, ѣ шумѣ Дуб, ѣ италѣ Пш, ѣз Лисѣ Гу, ѣс пушкѣ Лис, ѣ школѣ Тур, ѣш чаиѣ Кот, ѣс књѣгѣ Кр, ѣз њивѣ БК; —

— ѡд мене Дуч Гр, ѡд њѣг Лис, ѡг сѡд Гу Ка, ѡд вѡс Вл, ѡг кућѣ Кот, ѡд мукѣ Вл, ѡд ваиѡг Мил, ѡг кѡла Тур, ѡд нѡс Пух, ѡд ма^ѡке Лис, ѡд мѡлиг Ћ; —

— сѡ нама Гу, сѡ њѣм Вл, сѡ њѣма Вуч Кот Пух Кр, сѡ браћѡм Лис, сѡ скелѣ Губ; —

— зѡ кола Тур, зѡ ва^ѡду Вл, зѡ здрѡвље Лис, зѡ оградѡм Пух, зѡ Нѣши Ка, зѡ сѣсе Лис, зѡ нѡс Вл, зѡ њѣма Вуч, зѡ сѹнца Ка, зѡ ма^ѡком Губ, зѡ срећѡм Кот, зѡ Пожегу Дљ, зѡ Ђѣстице Кр Гу, зѡ мене Ћ, зѡ нашу Кр, зѡ брашно Гр, зѡ вуну Нег, зѡ кућѡм Рги; —

— ѡѡ кућѣ Кот Лис Ћ Вуч Дуб Рги, ѡѡ њѡдѣ Тур, ѡѡ сѡд Гу Ка Кот Ћ Вуч Вл Пух Зе Гр Губ Гор, ѡѡ кѡд Вуч Гу, ѡѡ мене Вл, ѡѡ њѣга Ка, ѡѡ шумѣ Губ; —

— кѡг кућѣ Ка Вл Гр Дљ Дуч, кѡд брага Лис, кѡд њѣга Ка Гу, кѡд мене Вуч Вл, кѡд нѡс Мил Ка, кѡд њѣ Вл Мил, кѡд њѣг Лис, кѡг стѡрог Губ; —

— ѡ другѡме Вуч, ѡ шљиви Гор, ѡ стоци БК, ѡ слави Вл, ѡ свадби Гр, ѡ њѡму Пш; —

— нѣз риѣку Вуч, нѣс пѹт Гор; —

— пѡг кровинѡм Вуч, пѡд њѡм Гр, пѡд јабуко^ѡм, — пѡг шљивѡм Губ, пѡг колима Гу; —

— прѣт кућѣм Тур, прѣд њѣм Вуч, прѣ стрѣном Лис, прѣд бољѣм Гор, прѣд Гучом Вуч; —

— пѣ њиви Дуч, пѣ кући Вл Кр, пѣ њему Губ, пѣ млађѣм ГД, пѣ нашѣм Кот, пѣ благу Вуч.

Ако је предлог двосложан, код новог преношења се краткоузлазни акценат јавља на другом слогу:

— прѣкѣ кућѣ Тур, прѣкѣ куће Вл, прѣкѣ оградѣ Кот, прѣкѣ рамена Вуч, прѣкѣ шумѣ Губ, прѣкѣ прага Лис, прикѣ прага Вл, окѣ кућѣ Вуч Гр, више куће Гр, окѣ ватре Гу, ниже куће Лис, крозѣ сѣго Вл, крозѣ шуму Тур, прина сунцу Тур, прока^н ватрѣ ГД, кодѣ нас Вуч, узѣ зраду Лис, изѣ оградѣ Ђ, ниже школѣ ГД.

Често се метатонијско преношење врши на везнике, углавном на везник и:

— и ѓн Лис Вл Гу Мил, и ја Пух Гу, ѓмрпа и она ГД, ја и тѣ, — и она Вл, и сѣд Гу Пш Вл Мил Вуч Гор Кот Л, и ондѣр Вуч, и тамо Гу, и другѣ Ка, живо и здраво Вл, и тамо и вѣмо Дуч, и Здрѣвка Лис, кад будѣ Тур, да видѣши Гу Вл, да виши Вл, да видѣмо Гу, да бог^к сачувѣ Вуч, мѣж да будѣ Гу, ни у шта Вуч, ни на чему, — ни от когѣ Лис, ни кот кога Пух, ко нѣ трѣнка Вл, нек идѣм Ђ, нек идѣ вѣмо Нег.

Прилично је често преношење акцента на негацију:

— не видѣ Гр, не враћѣ Пух, не вѣчемо Гу, не слушаѣм Лис, не пуштѣмо Вуч, не игрѣм Лис, не прѣма Губ, не чувем Тур, не трѣбѣ Лис, не мислѣ Гу, не пјевѣ Тур, не вољѣм, — не мѣши Гу, не копѣм Мил, не смем Вл, не интересуе Зе, не знѣм Вл, не смѣш Губ, не мислѣши Пај, не возѣ Гор, не гледѣши Кр, не зѣра^н Ђ, не сећѣм се Вуч, не дадок Ка, не режѣте Нег, не смѣта Зе, не правѣм Вл, не носѣ се Дуб, не сѣпѣ^н Губ, да се не бѣнѣ Лис, не десѣ Губ; —

— не може Тур Дљ Кот, не можѣши Вуч Пух Лис Ђ, не могу Ђ Гр Губ; — али акценат са облика 1. л. јд. през., који у Драгачеву гласи мѣгу, прелази на проклитику у метатонијском духу, аналогичном према осталим лицима:

— не могу Губ Лис Гу Вл Мил Дуб Ка Вуч; — као и у једном примеру 1. л. јд. аориста:

— не мого Пај.

314. Карактеристично метатонијско преношење бележено је још код неких облика:

— шта чувѣши Л, шта будѣ¹¹⁸ Вуч, шта бѣ, — шта рѣдѣши Губ, шта мислѣм Вл, свѣ јутро, — свѣ горѣ, свѣ црѣѣ Вуч, свѣ трѣ Губ, јѣж горѣ Вл, рѣди па кѣм будѣ Л, добрѣ јутро Кот Дуч, у вѣ собрѣ Губ.

За овакво преношење потребна су два услова: 1. да је реч која прима акценат обична у говору и као неакцентогена (ѣ^нде, шта чѣкѣш, — још сѣмо донѣси мѣно сѣли, — добар дѣн и сл.), па се осећа као проклитика; 2. да се остварује чест додир придева и именице.

315. Такође су чести примери преношења силазног акцента са именице појма који се броји на број. Вук је то забележио у Дубровнику: „По овѣјем

¹¹⁸ В. нпр. Вуковић: Акц. П.—Др. 374; М. Николић: Горобиље 634.

јужнијем крајевима тешко је друкчије и чути“ (*Грам. и полем. списи III*, св. 1, стр. 17). Такво преношење је у пивско-дробњачком редовно код бројева 1—10, 20, 30 (само у форми *дваес, триес*), и код броја 100 (Вуковић: Акц. П—Др., 300). Исти тип преношења познају, у већој или мањој мери, и други говори¹¹⁹:

— *двоја кола Вуч, двоє-трѳе БК, двоє-горе Ђ, по двоє прасѳиди Вл, двије краве Пух, троє дрвѳади Гу, један другѳга ГД, један ма Ка, пет кѳла Гр Вл, пед годѳна Мил, двиє куѳе Рти, шѳс недѳља Вл, шѳс годѳна Лис, седѳм-осам Мил Зе Гу Вуч, на дваес мѳста БК, дваѳз грѳма Вуч, триѳс кѳла Пух Вл, стѳ иѳѳада Кр Пух, стѳ грѳма, — стѳ иѳѳада Гу, стѳ мѳтарѳ ДД, стѳ годѳна Вуч, двестѳ кѳла Гу, двестѳ мѳтара ГД, тристѳ кѳла Гу.*

Појава дугоузлазног акцента у резултату метатонијског преношења обична је код бројева који су у функцији проклитике:

— *два кѳла Вл, два прѳга Лис, два пѳра Ка, два гроѳа Гр, два месеѳа Мил, два мѳтра ДД, два рѳда Губ, на два точка! Вуч, две краве Пај Вл, две бѳнке Губ ГД, две године Мил, три кѳла Вл, три дѳна Пај Ка Тур Пух Гу, три наниѳе Л, три куѳе Тур, пѳ-иѳѳ ДД Мил, двѳест пет иѳѳада Вл, за двѳс пѳра Гр.*

Понекад се овакво преношење чује у примерима као што су:

— *наз двоє Мил Вуч, наз двоє Вл, наз двиє, — вѳз двиє, — нас трѳе Мил, ѳѳ двоє ГД, пѳ сѳга Ка, дѳ дна Вуч, итѳ би Л.*

Сви наведени примери имају ново преношење (у виду краткоузлазног или дугоузлазног акцента). То упућује на закључак да се ради о појави из новијег времена, вероватно после XVII века. Да се такво померање силазних акцената појавило раније, несумњиво би га становништво, у току сеоба, пренело у своја нова станишта, исто онако као што је преносило новоштокавску политонију¹²⁰.

316. Уместо очекиваног старог преношења силазних акцената, у овим примерима смо бележили метатонијско преношење на проклитику:

— *на брдо Л Вуч, на брду Мил Кот Губ, ѳ брду Дљ, ѳ брдо Дуч, ѳ пољу Гу Тур, ѳ поље Гу, ѳ рѳку Дуч, на жѳр Кот, на бриѳг Губ, на стрѳну Рти, од глѳди Дљ, ѳ маглу Вуч, на брзине Нег, ѳ висину Вуч, преѳ брда Гу.*

У нашим говорима налазимо акценатске односе типа *пѳље* (Нјд.) : *пѳља* (Нмн.), *брдо* : *брда*, *жѳто* : *жѳга*, као и *сѳло* : *сѳла*. Могли бисмо још у балтичко-словенској епоси претпоставити однос **rdl'e* : **rol'a*, одакле се лако долази до Вуковог и Даничићевог односа *пѳље* : *пѳла*. Акценат Нмн. добијен је скраћивањем старог акута на финалном слогу (насталог по Сосир—Фортунатовљевом закону), а затим, у процесу новоштокавске политоније, враћањем на иницијални слог у виду краткоузлазног акцента. Тако и код *selā > *селј*, али је аналошко уопштавање, које је потекло од генитива плурала *seli*, створило однос *сѳло* : *сѳла*. Победила је тенденција квалитативне опозиције сингулар — плурал. Ако овоме додамо још и резултате прасловенске метатоније и касније укрштање акценатских типова, лакше ће нам бити

¹¹⁹ Ружичић: *Пљевља* 176; Кашћ: *Конавле* 113—114; Пиж.: *Колашин* 51; Тешћ: *Љешиганско* (две године, *три године*) 176.

¹²⁰ „Ове очевидно новије појаве нема у Тршићу: *два мѳтра, три гѳдине, пет стѳтина* и сл.“ (Б. Никוליћ: *Тршић* 393).

објаснити напоредност појаве типа *у брду* : *у брду*, *у поље* : *у поље* (В. Јован Вуковић: *Историја српскохрватског језика* I, Научна књига, Београд 1974, 129). Овде треба, свакако, рачунати и са драгачевском прозодијском ситуацијом која у свом систему нема тип *у* *у*.

Спорадични су примери типа:

— *нѣ шиѣ* Кот, *пѣ дну* Вл, *у џеп* Губ Вуч, *нѣ праг* Кот, *у рат* Гу, —

а представљају двосложну акценатску целину која се у овом говору понаша исто као и двосложна акценатогена реч са кратком ултимом и кратким акцентом на иницијалном слогу (*вѣда*, *пѣток*).

317. Има приличан број случајева у којима се силазни акценти не преносе на проклитику:

— у *цркву* Мил, у *штѣли* Зе, у *кѹћи* Вл Пух, у *Ўжстѹ*, — у *Прѣштину*, — у *смѣслу*, — у *пјѣсму* Гу, у *Тѹрици* Тур, у *пѣдруму* Ка, у *Прѣштини*, — у *Бѣгољу* Вл, на *днѹ* Мил, на *слѣму* Губ, на *пѣд*, — на *нѣгу* Гу, на *плѹгу* Тур, на *шѣйве* Губ, на *ѣгради* Ћ, на *кѣжу*, са *кѣжѣ* на *дѣку*, са *дѣкѣ* на *сврѣку*, са *сврѣкѣ* у *мѣглу*, из *мѣглѣ* у *мѣре* Лис, на *дрѹгѹ* Гор Ка, на *прѣвди* бѣга Лис, на *прво*^ѹ Гу, на *вѣс* Пух, на *јѣбуку* Кр, на *трѣшињи* Рти, на *вѣздѹк* Кот, на *мѣсту* Пш, од *зѣпада*, — од *истока* Кот, од *Ўжѣца* Гу, од *Пѣжѣгѣ* Дуч, од *нѣж* Ка, от *првог* Вл, од *кѹћѣ* Зе, од *брѣга* Гр, од *мѣлѣ* Ка, од *вѣшѣг* Лис, од *мѹкѣ* Гор, от *Кѣонѣ* Вл, до *Вѣс*, — до *тѣбе* Вуч, до *спѣмѣна* Дуб, до *мрѣка* Кр, до *јѣбукѣ*, — до *шѣйвѣ* Кот, из *Бѣснѣ* Гор, ис *кѹћѣ* Вл, за *кѣлима* Тур, за *ѣградѣм* Ћ, за *кѹћѣм* Л, за *лѣбом* БК, за *штѣлѣм* Лис, ус *кѹћу* Вл, уз *вѣтру* Гр, кра^ѹ *вѣгрѣ* Пух Вуч Гр, кра^ѹ *кѹћѣ* Гу, низ *ѣбалу* Ка, низ *нѣву* Вуч, о *Брѣнку* Гу, о *вѣма* Зе, о *слѣвѣма*, — о *сѣвѣдѣма*, — о *сѣранѣма* Дуч, о *сѣм* трѣшку Гу, о *тѣме* Зе, око *Тѹрицѣ* Тур, преко *прѣга* БК, преко *ѣградѣ* Вл, преко *шѣмѣ* Лис, преко *кѹћѣ* Кот, испод *ѣбале* Вуч, испот *кѹћѣ* Губ, иза *кѹћѣ* Гу, према *сѹнцу* Вуч; —

— у *град* Мил БК, у *ѣко* Вуч, у *рѣд*, — у *ѣсѣр* Вл, у *брѣко* Кот, у *пѣље* Гу, на *крѣв* Вуч, на *мѣру* Тур, на *брѣду* ГД, на *сѣт*, — на *дѣн* Вл, из *грѣда* Губ, по *кѣмену* Лис, са *сѣга* Вл, од *гѣди* Пш, од *бѣга* Вуч Вл, уза *шѣйву* Лис, уза *зѣд* Гор, преко *брѣда* Нег, преко *бѣра* Гу, преко *нѣса* Дѣ, испот *чѣсти* Нег, испод *ѣка* Зе; —

— и *трѣбѣ* Вуч, и *нѣши* Вл, и *тѣ* и *ѣн* Зе, и *стѣку* ДД, и *мѣсо* Гр, и *мѣс* Пух, и *дрѣво* Губ, и *лѣне* Гу, и *вѣс* Кр, и *дрѹгѣ* Дуб, ни *кѹћѣ* ни *кѹћѣшѣга* Дуч, ни *кѹчѣга* ни *мѣчѣга* Гор, ни *лѣба* Ћ, ни *крѣвѣ* Дѣ, ни *Ўрош* Ка, ни *Јѣним* Вл, ни *јѣда* БК, ни *мѣ^ѹку* Кот, ни *брѣту* Лис.

318. У посебним ситуацијама, кад се нешто жели нарочито истаћи, акценатује се и проклитика и акценатогена реч:

— *бѣз* *јѹнѣди* ГД, *бѣз* *бѣйѣна*, — *бѣз* *венчѣња*, — *бѣз* *опѣѣла* Кот, *прѣко* *рѣѣкѣ* Вуч, *прѣко* *Јѣвѣра*, — *прѣко* *Бѣѣлицѣ* Гу, *прѣд* *окупѣгором* Вуч, *ѣспрѣд* *Утѣшѣвѣца* Ка, *вѣше* *Чѣчка* Кр, *ѹочи* *Бѣжѣшѣна* Дуч, *мѣмо* *шѣму* Вл.

319. Двосложне речи са краткосилазним акцентом и кратком ултимом (*ѣсѣна*, *јѣзѣк*), које у стандардној прозодији имају (') акценат, не познају преношење на проклитику:

— у *вѣди* Вл, у *рѣду* Пш, у *слѹжѣи* Гор, у *Крѣстац* Ћ, у *сѣлу* Пух Вуч, у *зѣмѣи* Дуч, по *врѣху* Дѣ, по *нѣсу* Вуч, по *вѣди* Лис, по *кѣси* Губ, на *зѣмѣи* ГД,

на нџи Пај, на крџу Гу, на мџи Кр, на пџу Ка Пух Ђ БК, преко сџа Нег, бес пџа Ви; —

— не љди Вл, не вџи Губ, не нџи Лис, не лџи Вуч, не лџи Пш, не крџи Пај.

I ИМЕНИЦЕ

1. Именице мушког рода

320. У ген. мн. именице м. рода типа *град* (Даничић, 19) имају овај акценат:

— *биковā* Вуч Тур, *бреговā*, — *брковā* Тур, *вукова* Лис, *гласовā* Гу, *градвā* Губ Гор Гр Дљ Кр, *даровā* Вуч, *друговā* Пух Гу Пш Ђ Дуч Нег БК Ви, *зечевā* Лис, *зидовā* Тур Пух Кр Лис Вл Ка, *реповā* Пај, *мијовā* Тур, *кумовā* Гр Губ Гу Лис Кр Ђ Нег БК Кот, *синовā* Вл Пух Зе Лис Дуч Гу Пш Ка Тур, *судовā* Вуч, *цвјетовā* Тур.

321. Са Даничићем се слажу и именице типа *рдџак*¹²¹:

— *голубовā* Лис Тур, *курјаковā* Лис Губ, *рођакā* Вл Губ, *комāдā* Гу Кр Зе Гр Вуч, *лешиникā* Гр, *љешникā* Кот, *вогњакā* Вл ДД, *будакā* Ка, *ујакā* Л, *жандарā* Гор. Колеба се именица *динар*¹²² : *динāра*-Губ ГД Мил, *дйнāра* Губ, *дйнара* Мил.

322. Још је у прасловенској епоси дошло до значајних фонетских и морфолошких измена појединих речи. То је условило метатонијске процесе који су захватили категорију именица, глагола и придева. Данашњи акценатски ликови *градвā*, *голубовā* и сл. свакако су наслеђени из метатонијске фазе акценатског система.

Дат. — инстр. — лок. множине

323. О проширивању измена у Гмн. на Д—И—Л множине говори А. Белић. Према Гмн. настали су ликови који се слажу са Даничићевим моделом¹²³:

— *градвима* Пш Пух Вл, *брегдвима* || *брјегдвима* Тур, *бркдвима* Зе Вуч Кр Тур, *дугдвима* ДД, *зиддвима* Пух Ка Вл Тур Гр, *кумдвима* Губ Гу Гр Нег Кр Лис Ђ Вуч БК Кот, *репдвима* Губ Гу, *синдвима* Ка Пај Зе Вуч Нег Пш Ви Ђ Дуч, *мијдвима* Тур, *другдвима* Гор, *цвјетдвима* Тур.

Тип *рдџак* такође се у овим падежима поклапа са Даничићевим акценатом¹²⁴:

— *голубдвима* Тур Лис, *курјакдвима* Лис, *вогњацима* Губ ДД, *рођацима* Пај Вуч Кр, *ујацима* Л Пух, *дуваревима* Гр, *љешницима* Кот, *жандарима* Гор Ђ Дуч.

324. Двосложне именице мушког рода са непостојаним *a* које у Нјд. имају (ʳ) акценат задржавају га у Гмн.:

¹²¹ Даничић: *Акценти* 36.

¹²² Исто.

¹²³ Белић: *Деклинација* 27.

¹²⁴ Даничић: *Акценти* 19.

— *бóраца* Вуч Пш Зе, *врáбца* Тур, *жívаца* Лис, *мáлаца* Кот, *Нéмаца*¹²⁵ Вуч ГД Ка Ђ Губ, *чвáрѝка*¹²⁶ Вуч. Овај тип се не слаже са Даничићем, већ се приклопио моделу *зáбран*¹²⁷ (дакле двосложним именицама без непостојаног *a*): *нáрѝда* Пух Вл, *нáчйна* Зе Гу, *зáтворa* Кр БК Вуч, *сáбора* Вуч Пај Тур, *тáвоја* Нег.

Претходни акценатски тип проширио се на именице типа *мушкáрац*. Ни он се, наиме, не подудара с Даничићевим *богомóлац*: *богòмòлѝца*¹²⁸, него задржава (') акценат:

— *Аустријáнѝца* Пај ГД Дуб, *Босáнѝца* Дуб, *вèликошкòлѝца* Гор, *дóбровòлѝца* Пај, *мушкáрѝца* Зе Вл, *првòбóраца* Гор, *прòдáвѝца* Вуч, *Словéнѝца* Пш Гу, *солунѝца* БК Гу, *Црногòрѝца* Пш.

325. Именице м. р. типа *пòток* — *пòтока*¹²⁹ имају у драгачевском говору у двосложним падежима (ном. и ак. јд.) такође повучен акценат, али краткосилазни¹³⁰:

— *бóбрег*, *бáлван*, *бáрѝак*, *бѝсер*, *Бòжѝћ*, *Вòин*, *дóкат*, *јáстук*, *јòрган*, *кòнак*, *Мѝлан*, *òгров*, *јèзик*, *пòток*, *тáван*, *тòвар*, *пòскок*, *у̀нук*, *У̀скрс* || *Вáскрс*. У осталим падежима ове именице имају акценат као у српскохрватском стандарду:

— *пòтока* — *пòтоку* — *пòточе* — *пòтоком* — *пòтоку*; *пòтоци* — *пòтòка* — *пòтоцима* — *пòтоке* — *пòтоци* — *пòтоцима* — *пòтоцима*.

326. Тип *свèдок* — *свèдка* у Нјд. има (") акценат на првом слогу, а у тросложним падежима такође краткосилазни на пенултими:

— *жѝвòт*, *Крстац*, *прѝштац*, *сèдок*, *чò(в)ек*, *Вèлес*, *Крѝстос*, *Цòгољ*, *шàгор*.

У осталим падежима уопштен је акценат типа:

— *живòга* — *живòгу* — *жѝвòт* — *живòте* — *живòгом* — *живòгу*; *живòти* — *живòтѝ* — *живòтима* — *живòте* — *живòти* — *живòтима* — *живòтима*.

327. Даничићев тип *бèлòв* — *бèлòва*¹³¹ потврђује се примерима:

— *гàрòв* — *гàрòва* — *гàрòву* — *гàрòва* — *гàрове!* — *гàрòвом* — *гàрòву*; *гàрòви* — *гàрòвѝ* — *гàрòвима* — *гàрòве* — *гàрòви!* — *гàрòвима* — *гàрòвима*. Овамо иду и *Èриòв*, *зèлòв*, *пàцòв*, *òрлòв*, *Пáлòв* (презиме), *рèдòв*, *шàтòв*.

328. Тросложне именице типа *агàлук*¹³² имају у Н—Ајд. краткосилазни акценат на медијалном слогу:

— *Бај̀дѝт*, *Безг̀дѝан* (надимак), *Бèдг̀рад*, *Весèлин*, *Вук̀дѝин*, *госп̀дѝин*, *дом̀дѝин*, *Драг̀у̀тин*, *Жив̀дѝин*, *ид̀дѝот*, *кач̀дѝмак*, *комиш̀лук*, *Вук̀дѝман*, *куку̀руз*, *Мѝл̀дѝин*, *Мѝл̀дѝсав*, *Мѝл̀у̀тин*, *муш̀у̀лук*, *паш̀èног*, *прв̀дѝкоп*, *паш̀дѝлук*. У осталим падежима овај тип се слаже са Даничићем.

¹²⁵ Исто 26—27.

¹²⁶ Исто 26—27.

¹²⁷ Исто 26—27.

¹²⁸ Исто 51.

¹²⁹ Исто 28.

¹³⁰ В. т. 268—271.

¹³¹ Даничић: Акценти 35.

¹³² Исто 44.

329. Сродан претходном је тип *Отдџац — Отдџца*¹³³:

— *близдџаца, мождџаца, покрдџаца, синдџаца, уддџаца, котџаца*, — са непостojаним *а*. Неке од њих у косим падежима дуље акцентовани вокал: *синдџаца — синдџацу, уддџаца — уддџацу*.

330. Само неколико четворосложних именица м. рода типа *арнаџлук*¹³⁴ уместо краткоузлазног имају краткосилазни акценат на пенултими:

— *аугдџбус Лис, башибџзук Вуч, безобрџзлук Вл, рабаџџлук Вуч, хеликдџптер ГД*.

331. Нека мушка лична имена двојако се наглашавају:

— *Брџгџмџр Кот, Вџгомџр Ђ, Дрџгомџр ГД Лис Вл, Љџбомџр ГД, Мџломџр Зе, Рџдомџр Вл, Слџвомџр ГД, Тџкомџр Гу*; — *Мџрослав ГД, Рџдисаџ Вуч, Рџдослџ Вл*; — *Бџгољџб Лис, Дрџгољџб Ка*; — *Рџдивое Пух, Мџливое Лис*; —

— *Будџмџр Вуч, Владџмџр Дџ, Вџмџр ГД, Дџсимџр Вл, Дрџгомџр Дуч, Слџвимџр Гор, Тџкомџр Пух*; — *Бџгосаџ Лис, Бџрисаџ || Бџрисаџ Вуч, Бџрислџв Ка, Брџгислџв Кот, Вџислџв Ка, Крџнислџв Пај, Рџдосаџ Вуч, Рџдисаџ Вуч Ка, Стџнислџв Вуч, Тџосаџ, — Мџлисџв Губ, Тџмислџв Вуч*; — *Бџгољџб Губ*; — *Рџдивџе Пух, Мџливџе Тур Гу*.

332. Колебање у акценту налазимо и код неких патронима. Они често чувају акценат именџ од којих су настали:

— *Аврамовиџ Зе, Бџгџиџевиџ Кр Губ, Вџелиславџиџ ДД, Вџелисавџевиџ ГД, Вџуиновџиџ Губ, Вџукиџевиџ Мил ГД Ка, Гџавриловиџ Тур, Дџавидовиџ Нег Зе, Дџаниловиџ Гу, Дрџагџиџевиџ Вл, Ђукановиџ Вуч, Ивановиџ Губ, Јовановиџ Вуч, Маркиџевиџ Нег, Мџјаговџиџ Вуч, Мџлаговџиџ Вл ДД, Мџлиџиџевиџ Ка, Рџдичевџиџ Вл Губ ГД Гор, Рџнчевџиџ Гр, Рџкиџевиџ Гор, Сџусуровџиџ Лис, Стџјановиџ Тур, Тџовановиџ Вуч, Чџакревџиџ Кот*; — *Јџнковиџ Кр, Пџвловиџ Вл*; — *Димџитрџиџевиџ Лис, Танџасџиџевиџ, — Тимџотџиџевиџ Гу*; — *Јџћимовџиџ Пух, Кџџмановџиџ Вуч, Обрџеновиџ Лис, Срџџеновиџ ГД, Тџџдоровџиџ Зе*; — *Анџџџиџ Гу, Ђенџидџиџ Губ Мил, Обрџџиџ ГД, Панџџџиџ ГД Зе Дуч, Сурџџиџиџ Гор, Тайсџиџ Пух*; — *Магџиџаџиџевиџ Гу*; — *Симџџуновџиџ Вуч Кот*; — *Бџеџевџиџ Губ, Вџуловиџ Гор Губ, Дџуловиџ Кот, Ђџџковиџ, — Зџџевџиџ, — Зџџмоџиџ Губ, Кџџковиџ Нег, Лџзовџиџ Вл, Луковиџ ГД, Пајовџиџ Губ Ка, Рџдовџиџ Ка, Рџковиџ Губ*.

Реџа су презимена која припадају акценатском типу *Банџћанин* или *Бџновиџ*:

— *Вучџиџевиџ Л, Давидовџиџ Пај, Драгџиџевиџ Вл, Јовџановџиџ ГД Вуч, Милџиџевиџ Пш, Обрџадовџиџ Рти, Топџаловџиџ Нег, Цогџољевџиџ Губ, Чакџаревџиџ Лис*; — *Милџџевџиџ Гу Тур, Кузмџановџиџ Нег, Тодџбровџиџ Пух Нег Губ, Витџџевџиџ Зе, Срџџџеновиџ Нег*; — *Бџјовџиџ Кр, Ниџџовџиџ Л, Тџџмовџиџ Гу*.

333. Облици двосложних и тросложних именица са деминутивним суфиксом *-иџ* имају тај формант дуг у већем броју случајева:

— *бџрџиџ Зе, брџагџиџ (= мали, млађи брат) ГД, брџџстџиџ Тур, брџџиџџиџ Кот, у гуџиџиџу, — коџиџиџа Гор, лџгџиџиџ Вл, мџиџиџиџ = мали миш Гор, мџиџиџиџиџ Мил,*

¹³³ Исто.

¹³⁴ Исто 51.

мо̀стѣӣ, — *мо̀стѣӣе* Гу, *но̀жѣӣ* Вуч, *но̀сѣӣ* Ка, по *па̀нѣӣма* Вуч, *пру̀тѣӣ* Гр, *ро̀вчѣӣ* Гу, *ро̀дѣӣ* Пај, *ро̀шчѣӣе* Лис, *сѝнчѣӣ* Вуч Лис, *ста̀нчѣӣ* Вл, *то̀пчѣӣ* Лис, *цѐриѣӣ* Гу, *црѣӣ*, — *црѣӣи* Тур, *чѐпѣӣ* Вл; ---

— *аста̀лчѣӣ* Вуч Вл, *барда̀чѣӣ* Кот, *букѣӣе* Лис, *дѐгліӣ* Вл, *деча̀чѣӣ* Л Ка, *дѝзмѣӣ* Лис, *ду̀змѣӣ* Мил, *ђѐглиӣ* Тур, *качкѣ̀тѣӣ* Губ, *кола̀чѣӣ* Вл Гр Гу, *ко̀лѣӣи* Лис, *ја̀гнѣӣа* Гу, *кома̀дѣӣ* Гор, *компѝриѣӣ* Гр, *мека̀риѣӣ* Вл, *но̀вчѣӣ* Ка, *оба̀дѣӣ*, — *опа̀нчѣӣ* Пух, *о̀рліӣ* Тур, *пакліѣӣа* Гу, *пјевчѣӣ* Тур, *пјевчѣӣа* — Гмн. Гр, *по̀дру̀мѣӣ*, — *прасіѣӣа* Гу, *свира̀чѣӣ* Вл, *сѝнцирчѣӣ* Ка, *тѐліѣӣа* Гу, *ула̀риѣӣ* Кот, *ча̀бриѣӣ* Гр, *чаришѣӣ* Вуч, *шешѝриѣӣ* Гр.

У Вучковици је забележено *паприка̀шчѣӣ*.

Мањи је број потврда са кратким суфиксом *-ӣ*:

— *вишечѣӣ* ГД, *деча̀чѣӣ*! Дљ, *дѝречиѣӣ* Лис, *ђачѣӣа* Дљ, *испиѣӣ* БК, *кола̀чиѣӣе* Дљ, *лѐпчиѣӣ* Гор, *ло̀нчиѣӣ* ГД, *млѝнчиѣӣе* Вуч, *млѝнчиѣӣ* Гу, *обру̀чиѣӣ* Лис, *опа̀нчиѣӣ*, — *па̀рчиѣӣе* Вл, *сѝнчиѣӣа* Вуч Лис, *то̀пчиѣӣма* Лис, *то̀пчиѣӣе* Гор, *цѝпунчиѣӣ*! Губ, *чаѝрчиѣӣ* Лис, *ча̀нчиѣӣе* Дљ.

334. У драгачевском говору је суфикс *-ӣте* увек дуг:

--- *бу̀рӣӣте*, — *вишѐрӣӣте* Губ, *вѐтрӣӣте*, -- *вија̀лӣӣте* Дуб, *гдо̀ӣӣте* Пш Тур, *Гро̀бљѣӣӣте* Лис, *до̀врӣӣте* Вуч Вл Мил, *до̀гнѣӣӣте* Зе, на *до̀гнѣӣӣту* Гу, *Кѣ̀ӣӣӣте*, --- *Ра̀жѣӣӣте* Тур, *рѐчѣӣӣте* Губ, *Сѐлѣӣӣте* Гор, *сѣ̀рӣӣте* Гр.

2. Именице средњег рода

335. Навешћемо још неколико именица средњег рода које у номинативу и акузативу множине имају краткосилазни акценат на унутрашњим слоговима:

— *бу̀ре̄та* Вуч, *вре̄ме̄на* Л, *дре̄та* Тур Вуч, *ду̀гме̄та* Вуч Кот Тур Гу, *ђу̀бре̄та* Нег, *име̄на* Тур Лис Дуч, *небе̄са* Лис, *парче̄та* Вуч, *раме̄на* Тур Вуч Гор, *уве̄та* Тур Лис, *уље̄та* Гу Тур, *хебе̄та* Тур, *клѐмпѣта* Губ.

336. Исту прозодијску појаву налазимо код тросложних именица типа *вре̄те̄но*¹³⁵:

— *бога̀ство* Губ Тур, *бога̀гство* Лис, *вре̄те̄но* Губ Кр, *реше̄то* Вуч Пух, *вра̀га̀нца* Губ Л, *реба̀рце* Гу, *црѣва̀нце* Лис, *сирдо̀че* Гр Лис, *ту̀лѣмбе* Губ, *шѝље̄же* Гр Вл.

337. Са тим акценатом забележили смо и неколике четворосложне именице:

--- *ино̀стра̀нство* Вуч, *презѝме̄на* Дљ, *руко̀вдо̀сто* Гор.

3. Именице женског рода

338. Именице ж. р. типа *во̀да* --- *во̀де̄*¹³⁶ имају карактеристичан акценат (о чему је било речи горе). Наиме, ако је други слог кратак, повучени акценат ових именица, уместо Даничићевог (´), има (ˆ) акценат. О изузецима, прежежно у енклизии, такође је било говора. Тај систем илуструју следећи примери драгачевског говора:

¹³⁵ Исто 66.

¹³⁶ Исто 6.

— бѡрба, вѡ^ида, вѡда, гѡра, мѡгла, кѡза, жѡља, лѡза, дѡска, мѡђа, ђѡца, жѡна, зѡмља, зѡра, њгла, кѡса, рђа, магла, нѡга, рѡса, сѡстра, смѡла...

Ове именице задржавају (‘) акценат у свим двосложним падежним облицима — ако други слог није дуг:

а) Вокатив једнине:

— бѡрбо, вѡ^идо, гѡро, мѡгло, кѡзо, вѡдо, жѡљо, дѡско, лѡзо, мѡђо, дѡцо, жѡно, зѡмљо, зѡро, њгло, кѡсо, магло, нѡго, рѡсо, сѡстро, смѡло, пчѡло, што се слаже са Даничићем.

б) Датив и локатив једнине:

— бѡрби, вѡ^иди, гѡри, мѡгли, кѡзи, вѡди, жѡљи, дѡски, лѡзи, мѡђи, дѡци, жѡни, зѡмљи, зѡри, њгли, кѡси, магли, нѡзи, рѡси, сѡстри, смѡли, пчѡли.

в) Акузатив једнине:

— бѡрбу, вѡ^иду, гѡру, мѡглу, кѡзу, вѡду, жѡљу, дѡску, лѡзу, мѡђу, дѡцу, жѡну, зѡмљу, зѡру, њглу, кѡсу, маглу, нѡгу, рѡсу, сѡстру, смѡлу, пчѡлу.

Без обзира на то што неке именице овога типа не мењају акценат у Ајд., нпр. сѡза — сѡзу, снѡха — снѡху код Даничића (Српски акценати, 7), оне су овде обухваћене системом типа змѡја — змѡју. Траг њихове припадности Даничићевом типу видимо у преношењу на проклитику:

— нѡ ногу, ѡ воду, ѡ зору, зѡ косу, ѡ гору, крѡз маглу; —

али је увек:

— ни кѡзу, по сѡстру, на жѡну, за ѡгу, у бѡрбу.

г) Номинатив, акузатив и вокатив множине:

— бѡрбе, вѡ^иде, гѡре, мѡгле, кѡзе, лѡзе, вѡде, жѡље, дѡске, мѡђе, жѡне, зѡмље, зѡре, њгле кѡсе, магле, нѡге, сѡе, рѡсе, сѡстре, смѡле, (п)чѡле.

339. Ако двосложни падежни облици једнине и множине имају дуг вокал у наставку, све ове именице добијају (‘) акценат:

а) Генитив једнине:

— бѡрбѡ, вѡ^идѡ, гѡрѡ, мѡглѡ, кѡзѡ, вѡдѡ, жѡљѡ, дѡскѡ, мѡђѡ, зѡмљѡ, жѡнѡ, зѡрѡ, њглѡ, кѡсѡ, маглѡ, нѡгѡ, рѡсѡ, глѡбѡ, сѡстрѡ, сѡѡ, смѡлѡ, (п)чѡлѡ, рђѡ.

б) Инструментал једнине:

— бѡрбѡм, вѡ^идѡм, гѡрѡм, мѡглѡм, кѡзѡм, вѡдѡм, жѡљѡм, лѡзѡм, дѡскѡм, мѡђѡм, жѡнѡм, зѡмљѡм, зѡрѡм, њглѡм, кѡсѡм, маглѡм, нѡгѡм, рѡсѡм, глѡбѡм, сѡстрѡм, (п)чѡлѡм, рђѡм, смѡлѡм.

У осталим падежима множине постоји потпуна акценатска подударност са Даничићем. Стога их нећемо наводити.

340. Тросложне именице ж. рода типа вѡдрѡна — вѡдрѡнѡ¹³⁷ имају на месту Даничићевог (‘) краткосилазни акценат у свим тросложним падежима — уколико падежни наставак није дуг:

— ближѡна, вѡѡѡна, висѡна, вѡиѡна, вруѡна, главѡна, даљѡна, дебљѡна, долѡна, дружѡна, дуѡна, живѡна, кривѡна, лѡѡна, ѡутѡна, мањѡна, милѡна,

¹³⁷ Исто 10.

новјина, оштрјина, планјина, прашијна, пречјина, родбјина, ситњина, старјина, тазбјина, тежсјина, трећјина, тишијна; — слобдја; — сирдма; — парцџла; — ладндћа, масндћа, скупдћа, гешкдћа, чврстдћа, чистдћа; — топдла; — дедба, тегдба; — апсана, кавдја || кафјана, пољана, кречјана; — буддја; — дивдга, лепдга || љепдга, сирдга, срамдга, топдга; — кривјца, равнјца, ситњца.

341. Ако је наставак тросложних падежа ових именица са ненаглашеним квантитетом, онда се, као код Даничића, на пенултимима јавља (‘) акценат:

— ближјинѐ — ближјинѐм, већјинѐ — већјинѐм, висјинѐ — висјинѐм, врућјинѐ — врућјинѐм, главнјинѐ — главнјинѐм, даљјинѐ — даљјинѐм, долјинѐ — долјинѐм, дужјинѐ — дужјинѐм, живјинѐ — живјинѐм, кривјинѐ — кривјинѐм, љугјинѐ — љугјинѐм, мањјинѐ — мањјинѐм, милјинѐ — милјинѐм, новјинѐ — новјинѐм, оштрјинѐ — оштрјинѐм, планјинѐ — планјинѐм, пречјинѐ — пречјинѐм, родбјинѐ — родбјинѐм, ситњинѐ — ситњинѐм, старјинѐ — старјинѐм, тежјинѐ — тежјинѐм, тишијинѐ — тишијинѐм, пргјинѐ — пргјинѐм, мицјинѐ — мицјинѐм; — слобдѐ — слобдѐм; — ладндћѐ — ладндћѐм, масндћѐ — масндћѐм, скупдћѐ — скупдћѐм, гешкдћѐ — гешкдћѐм, чврстдћѐ — чврстдћѐм, чистдћѐ — чистдћѐм; — топдлѐ — топдлѐм; — дедбѐ — дедбѐм, тегдбѐ — тегдбѐм; — апсанѐ — апсанѐм, каванѐ — каванѐм, пољанѐ — пољанѐм, кречјанѐ — кречјанѐм; — буддјлѐ — буддјлѐм; — дивдгѐ — дивдгѐм, лепдгѐ — лепдгѐм, сирдгѐ — сирдгѐм, срамдгѐ — срамдгѐм, топдгѐ — топдгѐм; — кривјцѐ — кривјцѐм, равнјцѐ — равнјцѐм, ситњцѐ — ситњцѐм.

342. Неколицина именица из ове групе чује се са акцентом који припада типу багина¹³⁸ и јабука¹³⁹:

— ддлину Кот Л, планјина Пај, у планјини Ка, планјину Пај Ка, прдшијна, — прдшијну Лис, пдшла некѐ свдини ГД, на средини ДД Пух ГД;
— у планјину ГД, рдбјина Вуч, сдбјина Тур Вл, сдбјинѐ е Ћ, сдбјинѐ Пш Гу, сдбјине Нмн. Кр.

343. Понекад и четворосложне именице ж. рода на -ина имају на пенултимима (‘) акценат:

— десетјина Гу, киселјину Вуч Вл, киселјину, — количјину Лис, куповјина Вл, околјина Лис БК, у околјини Л, околјину Дљ, на површијни Вуч, половјина Ка, половјину Лис, постелјину Вуч, у трговјини Дљ, трговјину Тур.

У наведеним примерима је, несумњиво, преузет суфиксни акценат именица типа планјина.

О акценту именица ж. рода на сугласник в. т. 435—439.

II ЗАМЕНИЧКЕ РЕЧИ

344. У Драгачеву је Г—А једине личних заменица 1, 2. и 3. лица, заменице себе и упитних заменица ко, шта (што) најчешће мене, тебе, њега, себе, кога, чега, мада се, ређе, појављују ликови мене, тебе, њега, себѐ, кога, чега (о чему је говорено у одељку о секундарним дужинама).

345. Поред обичнијег ђн, ова заменица се ређе чује с кратким акцентом:

— ђн Вл Ка Мил Вуч.

¹³⁸ Исто 9.

¹³⁹ Исто 10.

346. Присвојне заменице *наш* и *њин* понекад се понашају као придеви одређеног вида и изговарају се са дугим крајњим вокалом:

— *наши* маџка Вл, *наши* дају Гор, *наши* Срби Гу, *наши* старји Губ, *њина* сџдница Лис, *њина* чџта Вл, колџна *њина* Вуч, *њина* патрџла Л, *њина* полиџиџа Гор, *њине* знакове Кр, старји *њини* Л, *њини* чџбани Вуч, свџ е то бџло *њинџ* Гу, запалили *њинџ* шталу Губ.

III ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ

347. У говору Драгачева делимично се чува разлика у акценту придева и прилога истих по облику. То се најбоље види у средњем роду, који је некада имао функцију ср. рода и прилога. Данашњем придевском акценту *млад*, *млада*, *младо* морамо претпоставити акценат *млад*, *младд*, *младо*; *врџн*, *врџна*, *врџно*. У говорима штокавског наречја акценат придева ж. рода типа *младд* > *млада* уопштен је и за средњи род: *млада*, *бџло*, *сиво*. Због обличке подударности адјектива и адверба у ср. роду јединине, тип *брџо* везао се за прилог а тип *брџо* за придев. Те промене је објаснио Белић у поглављу о метатонији¹⁴⁰.

У новије време је уочљиво прозодијско уједначавање у поменутој категорији, и то у корист придевског акцента. Тако и у Драгачеву имамо прилоге са двојаким акцентом:

— *брџо* Гр, *давно* Вл ДД Гр Лис Гор Пај Ка Мил Дуб, *рџтко* Ка Зе ДД Ђ, *смџино* Вл, *страџино* ДД Лис, *тџшко* ДД Губ БК;

— *брџо* Губ, *давно* Пај, ђџ му *дрџго* Дуб, *ладно* Кот, *лџпо* вџзени џпаџци Зе, *рџтко* Мил Кр, *рџтко* е кџ старји Ђ, мнџго ми *тџшко* дџлази Нег, *тџшко* се налази ДД, *тџшко* да се изборји БК, *тџшко* држати Гор, *тџшко* се живји Гу, мџжда ђџ бити *тврџдо* Тур, *чџсто* пџсијџно Мил.

Поред придева неодређеног вида са (') акцентом:

— *гладан*, *-дна* Тур, *гладни* Вуч Губ, *грдан* Пух Губ, *жџџдан*, *-дна*, *-дно* Гу Тур Вуч, *ладан* Тур, *врџдан* Зе Кр Дуч Нег Ви БК Вл Гор, *бџдан* Гр Гор Пш Лис Ђ, —

бележили смо и оне са дугосилазним:

— *гладни* ГД Вуч Кот, *грдна* Вл ГД, *дџжан* ГД, *квџсан* Вуч, *пџста*, — мџ-типи је *пџсту* џ кола ГД, *рџван* Л, *стџдна* Лис, *стџдни* ДД, *тџжсак* Кот.

У овим случајевима се не ради о старом акценту на првом слогу. Придеви *гладни*, *дџжан*, *квџсан*, *пџста* и *стџдна* добили су тај акценат према речима од којих су изведени¹⁴¹: *глад*, *дџг*, *квџс*, *пџст*, *стџд*. У неким другим говорима та је појава раширенија¹⁴².

348. У одређеном виду разни придевски типови са силазним акцентом (а неки и са дугоузлазним), добијају (') акценат и дужину на крајњем вокалу. Акценатски типови *млад*, *прџст*, *тџнак*, *рџван*, и *мџк* у одређеном виду гласе:

¹⁴⁰ Белић: *Акц. студије* 11—19.

¹⁴¹ Белић: *Конјугација* 157.

¹⁴² Вушовић: *ДИХ* 51—52; Ружичић: *Пљевља* 143—144.

— *благѡм сѹруткѡм* Гр, *бѡси* Тур, *врелѣ водѣ*^а Вл, *врѹћа* Гу, *врѹћѡ*^н, — *врѹћѹ* Тур, *главна* Вл, *главнѣ* Нег, *главнѣ* Гу, три *дуплѣ* ГД, *јакѡ сѣрѣ* Губ, *кратки* Тур, са *краткѡм кѡсѡм* Вл, *крупнѣ* сѡли Губ, *крупнѣ* мрави, — *ладнѡм водѡм* Лис, *ладнѹ* Вуч, у *љѡбнѣм* фрѹнама Кр, *љѹгѣ* Гу Пух Губ Дуч Ђ Нег Зе Гр Вл Вуч, *љѹгѹ* Мил, *мѡснѣ* Губ, по *мѡснѡ*^н јединици Вуч, *мрѣи* лѹк Тур, *мрснѡ* Лис, за њѣм *мртѡвѣм* Гор, *мртѡвѡ* Вуч Тур Лис, *ниски* Тур, *диѡгрѣ* сѡли Губ, *плѹћнѣ* болѣснѣк Вуч, *пѡснѣ* пѡсѹл Губ, *пѡснѡ* Гу Лис, *прѡстѣ* ГД, за *прѡстѡ*г сѣљака Вуч, *прѡшлѣ* гѡдина Мил, *прѡшлѣ* зѣмѣ Вуч, *прѡшлѣ* гѡдине Вл Мил, са тѡм *рѡвнѡм* кѡпѡм Гу, *рѡднѣ* смрт Вуч, на *Рѣткѣм* бѹкѡма Гу Вуч, *Свѣтѣ* вѡда Дуч Лис, *свѣтѣ* ми нѣдѣле Вл, *свѣтѣ* Сава Гу, *Свѣтѡ*г Нѣколу Вуч, *Свѣтѡ*г Алѣмпѣа, — *Свѣтѡ*г Ђѡрђа Мил, *слѡбѣ*, — *слѡткѣ* Тур, ѡсам пѣта, кѡе *слѡнѣ*, кѡе *слѡткѣ* — *слѡткѹ* Вуч Тур, *ствѡрнѡ* Мил, *стрѡгѹ* пѡштеду Губ, *танкѣ* Вуч, *тѣшкѣ* Вуч Губ, *тѣшкѹ* Вл, *трѹлѣ* крѡмпѣр Вуч, у *трѹпнѹ* шкѡлу Ка, *тѹћѣ* Тур, *тѹћѹ* Гу, *чѣстѣ*, — *чѣстѣ* Тур.

Интересантан је овакав акценат у једног прилога:

— *рѹчнѡ* кѡшено Губ, *рѡдѣ* *рѹчнѡ* Ка, *рѹчнѡ* љѹди рѡдили Лис, жњѣло се *рѹчнѡ* ДД.

349. Много су ређи ликови:

— *главнѣ* Нег, *гладнѣ* Дуб, *грднѣ* Лис, *крѡвнѣ* Л, *крупна* жѣнска Кот, *љѹга*, — од *љѹге* Вл, *Дѹгѣ* Рѣса, — у *Дѹгѡ*^н Рѣси Гу, у зѣмљѹ *мѣкѹ*, — *мѡкрѣм* нѡгама Зе, *ндѡвѣ*, *-ѡ*, *-ѡ* (свуда), *стѡгрѣ* жентѹраче Кот.

350. Тип *вѡден*¹⁴³ појављује се у драгачевском говору са краткоузлазним акценатом на иницијалном или медијалном слогу. Нешто су бројније потврде са тим акценатом на пенултими. Нека законитост у вези са његовом дистрибуцијом не може се уочити:

— *бѡкрѣнѣ* Дуч, *вѡгрѣнѣм* Зе, *вѹненѣ* гѹње Вл, *вѹненѹ* Пај, *гѡзѡденѣ* Вл Тур Лис, *гѡзѡденѡ* Кот, *гѹменѹ* Вл Вуч, *дрѡвенѣ* ДД Лис, *дрѡвенѡ* Кот Пух Лис, *дрѹштѡвенѡ* Лис, *зѣмљѡнѣ* Гу Вл, *зѣмљѡнѣ* Лис Пух, *зѣмљѡнѹ* ѡасу Гу, *кѡменѡ* Пух Кот, *крѣштѡнѡ* ѣме Вл, *плѣканѣ*, — *плѣканѡ* Лис, *плѣтенѣ* сѹкње Вл, *плѣтенѣ* блѹзе, — *плѣтенѣ* мѡраме, — *стѡкленѡ*, — *сѹкненѣ* панталѡне Лис, *сѹкненѹ* капу ДД, *срѣчанѹ* Кр, *тѣжанѣ* Вл, *црѣквенѣ* Тур Лис; —

— *брѡвенѡ* Ка, *вѡденѣ* стрѹгара ГД, *гѡзѡденѣм* Кр, *дрѡвенѣ* ДД Дуч, *дрѡвенѡ* Вл Гор Ка, са *дрѡвенѣм* рѡлом Дуб, *дрѡвенѡ* Вл ГД Пај Лис, *дрѡвенѡм* Ка, *дубѣѣм* тестѣретом Вл, *зѣмљѡнѣ* врѹна Гр, *зѣмљѡнѣ* сѹд Кр, *зѣмљѡнѣ* тањѣр, — у *зѣмљѡнѣм* лѡнѹу Лис Вуч, *кѡменѣм* Кр, *кѡменѡ* тѡцило Лис, *кѡшѣнѹ* бѡлес Вуч, *мѡрѡвенѣ* Лис, *срѣчанѹ* мѡну Кр, *срѣчанѣ* Вуч, у *стѡкленѹ* лѡмпу Губ, *сѹкненѣ* чѡрапе ГД, *сѹкненѹ* капу ДД, *сунѣчанѹ* ждрѡку Гор, *тежѣнѹ* Вл, *цѣглѡнѣ* зид Вуч, *црѣквенѣ* књѣге Ка Лис, *црѣквенѣ* прѣдмете Нег, *црѣквенѣ* лѡд Вл, *црѣквенѡ* Гу, *живѣчанѡ* бѡлесан Вл.

Акценатски ликови *зѣмљѡнѣ* и *зѣмљѡнѣ* настали су по угледу на акценат неодрѣјеног вида типа *вѡден* и *зѣлен*. Даничић наводи типове *вѡденѣ* : *вѡденѣ*,

¹⁴³ Даничић: *Акценти* 219.

зёмљанӣ : земљанӣ¹⁴⁴. Овде се *вддени* директно наслања на *вдден*, док се *земљанӣ* може довести у везу са нагласком неодређеног вида типа *зџлен, зелџна, зелџно*. Ова прозодијска црта карактеристична је и за друге говоре¹⁴⁵.

351. Тројако су наглашени тросложни придеви на *-ски (-чки)*:

— *а̀сталкѣ* Кр, *зѣмаљскѣ* Лис, *крѣветскѣ* Кр, *мѣстовскѣ* јединица Вуч, *нѣбескѣ* Лис Кот, *џѣмѣнски* крѣмпир Вуч; — *трѣтовскѣ* лѣгла Пај;

— *земљскѣ* Кот, *јавѣрски* пѣт Гу, *ма^жстѣрскѣ* на̀днице Лис, *сватѣвски* Губ, *џерѣвачкӣ* пѣскавац Лис.

352. Тип *зџлен*¹⁴⁶ слаже се на целом терену са Даничићем, с тим што је повлачење кратког акцента на кратку пенултиму извршено у метатаксичком духу:

— *зџлен, зелџна, зелџно; дѣбел, дебѣла, дебѣло; пѣшитен, поштѣна, поштѣно; џувен, џувѣна, џувѣно; шѣрок, шѣрдѣка, шѣрдѣко; џрвен, џрвѣна, џрвѣно; рѣмен, рѣмѣна, рѣмѣно; шѣрен, шарѣна, шарѣно*. У одређеном виду овај тип има повучен акценат и свуда је *зџленӣ, -а, -ѣ; дѣбелӣ, -а, -ѣ; рѣменӣ, -а, -ѣ*.

353. Двосложни придеви на *-ски (-шки)* понекад на првом слогу имају (˘) акценат:

— *брѣтскѣ* диѣте, — *жѣнскѣ* дѣтѣ, без *жѣнскѣга* Лис, *мѣшкѣ* дѣте Вл, *брѣски* Гу, *Срѣски* сѣвез Вуч; —

поред обичнијих примера:

— *брскӣ, пѣљскӣ, шкѣлскӣ, свѣскӣ, мѣшкѣ, жѣнскӣ, грѣскӣ, лѣјскӣ, гѣрскӣ, ла̄њскӣ, свѣњскӣ*.

354. У нашем говору прилози могу имати кратак и дуг компаративни суфикс¹⁴⁷:

— *блѣже* Гор Вуч, *бѣље* Кот Губ Мил БК Вл Вуч Лис ГД Тур, *брѣже* Ка, *вѣше* Л Мил Вуч, *гѣре* Лис Кот, *дѣље* Гр Гор Вуч Вл Кот, *дѣље* Гор, *дѣже* ГД, *лѣкиѣ* Вуч Вл Губ, *лѣшиѣ* Гор Вл, *лѣшиѣ* Губ Дуч, *мѣње* Гор Ка, *нѣже* Вуч, *слѣје*, — без новца *џрње* Вл; *на̀више* Вуч Пај Кот Пух Л, *пѣвише* Мил, *на̀више* Гр, *пѣна̀више* БК Пух, *пѣна̀више* Пај, *сѣвише* Вуч, *на̀ниже* ГД Кот Вуч Л, *на̀горе* Гор Гр;

— *бѣлѣ* Гр БК Ка Вл Вуч, *брѣжѣ* Тур Вуч, *вѣшиѣ* Дуб Вуч Лис Л Пај Вл Нег Гу БК ГД Зе Мил, *дѣлѣ* Тур ГД Вуч, *дѣлѣ* Вуч, *лѣшиѣ* Пш Кот, *мѣнѣ* и *мѣнѣ* Дл, *џрнѣ* Вл Вуч; *на̀више* Тур ДД Кот, *пѣвише* Дуб, *на̀више* Тур, *пѣна̀више* ГД, *на̀ниже* Кот, *на̀ради* Јѣ Вл.

Иако су нешто бројнији примери са кратким вокалом, ипак можемо констатовати да је његов квантитет факултативне природе¹⁴⁸. Тако се чују примери:

— *бѣлѣ* и *бѣље* БК, *кѣ* ће *брѣже*, *кѣ* ће *бѣлѣ* Вл, *вѣше*, *вѣшиѣ* су пѣли Вуч.

¹⁴⁴ Исто 218.

¹⁴⁵ Пецо: *Оргѣш* 41; Б. Николѣи: *Срем* 280—281; Вуковић: *Акѣ. П.—Др.* 287; Симић: *Обади* 31.

¹⁴⁶ Даничић: *Акѣнти* 218.

¹⁴⁷ Нарушен је однос типа *бѣлѣ* дѣте : *бѣље* ради, познат неким говорима.

¹⁴⁸ Нема суперлативних форми са (˘) акцентом на речци *на̀*, као што препоручује *Правопис* (445).

355. Облици суперлатива придева и прилога могу бити:

а) Са краткосилазним акцентом на речци *нај* (претежно):

— *на^нближи* Вл, *на^нбоља* БК, *на^нбоље* Мил, *на^нбоље* Гу, *на^нбољи* Кот Дљ, *на^нвеће* Дљ, *на^нвећи* Мил Вуч, *на^нвише* Вл, *на^нгоре* Вуч Гу, *на^нгорј* Вуч, *на^нгорња* грана Пај, *на^нљућа* Кот, *на^нмање* ГД, *на^нмлађи* Кот, *на^нпречи* БК, *на^нслађе* Лис, *на^нстари* Вл Вуч Пш Мил Тур Зе Л Губ Пај, *на^нстариим* *ћететом* Гр, *на^нстарија* Лис Гр, *на^нстаријега* Тур;

б) Са краткоузлазним акцентом на речци *нај*:

— *на^нбоља* Пух, *на^нбоље* Ка, *на^нбољег* Вуч, *на^нвеће* ДД, *на^нвећи* Гу, *на^нвиша* е Мил, *на^нвише* Кр, *на^нмлађега* Вуч, *на^нпрече* Пух, *на^нстари* Гу Лис, *на^нтврђе* Гр, *на^нтежје* Дуб;

в) Са два акцента — краткосилазним на речци *нај* и акцентом компаратива:

— *на^нближи* Вуч, *на^нбдља* Пух, *на^нбдље* Вуч, *на^нбдљи* Тур ГД, *на^нгљупији* Вуч, *на^нљепији* Тур, *на^нпречи* Пух, *на^нтање* Губ, *на^нбогатија* Вуч, *на^нвдљели* Гр, *на^нглавније* Л, *на^нздрави* Пај, *на^нлошија* Губ, *на^нмили* Вуч, *на^носновни* Је Гор, *на^нтактосни* Гу, *на^нпаметни* Мил, *на^нписмени* Пш Гор, *на^нпокварени* Вл, *на^нпоследњи* Гр, међу *на^нпоштењима* Гу, *на^нпрви* ловац Вл, *на^нпрости* Је Губ, *на^нспособни* Лис, *на^нсрећни* Мил, *на^нстари* Пш Вуч Лис, *на^нстарија* Вуч, *на^нугроженија*, — *на^нугроженије* Мил, *на^нчистија* Кот Тур, *на^нчувенија* Вуч.

Облици под в) су, као што се види, најбројнији у драгачевском говору. Ово стога што се делови сложенице још увек осећају као засебне речи¹⁴⁹.

IV ГЛАГОЛИ

356. Глаголи I врсте који у презенту имају дугоузлазни акценат на првом слогу у већини случајева чувају ненаглашену дужину:

— *везѐм* Кот, *везѐ* Ћ, *извезѐ* Зе, *вршиѐ* Гу Тур Лис, *ће вршиѐш* ДД, *вршиѐмо* Гу, *овршиѐм* Вуч, *вучѐ* Дуч Гр Тур, *вучѐм* Л Вуч Лис, *извучѐ* Лис, *подвучѐм* Гу, *подвучѐм се* Вл, *повучѐ* Мил, *обучѐ* Л Вл, *обучѐм* Вуч, *обучѐмо*, — *пресвучѐш се* Вл, *развучѐ* Ка, *обучѐм* Л, *заврзѐ* Вл, *зѐбѐм* Тур, *озѐбѐ* Кот, *крадѐ* Вл, *искрадѐм* га Губ, *прикрадѐм се* Кот, *подмѐгѐ се* Вл, *музѐм* Мил Вл, *музѐмо* Гр, *музѐш* Лис, *помузѐ* Тур Кот, *насѐ* Тур, *напасѐм* Лис, *прѐдѐ* Пш Дуч Кр Вл, *прѐдѐм* Вл Тур, *опрѐдѐмо* Пш, *опрѐдѐм* Гу, *растѐ* Тур Кот ГД, *порастѐ* Мил, *спасѐм* ГД, *спасѐмо* Гр Лис, *спасѐш* Ћ, *стружѐм* Тур, *стружѐм* Лис, *истружѐ*, — *настружѐ* Вл, *спиѐчѐм* Гу, *сѐчѐ* Ка, *осѐчѐм*, — *осѐчѐ* Вл, *наспиѐчѐмо* Кр, *трѐсѐм* ГД, *истрѐсѐш* Лис, *отрѐсѐш* Дуч, *тучѐм* Пај, *истучѐ* Лис, *истучѐш* Вл, *истучѐмо* Кр.

Ова дужина изостаје у пљеваљском¹⁵⁰, а не бележе је ни Вушовић¹⁵¹ ни проф. Пецо¹⁵² у источној Херцеговини. Централнохерцеговачки има редовно кратак наставак презентске основе „ако долази непосредно иза слога на коме

¹⁴⁹ В. нпр. Пецо: *Акцентологија* 71.

¹⁵⁰ Ружичић: *Пљевља* 149.

¹⁵¹ Вушовић: *ДИХ* 61.

¹⁵² Пецо: *ИХ* 188.

се налази било који акценат узлазне природе¹⁵³, па ту имамо: *мѣгем — мѣгеш, мѣгемо — мѣгете* ..., као и *грѣбем — грѣбеш, грѣбемо — грѣбете*. Ту дужину не познаје ни колашински говор¹⁵⁴, док у Пиви и Дробњаку налазимо *трѣсем*, али *вршѣм, вршѣмо*¹⁵⁵. Тип *трѣсти — трѣсѣм* више је особина севернијих новоштокавских говора¹⁵⁶.

О дужини типа *трѣсѣм* говори Белић (Деклинација, 93) и закључује да је она новијег датума.

357. Композита од глагола I врсте задржавају дугоузлазни акценат на основи:

— *заврѣло, — повукла, — претрѣсли, — зарасла, -сло Кот, претрѣсли, — увукла Пш, истукли, — порасло, — повући Тур, повукло се Ка, обукли Зе, отрѣсти Губ, претрѣсли Дљ, порасло Пух, извукла, — порасла Лис, обукла Кр, одрасла Вл, зарасло*¹⁵⁷ Лис.

358. Композита глагола типа *пѣћи — пѣчѣм* имају облике са: а) краткоузлазним акценатом на основи и б) краткоузлазним акценатом на префиксу.

а) Облици са (‘) акценатом на основи (као код Даничића) су:

— *довѣсти Тур, довѣсти Лис, повѣсти Губ Вл, увѣсти Дуб Вл, угѣћи Лис, одвѣла Је Гу, довѣла Вл, довѣли Лис Вуч Гу Дљ, довѣли Је Л, довѣло Пух Кот, повѣли Ћ, завѣли Лис, повѣла Ка, увѣли Вл, извѣли Л, превѣли Лис, одвѣли Пш, развѣли Кр, савѣло Гу, одвѣле, — навѣло Л, повѣла Ка, провѣшишеш Кот, затѣкла Вуч, испѣкла, — огѣкло Гу, упѣкла Кот, оплѣла Вуч.*

б) Облици са краткоузлазним акценатом на префиксу:

— *испечѣм Тур, испечѣши Мил, исплетѣ Лис, ддведѣ, — пдведѣ Дљ, ддведѣ Лис, ддведѣмо Тур, пдведѣм Нег, прдведѣмо Губ, изведѣ Лис, рдзведѣ Кр, уведѣ Гу, спрведѣмо нас Нег, ддвела Гу Вл, ддвели ГД, прдвели Дљ.*

Овакво акценатско двојство одлика је ширег подручја¹⁵⁸.

359. Композита од глагола *nesti углавном имају краткоузлазни акценат на префиксу¹⁵⁹:

— *дднесѣ Кот Вл Гр Дуч, дднесѣм, — дднесѣмо Тур, дднеси! ГД, дднесѣ Кот ДД Тур, изнесѣши Гу, изнесѣ се Губ, дднесѣ Пух, дднесѣши Дуб, пднесѣши Пух,*

¹⁵³ Пецо: *Орѓијеш* 45.

¹⁵⁴ Пнж.: *Колашин* 21.

¹⁵⁵ Вуковић: *Акц. П.—Др.* 319.

¹⁵⁶ Б. Николић: *Срем* 288; *Триш* 383; М. Николић: *Горобиње* 628; Тешћ: *Љеипанско* 173; Московљевић: *Поцерски* 79; Стевовић: *Гружа* 616; Симић: *Обади* 17.

¹⁵⁷ Тако је код Даничића (*Акценти* 91). Проф. Пецо у Орѓијешу (45) има код сложених глагола овога типа увек акценат на префиксу. Ту је *отрѣс(ти), оплес(ти)* итд. Ово је разумљиво с обзиром на дистрибутивна ограничења наших акцената: „Никад узлазни акценат не може стајати на последњем слогу.“ Б. Николић у сремском говору код сложених глагола I врсте бележи ликове *пдѣкли* и *погѣкли* (*Срем* 288), а тако и Московљевић (*Поцерски* 57—58).

¹⁵⁸ Исп. Вуковић: *Акц. П.—Др.* 306—307; Б. Николић: *Срем* 289—291; Московљевић: *Поцерски* 78.

¹⁵⁹ Тако је за сремски Б. Николић закључно да чешће има акценат на префиксу (*Срем* 291).

пђнеси! Губ, *ђднесѹ* ДД, *пђнесѣмо* Губ, *пђнесѹ* Гу, *ѹнесѣмо* Гр; — поред ретких примера са акцентом на основи:

— *донѣси* Вуч Лис, *понѣси* Губ Мил Вуч, *увѣсти* Дуб.

360. Двојство показују и неки други сложени глаголи:

— *пђгрчй* Гу, *пђгрчи* (императ.) Гор, *пђгрчѣм* Кот, *ђђгрчй* Ка, *ђгрчй*, — *ѹстрчй*, — *ѹстрчѣм* Лис, *пђчупѣ* Гу, *пђчупѣ* се *тежсина* Лис, *нђчупѣ* Пух, *ђбеѣѣ* Вуч Лис, *ђбеѣѣм* Гу, *прђберѣм* Вуч, *ђперѣмо*, — *ђперѣ* Вл, *ѹдржѣй* Губ Гу, *ѹзлетѣй* ГД, *пђмогле* Кот, *ѹскопѣ* се Губ, *зѹгрпѣ* Кр, *ѹдржѣм* Тур, *ђдржѣм*, — *ѹичигѣ* Гу;

— *ђдржѣй* Вл, *ѹдржѣй* Мил ГД, *срамђгѣм* Вуч Лис, *срамђгѣи* Вуч, *пропрђгѣи* Вл, *ђперѣ* Гор, *разврѣтам* Губ, *сѢдђчѣм*, — *сѢдђчѣи* Лис, *закљѹчѣ* Кр, *завђлѣм* га Гу, *помђгли* Пш, *упђзнђ*, — *ѹзмѣкиѣ* Вуч.

361. Глагол *ѣѣи* у презенту има краткоузлазни акценат:

— *ѹдѣм* Тур Гу Нег Мил ГД Губ, *ѹдѣи* Пух Вуч, *ѹдѣ* Гу Вл Тур Ка, *ѹдѣмо* Вл Гр ГД Тур Л Зе Пух Кр, *ѹдѣте* Губ Ђ Дуч Лис Гор Пај Вуч, *ѹдѹ* Тур БК Пш Ђ Гу Ви Нег.

Тако је у Поцерини¹⁶⁰, док пљеваљски¹⁶¹ и пивско-дробњачки¹⁶² у једнини имају *ѹдѣм* а у множини *ѹдѣмо* || *ѹдѣмо*. У Срему¹⁶³ презент глагола *ѣѣи* има претежно краткоузлазни акценат (*ѹдѣм*), а ређе краткосилазни (*ѹдѣм*). У говору Љештанског¹⁶⁴ је увек *ѹдѣм*, *ѹдѣмо*.

362. Увек је *ђђѣи* и *нѢѣи* у инфинитиву, а у презенту *ђђѣм*, *нѢѣм*, *ђђѣмо*, *нѢѣмо*.

363. Инфинитив тросложних глагола изведених од *ѣѣи* има (*ѣ*) акценат на основи:

— *ѹзѣѣи* Кр, *ѹзѣѣе* овце Гор, *нѢѣѣмо* Вуч, *ђѣѣи* Дљ БК, *ђѣѣи* Гу Вл Кот Тур Губ.

364. У радном гл. придеву, међутим, ови глаголи имају:

а) Краткоузлазни акценат на основи (чешће):

— *нѢѣиђ* ГД, *нѢѣила* Кот Вуч, *нѢѣили* Дљ, *разѣѣили* се Вл, *ѹзѣѣили* Кр, *ѹзѣѣила* Вуч, *ѹзѣѣила* Губ, *ѹзѣѣили* Пш Вл, *ѹзѣѣили* Вл Гр Мил, *ђѣѣила* Вл, *увѣѣили* Гр, *ђѣѣило* Рти, *ѹзѣѣиђ* Мил, *ѹзѣѣиђ* Л, *ђѣѣиђ* ГД Вл Вуч, *ђѣѣили* Кр;

б) Краткоузлазни акценат на префиксу (ређе):

— *ђѣѣили* Кот Вл, *ђѣѣила* Тур, *нѢѣили* Лис, *нѢѣиђ*, — *нѢѣила* ГД, *ѹзѣѣиђ* Ка, *ѹзѣѣиђ* Тур.

365. Акценатски тип *ѹмѢѢмо*, *ѹмѢѢте* превагнуо је у драгачевском говору, потиснувши ликове *ѹмѢѢмо*, *ѹмѢѢте*¹⁶⁵:

¹⁶⁰ Московљевић: *Поцерски* 83.

¹⁶¹ Ружичић: *Пљевља* 152.

¹⁶² Вуковић: *Акц. П.—Др.* 322.

¹⁶³ Б. Николић: *Срем* 293.

¹⁶⁴ Тешић: *Љештанско* 185.

¹⁶⁵ В. п: Вуковић: *Акц. П.—Др.* 325; Ружичић: *Пљевља* 152; Б. Николић: *Срем* 300—301.

— *баца́те* Гу, *бјежимо* Лис, *боримо се* Кот, *бројмо* Вл, *вјенчамо се* Гр, *врвимо* Лис, *држимо* Дуч Мил Тур, *желимо* Мил, *зовемо* Тур Дуч, *имамо* Тур Мил, *има́те* Кот, *копамо* Дуч, *лежимо* Гу Л, *ложимо* Лис, *ломимо* Тур, *мотамо* Кр, *нојимо* Вуч, *печемо* Вл, *плетемо* Лис Тур, *поймо* ДД, *постимо* Лис Гу, *предамо* Дуч, *прода́те* Лис, *равњамо* Губ, *скидамо!* Гр, *седимо* Кот, *гурамо* Гр Дуч, *трошимо* Вл, *узнамо* Дуч, *чинимо* Лис;

— шта *будали́те* Вуч, *гребенамо* Вл, *ђаволимо* Ка Пај, *изагнамо* Тур, *комишамо* Губ, *одржимо* Вл, *повеличамо* Пај, *пречешља́те* Вуч.

366. Глагол *ба́цити* (поред ређег *ба̀цити*), има ове акценте својих облика:

— *ба̀ци* Губ, *ба̀ци* (2. аор.) Пш, *ба̀цим* Кот Гр, *ба̀циш* Вуч Вл, *изба̀ци* Губ Гу, *ба̀цил* Вл Лис, *ба̀цила* Пух Тур, *изба̀цили* Ка, *поба̀цила* Вл, *преба̀цио* Ка, *ба̀цио* Тур, *ба̀цио* Пај, *ба̀чен* Вуч, *ба̀чено* Вл, *наба̀чена* БК, *изба̀чен* Пај, *одба̀чен* Гор, *заба̀чено* Лис, *преба̀ци се* Дуч;

— *ба̀ци* (през.) Губ, *ба̀циш* Вл, *ба̀ци* (3. аор.) Гу, *ба̀цило* Тур, *ба̀чено* Лис, *преба̀чени* Вуч.

367. Облици презента глагола *ро̀дити* чешићи су са (˘) акцентом:

— *ро̀ди* Кот, *ро̀ди* де́те Вл, *ро̀ди се* Губ Л Ка Мил, да *ро̀ди́те* ГД;

— *ро̀ди* Кот Дуч Гор.

368. Само неколико примера имају у трпном придеву акценат који се слаже са Даничићевим типом *трэсен* — *трэсено* (Акценти, 90):

— *обу́чена* Лис, *обу́чено* Губ, *дову́чене*, — *уву́чене* Гор, *уву́чени* Вл, *гу́чени* пасуљ Гр; —

док акценат типа *плэсти* — *плетэна* — *плетэно* (Даничић: Акценти, 93), имају наредни примери:

— *изнеи́шено* Дуч, *обувéно* Дљ, *одбијéна* Гор, *ођевéна*, — *отпиви́ена* Лис, *речéно* Вуч, *побиви́ене* двé сде Кот, *побиви́ено* Дуч, *покриви́ена* Лис, *покриви́ено* Вуч Лис БК, *покриви́ено* Лис, *оплетéно* Вуч, *прострв́ено* сламé Кот, *развијéна*, — *развијéно* Мил, *саливéна* Гор, *самљевéно* Ђ, *убивéна* Вл, *уплетéно* Лис, *увезéну* Гу, *пренеи́шено* Кот, *бијéна* Вл, *криштéна*, — *криштéно*, — *мљевéно* Гу, *печéна*, — *печéно* Тур Лис Гу Гр, *плетéна* Тур, *плетéне* Лис, *скривéно* Пш, *шивéне* Вл.

У вези са претходним примерима треба имати у виду тип *речéно* који се наметнуо, по принципу аналогije, и неким четворосложним облицима. Они се са Даничићем подударају условно.

Ретки и интересантни су придеви *уби́јена* Тур, *би́јени*, — *сави́јено* Лис; — *покривéно* ГД, *покривéна* ДД.

369. Двосложни облици императива који у Даничића имају (˘) акценат на првом слогу овде су са (˘) акценатом:

— *вóди*, *жа̀њи*, *зóви*, *кóси*, *лóви*, *мéти*, *нóси*, *пéци*, *пóсти*, *рéци*, *склóни*, *у́зми*, *гóчи*, *грдши*.

Ако су ови облици сложени, онда је (˘) акценат на основи:

— *довéди*, *пожа̀њи*, *позóви*, *покóси*, *улóви*, *помéти*, *испéци*, *зау́зми*, *поклóни*, *налóжи*, *извóли*, *натóчи*, *опрдсти*, *донéси*, *потрдши*.

РЕЧИ СА ДВА АКЦЕНТА

370. О двоструком акценту облика суперлатива било је говора (в. т. 355). Међутим, још неке сложенице имају у овом говору два акцента јер се њихови делови „осећају као две речи“¹⁶⁶. Такви су примери:

— *вѣликошкѡлаца* Гор, *вѣсокорѡдни* Дљ, *глѣвнокомѡндујући* штаб Пај, *глувонѣм* ДД, до *Дмитровѡна* Кот, *Лучинѡан* Кр, *мѡшинбрѡвр*, — *мѣђугѣрет* БК, *народноослободилачка воѡска* Пух, *нѣѡчка* Губ, *нѡворођѣнче* ДД, *пѣкмѡстор* Вуч, *пѡлубрвнѡриѡ* Лис, *пѡлузидану* кућу, — *пѡтпрѣседник* Губ, *пѡлучѡтмара* Л, *прѡзалѡк* Гр Лис, *двѡесторо прѡђунѡка* Ка, *свѡкоднѣвно* Лис, *сѡтградѡн* Дљ, *сѡтредѡн* Кот, *пѡвѣсѡк!* Л, *пѡвѣсѡко* Лис Вуч, *пѡдалѡко* Кот Гр Лис, *пѡдалѡко* Кот, *прѣбогѡти*, — *прѣгѡлем* Кр, *прѣнѡсељено* Пш, *тѣшко* и *прѣтѣшко* се жѣнѣ Пух.

371. Познато је да у неким архаичнијим говорима није завршено повлачење силазних акцената на претходни слог¹⁶⁷. У њима се чују речи са два акцента као *руѡѡ*, *жѣнѡ*, што говори да новоштокавска политонија није представљала нагао, скоковит прелаз него постепено померање. Таквих примера има и у нашем говору:

— *ѡстѡл* Вл, *гѡвѣѡ* ГД Дуб, *дѡднѡице* Вл, *зѡустѡвѡ* ГД, *ѡмѡли*, — *кѡчѡру* Ка, *нѡсѡло* се Вл, *ѡбѡлѡзѡ* Пај, на *ѡбрѡмѡчи* Вл, *ѡдѡвѣно* Пај, *пѡвѣсѡ* Вл, *пѡкрѡвѣно*, — *рѡнѡје* Ка, *сѡгѡрѣло* ГД, *сѡкрѡли* Ка.

За нас је прихватљиво мишљење дијалектолога „који у двоструким нашим акцентима гледају прелазне ступеве између конзервативније и прогресивније акцентуације“¹⁶⁸. Интересантно је да је у свим наведеним лексемама слог на који се преноси силазни акценат кратак, што се не слаже са Белићевим мишљењем да је узлазност „кратког узлазног тако малена да није могла бити тако лако аперципирана као врло осетна узлазност“¹⁶⁹. Још треба рећи да су овакви акценти бележени највише у Каони, Властелицама и Пајовићима, граничним драгачевским селима, удаљеним од Краљева око двадесет километара. Колебање у акцентима наведених речи могло је бити потпомогнуто утицајем говора са другачијим прозодијским системом.

СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПРВОГ СЛОГА

372. Акценти силазне интонације појављују се понекад ван иницијалног слога у домаћим и страним речима:

а) У речима домаћег порекла такве акценте углавном срећемо код сложеница:

¹⁶⁶ Белић: *Из новије акцентуације*, НЈ н. с. II, 229.

¹⁶⁷ Решетар: *Betonung* 8—16; Ившић: *Посавски* 152—153; Р. Бошковић: *О једној акценатској особини дијалеката западне и јужне Истре*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XX, 3—4, 18.

¹⁶⁸ Пецо: *Акцентологија* 73.

¹⁶⁹ Белић: *ЈФ* XV, 248.

— брзомётнѹ Лис, земљораднѣка — Гмн. Зе, једногласно Ка, коештѣ Гр, у међуврѣмену Ка, међутѣм Лис Гу Л Вуч, разноразни кбла ДД, сасвѣм Тур Дљ, тамѣн пѣсла Гу, удчи Бѣжиѣа Гр, целокупѣн Мил, у целокупнѣм раду Кот, целокупну Лис, осмољѣтка Гу, Југослѣвиѣ Дљ.

б) Непренесен акценат зетско-јужносанѣачког типа јавља се у следећим случајевима:

— Властељѣца Вл, говѣда Кот, на стѣру гранѣцу ГД, дебѣо Гр, домаћѣну Дуч, Драгѣша ГД, заклѣпљени Пај, кучињѣча ГД, ливѣда Гор, на ливѣди Дуч, лопѣте Пај, погѣбе Ка, погдѣен Мил, покѣшено, — проговѣрѣм Вл, ракѣѣа Дуч, бѣуре ракѣѣе Кот, распѣгицу Пај, увѣћен Ка, увѣгѣио Мил, усгѣве Вл, чугѣуру Дуч.

в) Силазне акценте на финалном и медијалном слогу имају неке речи страног порекла:

— агѣнт Вуч, докумѣнта Лис Кот, докомѣнта Лис, интересѣтно ГД Лис, комадѣнга Вуч, „Манифѣст“ Пш, моментѣлно Гу, у моментѣу Губ Вл, телевѣзор Тур, фодумѣнти, — фурдумѣнти, — фудумѣнте Вл, студѣнт Гу Мил, ордонѣнси Гу, дирѣкно Лис, иструмѣнте Вуч, коперѣнт Гу, жирѣнти БК, десѣнт Ка.

373. У неколико следећих случајева забележили смо метатонијско померање акцената силазне интонације, махом у страним речима:

— Југослѣвију Лис, по Македѣнии Кот, окупѣтор, — пред окупѣтором, — оперѣтор, — пропагѣнда Вуч, реквѣзѣициу ГД, преко телѣвѣзиѣе Мил, на терѣтѣори, — терѣтѣорију Дљ.

IV

МОРФОЛОГИЈА

А. И М Е Н И Ц Е

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

374. Именице са завршетком *-ист(a)*, преузете из страних језика, овде су обичне са крајњим *-а*:

— *националиста* Гу, *комуниста* Гу Пш Ка, *гѹриста*, — *фанатиста*¹⁷⁰ Гу, а множина им је на *-и*.

375. По I врсти мењају се и именице *пијац* и *порез*:

— ђдѣм на *пијац* Ка, тѣмо е *пијац* Вуч, прѣђеш *пијац* Губ, сврати на *пијац* Кот, *пѣрез* вѣлкѣ Кот, па рѣкнѹ *пѣрез* Лис.

376. Именице *хлеб* и *лук* ређе имају у Н—Ајд. завршетак *-а*:

— бѣли *лѹка* Дуч, ѓвде се мѣси *лѣба* БК, ј. . . те *лѣба* Вуч, — али се понекад тај облик употребљава у Ијд.:

— *лѣба* и *ш лѣба* Л, нит ѣмѡ *лѣба* ни с *лѣба* Ђ, *лѣба* и с *лѣба* Кот ДД Гор, *лѣб* и с *лѣба*, — *лѣба* нѣма, с *лѣба* нѣма Пај. У осталим падежима ове именице имају нормалне наставке.

Ова појава је карактеристична за К—Р и Ш—В говоре¹⁷¹, док у нашој зони, видели смо, има спорадичан карактер.

Вокатив јединице

377. Натавак *-е* у Вјд. имају не само именице м. рода са старим тврдим основинским сугласником већ и оне са некадашњим меким сугласником у основи:

— *брѣте* Вуч, *Авраме* Лис, *Јѡкове* Гр, *ђѡволе* Тур, *Рѡке!* || *Рѡк* Ка, *Гѡсподе* Лис, *ђѡде* Л, *Милѹтине* Губ, *Рѡдовѡне* БК, *Мѣловѡне* Гр, *Бѡдѡраде* Зе, *рѡбе* Лис, *кѹме* Гу, *пѡпе* Ка, *гѡспѡдине* Вуч, *Драгѹтинѣ* Лис, *Вукѡмане* Гор, *Мѣлане* Тур, *Драгане* Пш, *Јѡване* Вуч, *гѡспѡдѡре* Кот, *мѡјѡре* Гу, *кѡмандѡре* Губ, *водѣничѡре* Лис, *мѡршѡле* Мил, *пѡштѡре* Дљ, *ѡкѡторе* Зе Пух Гу, *лѡфе* Губ, *цѡре* Кр Тур, *буразѡре* Тур, *цѡече* Лис, *Мѣлоше* Кр, *Мѣлоше* Гу, *мѹже* Тур, *кѡвѡче* Кот, *кѡпѡче* Гу, *сѣѡѡче* Л Кр, *ѣмеѡче* Гор, *зѣмѡѡче* Ђ Вуч, *сѣнѡвче* Мил, *ѡѡже* Гу Зе Пух

¹⁷⁰ Исп. Симић: *Левач* 170, 222; Реметић: *Шумадија* 237.

¹⁷¹ В. Пецо — Милановић: *Ресава* 331; Симић: *Левач* 222—223; Ивић: *Галипољски* 183—184; Реметић: *Шумадија* 237.

Тур, *ра̀дниче* Пш, *ра̀гниче* Зе, *бѐдниче* Ка, *не лези вра̀же* Вуч, *дру̀же* Л Мил БК, *Уроше* Кот, *Ра̀доше* Вуч, *Миодра̀же* Тур, *Предрра̀же* Гу.

378. Наставак -у бележили смо код именица:

— *Сарићу* ГД, *Лазовићу* Вл, *Симеуновићу* Вуч, *Вукићу*, — *Милићу* Л, *Луковићу* ГД, *Плазичићу* Губ, *Николићу* Гор, *Вукићевићу* Мил, *Шулубурићу* Л, *Обрадовићу* Рги, *Краљу* Кот, *Достанићу* Тур, *пријатељу* Гу, *мла̀дјићу* Ђ.

379. Ређе се чују облици вокатива јд. без наставака:

— *Еџ дру̀г* Губ, *мџ синдвац* Гор Вуч Пух.

Једнакост Н—Вјд. имамо у именица на -о и -е:

— *Ра̀ко* Гр, *Миљџко* Пух, *стрико* Губ, *Ра̀дџенко* ДД, *Среџко* Ви, *Ма̀рко* Мил;

— *Ра̀дое* Пш, *Срѐдое* Вуч, *Милое* Лис, *Спа̀сое* Ка, *Јерџтије* Кр, *Петроније* Гор, *Арсеније*, — *Васџије* Губ, *Јаниџије* Лис, *Саваџије* Дљ.

Инструментал једнине

380. Наставак некадашњих тврдих основа (-ом) превагнуо је у драгачевском говору и код именица некадашњих меких основа:

— са тџем *ватра̀лом* Лис, *му̀жом*, — *јџсом* Тур, са *но̀жом* Губ Вл, *мѝшом* Тур, са *дло̀шом* Гу, *Милошом* Гр, *копа̀чом* Тур, *коса̀чом* Вл, *свира̀чом* Губ Зе, *брија̀чом* Кр, с *кроја̀чом* Пш, *ложа̀чом* Пух, *упаља̀чом* Ђ, *рва̀чом* Вуч, *лу̀чом* Л, под *мења̀чом* БК, с онџм *глу̀мчом*, — са *Словџнчом*, — с *Македџнчом* Гу, *кџнчом* Тур, са *дџом* Вл Губ Вуч, *оитриџом* Вл, *ло̀нчом* Кр, са *ста̀рчом* Вуч, с *ја̀рчом* Пух, с *мо̀м* *стриџом* Гр, *кџнопчом* Нег, *ко̀чом* Ви, *мла̀диџом* БК, *игга̀пиџом* Лис, са *Ра̀иџом* Гу, *Сџџиџом* Вл, *ма̀љом* Тур, *кра̀љом* Лис, *кра̀јом* Дљ, с *пишџџом* Вл, *лу̀гом* Тур Гу, с *прија̀тељом* Гу, под *дру̀жџом* Губ, са *зѐљом* Вуч;

— са *упаља̀чем* Тур, *бѝчем* Зе, *ма̀чем* Нег, *кра̀љем* Вуч, *зма̀јем* Кот, *но̀жем* Вл, *Ђџрџем* Гу, *пруџиџем* Кр, *Милошем* Ка Вуч Дљ, *ловцем* Лис, *ла̀нцем* Ви, *му̀љем* Мил.

У погледу репартиције наставака -ом и -ем ово подручје припада зони коју су преплавили динарски досељеници, који, по правилу, имају у Ијд. наставке тврдих основа¹⁷². По проф. Симићу, у говорима динарског подручја — као и у говорима који су под тим утицајем — уопштени су наставци тврдих основа, а наставак -ем „указује да је средиште одакле се ова црта шири управо област централних говора косовско-ресавске зоне“¹⁷³. Проф. Ивић сматра да је заменичко-придевска промена допринела ширењу наставака -ем (*О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима*, ГФФНС IV, 211). Изнесено је и мишљење да иста појава на различитим странама може имати аутохтони карактер¹⁷⁴.

¹⁷² Пецо: *ИХ* 116—117; М. Николић: *Горобиче* 670; Кашић: *Конавле* 127.

¹⁷³ Симић: *Левач* 226 (в. и литературу наведену у вези с тим).

¹⁷⁴ Реметић: *Шумадија* 223 (и наведена литература).

Номинатив множине

381. Именице I врсте имају у Нмн. наставак *-и*. Што се тиче уметања множинског инфикса *-ов/-ев-* код једносложних именица, стање је слично оном у књижевном језику:

— *бркови* Вуч Тур, *печени бркови* крај *ва̀трѐ* Вуч, *брџови* Тур, *вѹкови* Лис, *да̀нови* ГД, *да̀нови* Вуч, *гла̀сови* Гу, *гра̀дови* Губ Гор Гр Дљ Кр, *да̀рови* Вуч, *дрѹгови* Пух Гу Ћ Пш Дуч Нег БК Ви, *ду̀кови* Лис, *зна̀кови* Вуч, *пу̀гови* Гу, *зидови* Тур Пух Кр Лис Вл Ка, *зѐтови* Нег Гр Кот, *рѐпови* Пај, *мѝлови* Тур, *ку̀мови* Гр Губ Гу Лис Кр Ћ Нег БК Кот, *сѝнови* Вл Пух Зе Лис Дуч Гу Пш Ка Тур, *су̀дови* Губ Вуч, *цајџтови* Тур;

— *вѣшеви* Дуч, *дрѣшеви* Гу, *зѐчеви*, — *но̀жеви*, — *но̀севи*, — *но̀сови* Тур, *пу̀теви* ДД Тур Губ, *стрѝчеви* Губ, *бѝчеви* Лис, *мѝшеви* Зе Ка, *ма̀љеви* Кот, *кра̀љеви* Пш, *срѐђеви* Вл, *па̀њеви* Кр Мил Гор.

382. Без овог проширења су именице:

— *дла̀ни* Вл, *мѝши* Тур, *па̀сти* Кот Вл.

383. Неке двосложне именице такође имају проширење *-ов/-ев-*:

— *ба̀рјакови*, — *дѢручки*, — *ка̀менови*, — *ка̀рјенови* Тур, *ку̀рјакови* Вл, *лѐмезови* Вуч, *лѝмунови* Кот, *лѐткови* Губ Кр, *орлѢви* Тур, *орлѢви*, — *чво̀ркови* Вуч, *чла̀нкови* Тур, *шѐварови* Лис, *гавранови* Зе Пух, *стрѝшењенови* Л, *бу̀нарови* Губ, *пр̀стенови* Дуч, *дба̀дови* Гор;

— *ја̀рчеви* Тур, *дѢручеви* Лис, *пѐвају пѐвчеви* ГД, *пу̀пуљеви* Вл, *ста̀рчеви* Ка, — док су без тог инфикса, између осталих, именице:

— *ба̀рјаџи* Тур, *ва̀љици* Вуч, *грѢбени* Вл, *грѢбени* Пш, *ду̀ва̀ри* Тур, *ђѐвери* Гр, *ка̀лели* Ћ, *ку̀рјаџи* Вл, *ја̀рџи* Тур, *обла̀џи* Губ, *па̀оци* Лис, *ћилми* Кр.

384. Именице типа *Бана̀ћанин*, *Бѹгарин*, *чо̀банин* и сл. бележене су у Нмн. увек без секвенце *-ин-*:

— *Бана̀ћани* Лис Вуч, *Бѹгари* Кр Вл Вуч Зе Ка Дљ Ћ, *Вѝча̀ни* Губ, *Гу̀ча̀ни* Губ Тур, *Дубѡани* Губ Дуб Зе Ка Лис, *Дубчани* ГД, *Ка̀о̀нчани* Гор Губ, *Крушѐвѡани* Гу, *Лишѝани* Лис, *Милагѡвча̀ни* Губ, *Пуховча̀ни* Лис, *Ци́гани* Нег, *чо̀бани* Л, *Ср̀би* Гу, *Ма̀чвѡани* Гр Зе, *гра̀ђани* Лис, *Зѐоча̀ни* Гр, *Београђани* Гу, *ка̀сапи* Вуч, *Кра̀љевича̀ни* Пух, *У̀јсичани* Кр БК, *Ту̀рича̀ни* Тур.

Генитив множине

385. Најчешћи наставак у Гмн. је *-а*:

— *гра̀довѡ* Вуч, *дѝна̀ра* Пух, *пу̀гѡва* Губ, *зу̀ба* Гр Л, *ло̀пѡва* Кр, *крѡвѡта* Лис, *крѡвѡва* Ћ, *ла̀на̀ца* Дљ, *бо̀ра̀ца* Пух, *добро̀вѡла̀ца* БК, *ку̀рјаковѡ* Кот Вл Вуч, *к̀ришѡва* Вуч, *свагѡва* Ка, *дра̀са*, — *пу̀гѡва* Пај Гу, *мишѐва* Лис, *зечѐва* Вл Вуч, до *лака̀та* Кр, *коса̀ча* ГД, *буна̀ровѡ*, — *нока̀га*, — *лакта̀ва* Тур, *каменѡва*, — *барјаковѡ*, — *дуварѡва*, — *орлѡва* Тур, *орлѡва* Вуч, *обручѐва* Лис.

386. Неколико једносложних именица немају плуралски уметак:

— са дванѐс *друг̃а* Рти, тридес *низ̃а* дувана Ка, на срѐд *пост̃а* Вл, дѐсет *пруг̃а* Лис, дѐвет *сноп̃а* ДД, дванѐ *есноп̃а* Кр, ѓсам *мак̃а*, — дѐсет *мак̃а*¹⁷⁵ Вуч.

387. Краћа множинска форма у наведеним примерима ограничена је на партитивни генитив испред кога долази број.

Тако и именица *браг* уз бројеве гласи увек:

— ѓсам *брага* Вуч, пѐт *брага* Вл, пѐт, шѐс *браг̃а*, — дванѐс *браг̃а* ГД, сѐдам *брага* Губ, пѐт *браг̃а* Гор Лис, шѐс *браг̃а*¹⁷⁶ Гу.

388. Мањи број именица има у Гмн. наставак -и:

— чѐтрѐс *ар̃и* Ка, дѐвет *град̃и* Кр, дѐсет *град̃и* Лис, шѐс *месѐци̃*, — једанѐс *мѐсеци̃* Вл, *минуг̃и* Кот Гр Лис Вуч Гор, *им̃а м̃иши̃* Ка, *мр̃ав̃и* Тур, *нѐм̃а нѐкт̃и*, — по шѐс *п̃ар̃и* Вл, сѐдам *рѐд̃и* Ка, *цр̃в̃и* Тур.

Дат., инстр. и лок. множине

389. Као и у другим прогресивнијим говорима, и овде је доследно спроведен синкретизам у Д—И—Лмн. Наставак је углавном -има:

— са *бокоро̀вима*, — за *сваго̀вима* Губ, *в̃уковима* Л, *к̃линовима*, — на *грѐбенима*, — з *грѐбенима*, — *дановима*, — *друг̃им дановима*, — о *дановима* Вл, са *обручѐвима* Губ, *дувар̃има*, — *каменѐвима*, — *нѐктима*, — *бунарѐвима* Тур, *кумѐвима* Вуч Пш Лис Ћ, *голубѐвима* Зе, *кашима* Мил Дљ, *бркѐвима* Кр БК, *чѐбанима* Вл, *градѐвима* Дуб Нег Ви, *копир̃има* Кот, *прѐзорима* Дуч, *вѐловима* Кот Лис, *крѐвовима* Кот.

390. Наставак -ма у Д—И—Лмн. има само именица *људи*:

— са стар̃им *људма*, — помѓзи *људма*, — према *људма* Вуч, свѐ с *људма* ГД, да^ц *људма* Тур, тѓ су *људи људма* Вл, са *људма* Гор Ка, — али недоследно, јер се чују и облици:

— *људима* Пш, са *људима* Зе.

Неке ситније појаве

391. Лична имена типа *Василѓје* имају ову промену:

— *Алѐмпиѓе* Ка, *Антониѓе*, — *Арсениѓе*, — *Васѓлиѓе* Губ, *Јаниѓиѓе* Лис, *Јерѓтиѓе* Л, *Свет̃и Матиѓе* Вуч, *Милѐнгиѓе* || *Милѐнгиѓе* ГД, *Пѐтрониѓе* Губ, *Рав̃асѓиѓе* Вл, *Сѓброниѓе* Вуч;

— *Антониѓа* — *Антониѓу*, *Јаниѓиѓа* — *Јаниѓиѓу*, *Арсениѓа* — *Арсениѓу*, *Васѓлиѓа* — *Васѓлиѓу*, *Матиѓа* — *Матиѓу*, *Јерѓтиѓа* — *Јерѓтиѓу*. *Сѓброниѓа* — *Сѓброниѓу*.

Изузетак су именице *Јерѐлиѓа* Ка и *Пангѐлиѓа* Губ, које имају облике *Јерѐлиѓѓе* — *Јерѐлиѓи* — *Јерѐлиѓу*, *Пангѐлиѓѓе* — *Пангѐлиѓи* — *Пангѐлиѓу*.

Мушка имена *Ристивое*, *Радивое*, *Срѐдое*, *Бљѓгое*, *Миливое* увек тако гласе и мењају се по I врсти.

392. Мушка лична имена типа *Бранко* (која у Драгачеву имају двојак акценат — *Бранко* и *Бранко*) доследно се деклинирају по I именичкој врсти:

¹⁷⁵ Тако је и у неким другим говорима: Пецо: *ИХ* 118—119; Вуковић: *ГПД* 52; Пиж.: *Колашин* 120; Вушовић: *ДИХ* 37; Станић: *Ускоци* 195.

¹⁷⁶ В. Пецо: *ИХ* 119; Пиж.: *Колашин* 120.

обичан је наставак *-ом* код именица меких основа:

— *грђжђом* Тур, *грањом* Губ, *весѐлом* ДД Пух, *прђлеђом* Ви, *кошиѐњом* Кот, *камењом* Пш Лис, *драњом* Кр Вл, *крѐмењом* Мил, *ђрђжђом* Гу, *лѐмежђом* Вуч, *пруђом* Ка, под *Грђбљђшгом* Лис, *уљом* Нег, *мђчѐњом* Тур, пред *тѐлењом* Пај, *багрѐњом* Кр, *бусѐњом* Ђ, *прђчѐваљом* Дљ, *рѐмењом* Вл, *поштѐњом* својм БК, *плашињом* Л, *биљом* Губ, *дрѐвењом* Пух, са *женскарђњом* ГД.

398. У јединским падежима у драгачевском говору је обична промена именица *-т* основе по обрасцу *дете* — *детѐта*:

— *тѐле* — *тѐлета* — *тѐлету*, *ђво* — *ђвета* — *ђвету*, *пђрче* — *пђрчета* — *пђрчету*, *ђђгме* — *ђђгмета* — *ђђгмету*, *ђђже* — *ђђжета* — *ђђжету*, *ћѐбе* — *ћѐбета* — *ћѐбету*, *бђре* — *бђрета* — *бђрету*, *дрђво* — *дрђвета* — *дрђвету*, *гђвече* — *гђвѐчета* — *гђвѐчету*, *ћђше* — *ћђшета* — *ћђшету*, —

али се спорадично појављују именице са формантом *-ет-* иако не припадају старим *-т-* основама:

— у *пђклету* Лис, *нисам слђвѐта* јѐднога ђчила Вл, *стаќлета* Тур Вуч, *стаќлета* Пај, *сужѐње црѐвета* Вуч, у *црѐвету* Пај.

Овде је формант *-т-* у примерима типа *словета*, *црѐвета* аналошког порекла, али та појава није доживела експанзију као, нпр., у косовско-ресавским и шумадијско-војвођанским говорима¹⁷⁷.

399. У падежима јѐднине проширење добијају и именице са наставком *-це* и *-че* (ове друге знатно ређе):

— *биѐлѐцѐта*, — *жсђђѐцѐтом* Тур, на *ђанѐцѐту* Вл, без *ђанѐцѐта* Ка, з *ђѐтѐнѐцѐтом* Дуч, на *дрђвѐцѐту* Вл, *ћѐтѐнѐцѐту* Пш, *ђва зрѐнѐцѐта* Гу, на *имђњѐцѐту* Гу, *ђва јађђѐнѐцѐта* Вуч, у *ођђанѐцѐту* Гу, *јђви се јѐднђм писмѐнѐцѐтом* Тур, у *писмѐнѐцѐту* Л, *свиђѐњѐцѐта* Вуч, у *ђиѐлђм ђвђм сѐланѐцѐту* Кр, из ђвђг *сѐланѐцѐта* БК, на *ситђнѐцѐту* Кот, *крђву с тѐлѐнѐцѐтом* Губ, *штѐдђм пђмало унђђѐнѐцѐту* Гу, у *чѐлѐ е жђка на црѐванѐцѐту* Лис, *јђжѐњѐцѐта*, — *тѐлѐнѐцѐта*, — *пилѐнѐцѐтом* Гр;

— без *брђвѐцѐта* Кр, ђвђ *мушкарѐцѐту*, ђнђ *женскарѐцѐту* Губ, *кђпи ми ко рђћѐнѐцѐту* Вл.

400. У Д—И—Лмн. колектива на *-ад* имају наставак *-ма* (примере в. у т. 402), а остале *-има*:

— *сѐлима*, *пђљима*, *мѐстима* || *мјѐстима*, *брђдима*, *кђлима*, *имѐнима*, *кђленима* || *кђљенима*, *рамѐнима*, *уѐтима*, *ђчима*.

401. Постоје тројака образовања именица *-т* основе у множини:

- а) колектива на *-ад* (*пилад*);
- б) суплетивна форма на *-ићи* (*пилићи*);
- в) множина типа *бурѐта*.

402. а) Најбројније су именице које у множини имају формант *-ад*. Он је продуктиван не само код именица које означавају младунчад већ и код оних којима се именују предмети:

¹⁷⁷ Пецо — Милановић: *Ресава* 316; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 303; Симић: *Лѐвач* 280—281; Јовић: *Трстеник* 84; Ивић: *Хѐре* 336; Б. Николић: *Колубара* 46—47; Б. Николић: *Мђчва* 264; Рѐметић: *Шумадија* 238—239; Павловић: *Рђча* 25.

— са тѣм *близна́дма* Гр, имала *блѣзнѣд* Пух, овѣ *бравчѣд* Кр, у *бура́дма* стѣй Ка, дрѣйш у *бура́дма* Тур, на *бура́дма*, — за *бура́дма* Вл, за *бура́д*, — шѣсторо *бура́ди* Тур, двѣста *бура́ди*, — дѣга за *бура́д*, — ту *бура́д*, — већ према *бура́дма* Вуч, двѣ *дрвѣѣди* дѣгачкѣ Ка, троѣ *дрвѣѣди* Гу, повадѣ *зрѣд* Вл, испадѣ *зрѣд* Вуч, док даш *јагњѣдма*, — *јагњѣд* ђшишамо, — гаѣм *јагњѣд*, — с *јагњѣдма* Вл, у мѣйм *јагњѣдма*, — трѣ *јагњѣди* Вуч, двѣ *јагњѣди*, — трѣ *јагњѣди* ГД, да иг пуштѣ *јагњѣдма*, — прѣдѣм *јагњѣд* Гр, *јагњѣд*, — нешто *јагњѣди*, — за *јагњѣдма* Тур, сѣ су ми *ја́рд* вѣликѣ, — двѣ *ја́рди*, — кѣ ћу с *ја́рдма* Вл, за *јунѣд*, — да положѣ *јунѣдма* Гу, са *керѣдма* Лис Мил, пуштѣм *кѣрд* прѣ пољу Лис, ђтерал некѣ *кѣусѣд*, — са *кѣусѣдма* Вл, повата *кѣусѣд*, — те́рано на *кѣусѣдма* Вуч, са *кѣусѣдма* се врло, — двѣ *кѣусѣди* Губ, не да^н *крма́дма* та́м, — дрѣймо ма́ло *крма́ди* Вуч, *ма́гарѣд* Лис Кот, дѣци кѣпим *оде-ланѣд* Гу, *па́кчѣди* Мил, да́ли *па́шчѣдма*, — кѣчѣдѣ, — *па́шчѣдѣ* Вуч, *пѣрд* ѡдарена, — бѣѣ мѣаз у онѣ *пѣрд*, — са *перѣдма* дрвеним Вуч, кѣло с *перѣдма* Губ, *ма́чѣд*, — *пѣлѣд*, — на квѣчку с *пѣлѣдма* Гр, *пѣлѣд* ѣзашла Тур, по стѣтину *пѣлѣди*, — квѣчку с *пѣлѣдма* БК, свѣ за *пѣлѣдма*, — дрѣймо *пѣлѣд* Губ, *пѣлѣд* ра́нена прѣѣм Ка, ра́ним *пѣлѣд*, *прѣсѣд* Вл, ча́парица за *пѣлѣдѣд* Вуч, некѣ *прѣсѣд* Кот, ѡстала сѣмо *прѣсѣд* Пух, кѣваш *прѣсѣдма* Тур, четрѣсторо *пра́унѣди* Вуч, а ѣверѣ — *ро́ѣнчѣд* Вл, *сѣновѣд* ГД, бѣло некѣ *слѣшчѣд*! Лис, ѣмѣ сам *те́лѣд* Вуч, о *те́лѣди* Гор, *те́лѣд*, — *те́лѣди* Мил Тур, ба́вим се о *те́лѣдма* Вуч, тѣ *ѣнѣд*, тѣ дѣцу, — са *ѣнѣдма*, — мѣйм *ѣнѣдма* Вл, ѣма́м ѡсморо *ѣнѣди* Вуч, ѡставићу *ѣнѣдма* Лис, ѡвѣ су нам *ѣнѣд* Мил, мѣѣм^н *ѣнѣди* и *пра́унѣди* Кот Пш, мѣѣ *ѣнѣди*, — међу *ѣнѣдма* Л, *ѣнѣд* и *пра́унѣд* Л Дуч, *чѣлѣд* ми ѣ кући, — мѣѣго *чѣлѣди* Тур, два́деш *чѣлѣди* Л, *чѣлѣдма* Дуб Тур, не-ко́лко *шѣнѣди*, — са *шѣнѣдма* Кот.

У нашим дијалектима колектива на *-ад* имају различиту промену. Једни говори имају само једнинске облике ових именица, други познају њихове множинске форме у Д—И—Л, а трећу групу чине они у којима збирне именице на *-ад* имају облик множине и у генитиву. Опширан преглед и исцрпну анализу ове категорије дао је проф. Пецо (*Облици колективних именица на -ад*, НЈ н. с. 7, св. 7—10, 234—246). Наш говор припада групи која познаје множинске (чешће) и једнинске (ређе) облике именица на *-ад*, и то са наставком *-и/-ма* у Д—И—Л¹⁷⁸. Неки говори показују двојство у репартицији множ. наставака *-ма/-има*. Тако И. Стевовић у грузанском бележи *те́лѣдѣ* — *те́лѣдма* кад ове именице имају значење колектива, а *те́лѣдѣ* — *те́лѣдима* у множ. значењу¹⁷⁹.

403. Ретко се ове именице у Н—А чују са завршетком *-и*:

— *зрѣди* од шѣбицѣ ГД, ма́ње су дрѣјана *те́лѣди* Мил, стѣгла *ѣнѣди* и *пра́унѣди* Кот, глѣдѣм *ѣнѣди*, *пра́унѣди* Пш.

404. Колектива на *-ад* доследно имају промену:

— *пѣлѣд* — *пѣлѣди* — *пѣлѣдма* — *пѣлѣд* — *пѣлѣд* — *пѣлѣдма*.

¹⁷⁸ Уп. Реметић: *Шумадија* 241; М. Николић: *Горобиње* 672.

¹⁷⁹ Стевовић: *Гружа* 460.

За ове именице је, у прозодијском погледу, карактеристично уопштавање номинативног акцента у генитиву (*пѣлѣди*), док се у Д—И—Л увек јављају са дугоузлазним (*пѣлѣдма*).

405. б) Именице ср. рода -т основе често имају облике суплетивне множине на -ићи:

— *пѣлѣи* Кр Зе Гу Вл Пух Нег, *дизмѣићи*, — *кољѣићи* за *дизмѣиће* Лис, *пѣчићи* Вуч, *пѣчића* Л, *јагњѣића* Гу, *јагњѣићима* Пш, *телиће* БК, *мѣчићи*, — *прѣсићи* Гр, *телића* Гу, *џучићи* Губ Дљ Мил, *џучиће*, — *џучићима* Лис Ви, *прасѣића* Гу, *прасѣиће* Ђ, *прасѣићима* Кот, *дугмѣићи* Гор, *магарѣићи*, — *магарѣића* Дљ.

406. в) Овај говор познаје и множину типа *бурѣта*:

— *прѣвѣ* се *бурѣта*, — у *бурѣта* Вуч, *стѣбѣ бурѣта* || *бурѣта*, — *бурѣта* Лис, *стотѣнак дрѣтѣ* Мил, *дрѣта* Дуч, *дрѣтѣима* БК, *дрѣта* Вуч, *дугмѣта*, — *дугмѣта* Тур, *дугмѣта* Вуч, *парѣтѣ* Гор, *стѣвиш онѣ парѣта* Вуч, *ћѣбѣта* Тур, *ћѣбѣта* Вуч, *жѣне тѣу ћѣбѣта* Дуч, *уѣсѣта* Вуч Гу, *уѣсѣта* се *направе* Дуч, *уѣсѣта* — *уѣсѣта* — *уѣсѣтѣма* Тур.

Појединачне напомене

407. Именица *деца* двојако се деклинира у нашем говору:

— *дѣци* Гу Вл, *двое дѣцѣ* Пај, *дѣветеро дѣцѣ* Вуч, *пѣно дѣцѣ* Гор, *нѣје имѣ дѣцѣ* ГД, *ћѣцѣ* Вл Нег Пш Кот Гу, *ћѣци* Тур Вуч Кот, *пѣкупѣм ћѣци* Вуч, са *ћѣцим* Вуч Вл;

— *трѣ дѣца*, — *пѣторо дѣца* Пај, *дѣве дѣца*, — *дѣванѣз дѣца*, — *јѣданѣс дѣца* Вл, *чѣтворо дѣца* Тур, *дѣвет дѣца* Вуч, *нама дѣцама* Гор, са *ћѣцама*¹⁸⁰ Тур.

408. Увек се говори *гѣвече* (Н—Амн. *гѣведа*), а у косим плуралским падежима је бележено:

— *ѣрѣ* са *гѣведѣма*, — *рѣкѣине* од *гѣвѣди* Гор, *гѣвѣди* Губ Вуч Гр, *чѣвѣам гѣведа*, — по *чѣтав дѣн* код *гѣвѣди*, — по *петнѣстину гѣвѣди* Кр, код *гѣвѣди* Лис, *сѣвѣа* и *гѣвѣди* Кот, *чѣтворо гѣвѣди* Пух, по *петнѣстину гѣвѣди* Губ, *гѣвѣди*, — *гѣвѣди* Ка, око *чѣтрѣс гѣвѣди*, — *гѣведа* Вл, *чѣтворо*, *пѣторо гѣвѣди*, — *онѣ гѣведа* Зе, *ћѣ* су *гѣведа* — *гѣвѣди* нѣма Мил, *гѣведѣма* Вл.

409. Поред књижевног облика именице *рѣто*, који се чује код образованијег слоја, у Драгачеву старији људи говоре *рѣто* (ср. р.):

— *кад ѣдѣ* на *рѣто*, — *сѣскѣ рѣто* Губ, *пред ѣвѣ рѣто* Гор, *ово прѣшлѣ рѣто* Кот, *прѣжѣвљѣ рѣто* Дуб.

410. Разноликост у роду има именица *вече*:

— *дрѣгѣ вѣче*, — *јѣш нѣкѣ вѣче* Кот, *јѣдно вѣчѣ* Нег, *сѣвѣкѣ вѣчѣ*, — *вѣчера*, — *вѣчѣри*, — *вѣчѣри!* Тур, *онѣ вѣче* ГД, *скѣро сѣвѣкѣ вѣчѣ* Пух, *дрѣгѣ вѣчѣ* ѣпѣ Губ, *сѣвѣкѣ дрѣгѣ вѣче* Зе, *дрѣгѣ вѣчѣ* Ка, *ѣнѣ вѣчѣ* Вл, *тѣ вѣчѣ* Пш, с *вѣчера*, — с *вѣчѣри* Губ, *дрѣгѣ вѣче*, — *добро вѣчѣ* Л, *бѣло вѣче*, — *сѣвѣкѣ вѣче*, — у *ѣнѣ вѣчѣ* Гор, *пред вѣче сѣмо* ГД.

¹⁸⁰ Тако и у источнoхерцеговачкој зони (Пецо: *ИХ* 120).

411. Именица *дѣба* (*дѣба*) увек је средњег рода:

— у овѣ *дѣба* Гу, око овѣ *дѣба* ГД, ма̀ло пѣсле овѣ *дѣба* Гр, у ранијем *дѣбу*, — у каснијем *дѣбу*, — у сва̀ко бѣже *дѣба* Пај, у овѣ *дѣба* Вл, у овѣ *дѣба* дѣје Ка, у сва̀ко *дѣба* Тур, у сва̀коѣ ме *дѣба* помѣгла Вл.

412. На целом подручју се говори *тестѣре* — *тестѣрета* — *тестѣрету* — *тестѣретом*.

413. Напоредо са именицом *ја́је* (код образованијег слоја увек тако), обичан је и облик *ја̀џе*:

— јѣдно *ја̀џе* Дуч, *ја̀џе* Нег Вуч ГД Тур, два-три *ја̀џета* || *ја̀џета*, — *ја́ја*, — *ја́ја*, — *ја̀џима* Тур, по пѣторо *ја́ји* Губ, из *ја́ји* [матичиних], — *ја́ја*, — по пе-шѣсторо *ја́ји*, — *ја̀џи* Вуч, по чѣтерес *ја̀џи* ГД.

414. Именице *ра̀ме* и *ко̀лено* (*ко̀лено*) имају промену као у српскохрватском стандарду:

— *ра̀ме* — *ра̀мена* — *ра̀мену* — *ра̀меном*; *ра̀мена* — *ра̀мена̀* — *ра̀менима*; *ко̀лено* || *ко̀лено* — *ко̀лена* || *ко̀лена* — *ко̀лену* || *ко̀лену* — *ко̀леном* || *ко̀леном*. Изузетак чине потврде до *ко̀љѣни* Тур, од *ко̀лѣни* па наниже Пај.

415. Спорадично се говори *пѝсма* (поред обичнијег *пѝсмо*):

— две *пѝсма* слика̀ Лис, дѣшла *пѝсма*, — нѣси *пѝсма*, — између *пѝсма̀* Тур, купи ми две *пѝсма* Лис, преко *пѝсма̀*¹⁸¹ Гор.

416. У овој зони се збирне именице на *-иѣ* ограничавају на:

— *му̀шкѣиѣ* Пух Гор Вл Гу, *ѣсенскѣиѣ* Вл Нег Вуч, *му̀шкѣриѣ* Пај Вуч, *ѣсенскѣриѣ* Вл ГД.

417. Сматрамо да су занимљиве и збирне именице:

— има̀ *спѣмѣиѣ* Нег, са̀крио се у *спѣмѣиѣ* Тур, од *спѣмѣиѣ* ГД, *ка̀мѣиѣ* за млинове су та̀мо Лис, *гѣиѣ* (= тесто) Вл.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -а

Вокатив јѣднине

418. Двосложна лична имена и хипокористици са (') акцентом у Нјд. у вок. редовно имају наставак -о:

— *А̀нѣо* Вуч Лис, *Бѣсо* Дљ, *Вѣдо* Гор, *Гѣцо* Кр, *Дѣно* Гр Ви, *Дѣро* Вуч, *Дѣсо* Пух, *Зѣро* Губ, *Јѣко* Пш, *Јѣло* Гу Кот Вуч Тур Ђ, *Кѣто* Гр, *Кѣсо* Гу, *Љѣљо* Лис БК, *Мѣро* Дуб Гор, *Мѣро* Пш Зе, *Мѣцо* Гу, *Пѣро* Кот, *Рѣдо* Тур Ка, *Рѣсо* Мил, *Стѣно* Губ, *Стѣо* Кр, *Цѣцо* Дљ, *ба̀ко* Вуч Зе, *сѣко* Вл Лис, *сна̀шо* Ђ.

Остала двосложна и вишесложна лична имена, без обзира на акценат номинатива, имају вокатив јѣднак номинативу:

— *А̀ѣка*, *Бѣрка*, *Брѣѣка*, *Вѣѣка*, *Дѣѣка*, *Жѣвка*, *Зѣрка*, *Нѣвка*, *Рѣѣка*, *Сѣвка*, *О̀лга*;

¹⁸¹ Уп. и Симнић: *Левач* 279; Реметић: *Шумадија* 246.

— *Ракіна, Милѐва, Ра̀дѝка , Милѝка , Милѝтка, Милѝтка, Јѝва̀тка, Дѝбрѝтка, Спѝмѝтка, Лѝгѝтка;*

Ра̀дѝсѝа, Крѝстѝнѝа, Љѝпѝсава, Ра̀дѝслава, Анѝѝлѝа, Ра̀зѝмѝтка, Гѝвозѝнѝа, —
као и трособна мушка и женска имена на *-ица*:

— *А̀ница, Вѝница, Д̀аница, Дра̀гница, Дѝбрица, Зѝрица, Јѝвица, Љѝбница, Мѝлица, Мѝрица, Нѝвица, Олѝца, Слѝвица, Рѝжница.*

Именица *гѝспоѝа* има вок. *гѝспоѝо*.

Са завршетком *-о* у овом падежу издвајамо именице:

— *прѝпалицо* јѝдна Губ, *пѝјаницо* Вуч Тур, *ку̀кавицо* Зе Пш, *изѝаницо* Пух Гу.

Дат. — лок. јѝднине

419. У овим падежима именице ж. р. на *-а* увек имају наставак *-и* (в. т. 113^а). Резултати II палатализације добро се чувају:

— у *А̀мерици* Лис, у *ба̀ници* БК, на *ва̀зи*, — у *ва̀брици* Вуч, *во̀сци* Губ, у *во̀сци* Кот Пух Вуч, *гѝсци* Тур, по *да̀сци*, — *дѐво̀ци* Вл, *ђѐво̀ци* Тур Пух, у *за̀друзи* Лис, у *кѝѝзи* Гор Вуч, *ко̀кѝици* Тур Кот, *мо̀јѝ ма̀ци* Вуч, *ма̀ци* и *ђѐтету* Дуч, *ма̀ци* Губ Вл, даде *па̀ре му̀зици* Пух, у *му̀ци* Кот, *на̀уци* Лис, на *на̀зи* Вуч, у *по̀лиѝци* БК, *по̀ро̀диѝци* Губ, о *пу̀ици* Ћ, на *пу̀ици* Л, на *рѐци* Вл, у *рѐци* Пај, на *ру̀ци* Гр, ја *ка̀жем сна̀си* Гр, *ста̀ци* Лис, у *ста̀ци* Пш Дуб, на *трѝци* Гор, *ћѐрици* Гр Вл, *у̀нуци* Ка, у *фа̀брици* Пај Лис, на *чу̀ци* Ћ, *идци* Губ, у *иѝци* Гр, *шѝла̀рици* Губ;

— у *ала̀тки* Вуч, на *ко̀лѐници* Вл, на *ѝкуки* Л, на *тра̀ки* Дљ, *у̀нуки* Вл, у *фа̀брики* Кр, на *ва̀ги* Вуч, у *ту̀ги* Кр.

420. Двојство показују примери:

— у *Пѝѝсеци* Ћ, ка *Пѝѝсеци* Вуч, у *Пѝѝсеги* Дљ Вл Л, *ћѐрки* Вл Гор, *ишѐрици* Лис.

421. Лична имена са основом на *-к* имају облике:

— *Милѝаници* Гор, *Милѝу̀ници* Вуч, *Ра̀дѝѝци* , — *Ра̀зѝмѝници* Лис, *Ра̀ѝци* Вуч, *Цмиѝѝци* Губ.

Говори источнохерцеговачког типа углавном добро чувају резултате II палатализације. У источној Херцеговини се поред облика *ђѐво̀јки*, на *на̀ги*, „који су обични, чују и облици са измијењеним сугласницима *к* и *г*“ (Пецо: IX 100). Ту је и *А̀ници*, *Јѝлицы*, *Ра̀јци*. И у ускочком говору „властите именице II врсте с основом на *к* претварају овај глас у *ц* у дат. и лок.“ (Станић: Ускоци 119—120). У колашанском се „промјена велара по II палатализацији врши код заједничких именица по правилима књижевног језика“, док лична имена показују „изразиту колебљивост“ (Пиж.: Колашин 125). Колебање показују и западнобосански ијекавски говори, али је тамо увек *Јѝлки*, *Мѝлки* (Дешић: Западнобосански 189—190). Доследнији су у чувању резултата ове измене западнорбијански говори¹⁸². У Шумадији су, међутим, „у доброј мери ликвидирани трагови II палатализације“¹⁸³.

¹⁸² М. Николић: *Горобиче* 672; Тешћ: *Љешићанско* 217; Б. Николић: *Колубара* 47.

¹⁸³ Реметић: *Шумадија* 247.

422. Говори се само:

— *вдћки, маћки, тачки, праћки, квдчки, ручки, срећки.*

Генитив множине

423. Именице чија се основа завршава сугласничком групом најчешће имају у Гмн. наставак *-и*:

— *брѣскѣ Тур, вѣтрѣ Ђ, вѣѣбѣ ДД, гѣскѣ Тур, дѣскѣ Гу Губ, кдвчѣ Тур, кдкдшкѣ Ђ, ђсам кдкдшкѣ Тур Кот, пѣт кдкдшкѣ Гор, кдлѣѣвкѣ Тур, кдрпѣ Лис, крѣшкѣ ѣмѣ Вл, лѣмпѣ Губ, лѣстѣ Тур, држѣмо мѣчкѣ Гор, пѣткѣ Тур, пѣтнѣс пѣсмѣ Вуч, пѣсмѣ Лис, седѣмнѣ сѣбѣѣ Губ, дѣвет сѣбѣѣ Гор, свѣдбѣ Гу, шѣс тѣглѣ, — гѣртѣ Губ, ѣшкѣ Тур, дѣсет шѣтрѣ Губ, шѣпкѣ Гор.*

424. Именице ж. рода са уметнутим *а* између сугласника на крају основе, са генитивним наставком *-а*, нису честе у нашем говору:

— код *бѣкѣва ГД, дѣвојѣка Тур, ѣѣвојѣка Гу, крѣшѣка Тур, оѣѣѣ (свуда), — пѣшѣка Гор, трѣшѣѣѣ Губ, трѣшѣѣѣ Тур, црѣкава Л.*

425. Као интересантне наводимо и генитиве *бѣшѣѣ, — звѣздѣ Тур, свѣдба Губ.*

По овој особини наш говор се разликује од неких других говора источно-херцеговачке базе. Тако проф. Пецо у источној Херцеговини Гмн. на *-и* бележи само код трију именица (ИХ 126), а не налази их ни Вушовић (ДИХ 37). У пивско-дробњачком чак није потврђен ниједан ген. мн. на *-и* (Вуковић: ГПД 56). И у ускачком говору су ове именице или са непостојаним *а* или без њега¹⁸⁴. У западно-србијанској зони¹⁸⁵, међутим, ширење наставка *-и* карактеристично је за ове именице. Његово ширење обично је и у Шумадији¹⁸⁶.

426. Мањи број именица са једним сугласником на крају основе има у Гмн. наставак *-и*:

— *бѣѣѣ Пш, жѣѣѣѣ Гор, ѣмѣ прѣѣѣ и прѣѣѣ Пај, дрѣѣѣ прѣѣѣ Вл, прѣѣѣ Лис Губ, прѣѣѣ Л, због трѣѣѣѣ Вуч, —*

а у већини случајева су са завршетком *-а*:

— *лѣѣѣ Тур, чѣѣѣ Губ, мѣѣѣ Ка, лѣѣѣ Вл, дѣрѣѣѣ Нег, мѣнѣ Вуч, пѣлѣѣ Пш, чѣшѣ Пух, вѣѣѣ Гу.*

427. Цело подручје познаје облике *рѣѣѣ (рѣѣѣ), нѣѣѣ*, а само од два информатора смо чули:

— преко *рѣѣѣѣ Гор, од мѣѣѣѣ рѣѣѣѣ, — нѣѣѣѣ Тур.*

428. Наставак *-у* код именице слуга је изузетак:

— *нѣѣѣ ѣмѣ ти слѣѣѣѣ Вл, поред много обичнијег Гмн. слѣѣѣѣ.*

429. Из групе *pluralia tantum* издвајамо неколико именица:

¹⁸⁴ М. Станић у вези с тим закључује да „не треба у овом говору очекивати појаву *сметѣѣ*, већ само *сметѣѣѣ*, не ни *мајѣѣ*, већ само *мајѣѣѣ* итд. (Ускоци 204).

¹⁸⁵ Б. Николић: *Колубара* 47; М. Николић: *Горобѣѣѣ* 674; Тешић: *Љѣшѣѣѣѣ* 218; Б. Николић: *Тришѣѣ* 415.

¹⁸⁶ В. Реметић: *Шумадија* 250; Стевовић: *Гружѣ* 461; Павловић: *Рѣѣѣ* 26.

- а) Овде се говори *јасле* и *јасли*, али је у Д—И—Л само *јаслима*:
— *јасле* неке Мил, имају *јасле*, — *јасла* Тур, те се *тур*а у *јасли* Вуч, у *јаслима* Тур, за *јаслима*, — држао у *јаслима* Вуч.
- б) *наћи* БК Вуч, *наће* БК, *наћиви*! ГД, али се, у том значењу, чује и *наћвар* Тур, *наћвар*, — у *наћвару* Гр.
- в) *наочаре* Пај, *наочаре* Вл, поред ређег *свијери* Кот.
- г) *соне*, — доље су *сони* дугачке Лис, целе *сони*, — трде *сони* дрва Гу, вџймо на *сонима* зими Тур, са *сонима* Нег, *херо* на *сонима* Лис.
- д) своје *прси* Кр, *прси* у *прси* Кот, из *прси*у Вуч, то су *прси*, — преко *прси*у Тур.
- ђ) Бели *подклади* Вл, о Белим *подкладима* Ка, *подклади*, — *подкладе* Пух.
430. Именицу *чезе* бележили смо у јединици:
— *чеза* Гр, са *чезом* Лис, преврнџ *чезу*, — *чезу* и *коња* Вуч.
431. Множина од именице *крстоноша* овде гласи:
— носили *крстоноши* Вл, ишли *крстоноши* Гр, дођу *крстоноши* Лис.
432. У снимљеном материјалу има и неколико именица м. и ср. рода које су пришле -а промени
— неку *артиклу* Гор, *бицикла*, — како ће догнати *бициклу* по мраку, — дошџ на *манеру* Вуч;
— из *дупље* Лис, среде и *пегке*, — његову *миру* (= мирис) Вл, *реда* је да се ожените Губ.
433. Именица *усташи* има следеће ликове:
— *усташ*, — *усташа*, — *усташин*, — *усташа* || *усташу* Губ, *усташ*, била е *усташ* Вл, *усташин* — Нмн. Губ, *усташи* Гу.

Дат. — инстр. — лок. множине

434. Као што се може очекивати, у драгачевском говору је потпуно извршен синкретизам у Д—И—Лмн.:

— на *водама* Гр Гу, *врџама* Л Гу, на *веригама*, — о *веригама* Вл, са *венама* Ђ, међу *женама* Тур, *нашим* *девојкама* Губ, на *планинама* Вуч, по *врућинама* Лис, у *границама* Ка Гор, *гумицама* Губ, у *Шулбурама* Вуч, свим *силама* Гу, у *кошуљама* Кр, на *њивама* Пух, о *пчелама* Пај, по *косама* Губ, *свињама* Вуч, *шдрама* Вл итд. (Више примера в. у т. 292).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

435. У инструменталу јединице именице женског рода на консонант претежно имају наставак -(j)ом:

— *влашином* Лис, намучени смо *глађом* Вуч, *пџче* *крвљом* да мџкри Пш, с *крвљом* Вуч, *крвљом* плаћено Пш, с *машином* Губ Гр, с *памењом* Гу, *сџљом* Вуч, *сџлом*! Гу, *бџлешином* Вл, *стџрошином* Губ, *мџдошином* Лис, *прџпашином* Мил.

436. Наставак -у је доиста редак и ограничава се на примере:

— са *крвљу* Лис, *пдмоћу* чуќкања Пух, за *памећу* ДД, али су, иако ретки, занимљиви облици Ијд. са наставком *-им*:

— *чађим*, — са *крвим*, — *мастим* Тур, покривено *бујадим* Кр.

Наставак *-јом* у Ијд. именица ж. р. на сугласник чест је у неким босанским¹⁸⁷ и славонским говорима¹⁸⁸. Он је, свакако, дошао под утицајем осталих именица ж. рода. Облици *крвим*, *чађим*, *мастим* добили су, према инструменталу свих осталих именица, *м* на крају¹⁸⁹. Чињеница да се у четири јединска падежа ових именица појављује исти облик (*кости*) могла је подстаћи појаву ликова *крвљом*, *мастим*. Они се, дакле, појављују као резултат тежње за морфолошком унификацијом. Наведени разлог могао је иницирати процес, који је текао у једном или другом правцу¹⁹⁰.

437. Нису обични облици инструментала на *-и*:

— с *пдмоћи* њй Тур, са једнџм *ствари* Губ, с једнџм једнџном *речи* Гу.

438. Неколико именица има у Гмн. наставак *-ију*:

— маљо *кокдишу* Вл, *нџију* Тур, четерес *нџиу* Лис, млџго *смртју* Гор, пџт *ћџрију* Дуб Вл, сџдам *ћрију* Гор, *ћџрију* Губ, имала ма^жка *ћџрију* Вл, пџт *ићџрију* Ђ, *ићџрију* Кот, *ићџрију* Тур.

439. Са наставком *-и* су именице:

— дџгй *нџи* Ка, сџдам *данџ* и сџдам *нџи* Губ, *ствари* Гу Лис Вуч Кр, *рџчи* Пух Л Мил, *риџчи* Гр Гор Дљ, *ћџри* ГД, *болџсти* Ви.

Појединачне напомене

440. Увек се говори *буђа* — *буђџ* — *буђи* — *буђџм*.

441. Интересантна је конгруенција у вези са овим именицама:

— кад је *глад* *биџ* Вуч, тџ су *њихови ствари* Кот, имало *срџа* Вуч, *кџсти* су *биџи* и *испадали* из џбалџ Нег, тџ с њима *биџ влаџ* = власт Губ, излџчимо *влаџ* онаџ Вл.

442. За неке именице изгубило се осећање припадности м. роду:

— тџриш *саму* *жџр* Гр, *чиџта* *жџрџв*, — маљко *жџрџви* Кр, џзмџ се *жџрџви* са тџјџм ватраљџом Лис, прву *иџџр* дџнесу Вуч, четвџрт *мџсеџи* Тур, прџвџ *пџзив* БК, прџвџ *пџзив* Пш, у трећџџм *пџзиви* Губ, трећџџа *пџзив* била Гор, кад је дрџга *пџзив* наишла Кот, бџжитџња *пџс* Вл, џну своју *сџс* Пај, на *иџџрџб* мџју Гу, *спџмџн* *ниџе* џцу ударена || та^ж *спџмџн*, — код онога *спџмена* Кр, џна *кџџс* || она^ж *кџџс* Вуч.

443. Само једном је забележено *кџла* ракиџџ Мил, а обичан је облик ср. рода *кџлю*.

¹⁸⁷ Исп. нпр. Пецо: *Икавскоићкавски II*, 86.

¹⁸⁸ Решетар: *Штокавски* 171.

¹⁸⁹ Белић: *Деклинаџија* 50.

¹⁹⁰ В. рад проф. Вукомановића: *О неким примерима нормализације основе у српскохрватском језику* (Књиж. и језик 2, 1975, 228—235).

Напомена о односу падежа правца и места

444. У драгачевском говору има спорадичних случајева неправилне употребе падежа правца и места. Иако ова појава није општа одлика нашега говора, она ипак говори о вези са црногорским идиомима:

— срѝз је био у *Тијање*, није ђвди у *Гучу*, — ова^и дѡм у *Кѡтражу*, — било буре ракиће у *кућу*, — дежурни овциѡр бијаше у *Гучу* Кот, ка су били у ону *јаружуцу*, — били на *Куманово*, — радило се сваки дан у *поље*, — доноси баба јаја у *зѡмљану ћасу* Губ, он је био у *Петницу* х 2, — рђени смо у *Властелице*, — прѡ сам на *некице* била, — јѡдан тѡмо у *Брѡзовице* Вл, ниѡ се на *сѡдлацу* сѡди Лис, нѡма тѡ ни у јѡдну *кућу* Пух, ја сам ѡдбрана био на *Јѡвр*. Ђ.

Б. ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ПРОМЕНА

445. Наставак старих меких основа добро се чува у Нјд.:

— *лѡше* Мил Губ, *лѡше* жито Пш, *нѡше* Нег Пух Зе Ви, *трѡће* Зе Тур, *тућѡ* имање Вл, *тућѡ* днѡте Гор, *ћѡтиње*, — *кокошиње*, — *пѡицеће*, — *ѡвѡ* Тур, *ѡѡжѡ* ГД Лис, *ѡѡеће* Вл, *ѡвѡ* мѡсо Вуч, *пилеће* Зе, *јагњеће* печење Губ, *телеће* Пш Дљ Нег, *дубѡће* тестѡре Вл, *јунеће* Гор Кр, *љѡтошње* маѡе Губ, *прѡлетошње* Гу, на *ѡнашње* време Ђ, *рѡбље* Мил, *јучашње* Гу, *крѡвље* млеко Вуч БК, *летње* Гу Нег, *зѡдње* у школи Ка, *Бѡдње* вѡѡе Гр Вл, *сврѡчиѡе*, — *пѡчиѡе*, — *тѡчиѡе*, — *ниѡчиѡе* Гр, *свињеће* Губ.

446. У следећим примерима, са основом на меки сугласник, бележили смо наставак старих тврђих основа:

— *врѡћу* гѡѡже Лис, *врѡћу* млеко Губ, *врѡћу* млиѡеко Тур, *лѡшо* Гу, нѡкако е *крѡ* нѡма Губ, тѡ е *шуљѡ* Лис, *нѡшо* порѡкло Дуб, *сѡѡ* Драгѡчево Губ, *сѡѡ* ѡружје Гор Дљ, *сѡѡ* време Гу Тур, *сѡѡ* ѡудство Тур, *сѡѡ* имање Лис, *сѡѡ* јутро, — *сѡѡ* жито Вуч, *сѡѡ* вѡѡе искалѡмо Кот, *сѡѡ* сѡло Гор, *циѡло* сѡланѡе Ђѡраћ — *сѡѡ* слѡви Лѡчиндѡн Кр.

У два примера имамо облик *сѡѡ*:

— *сѡѡ* мѡе стање Тур, стахло *сѡѡ* покрѡшено Пај.

447. У ген. и акуз. јд. м. и ср. рода добро се чува наставак меких основа:

— *ѡвѡѡе* мѡса Вуч, *мѡѡе* брѡта Мил, дѡду *мѡѡе*, — Драгана *мѡѡе*, — код *мѡѡе* имена Вл, *мѡѡе* сѡстрића, — преко *мѡѡе* Вуч, јѡднѡг *тѡѡе* Бѡсѡнца Пај, „па поседе на *сѡѡѡе* Шарина“ Кр, *сѡѡѡе* ћѡтѡта Губ, имаш ли *коѡе* Драгѡчевѡа ГД, *коѡѡе* ѡтерѡ полиѡиѡа Мил, нѡмам *ѡѡѡе* Гор, *нѡшиѡе* зѡта ГД, *ѡвѡиѡе* мѡса трѡба нѡћи *сигурниѡе* Вл, *трѡћѡе* јѡна Тур, до *нѡшиѡе* сѡла Губ, преко *вѡшиѡе* имања Лис, *јагњећеѡе* Вуч, *прѡсећеѡе* Кр, *ѡѡећеѡе* мѡса Дљ, ако има *јунећеѡе* Ка, *ѡѡѡѡе*га вѡна Кр.

Није узѡла маха тенденѡија уопштавања настаѡка *-ѡг(ѡ)* у Г—А старих меких основа:

— *врѡћѡѡе* млиѡека Тур, *сѡѡѡѡ* га изгазише ГД, сѡинули га *сѡѡѡѡ* Вуч, исѡкли га *сѡѡѡѡ* Пај, из *шуљѡѡѡе* дрѡвета Губ.

ПРИДЕВСКИ ВИД

448. У говору Драгачеваца добро је очувано осећање у вези са употребом неодређеног придевског вида:

— *Ѕмѣш дшгар нѡж Вл, млѡго е фѣн Губ, кѹ ћу вакѡ стѡра Гр, сѣтна пѡсла Гу, у гѡглу сѡбу Нег, здравѣ ка лѣљени Гр, нашѡ дѡбар а лѡк пѡсѡ Лис, црн смо залогѡ^ѡ јѣли Вуч, лѹдо чѣљаде Тур, ја сам пѡштен чѡек ГД, ѣмала бѡлесну ма^ѡку Вл, одгаила мѣѣто, здравѡ диѣте Пух, ѡнѡ е мртва ствар Вуч.*

449. Придевске и заменичке речи, као и редни бројеви, у овом говору имају скоро доследно промену одређеног придевског вида. Једино се у Гјд. понекад чују облици именске промене (у дат. и лок. јд. изузетно ретко). Именска промена се ограничава на неколике категорије. То су партитивне конструкције, називи празника и неки топоними:

— *ма^ѡстор дѡбра ѡка, — од сѣрова дрвета, — за нѡва трѡга Лис, за мѡда чоѣка Кот, нѣсмо бѣли бѡш сѣромашина стања Вл, бѡже, дѡбра чоѣка Губ, нѣће бѣти дѡбра врѣмена Кр, прѡјина лѣба Вл, ѣмѡ ѡца жѣва Л, кѹпили кѣло мѹтвена брѡшна Гр, нѣ дѡ, кѡка лѣба ГД, брѡта њѣгова Вуч, дѡбро рѡди — дѡбру се нѡда^ѡ Гр, сѹва мѣса Губ;*

— *до Дмѣтровѡна Кот, од Мѣтровѡна Мил, пѡсле Арѣнѣловѡна Вл, до Крстова Вуч, од Лучина до Дмѣтрова Кот, до Пѣтрова пѡста Губ.* (Примери типа *до Крстовѡднѣ* наводе се у т. 221);

— *из Пѣтрова Сѣла ГД, испод Чѣмѣрна Ка, по Чѣмѣрну Пај, у Чѣмѣрну Гор Ка;*

— *са Сѡлѹнска врѡнта Дуб.*

450. Заменице *његов, њен, њезин и њихов* у ист. Херцеговини могу имати именичку и заменичко-придевску промену (Пецо: ИХ 138). Аутор закључује да присвојни придеви на *-ов, -ев* и *-ин* претежно имају промену неодређеног придевског вида (И. 144). Међутим, у Пиви и Дробњаку ови придеви у косим падежима чешће добијају промену одређеног вида (Вуковић: ГПД 62), мада се придев који с именицом чини неки сталан назив мења по именичкој деklinацији (И. 62—63). Вуковићев закључак је да „говор П. и Др. уопште мало употребљава дуже облике“ (I 63). У колашинском крају, ѡпет, знатно је ређа именичка промена (Пиж.: Колашин 143). Присвојни придеви на *-ов/-ев* и *-ин* могу у промени „имати и дуже и краће наставке“ (И. 145). У источној Црној Гори „независни падежи су, може се рећи, сасвим изгубили неодређене облике“ (Стевановић: Источноцрногорски 77). Од шумадијских говора узимамо *гружански*, у коме је нестало именичке промене (Стевановић: Гружа 464), и централношумадијски који ову промену има у Гјд. у неким ситуацијама (Реметић: Шумадија 267).

451. О дугој и краћој форми Г—Ајд. придева и заменица било је говора раније (т. 142). Овде ћемо навести по неколико примера, уз образложење да је више оних са наставком *-ога/-ега*:

— *за мѡга брѡта Гор, од мѡга кѡљена Вуч, мѡга мѹжа, — мѡга ѡца Вл, мѡга брѡта Гр, мѡга мѹжа Гу, од њѣнѡга Вл, њѣнога ѣѣда, — њѣнога ѡца ГД,*

од његовога брата Тур, сваќ свбга, — младбга га оженили Гу, о тбга умрб Вуч, онбга дана Губ, двбга сына Лис, кога ћеш Ка, Драгомирового стрица Дуч;

— мбг оца бгац Губ, младог сирца Кот, од шљивовбг дрвета Вуч, мбг оца Гор, мбг покбћнбг ћеда Вл, кера дббрбг БК, ћдравбг Губ.

452. Тенденција уједначавања облика датива, инструментала и локатива јединине присутна је и у нашем говору. Много су ређи облици са наставком *-им* у дат. него у лок. јд. Наводимо све потврде:

— мбйм сестрићу, — онйм иксану, — онйм детету Губ, онйм мблйм, — мбйм првбйм мјужу Вуч, свбйм сараднику Мил;

— у двбйм Вуч, у двбйм селу Л, у двбйм рату Тур, у онбйм оделу сам бтишб ГД, по онбйм пољу Губ, по онбйм послу Вуч, на онбйм врџу, — по онбйм лебу Губ, у тбйм раздббљу Мил, о тбйм мбслбйм Вл, о тбйм се бавбйм Пај, не мислбйм о тбйм Лис, у тбйм наћвару, — о тбйм бадњаку, — у тбйм рату Вл, у тбйм селу, — у тбйм часу Вуч, у тбйм завадб се Дуб, на кбйм бста Драгачево Губ, ни о кбйм не мислбйм Вл, по чбйм ћеш да га замрзбш Губ, нема на чбйм, — о нбчбйм, — о чбйм се сад збнбйм Вуч, имбм дрва у мбйм забрану Вл, по нбшбйм фрбнту Дљ, у нбшбйм цемату Вл, у једнбйм стбкленбйм сандуку Губ, у дрџбйм рату онбйм, — о сувбйм лебу Кот, на Солунским фрбнту, — у земљанбйм лонцу Вл, ббмили на родитељским [састанку] у Кбтражи, --- сечб у дрџитвенбйм Вуч.

У Дијалектолошкој карти (38) Белић констатује да је падежни наставак *-им* у Д—Лјд. настао укрштањем екавских и икавских говора. Овај наставак иначе је карактеристичан за већи део шумадијско-војвођанских говора¹⁹¹.

453. Ипак су много чешћи примери дат. и лок. јд. са наставком *-ом(е)*. Навешћемо само по неколико потврда:

— мбм оцу Вуч, онбм тбмо Вл, мбме ћетету Гор, мбме унуку, — мбм сину Губ, овбм човбку Пух, нбшбм синбвцу Кр, дббрбм раднику Зе, једнбм нбшбм комшићи Ка, бдлеснбм оцу Пш;

— по мбм мбшљбњу, — у мбм збсеоку, — по мбм плану Кот, у нбшбм крају, — у земљанбм лонцу Вуч, у двбм потоку, — прем чбм си свбтљб Пај, у нбшбм крају Рти, у мбме селу Зе, у нбшбм оделу Дљ, на асталу мбме Кот, у свбм имбњу Мил и сл.

454. Наставци старих тврдих основа углавном су ретки у овом говору. Но и кад се чују, немају подједнаку (или бар приближну) учесталост у појединим падежима. Тако је ова промена најчешће бележена у Гмн., док у Ијд., Д—И—Лмн. представља праву реткост:

— бе зубаца гвдзденије Гор, дббријег мбста, — од мбшкбје главб, — начињеније Гу, ко дббрије пријателја, — дрџитвеније кбла, --- јакбјег^к лјудб, — разнбјег Тур, од тућнбје Гр, мбјегне рибчб Рти, двбја кбла мртвије Пш, дрџбје причб Лис, двбје данб ГД, тбјег, — тбје његови другбва Гу, нестало е тбје врећа Тур, тбје регрутб Рти, поред тбјег Дљ, сбмо јб о тбје Лис, тбје солунбца БК, онбје златника Вуч, од онбје што су ббмили са њиме Лис, од онбјег^к Гу,

¹⁹¹ Ивић: *Банат* 150; Б. Николић: *Срем* 345; Поповић: *Госпођинци* 177; Павловић: *Рача* 30; Стевовић: *Гружа* (аутор наставак *-им* тумачи простим уједначавањем наставака заменичко-придевске промене) 425, 441.

пјесми *нѣкијег*, — а о тѣца *ѡстѣлјег*, — *нѣкакѣ* Лис, због *таквије* Кр, *мѡнје* другѡвѣ Рти.

Знатно је мање потврда за Ијд. и Д—И—Лмн.:

— са *тѣјем* капетаном, — са *тѣјем* јутѣрњим, — са *ѡнѣјем* Лис;

— *дрѣјем* су давали, — *ѡвѣјем* у Гучи Лис;

— за *дрѣјем* жѣнама Лис, са *ѡнѣјем* ствѣрима ГД;

— у *тѣјем* кѣћѣма Кот.

Мања фреквенција наставака старих тврдих основа наговештава ишчезавање ове промене. По тој особини драгачевски говор се удаљава од осталих говора источнохерцеговачке основе¹⁹². Наставке тврдих основа доследније чувају и босански ијек. говори¹⁹³.

455. У Гмн. придева и заменица најчешћи наставак је *-иг*:

— *жѣнскијг*, — *стѣријг* Тур, од *нѣкијг* Пух, *какѣг* ѣмѣш Гр, *лѣпѣг* Гу итд. (Више примера наводи се у т. 173^б).

456. У знатно мањем броју су примери са наставком *-и*, *-ик*:

— преко *стѣри* људѣ Ка, *сѣви* шљѣва Л, првѡбѡрѣца *ѡбѣри*, — *мѣѡди*, — *стѣри* (Гор), *ѡвѣљи* свѣћѣ, — нѣма и *ѡдри*, — код *нѣшиј*, — због *ѡви*, — и *зѣмљѣни* ѣасѣ Вл, од ѡнѣ *нѣни* Пај, код *мѡи* БК, ко *сѡди* кућа ДД;

— *мѡик* Гор, *тѣк* Дљ, код *нѣик* ГД, ѡѡѣ *нѣик* Вуч, *ѡвѣк* (Гр).

457. У дат. и инстр. мн. чешћи је наставак *-ѣма* него *-ѣм*, док су у локативу увек бележени примери без „покретног“ *ѣ*:

— *ѡвѣма* *мѡѣма* Вуч, *сѡѣма* *ѡстѣѣма* Вл, међу *прѣѣма* Зе и сл. (в. т. 142);

— у *вѣлѣкѣм* градѡвѣма Кр, на *нѣкѣм* мѣстѣма Пух, у *зѣмљѣним* лѡнцима Вл, у *стѣкленѣм* бѣштама Вуч, ѡ *тѣм* ствѣрѣма Губ, на *сѡѡѣм* мѣстѣма Нег, по *зѣпуштѣним* ѣмѣњѣма Ђ, у *мѣлим* парѣћѣма Мил.

Напомене о придевѣма

458. Мушка и женска лична имена типа Новица, Аница имају у присвојном придеву на крају основе *-ѣ*:

— *ѣничѣн* Кр, *Брѣнѣничѣна* Гу, *Дрѣнѣничѣн* Гр, *Дѡбѣрѣничѣна* Мил, *Зѡдриѣничѣн* Пух, *Јѡвѣничѣну* Пш, *Мѣличѣниѡ^ѣ* Губ, *Мѣличѣниѡ* Тур Губ, *Љѡбѣничѣн*, — *Мѣличѣн* Тур, *Нѡвѣничѣн* ГД, *Слѡвѣничѣно* Пај.

459. Код именица са *-к-* у основи редовно се у присвојном придеву успоставља алтернација *к:ч*:

— у *ѣнѣчѣну*, у *мѣ^ѣчѣну* Вуч, *Дѣрѣнѣчѣном* чѡвѣку Пух, *Дѡбѣрѣнѣчѣна* мѣ^ѣка ГД, уз *Дѡбѣрѣнѣчѣну* кѣћу Губ, *Дрѣнѣчѣна* ГД, *Зѡдрѣвѣчѣнѡ^ѣ* кѣћи Мил, *ѣлѣнѣчѣну* Пух, *Лѣтѣнѣчѣна* брѣћа Лис, *Љѡбѣнѣчѣна* Вуч, *Мѣлѡ^ѣчѣн* Тур, *Мѣлѡмѣрѣчѣна* ѣѣрка Вл, *Мѣљѣнѣчѣно* Лис, *Рѡѡѡ^ѣчѣн* Тур, *мѣ^ѣчѣн* ѡтац Л, *ѣѡѡ^ѣчѣн* Тур.

¹⁹² Пеѡо: *ИХ* 137—138, 140—141, 145; Вуковић: *ГПД* 59, 64; Станић: *Ускоѡи* 219—222; Пѣж.: *Колашин* 146; Кашић: *Кѡнаѡле* 149—150.

¹⁹³ Исп. нпр. Дешић: *Запаѡнобѡсански* 250; Симић: *ѡбади* 76—77; Буѡанѡвић: *Цагарѡе* 248.

460. Ктетипци изведени од именица *Аустрија*, *Шумадија* и *пешадија* и сл. гласе:

— *устрјинска војска* Вуч, *устрјински рат* Губ, *аустрјински лекџар* Вл, *аустрјинског рата* Лис, *шумадјинска* Ђ Ка, *шумадјински* Тур, *пешадјински* пук Гу, *друѓи хемјинске* Ви.

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЕВА

461. Наставци за компаратив су *-ји*, *-ији* и *-ши*. У употреби наставака *-ји* и *-ији* нема запаженијих одступања од стандарда. Овде ће, истина, компаративни наставак *-ији*, након губљења гласа *ј* и сажимања, гласити (у ном. јд. м. р.) *-и*:

— *бдљй* Кр Вуч *Зе* Пух Пш, *дѣбља* Мил, *жѹћй* Тур, *јачй* Нег Губ, *врѹћѣ* Гр, *тѣжй* Пух, *млѣћја* Вуч, *млѣћй* Ви Дљ, *крѣћја* Гор, *слѣћју* Л, *нйжѣ* Кр, *дѹбља* Гу, *шйрй* Ка, *крѣћѣ* Лис Дуб;

— *лѹшй* Вуч, *напрѣднй* Кот, *несрѣтнй* Пух, *пантљйвй* ГД, *писмѣнй* Пај, *стѣрй* Вл ГД Губ Кот Кр Лис, *лукѣвй* Рги, *поштѣнйја* Дуб, *рѣниѣга* Вл, *лѣднйѣ* Гу, *дшгрийја* ДД.

Изузетак чини наставак *-ши*. Осим код придева *лѣп* || *лѣп* — *лѣпши* || *лѣпши*, *мѣк* — *мѣкши* и *лѣк* — *лѣкши*, овај наставак смо забележили и у следећим компаративима (поред распрострањенијих облика са *-ји*):

— *глѹпши* Вуч Вл, *бѣлиѣ*, — *блѣкши*, — у *јѣкши*м рѹкама, — *црнши* Вл, *мѣншиѣ* Вуч.

462. Контаминацију наставака *-ши* и *-ији* чули смо два пута:

мѣло нѹвшй ДД, *зелѣншиѣ*, — *пѹншиѣ* Губ, *висѹкшиѣ* Вл Ка, док је у *нѹвшй* Тур компаративни суфикс *-ши* уместо обичног *нѹвй*.

У целој зони се говори *тѣкши*, *-ѣ*, *-ѣ*, што представља суплетивне облике према позитиву *лош*, *слаб*.

Ова појава је прилично распрострањена у шумадијским, косовско-ресавским и северносрбијанским говорима¹⁹⁴. У нашој зони, као што и број потврда показује, она нема шире размере.

463. Поред компаратива *врѹћѣ* бележили смо и *врѹшија* Вл, *врѹшију* кѣву Вуч.

464. Интересантни су и облици:

— *грѣчу* кѣву Тур, *грѣѣ*, — *гѹркију* Вуч;

— *вѣшљй* Тур, *вѣшљѣ* Лис, *вѣшљја* Ка Гр;

— *дѹљй*, *-ѣ*, *-ѣ*, поред *дѹжй*, *-ѣ*, *-ѣ* (свуда).

465. Суперлатив се гради морфемом *на^ш*:

¹⁹⁴ Стевовић: *Гружа* 468; Павловић: *Рача* 31; Реметић: *Шумадија* 281—283; Ивић: *Биограчићи* 163; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 306; Симић: *Левач* 341—343; Пецо — Милановић: *Ресава* 341—343; Јовић: *Трстеник* 112—114; Б. Николић: *Мачва* 266; *Колубара* 49 итд.

нѣ високшиѣ дрво ДД, *нѣ* глупшиѣ Вуч, *нѣ* прѣшиѣ Вл, *нѣ* вѣшиѣ Лис и сл. (Више примера наведено је у т. 355).

Напомене о заменицама

466. Присвојне заменице *мѣ*, *твѣ*, *свѣ*, (*мѣ*, *твѣ*, *свѣ*) тако се изговарају на целом подручју. (О дуљењу типа *мѣ* в. т. 297.2.).

467. Заменица *њѣ*ин забележена је само једном Гу, а обични облици су:

— *њѣ*н ГД, у крила *њѣ*на Губ, *њѣ*на Ка, *њѣ*но Мил, *њѣ*но Ка Гр, *њѣ*ну Вл, *њѣ*не сѣстре Л, *њѣ*ни дѣо Лис, *њѣ*ни чѣек Гор, *нѣ*кѣ *њѣ*ни рѣѣак Лис, од *њѣ*ни Мил.

468. Такође је само једна потврда за *њѣ*хѣв Гу, а увек је:

— на *њѣ*н казан, — *њѣ*н лѣбац Дуб, *њѣ*н стражѣр Губ, *њѣ*н звѣк, — *њѣ*н јѣзик Пај, *њѣ*н брѣт Гу, *њѣ*на дѣца Вл, *њѣ*н ѣтац Мил, *њѣ*на сѣба Тур, *њѣ*нѣ сѣдница Лис, *њѣ*но Вл Пај, са *њѣ*не стране, — *њѣ*ну слику Пај, *њѣ*ни Мил, *њѣ*нѣг Вл, *њѣ*нѣм капѣтану Вуч, по *њѣ*нѣ, — по *њѣ*нѣме Гу, под *њѣ*нѣм ѣправѣм Л, о *њѣ*нѣм врѣмену Вуч.

469. Употреба заменице за сва лица *себе* и присвојних заменица *свој*, *своја*, *своје* није као у стандарду. Ове заменице се веома ретко употребљавају и кад се присвајање односи на субјекат, кад предмет који се присваја треба издвојити од других:

— *имѣ* и ѣн *њѣ*гову дѣцу, — ѣна *издѣ* *њѣ*нога брѣта, и ѣна *издѣ* брѣта свѣг ГД, чѣча ми *њѣ*говѣ *њѣ*рци кѣпи ѣлину оѣ сѣмога, — он дѣје кѣѣи па кѣже *њѣ*говѣ *њѣ*ни Гр, сѣ чѣм ѣна брѣни *њѣ*н жѣвот, — кад ѣна *нѣ*је свѣ *госпѣдѣр* бѣла *њѣ*ном живѣту, а кѣко ѣе *госпѣдѣри* сѣтра с кѣѣом *њѣ*нѣм, — сѣн ми мѣра *њѣ*говѣ *њѣ*рима, — *извѣдѣ* *њѣ*ну *њѣ*рку, — и тѣѣ *имѣ*е прикѣзѣ и *њѣ*гово, — *имала* *њѣ*ну зѣмљу и кѣѣу Вл, *изашла* међу *њѣ*но друштво Лис, он ѣе га тѣрити у *њѣ*гѣв цѣп, — *нѣ*је примио јѣднѣга *њѣ*говѣга воѣнѣка нѣѣболѣг Вуч, он ѣе дѣѣи на *њѣ*говог ѣца и мѣѣкѣ грѣб Губ, лѣгнѣ нѣ сламу, тѣри дѣјѣте крѣѣ *њѣ* Кот, пѣвѣ јѣднѣга прѣтиѣца сѣ *њѣ*м Вуч, свѣ мѣне лѣѣди вѣдили сѣ *њѣ*ма Лис, зѣдржѣ главнѣ дѣо зѣ *њѣ*га, — онѣг сѣна што е ѣставио сѣ *њѣ*м Вл, кѣд мене сам ѣрѣ Ка.

У пивско-дробњачком је ова појава карактеристична, али се заменица *свој*, *своја*, *своје* (за присвајање субјекту) много чѣшѣе чује него у нашем говору. Вуковиѣ је, на одабраним примерима и суптилном анализом свих случајѣва, успео да уочи и законитости ѣене употребе¹⁹⁵.

470. Показне заменице *ѣвѣ*, *тѣ*, *ѣнѣ* најчѣшѣе се тако изговарају. Само се у Нјд. м. р. понекад чују облици *ѣвѣ* и *ѣнѣ*¹⁹⁶:

— *ѣвѣ* кѣже нѣ може Гор, *ѣвѣ* Лѣубишиѣн ѣѣд Вуч, *ѣнѣ* кѣже Губ, *ѣнѣ* дѣвѣн Л, *ѣнѣ* дѣн Кр, не кѣмѣшѣѣ *ѣнѣ* чѣча Губ.

Немамо потврда за облик *та* м. *тај*, а није забележно ни протетичко о-уз ту заменицу, добијено аналогѣјом у неким другим говорима.

¹⁹⁵ Вуковиѣ: ГПД 59—61.

¹⁹⁶ Пецо: ИХ 139—140; Вушовиѣ: ДИХ 55; Вуковиѣ: ГПД 61; М. Николиѣ: Горобиѣе 677.

471. Придевске заменице за каквоћу имају следеће облике:

— *kākī, kāka, kāko, tākī, -ā, -ō, nākī, -ā, -ō*. (Примере в. у Фонетици, т. 245). Рећи су ликови: *kākāv* Вуч Пш, *tākāv* Дуб Л Тур Вл, *tākē* Пух.

472. Облици заменице *что* овде су *што*, ретко, само у значењу *what*, и, обичније, *шта*:

— *што* да улазѝм Губ, *што* су ме звали Пух, *што* му нѝ рече Гу, *што* нѝ уђете Лис, *што* не ђстанѝш Гор.

Сложени облици *нешто* и *нешта* равноправно се употребљавају у значењу *etwas*:

— ако *нешто* имам Гор, *нешто* рећи Вл, да нѝ би *нешто* увишло, — тако ме *нешто* одвѝло, — ђставимо *нешто* Гр, мђже *нешто* да бѝдѝ Кот;

— донесѝ *нешта* Дуч, *нешта* ће те казнити, — *нешта* ми је проговђрило, — *нешта* га услѝжимо Гр, *нешта* говђрила Гу, *нешта* Лис Вл, — док су остали облици увек сложени са *шта*:

— *зашта* нѝје виђела Гу, имам пуно *коешта* Гр, *свишта* сав виђђ Мил, *свишта* ћеш чути Гу, не учѝ *ништа* Лис, *ништа* ми нѝ причам Вуч, *свишта* бѝло, *свишта* бѝва Гор, *ништа* нѝће да бѝдѝ Губ.

473. У овом говору смо бележили примере у којима је негација одвојена предлогом од заменица у косим падежима:

— нѝ уздѝм се *ни* у *шта* Вуч, *ни* беш *чегѝ* Пух, *ни* от *ко* странѝ Лис, *ни* на чему Лис, нѝкад чђвек погодѝ о свѝму, нѝкад *ни* о чему Вуч, *ни* у кога Кот, *ни* за *кѝм* Гор, *ни* о *кѝм* Вл, *ни* у *каку* странку Зе, нѝ бринѝ се *ни* за *шта* Губ, *ни* за *каке* пѝре Кр, *ни* на *какѝ* сабор Пш, — али су чести и случајеви у којима таквог одвајања нема:

— без *ничега* Вл, нѝсмо без *ничега* Губ, дђшла е до *ничега*, — дђшло до *ничега* Вуч, од *ничега* пошђ БК, — ѝ тђ за *ништа* Вл, од нѝје *ништа*, — без *ништа* Вуч, од *ништа* свѝ ствђрио ГД, нѝко с *никѝм* Кот, с *никѝм* се нѝсам свѝђала Губ.

474. Иако ретки, интересантни су ликови:

— нѝће *никѝ*, — *никѝ* посте да ђмрси нѝће Лис, *никѝ* дан (= никакви ~) Дљ, *никѝ* глас (= никакав ~) Тур, *никђ* јѝло да ђкуси нѝће Губ.

475. Поред чешћих ликова *нѝкѝ*, *-ā*, *-ō*, и *свѝкѝ*, *-ā*, *-ō*, понекад се појављују и:

— *нѝкђ* мушко Лис, *нѝкои* од нас ГД, *свѝкое* Дуб, смѝло се *свѝкоѝ* Губ, *свѝкое* дѝте Кот, у *свѝкое* дђба Вл, *нѝкоја* || *нѝкоја* жѝна ГД.

476. Удвајање заменица, карактеристично за призренско-тимочке говоре, забележено је само неколико пута¹⁹⁷:

— нѝдили га *нѝгѝ*, — у слѝчају да *им* се *нѝма* нѝшто дђгоди, — Мѝловѝне, ако *ш* тѝ *мѝне* да *ли* поможнѝш Лис, — нѝмђм да *ти* пѝкне *тѝби* глава Вуч, — *кђ* га *нѝга* нѝје затвѝрђ.

¹⁹⁷ Реметић такође ретко бележи ово удвајање (*Шумадија* 296).

Личне заменице

477. Облици датива и локатива јд. личних заменица 1. и 2. л. и повратне заменице *себе* гласе *мѣне, тѣбе, сѣбе*:

— пошѣ зѣц к *мѣне* Ка, *мѣне* сам ђставио, — *мѣне* су причали Гор, Цигани са бѣсом из Бјелице су били *мѣне* Губ, нити трѣба њима зѣмља нити трѣба *мѣне* Кот, нит је ђн долазио *мѣне* Пух, његовѣ ѣрци кѣпи ѡлину о сѣмота а *мѣне* о цѣца Гр, *мѣне* се њѣ ђтимало њѣшта Пај, *мѣне* штѣ бидѣ Ђ, *мѣне* е мѡи сѣн испребиѣ мѡе рѣке Лис, он *мѣне* помѡже врсту кѡпати, — причѣ ђн *мѣне*, — *мене* се нѣ дѡе Гу, даѣте Ви *мѣне* нѣшто Нег, *мѣне* јавио, — *мѣне* е ѣме Мѣлић Тур, прѡво ѣдѣ *тѣбе*, — *тѣбе* сам дѡо Вуч, ако *тѣбе* ђстанѣ Л, ја *тѣбе* кѡжем Мил, наслѣжи *тѣбе* Тур, док *тѣбе* ђздравѣ твѡја маѣка Лис, дошѣ сам *сѣбе* на смѣрт Кр;

— о *мѣне* да причам Вл, зна свѣ о *мѣне* Гу, о *мѣне* ѣма да се прича Тур, виѣси о *мѣне* Гр, а у *мѣне* кѣва Пух, мѣсли о *тѣбе* Гор, ђѣ се срѣши по *тѣбе* Кр, тражиш према *тѣбе* Дљ, каже, о *тѣбе* гѡворѣ Вл, у *сѣбе* замѣслим Л, прѡчитала у *сѣбе* Кот, ѡси се о *сѣбе* Губ, у *сѣбе* држи рѡну, — дѡнесѣ ђ *себе* Пај, о *сѣбе* нѣсам знаѡ њѣшта Лис, мѣслим у *сѣбе* Вл, ѣмајѣ у *сѣбе* Дљ.

Ова језичка црта обухвата широку зону штокавских говора. Присутна је у зетско-јужносанѡачким¹⁹⁸, источнохерцеговачким¹⁹⁹, косовско-ресавским²⁰⁰ и шумадијским²⁰¹ говорима.

Краће форме *мен, теб, себ* не појављују се у овом говору.

478. Само се енклитички облици заменице *ви* у дативу и акузативу мн. не подударају са стандардом:

— причам *ви*, — кѡ би *ви* гѡтовио јѣло Гор, фѡла *ви* Губ, ако *ви* понудѣ Дуч, да *ви* покѡже Вуч, кѡко да *ви* кѡм Лис, тѡ *ви* нѣ ваља, сѡд *ви* ја кѡжем, — кѡжем *ви* Вл, кѡ *ви* кѣпуге гѡрѣво Тур, исприча *ви*, — њѣшта *ви* њѣ фѡлило Губ, да *ви* ѣзбѡци ДД, ѣѣ *ви* је Ђ;

— да *ве* нѣсам виђѡ Л, штѡ *ве* нѣма Вуч, кѡ е *ве* ѣпознѡ, — мѡлим *ве*, — поштоваћу *ве* Вл, ако *ве* нѣ би чѣла Ка, да *ве* не ѣврѣдим БК, ... ли *ве* ѣста Пај, позваће *ве* прѣседѣник Губ.

Навели смо све забележене и снимљене потврде енклитичких облика *ви* и *ве*, док је примера за форме *вам* и *вас*, разумљиво, много више. Остале енклитике слажу се са стандардом: *ме, те, се, нас, ми, ти, нам*.

479. Лична заменица 3. л. *он* само се акценатски не слаже са стандардом јер се, поред чешћег *ђн*, понекад чује са (˘) акцентом:

— ђн Вл Ка Мил Вуч, —

¹⁹⁸ Стевановић: *Источноцрногорски* 73—74; Тупић: *Бјелопавлић* 81—82; Барјактарев: *Новопазарски* 89.

¹⁹⁹ Вуковић: *ГПД* 58; Вушовић: *ДИХ* 54; Станић: *Ускоци* 208.

²⁰⁰ Пецо — Милановић: *Ресав* 332—334; Алексић --- Вукомановић: *Жупа* 306; Симић: *Левач* 344—345; Јовић: *Трстеник* 120.

²⁰¹ Стевовић: *Гружа* 469; Реметић: *Шумадија* 287—288.

а у косим падежима једнине чешћи ликови су *њѣга, њѣму, њѣм || њѣме*, а ређе се говори *њѣгѣ*.

У акузативу је увек бележен енклитички облик *га*. Лок. јд. гласи, чешће, *њѣму*, а у Властелицама смо чули: да мисли о *њѣме*, — о *њѣм* само мислим.

480. Л. зам. 3. л. ж. рода *ѡна* (ређе *ѡна*) има облике:

— *њѣ, њѡ^ж, њѡ^жзи, њѡзи, њѣ, њѡм (њѡме)*.

Енклитички облици су увек *јѡ^ж* и *је*.

481. Заменица 3. л. има у множини пуне и енклитичке облике који се слажу са нашим стандардом. Овде треба, наравно, имати у виду судбину гласа *х* (в. т. 171^в).

— *њѣ* трѣе јѣло Гор, код *њѣ* Мил, између *њѣ*, — код *њѣ* Вл, код *њѣк* ГД, ѡдѡ *њѣк* Вуч, *њѣг* Гу Кр Кот, од *њѣг* Гр Вл, код *њѣг* Лис, тѣримо двоицу *њѣг*, — *њѣг^к* трѣ Гр, код *њѣг* ѡдѣ Пух;

— нѣма и гѡрѣ Вл, кудѡ сам *ѣ* дѡгнѡ Гу, ја *ћу* и чѣвати Гр, *ѣвѣ* и Гу, чѣвѡм *ик* Ка, нѣма *иг* Гу, да *иг* пита Лис, ја *иг* шкѡловѡ, — ја *иг* пѡзнаѣм Тур, *имѡ* *иг* јѡш Дљ, потѣчу *иг* Гу.

В. БРОЈЕВИ

482. Све деклинационе форме (у јд. и мн.) има само број *јѣдан* (*јѣдѡн*), а бројеви *двѡ* и *трѣ* у ж. роду имају облике *двѣма* (ређе *двѣѣма*) и *трѣма*. Променљивост броја *четири* није потврђена.

483. Бројеви од 11 до 19 редовно имају упрошћену вокалску секвенцу *ае > ѣ* и изговарају се:

— *јѣданѣс, двѡнѣс, трѣнѣс, четрнѣс, пѣтнѣс, шѣснѣс, седѡмнѣс, осѡмнѣс, девѣтнѣс*.

484. Бројеви *двадесет, тридесет ... деведесет* имају ликове:

— *двѣс* (најчешће), *двѡдес* и *двѡдесѣт* (ређе), *трѣс*, *трѣдес* (ређе), *чѣтрѣс* (ретко *чѣтерес*), *пѣдѣсѣт, шѣсѣт, седѡмдѣсѣт, осѡмдѣсѣт, деведѣсѣт*.

485. Од редних бројева издвајамо следеће:

— *прѣи* Пај Дуб, *прѣи* Вл Вуч ГД Ка, *прѣѡ* (Вл), *прѣѡ* Мил Вл Ка, по двѣје *прѣе* Дуч, *прѣѡм* Вуч, *прѣи* мѡ^ж Вуч, у *прѣѡм* свѣскѡм рѡту, — са *прѣѡм* жѣнѡм Мил, осѡмдѣсет *дрѣгѣ* Вл, *прѣи* Пш, *дрѣгѣ* Вл Ка, јѣдну и *дрѣгѣ*, — у *дрѣгѡм* рѡту, — двѡс *дрѣгѡг* Мил, *дрѣгѡга* Ка, *дрѣгѡм* Вуч, на *дрѣгѡм* мѣсту Губ, код јѣднѣи, *дрѣгѣ*, *трѣѣи*, *чѣгѣрти* Вл, *трѣѣѣ* Вл Зе, двѡс *трѣѣѣг* Мил, *чѣтрнѣстѡг*, — *пѣтнѣстѡг, шѣснѣстѡг* и *седѡмнѣстѡг* Вл, дѣвѣсто *дѣвѣте* Вуч, *осѡмнѣсте* гѡдинѣ Гр, *дѣвѣтнѣстѡг* Мил, *двѡдѣстѣ* Губ Лис Тур, *чѣтерѣсте* гѡдинѣ Л.

486. Збирни бројеви и бројне именице изводе се суфиксом *-оро*:

— *чѣгѣворо* Лис Вл Мил, *пѣгѣоро* Л Лис Вл Мил, *шѣгѣоро* Лис Вуч, *пѣ-шѣгѣоро* Пај, *сѣдѣморо* Дуб, *ѡсморо* Гр Кот Дуб, *дѣвѣгѣоро* Л Зе, наѣ *дѣвѣгѣоро* дѣцѣ Мил, *дѣвѣгѣоро* свѣѣна Вл, *дѣсѣгѣоро* Дуб Гр Кот Л Вуч, по *двѡдѣгѣоро* Лис, *двѡдѣгѣоро* прѡѣнѣка Ка, *шѣсѣгѣоро*²⁰² Кот;

²⁰² Само је у Вучковици од једног информатора забележено: дѣвѣгѣоро дѣце, — дѣвѣгѣоро шѣгѣнади, — пѣтнѣгѣгѣоро.

— четворица Тур Вл, њи петорица Вуч, шесторица Вл, седморица Губ Пух, осморица Кр, деветорица Лис.

487. збирни бројеви двоје и троје изговарају се без гласа *j*:

— наз двоје Вл, двоје-троје БК, две свиња Кот, двоја врата на кући ГД, двоји волови Гор, троје Гу Мил, троје Вл, двоја кдла Гр Пух.

488. Из снимљеног материјала су и ове бројне именице:

— двојица синовā Вуч, двојица Вл Гу Л, двојицу Тур, тројица жандарā Ка, обадвојица Гор, обадвојицу Лис, двојица Пш, двојици, — двојици Кот, отац нам је казō двојици Зе, двојицица, — обадвојицица! Лис.

489. Бројне именице изведене формантом -ак ретке су у драгачевском говору (*десџак* кућана Зе), али су врло честе са суфиксом -ина:

— имам ја мој петнџестину, задружни четрџестину БК, дошло њи петнџестину на прошење, — петнџестина данā Вл, петнџестину годинā Пух, по дваџестина ГД, дваџестину мџетара Лис, дваџестину дана Мил, триџестину оваца Гор, триџестина кућа Вуч, триџестину мџетара Лис, триџестину ћакā Дљ, четрџестина Гор.

Г. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

ИНФИНИТИВ

490. Облик инфинитива без крајњег -и забележен је само четири пута, од чега су три потврде из истог места:

— ниси мōгō виђет, — њмаг мушкō дијете, — ништа се нџмō^н глашит ГД, никад осџет нећете Вл;

— не мōгу се бџрити, — не може двџс дјџџ нџсити Дуб, нџмō нџћи на звџрку пџцати, — ни се дā повџсти ни пџћерати Губ, да ти будџ мџкшā крава мџсти Гр, пџчџ чџпати кџсу, — бџјати се кџшџ Тур, жџо им дџћи Гор, нису мџгли ништа дџбити Вуч, пџмаже ми врсту кџпати Гу, нџма се ни љџгити, — тџшко се снџћи, — то није нџше знџти Лис, свџ са мџрала рџдити, — ми смо тџ дџцу помџгли њшкџловати, — ако е тџ вџровати, — џе мџже трџктор, оно е га рџчџн произвџдити Вл.

АОРИСТ

491. Овај глаголски облик је у живој употреби у драгачевском говору. Он је у казивању, нарочито оном експресивнијем, врло фреквентан и функционалан. Обичан је од перфективних глагола, док се од имперфективних чује знатно ређе. Облици аориста у нашем говору слажу се са стандардним. У фонетском погледу одступања постоје једино у 1. л. јд., а условљена су губљењем и заменом гласа *x*. Примери типа *бџцик*, *џмадок*, *дџдок* наведени су у Фонетици (т. 172^в).

492. а) 1. л. јд.:

— *нѣ би ја* Гу Пај, *дадо* Гор, *знадо* Кот, *нѣ мого* Пај, *погибо* ГД, *погину* Гу, *немадо* Ка, *одо* ГД Кот, *ја дби* рѣсу Вл, *скидо се* Кот, *спушти* Вуч, *умедо* Вл, *устадо* Л, *рѣког* Гор Губ, *платиг* Гор, *црког* Лис, па кад *оѣ* Кот.

б) 2. л. јд.:

— *заклѣ се* ти Кот, ти *прдби* врѣнт, — ти ме *йзмѣми*, — *санилѣ* ли га Губ, *дође* ти Пух, *даде* ли му Кр, ти ме *слага* Вуч, *рѣче* ти *нѣму* Тур, *уваги* ли ти штѣ БК, *оде* ти Ви, не *познаде* ти мѣне Лис.

в) 3. л. јд.:

— *враги* нас Губ, *нѣ би* му мило Кот, *би* ли кѣт кућѣ Вуч, *бубну* га *вѣ* Л, *бѣи* Вл, *заврѣска* Кот, *загуђе* Л, *закликта* Кот, *замиче* у собу Л, *јави* Лис, *изѣђе* Гор, *йзиђе* ГД, *йзвуче* Кот, *ѣн крѣну* Вуч, *ниче* Пш, *оде* Лис, *ѣкрѣте се* Вл, *ѣкрѣте се* ГД Нег Вуч, *ѣкрѣте се* ГД, *ѣкрѣте* Л, *ѣбјесѣ се* Вуч, *нѣ оста* ништа ГД, *ѣста ѣн* Вуч, *ѣте ми* Здравка сѣр, — *ѣстарѣ се* Вл, *ѣбрте* Вуч, *ѣсменѣ се* Губ, *ѣткиде* Кот, *ѣгуње* Л, *пѣѣље* га прс, — *пѣглѣдну* Вуч, *пѣгибе* Пух, *пѣгибе* Гор, *пѣгину* || *пѣгиде!* Вл, *пѣзелѣње*, — *пѣрча* Губ, *пѣѣже* Рти, *ма^ака* *пѣцрње* Гу, *пѣѣ* Пух, *пѣѣште* рѣку ѣ рѣку Л, *пѣде* Гор, *пѣврте* Лис, *пѣврте се* Л, не *пѣризнаде* Гор, *пѣѣже* Пш, *пѣѣста* Пај, *пѣпаде* Л, *пѣсплѣсти* ме Вл, *пѣшти* Л, *пѣшти* ме, — *пѣшта* ме Вуч, и *ѣмбар* *саѣре* Лис, *свѣ* *саѣре* Пух, *скиде* Вуч, *сиђе* Гор Вуч, *уваги* Вл, *увиђе* Гор, *уѣѣже* Кот, *уѣрије* Вуч, *уѣрије* ГД, *устаде* Нег, *уѣини* Тур, *уѣини* Вл, *ушѣје* Вуч Лис, *црче* Вуч, *чѣ* Лис.

г) 1. л. мн.:

— *би*смо Ка Л, *пѣкугисмо* Ка, *гѣресмо* — не *саѣресмо* Гу, *рѣкосмо* БК, *йзгину*смо Гу, не *йзѣресмо*, — *чѣсмо* Ка, *ѣѣбисмо* Вл, *ѣѣѣосмо* Зе, *врагисмо* Пух, *увагисмо* Лис, *крѣну*смо Зе, *платисмо* Кр, *напаѣосмо* Дљ, *ѣикну*смо Мил, *заврѣисмо* Дљ, *ѣстаѣосмо* Ђ, *ѣѣѣосмо* Л, *пѣписмо* Вуч, *йзѣубисмо се* ДД, *уѣосмо* Губ.

д) 2. л. мн.:

— *прѣпаѣосте* Л, *ѣѣѣосте* Вуч, *врагисте се* Вуч, *даѣосте* Гр, *чѣсте* Лис, *ѣѣѣосте* Гор, *уѣѣсте* ГД, не *сѣѣѣосте* Мил, *рѣзѣисте* Гу, *сѣѣѣѣосте* Кр, *упѣѣисте* БК, *прѣврѣнусте* Пш, *куѣисте* Ђ.

ђ) 3. л. мн.:

— *зѣтрѣше* Ка, *ѣѣѣше* Гу, *упѣѣше* Вуч, *зѣѣѣше се* Лис, *укрѣѣше* ми се нѣге Тур, *пѣѣѣше* Л, *наѣѣше* ГД, *убише* Вуч, *ѣѣѣше* Дљ, *сѣѣѣше* Нег, *сѣкрѣше* Пух, *ѣѣѣше* Ви, *ѣѣѣше* Гу, *ѣѣѣше* Кр, *пѣгѣѣше* Пш.

493. Забележили смо и неколико облика аориста несвршених глагола:

— *ѣѣѣ ѣн* БК, *ѣѣѣде* Лис, *крѣса* ис *пиштѣѣѣ* Вуч, *куѣ* нѣкѣ *ѣѣѣ*, *куѣ*, *куѣ* Лис, *ја мѣѣ* *ѣѣѣѣѣ* Кот, *ѣѣѣѣѣѣѣѣ* Лис, *прѣѣѣ* и *уваги* мѣѣѣ Губ, *прѣѣѣ*, — *сѣѣѣѣѣ се* Вуч, *сѣѣѣѣѣ се* Гу, *уѣѣѣѣѣ*, — *ѣѣѣѣѣѣѣѣ* Лис, *ѣѣѣѣѣѣѣѣ* Ка.

494. Овај говор не познаје аористе типа *ѣѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣ*. На-
ставак *-сѣѣѣ*, *-сте* у 1. и 2. л. мн. аориста значајна је изоглоса која, попут ве-
ликог броја осталих, има карактеристичан правац: југозапад — североисток²⁰³. Она повезује све источнохерцеговачке и црногорске говоре, иде пре-

²⁰³ Ушовић: ДИХ 60; Вуковић: ГПД 72, Пецо: ИХ 154—155; Пиж: *Колацин* 168—169; Станић: *Ускоци* 252; Пешикан: *Староцрногорски* 178—179; Ђупић: *Бјелопавлићи* 93; Ђупић: *Зета* 280; Барјакта-ревић: *Новопазарски* 103; М. Никוליћ: *Горобилје* 680; Тешић: *Љештанско* 227; Стевовић: *Гружа* 483.

ко Санџака, обухватајући западносрбијанске идиоме, да би се сучелила са секвенцом *-шмо* у северносрбијанској зони. Та се црта пружа даље на исток све до Космаја и Букуље²⁰⁴.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

495. Слично већини штокавских говора, глаголски прилог прошли нестало је и из драгачевског говора. Облик *бишши*, *-а*, *-е* се употребљава, али увек са значењем обичног придева.

ПРЕЗЕНТ

496. У 1. л. јд. презента наставак *-у* имамо само у облицима *мџу* и *дђу*.

497. Глагол *мџи* има у 1. л. јд. презента (ређе) и наставак *-м*: *мџем* Гу Дуч, *нџ можем* Тур Лис.

498. Понекад се код глагола VII и VIII Белићеве врсте појављује наставак *-у* у 3. л. мн. (уопштен аналогijом):

— *вџлџу*, — *вџзџу*, — *трџчу*, — *раџдџу*, — *трџциџу*, — *кџплџу* Гр, нек *вџдџу* Вл, *изводџу*, — *џмџесу*, — *зџрџу*, свеће Кр, *вџдџу* Дљ, *џсивџу*, — *дџбџџу*, — *пџдиџџу* се Губ, *вџрџу* Пух, *бџџџу* Дуб.

Глагол *хтеги* у 3. л. презента ретко има облике:

— *хџеџу* Дљ, *џеџу* Лис Пух, *џеџу* Кр, да *џеџу* да га *наџу* Гу, *неџеџу* Вл.

Наставак *-у* у 3. л. мн. поменутих глагола све је експанзивнији идући од запада ка истоку. У архаичнијим црногорским говорима Муслимани по правилу имају *-у*. Заједнички живот са муслиманским становништвом утицао је на појаву овог наставка и код православних²⁰⁵. Источнохерцеговачки говор такође ретко има *дрџџу*, *зџнџу*, *дџлазџу*. За ову особину проф. Пецо с правом каже да се проширила из црногорских говора (ИХ 151—152). Ову морфолошку особину констатовао је и Вушовић (ДИХ 58), такође спорадично. Конавоски говор је ова појава захватила у потпуности, што се тумачи утицајем дубровачког (Кашић: Конавле 163). Релативно мали број облика са *-у* даје нам право на констатацију да однос наставака *-е* : *-у* није битније нарушен у говору Драгачева.

499. Различите облике презента има и глагол *биџи* (*sein*):

— *бџдџем* Гор Тур Лис Гр, *бџдем* Вл, *бџдеџи* Ка, *бџдџе* Мил Вл БК Гр, *бџде* Мил, *бџдемо* Мил;

— *бџдџем* Гр Тур Вуч Дуб Пај Кот Гр, *бџдем* Гр, да *нџ бџдџеџи* Вл, *бџдџеџи* Пај, *бџдџе* Гор Вл Лис Ћ Вуч Кот Гу Губ Тур, *бџде* Лис Вл Гр Ка, *бџдемо* Мил Гу, *бџдџу* Гу Гр Мил Вл, *бџду* Ка;

— *бџдџнџем* Вуч, *бџдџнем* Вл, *бџдџнџе* ГД Вл, *бџдџне* Губ;

— *бџнџем* Тур Вл, *бџнџе* Вл;

²⁰⁴ В. Реметић: *Шумадија* 320 (и литературу наведену тамо).

²⁰⁵ Стевановић: *Источноцрногорски* 85—86; Пешкан: *Староцрногорски* 174; Ћупић: *Зета* 280.

— бӯднѣ Гр;

— бӯнӯ Пух.

500. Завршетак *-ду* у 3. л. мн. презента ограничава се на неколико глагола, а најчешће на глаголе *дати* и *знати*:

— *дэдӯ* Вуч, *дэдӯ* Тур Вуч, *дэдӯ* Вуч, не *дэдӯ* Тур Вл Гр, не *дэдӯ* Вуч Ка, не *дэдӯ* Кот, *предэдӯ* Лис ДД Дуч, *предэдӯ*, — *предэдӯ* Вуч, *продэдӯ* Гу Тур, *продэдӯ* Вуч, *знэдӯ* Гр Рти Зе Гор, *знэдӯ* Пај Гу, *знэдӯ* Вуч БК, не *знадӯ* Вл, *упознэдӯ се* Вуч, *имэдӯ* Мил, *имэдӯ* Дуч, не *смэдӯ*, — *споразумэдӯ се* Вл, *дни ме удэдӯ* Лис, не *умэдӯ* ДД.

501. Проширење сугласником *-д-* ретко је у другим лицима:

— *знэдѣм*, — *имэдѣ*, — *имэдѣмо*, — *имэдѣмо* Дуч.

Наставак *-ду* у 3. л. мн. през. најчешће је бележен у сверносрбијанским говорима. У биограчичком говору проф. Ивић га налази у свим глаголским врстама²⁰⁶. Мањи број потврда пружају мачвански²⁰⁷ и колубарски²⁰⁸ говор. У грузанском се то своди на ликове *дэдӯ* и *не знэдӯ*²⁰⁹, а у Рачи Крагујевачкој је највише тих примера забележено у Вишевцу²¹⁰. У Ресави је појава сведена на ликове *мдјседу*, *скачѣду* и *трчѣду*²¹¹. Глаголи *дати*, *знати*, *смети* и *умети* имају у Левчу завршетак *-ду*, уз још неколико глагола (ређе)²¹². Око Трстеника се, поред глагола *дати*, *разумети*, *смети*, *умети* и *имати*, наставак *-ду* ретко чује од глагола *хтеги* и *моћи*²¹³. Више потврда са аналошким *-ду* посведочено је у централношумадијској зони²¹⁴, али их је и ту највише од глагола *знати*, *дати*, *имати* и *разумети*.

ИМПЕРАТИВ

502. Изузев ретких примера као што су *прѣставимо* Лис и *а^ддѣмоге* Тур, из Драгачева нема потврда за 1. л. мн. императива.

503. Глаголи са сугласничком основном ретко губе наставак за облик у 2. л. јд.:

— *стѣн тѣ* Вл, *бјѣс љ* лад Тур, *скѣн тѣ* диѣло Ћ.

У 2. л. мн. аориста губљење вокала код поменутих основа је чешће (примере в. у Фонетици, т. 86).

Облици без *-и* (*-*) у императиву чести су у штокавским говорима, а мишљења о узроцима његовог изостављања су подељена. М. Стевановић је

²⁰⁶ Ивић: *Биограчички* 165—166.

²⁰⁷ Б. Николић: *Мачва* 272.

²⁰⁸ Б. Николић: *Колубара* 52.

²⁰⁹ Стевовић: *Груза* 480.

²¹⁰ Павловић: *Рача* 45.

²¹¹ Пецо — Милановић: *Ресави* 348.

²¹² Симић: *Левач* 391—392.

²¹³ Јовић: *Трстеник* 134—135.

²¹⁴ Реметић: *Шумадија* 312—313.

мишљења да је у питању аналогија према старом императиву атематских глагола *пажда* и *вѣжда*²¹⁵. Б. Николић, који сличне форме налази у сремском говору, сматра да се ради о редукцији²¹⁶. М. Пешикан одбацује морфолошке и фонетске узроке и сматра да су до изостављања *-и* у императиву довели семантички разлози²¹⁷.

504. Изостављање наставка *-ј* редовно је у 2. л. јд. и мн. глаголских основа на *-и*:

— *зави* Вуч, *напи* се Дуб, *ши* на машину Гор, *сми* се, — *смије* се Вл, *убије* Лис итд. (в. т. 160).

505. Код вокалских основа чува се наставак *-ј* (= *џ*) у 2. мн.:

— *пита*^џ Мил, *сипа*^џ Кот, *одво*^џ Лис, *рачуња*^џ Вл, *прѣбрѣ*^џ Ка, *скида*^џ се Кот, *ођеља*^џ Лис итд.

506. Чести су примери негативне форме императива типа:

— *не издѣте* Гор, *не чека*^џ ме Губ, *не слуша*^џ га Вуч, *не виџите* Пух, *не гледа*^џ Кр, *не игра*^џ се Гу, —

али је сасвим обична и конструкција од речце *нѣмѣ* и презента са везником *да* или (ређе) *футура* (в. т. 160).

507. Речца *де* понекад модификује (обично ублажава) значење императива:

— *да*^џ *де* Вл, *пѣйде* Вуч, *прѣгѣнде* Вл.

508. У експресивном казивању често се користи приповедачки императив, обично уз 1. л. јд., мада се употребљава и уз остала лица. Понекад су у говорном низу реченице са приповедачким императивима који су везани за различита лица:

— шта гѣђ *ја* *рѣци*, *прѣђу* *кѣва*^џ, *умѣкиа*^џ па *извади*, *мѣта*^џ па *снѣ*^џ на *кѣчиѣ*, па *ѣзми* *врѣтило* па *нави*^џ, *тѣри* на *разбѣ*^џ па *тки* Кот, *пѣнеси* *јабучица*, *пѣнеси* *коѣшта*, — *ши* *блузе*, *кѣги* *панталѣне* Губ, *ши* на *машину* Гор, *тѣри* *пасѣља*, *тѣри* *кромпѣра*, *тѣри* *кѣпуса* Вуч, *ѣвамо* *застрѣжи*, *убаџи*, онда с *онѣм* *нагибачѣм* *прѣтежи* Пај, *ѣгидни* *лѣгни*, *врѣти* се, — *прѣди* за *сѣкно*, — па *донѣси* на *ѣрамѣчи*; *пѣри*, *пѣри*, *тѣља*^џ по *ѣѣо* *дѣн*, — *пѣтрчи*, *мѣчи* се, *ради* Вл, *ја* с *ѣцом* *ѣстани*, — и *пѣтрчи* *ја* и *пѣтрчи* и *мѣши* и *ѣдри* Лис;

— *сѣдло* *накрѣни* *тѣмо*, *накрѣни* *вамо* Гр, *ѣдри* *сѣкирѣм* у *шину* Лис, *ѣнда*^џ *се* *напи* па *лѣзи* у *ѣндек* Дуб, *ѣѣји* *прѣдѣ* *њи*, — *ѣѣји* код *мѣг* *ѣца* и *мѣ*^џ *ке* *ѣладу* *нарѣла* Губ, *ѣни* *ѣгѣжи* *њѣга*, *жандѣри* *ѣѣји* и *ѣгѣра*^џ *Раѣѣја* у *зѣтвор* ГД, *не* *кѣѣди* да *пѣѣје* за *њѣга* ГД;

— *ја* *ради*, *ѣни* *кѣради* — *ѣгѣра*^џ у *Гѣчу* те *прѣдѣ*^џ Лис, *ја* *тѣри* *руку* *прѣко* *њѣга*, *ѣн* *рѣгни* *мѣне* *руку*, *ја* *плѣчи*, *плѣчи* Вл.

²¹⁵ Стевановић: *Источноцрногорски* 89—90.

²¹⁶ Б. Николић: *Срем* 317.

²¹⁷ Пешикан: *Староцрногорски* 175.

ИМПЕРФЕКАТ

509. У овом крају је имперфекат у фази нестајања. Он је, у ствари, већ сведен на неколико случајева. Најчешћи је од глагола *бити* и *имати*:

— ја *бија* Кот, *бијаше* вако̄ у зиму Гу, *бијаше* мало већи Кот, *бијаше* снег Лис, *бејаше* излапела Вл, како му *бејаше* име Гу, један вепар до пџла *беше* поџден Вл, како *беше* њвџме име Пај, *беше* мрџз Вуч, пет кџкџшки *бијаше* Гор, не *бијасмо* кџћу закџпили Кр, *бијагу* велики снегџви Зе, *бијагу* тџрбине, — *бијагу* сви Л, *бијагу* у старо¹⁸ кџћи Вуч, ја *имадија* Ка, *имадија* две краве Пај, не *мадијаше* у Беџграду Ка, *имадијаше* ГД, *имадијаше* Гу, *имадијаше* Вуч.

510. Од осталих глагола имперфекат се ређе гради:

— *вијаше* Гу Л Губ, Баџ мџја стрџна *вељаше* Кр, како се *звџше* Вуч Лис, он комендијаше Л, *лежасмо* Ка, учитељџца *носџаше* шешџрић Зе, *пјевџаше* Губ, *свијаше* Вуч, *ишџ* да ме *зџкоље* Лис, ја *ишџедија* Вл, како се *презџивџаше* Губ.

Од Драгомира Јовичића из Лиса чули смо имперфекте: *ишџаше*, *ишџаху*, *пјевџаху*, *сјџџаху*, *брањаше*, *трџаше*, али их не сматрамо особинџом драгачевског говора јер је овај човек препричавао делџве из Библије.

Слично стање у вези са имперфектом и суженошћу његове употребе налазимо у западној Србији²¹⁸, Шумадији²¹⁹ и косовско-ресавским говорима²²⁰. У свим овим говорима у живој употреби су облици имперфекта углавном од глагола *бити*, док се од осталих глагола чују веома ретко.

ТРПНИ ПРИДЕВ

511. Као и у другим сродним говорима, источнохерцеговачким²²¹ и шумадијско-војвођанским²²², и за наш говор је карактеристична употреба наставака *-ан* и *-ат* у трпном придеву. У овом говору је, отприлике, однос 2:1 у корист наставка *-ат*:

— *биран* Гу, *вџзан* Дуч, *вџзани* Вл, *дан* Кот, *зџклџн* Зе Кот, *зџклџна* Вл, *зџклџно* Гу Вл, *зџтварџн* Дуб, *зџтварџан* Губ, *зидано* Гу, *ишџано*, — *изазџана* Вл, *изгласџана* Гр, *израњавано*, — *изубијано*, — *клџн* Гор, *клџпџно* Вл, *кџвџно* Лис, *кџнгузовџн* Вуч Пај, *лигџани* смо, — *мобилицџн* Губ, *мобилицџни*, — *мобилицџн* Вуч, *насликџана* Вл, *нескресџана* Пај, *нешколовџно* Вл, *џкретано* Губ, *џпрџна*, — *џпрџно* Тур, *џпрџно* Гу, *џрџно* Дуб, *џсигурџн* Вуч, *џшерџн* Л, *пџковџно* Вуч, *пензиџнисџн*, — *пџватџни* Гу, *пџсијано* БК, *пџтрпџно* Кот, *пџрџдџвана* Ка, *рањаван*

²¹⁸ М. Николић: *Горџбиље* (где је сачуван углавном од најфреквентнијих глагола) 680; Тешић: *Љеџтанско* 226.

²¹⁹ Реметић: *Шумадија* 315—316.

²²⁰ Пецо — Милановић: *Ресава* 352; Симић: *Левач* 395—397; Јовић: *Трстеник* 144—145; Алексић — Вукомановић: *Жупа* 308—309 (где се наводе облици имперфекта на *-ађа*, аналошка образовања према *сађаше*, *рађаше* и сл.).

²²¹ В. нпр. Пецо: *ИХ* 157—158; Станић: *Ускоци* 255; Петровић: *Змијање* 122; Б. Николић: *Тришћ* 422; Пиж.: *Колашин* 170.

²²² Б. Николић: *Колубара* 53; Б. Николић: *Мачва* 274; Реметић: *Шумадија* 328—329.

Мил, *сијан* дуван Лис, *спљковано* Кот, *ткане* ствари Губ, *ткано* Кот Вл, *ткано* Тур, *туран* Вл, *турано* Гу Ка, *ћерани* смо Губ, *убране* Вл, *укувано* Вуч, *урезано* Зе, *чувана*, — *шклован* Ка, *шкловано* Вл;

— *аперисаг*, — *брага* Вуч, *ватг* Гу, *дата* Лис, *дато* Лис Ћ, *ддгнат* ДД, *држата* Тур, *држато* Лис Тур, *завијате* коленике Кот, *завијато* || *завијато* Лис, *зидат* Дљ, *заказато* е Дуч, *заклат* Ка, *закопате* у земљу Вуч, *зват* Вл, *звати* Пај, *звато* Кот Губ Лис ГД, *зидато* Вл, *изабрат* Вл, *изабрати* Гу, *изграђивато* Л, *ископато* Вл, *исписата* Тур, *ишиерата* Лис, *казато* Гу, *клата* Лис, *контгузават*, — *кдпато* Вуч ГД, *крүнисаг* Лис, *күвато* Вуч, *назвато* Тур, *наоружати*, — *наперјати* буздовани, — *наперјато* Кот, *нагрпато* Тур, *дбењата* ГД, *дбрате* су Губ, *дзидат* камѐн Пух, *омазато* Вуч, *драто* Ка Лис Гу, *обнављато* Л, *дсигурат* Вуч, *дснйвати* Лис, *дсгупато* Гу, *дгерато* Пај Вуч, *дшерата* Лис, *дшерати* у лагер Пух, *пензионисаг* Дуч, *пјевато*, — *планирато* Вуч, *пдрезата* Кот, *пдзвата* Гу, *пдзвати* Зе, *подпаковато*, — *подправљат* Вуч, *пдравњато* Гор, *пдслат* Лис Ка, *прегнато* пиће Кот, *прекривато* сламом Лис, *прдбрате*, — *прддати* Вуч, *прдзвати*, — *прдзвато* Зе, *прдопат* Вуч, *саранйвати* Кр, *састаљата* Тур, *сијата* збб, — *сијато* Ка, *сијато* Гу, *слати* су овамо Дљ, *сликата* Вл, *сликато* Гу, *спремата*, — *терат* Вуч, *терато* Вл ГД, *ткате* Пш, *ћерат* Тур Вуч, *узимата* Л, кад су Ћурђеви Стубови *узимати* Кот, *указато* Губ, *укопчат* БК, *уписати* Лис, *уснйвати* Губ, *цвепато* Кот.

512. У вези са односом наставака *-г* и *-ен* одступање од стандарда имамо у примерима:

— *нису одделити* Пај, *одделити*, — *подделити* били, — *одјелит* Вуч, били су *подделити* Кот, *савит* Лис, *оженит* Гор, мй као браћа, *оженити* обадва Губ, — док остали случајевни таква одступања не показују:

— *добивѐна* Тур, *испуштено* Вл, *обљен* пакт Пух, *сакривен*, — *сакривѐна* Тур, *ћубрено*, — *рађено*, — *нађубрена* Вл, *слдмљен* Гу, *погрошена* Пш, *убиђен* Тур, *жѐњен* Вуч, *ожењен* Тур, *сакривѐна* Гр.

513. Аналошким путем успостављена је алтернација палаталан — непалаталан консонант у трп. придеву глагола I врсте *грести*, *мусти* и композита од *нести* (примере в. у т. 196). Од глагола *вести* трпни придев је *везен*, *-а*, *-о*.

514. Наводимо још неке облике трп. придева које сматрамо интересантним у смислу извесног колебања:

— *застрг*, — *сагнути* Пух, *одлакнүто* Вуч, *сађенүта* Губ;

— *үнѐт* Вл, *дднѐт* ДД, *дднйѐто* Тур, *изнйѐто* Гу;

— *пүштен* Л Гу Вл, *пүићен*, — *пүићени* Ка, *напүићено* Вуч, *заврћено* Вл, *кодзе* су *угрвене* ДД, *сламѐ прострвѐно* Кот, *то* е *пйвено* ДД, *отпивѐна* Лис, *збб жевљѐна*, — *пожњевѐна* Лис, *исцрпљен* Зе, *запошљен* ДД.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

515. Овај облик није чест у нашој зони. У неколико случаја се не подударе са стандардном формом:

— узнодо се *трчући* Губ, *трчући* Вл, *тражјући* волѐва ГД, *укочише* се нѐге *седући* || *седући* Тур, —

што се да објаснити последицом аналошких процеса.

Остали случајеви не одступају од стандарда:

— *трчећи*, — *свирајући* Гу, *говорећи* Тур, *гледајући* Кот, *кријући*, — *видећи* Зе, *не мислећи* Пај, *не мислећи*, — *брављећи* Вл, *радио сам у надници издржавајући* Ђецу, — *слушајући* Вуч, *радећи*, — *трпљећи* неправду, — *кукајући*, — *кријући* Лис.

516. Од поприведљених облика наводимо:

— *био је народ држећи раније*, — *стојећи* Кот, *будуће*, — *могуће* БК, *радећи* дан ГД, *падаћа* бдлс Лис, *звечећи* ндвц Гу.

ФУТУР

517. Он се подудара са стандардом и прилично је чест:

— *сила ли ћеш мукџе виђети*, — *говорили су како ће бити књижице*, — *нећу те порећи* Вл, *ја ћу вама дати* Пух, *кажи да ћу ноћи ти тамо и да нећу долазити* Кот, *а он ће рећи*, — *а он ће нећу казати* Лис, *живети нећу* Вл, *са ња врати се* Ђ, *ти ш остати* кући Вуч, *доћи ће он* Гор, *да ће ићи* код Љубише Вуч, *са ћемо виђети* Гу, *трће неће да ће црћи* Гр.

518. Такође је обичан облик без личне заменице, који се изговара као једна реч:

— *брдићемо* Губ, *имаће сад о вашеру* Гр, *вратићу ти доклџе види* Дрђгое Губ, *јџиће и она* Гр, *укупићу ти камака* Вуч, *чуваћу га* Зе, *гледаћемо некако* Тур, *виђећете како е* Лис, *начекаћеш се* Кр, *купићу нов* Гр, *чудиће се народ* Вуч, *крџиће* па продавати Нег, *нестаће и то* Пш, *пази паићеш* Мил.

519. Ако се инфинитив завршава на *-ћ*, онда се могу чути двојаки облици футура:

— *отићу* Вл, *изиће* бвце Гор, *доће* жџна Дуч, *доће* ти прџци Кот итд. (В. примере у т. 83);

— *ићи* ћеш Лис, *наћи* ћемо Кр, *отићи* ћеш, — *доћи* ће, — *наћи* ће Вл, *доћи* ће Гу Тур Гор, *доћи* ће време, — *ићи* ће зџмљџм ГД, *рећи* ће ти он Гр.

520. Футурски облици типа *доћу*, *наћу* и сл. карактеристични су за већи део говора источнохерцеговачке основе²²³. Шумадијско-војвођански говори, по резултатима досадашњих испитивања, сви познају тај облик футура²²⁴. И косовско-ресавским говорима је ова особина позната и лако се објашњава сажимањем супинске форме и футурске енклитике²²⁵. У мањем броју идиома налазе се футурске форме *доћи* *ћу*, *ићи* *ћу*²²⁶, са већом или мањом учесталошћу.

²²³ Пецо: *ИХ* 155; Пиж.: *Колашин* 169; Кашић: *Конавле* 168; Петровић: *Змијање* 124; Дешић: *Западнобосански* 188; Реметић: *Кладањ* 132; Симић: *Обади* 79; Ђукановић: *Цапарде* 250; Б. Николић: *Тришћ* 421; Тешић: *Љешиганско* 227.

²²⁴ Реметић: *Шумадија* (са више потврда типа *доћи* *ће*) 322—323; Б. Николић: *Срем* 352; Б. Николић: *Мачва* 274; Б. Николић: *Колубара* 53; Поповић: *Госпођинци* 70, 191.

²²⁵ Пецо — Милановић: *Ресава* 353; Симић: *Левач* 399; Јовић: *Трстеник* 140.

²²⁶ Вуковић: *ГПД* 75; Станић: *Ускоци* 257—258; М. Николић: *Горобље* 681.

521. Употребљава се и футур који уместо инфинитива има презент, са речцом *да*, али и без ње:

— *овди ће да буде састанак*, — *ја знам да ће да ме он прèварѝ Вуч*, *којѝ те воли*, *она ће да дође*, — *зависи колико ће буре да буде Лис*;

— *како ћу ти кажем Гу*, *гледѝм кой ће се јави Вл*, *неко ће се обрадуе Ђ*, *са ћу му кажем Вл*, *сам ће се повуче*, — *дни ће се наградае Вуч*, *прије ће он умрѝ нѝ ја ГД*, *мбраш нађеш Лис*, и *ѝпе ћу се инѝгим Губ*.

Као што се из примера види, изостаје употреба енклитике *ће* за сва лица, што је карактеристично за косовско-ресавску говорну зону²²⁷.

ФУТУР II

522. У нашем говору се и футур II подудара са стандардом:

— *ако будѝм знаѝ*, — *ако будѝм слѝгѝ*, *нека ме стрѝља Кот*, *кад бидѝм ѝмрѝла Гр*, *ако се будѝм свѝдела Вл*, *кад будѝте ѝгѝшили у Доњи Дубац Пај*.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

523. У драгачевском говору углавном је у употреби плусквамперфекат који се гради од перфекта помоћног глагола:

— *само знам да е првѝ се бѝла прѝудала у Гучу Кр*, *бѝло се разрѝсло ће ће да га нѝма*, — *пѝгинѝ јѝдан бѝѝ*, — *бѝли дни побегли*, — *жена бѝла дѝшила*, — *бѝо ми је ѝзѝ Радѝвѝн*, — *бѝѝ пѝѝ снѝг Губ*, *нѝје се бѝло пѝчело венчавати*, — *и ѝна се ѝдѝла бѝла*, — *ѝни су се бѝли подѝлили Гу*, *пѝчѝ сам бѝо Мил*, *ка сам ја бѝо побегѝ Пај*, *ѝн је ѝкрѝ бѝо нѝкѝ хѝбе Дљ*, *дѝнѝла му жена скѝдро кѝло злѝта бѝла*, — *пѝчѝли су бѝли да вѝзују*, — *дѝве кѝће бѝѝ начинѝо ГД*, *дѝсѝлили се гѝре бѝли Л*, *наши пѝкови бѝли ѝстѝпили Ка*, *а мѝ се сѝкрили бѝли ѝ подрум*, — *ѝстала бѝла трѝдна*, — *ѝна је чѝек бѝо ѝзѝ мѝне Гр*, *нѝсам бѝо ѝчѝистио*, — *дѝли ми оваѝ зѝсеок бѝли*, — *напунла бѝла пѝтнѝз гѝђѝна*, — *пѝслѝ смо ѝдѝставили бѝли*, — *сѝла бѝла да дѝручкуе*, — *дѝлила сам се бѝла Вл*, *нѝсмо бѝли дѝшли до Колѝшина Пух*, *сам бѝо ѝстѝ*, — *дѝгѝнѝ ѝн бѝѝ кѝћи волове*, *бѝо ми пѝкѝ дѝбруч*, — *ѝтац бѝѝ ѝгѝиѝ у рѝт*, — *Шѝѝба бѝѝ свѝ пѝкугио*, — *ја сам се бѝѝ запѝслиѝ Вуч*, *направио кафѝну бѝо*, — *бѝо рѝкѝ ја бѝаксем да е ѝзмѝм Гор*, *како су бѝли се зарѝвили*, — *ја бѝо побегѝ Кот*, *већ је бѝо заврѝшио*, — *ѝн слѝмиѝ бѝѝ нѝгу*, — *ѝни с то бѝли подѝјѝлли дѝвно Лис*.

524. Облик плусквамперфекта несвршених глагола забележен је само два пута:

— *бѝо сам шѝѝо да се запѝслѝм Пух*, *нѝкѝ мѝи кѝмѝише бѝли рѝдили Вл*.

525. Такође је редак облик плусквамперфекта са имперфектом помоћног глагола:

— *бѝѝѝше излѝпѝла Вл*, *нѝ биѝѝсмо кѝћу закѝпили Кр*, *ја бѝѝѝ пѝчѝ Кот*.

Употреба плусквамперфекта није много раширена ни у говорима источнохерцеговачке базе. Тако проф. Пецо каже да је овај облик „ријетко

²²⁷ Пецо — Милановић: *Ресава* 353; Симић: *Левач* 400; Ивић: *Галипоље* 255; Ивић: *Хере* 339.

у употреби у овом говору“ (ИХ 157). Вуковић за пивско-дробњачки вели да је плусквамперфекат чест од свршених глагола, а да се од трајних не чува ниједан облик (ГПД 74). У горобилском говору у западној Србији његова је употреба такође сужена (М. Николић: Горобиље 682), као и у босанском Подрињу (Симић: Обади 81).

ПОТЕНЦИЈАЛ

526. Овај облик има би у свим лицима:

— *sáveговао би те*, — *jâ б ишѡ Пај, дгровѡ б се* кад *б љзѡ Ка*, па *б му се прѡдѡ* Мил, *вѣ би исправили* Кот, *брѡћа би мѡгла заедно* Вуч.

ПЕРФЕКАТ

527. Перфекат је врло фреквентна граматичка категорија у драгачевском говору. Обичан је са помоћним глаголом и без њега. У раду има доста примера па их стога нећемо посебно наводити.

ОБЛИЦИ НЕКИХ ГЛАГОЛА

Овде ћемо дати облике неких глагола по њиховим врстама.

I врста

528. Презент глагола *ићи* је *идѡм, идѡш, идѡ* (в. т. 361); императ. *иди* (свуда), *ите* Дуб Гу; р. прид. *ишѡ, ишла, ишло, ишли, ишле, ишла* (свуда); пр. сад. *идући* Тур.

Сложен са префиксом *из-* глагол *ићи* има облике *изићи* и *изаћи*:

— *изиће* Кр Л ДД Тур Гр Пш Дуч, *изићѡ*, — *изићу* Вуч, аор. *изиће* ДД, р. прид. *изишѡ* Л, *изишѡ* Гу Вуч, *изишо* Ка, *изшила* Пш Лис, *изшле* Кр, *изшили* Вл;

— *изаћем* Мил, *изаћеш* Тур, *изаће* Л Пш, *изаће* (3. аор.) Гор, *изашѡ* Вуч Тур, *изашѡ* Мил, *изашла* Пш, *изашла* Губ, *изашли* Вл Пш.

Од инфинитива *огићи* Гу Вл Губ Кот Тур бележили смо облике:

-- *огићем* Губ Вл Кр, *ддем*, — *ддѡи* Мил, *ддѡ* Вуч Лис Зе Пух Ка, *ддѡмо* Кр Ђ Пш Гор, *ддѡ* Гу Ви Нег Тур Дљ, *огићи* ГД Тур, *огидни* Вл, *огиди* Лис Ка, *огићите* Тур, *огишли* Кот Вл, *огишла* Тур.

Глагол *уйћи* има двојачке облике презента и гл. прид. радног. Једни су са непопуњеним хијатом, а код других је зев отклоњен гласом *в*:

— *уйћем* Ка Гор Мил Тур, *уйћѡм* Вуч Гор, *уйћеш* Пух Ка Вл, *уйће* Губ Кр Тур, *уйћу* Вуч, *утишѡ* Нег Гу, *утишо*, — *утишли* Тур;

— *увћјем* Вл, *увћје* Дуб, *увћјемо* Гр Вл, *увшила*, — *увшили* Гр Вл, *увшило* Гр.

Глагол *сићи* (ретко *саћи*) има форме *сићем* Губ, *сиће* Вуч, *сићѡ* Лис, *сѡшла* Вл.

529. По принципу аналогije проширен је резултат I палатализације у 3. л. мн. през. глагола са основом на сугласнике *к* и *х*:

— *вучу* Гор Губ Вл БК Вуч Тур Нег Дуч, *извучу* Лис, *довучу* Вуч, *повучу* Губ, *обучу се* Гор Вуч, *преобучу се* БК, *гучу* Пш Лис, *погучу* Вуч, *погучу се* Дуб, *погучу из* Гу, *истучу* Лис, *печу* Л ГД Тур, *печу се* Зе, *сијечу* Вуч, *осијечу се* Губ, да *пресјечу* Гу Губ, *вршиу* ДД Вуч Губ Тур, *овршиу*, — *површиу* Пух.

530. Остали облици глагола врћи:

— *вршѐм* Тур, *вршѐш* ДД, *вршѐ* Вл Вуч, *врше се* ДД, *вршѐмо* Тур, *вршѐмо* Гу, *извршѐ се* Вл, *овршѐ* Мил, *овршѐм* Вуч, *вршите*, — *врши* Тур, *врѓ* Кот Лис Вуч Тур, *врли* Гу Тур, *оврли* Пух.

531. Глагол *спаси* у инф. гласи *спасити* и има промену по VII гл. врсти:

— *спасѐм* ГД Гор, *спасѐ* Тур, *спасѐ* Лис, *спасѐмо* га Гр, *спасѐмо* кућу Лис, *спасио* Пш Пај ГД, *спасила* Вл, *спасило* Ка Пш, *спасили* Лис, *спасили се* Губ, *спасиен* Тур, *спасисмо се* Гу, *спасише* Нег, *спасавѓ* Нег, *спасавали* Гор, *спасавѓ* Дљ Вл.

532. За глагол *мѓћи* карактеристичан је облик *мѓгнѐм* Кот, *мѓгнѐ* Вуч Губ, са значењем *футура II*. Такође се често у 2. л. јд. чује облик *мош* (в. т. 231).

533. Неколико глагола I врсте имају промену и по III врсти:

— *пѓможѐм*, — *припѓможѐм* Гу, *пѓможѐ* му задруга Вуч, да *пѓможѐ* Гу, *пѓможемо* Губ; *лѓзи* (императ.) Дуб Гор, *лѓзи* Дуб; *рѓчѐм* БК, *рѓчѐш* Кот, да *рѓче* Вуч; *јгечѐ* Лис, *затече* ме на сабору Ка, *затече* те нѓћ Кр, *пѓгечѐ* Вуч; *сѓге*, — *сѓдите*, — *сѓди*, — *сѓ тѓ*, — *сѓли*, — *сѓле* Тур, *сѓгли* Дљ, *сѓдѐм* Нег, да *сѓдѐ* Лис, *сѓди* Кот Лис Гу Вуч Мил;

— *пѓмогнѐш* Дуч, *пѓмогнѐ* Тур, *помѓгни* ми Гу, *помѓгните* ме Вл; *лѓгнути*, — *лѓгнѐм* Вл, *лѓгнѓ* Тур, *лѓгни* Вл Дуб; *рѓкнѐш*, — *рѓкнѓ* Губ, *ѓдрекнѐм* Тур; *пѓтекне* Дуч; *сѓднѐмо*, — *сѓднѐмо* Тур, *сѓднѐм* Вл Пш, *сѓднѐ* Губ.

534. Глагол *срѓсти* има облике по VII врсти:

— *срѓтѐм* Ка Гу, *срѓтѓ* Вл, *срѓтѐмо* Гр, [они] да *срѓтѐ* Немце Вл, *сѓсрѓтѓ* Гѓспод нѓга Лис, *прѓсрѓтѓ* га смрт Мил, *срѓтила* га Губ.

535. Глагол *мрѓти* и сложени облици:

— *мрѓјѓти* Кот, *мрѐм* Пш Лис Гор Вл, *мрѓ* Лис Гу, нѐ *мрѓ* Лис, *јмрѓ* Мил, *јмрѓ*, — *јмрѓла*, — *јмрѓло* (свуда), *пѓмрѓли* Ка, не *јмрѓиѓ* Мил, не *јмрѓиѓг* Кот, *јмрѓиѓ* Губ Вуч, *јмрѓиѓ* ГД, *пѓмрѓиѓ* народ Лис, свѓ *пѓмрѓиѓ*, — *пѓмрѓиѓше* Ћ, *изјмрѓиѓ* народ Гу.

536. Презентска основа од глагола сложених од корена *пѓ-* припада II врсти:

— *пѓпењѐм* ѓу Пај, *пѓпењѐм се* Вуч, да *се пѓпењѐм* Лис, *пѓпењѓ* ми јѓш двѓ гѓдине Гор, *пѓпењемо се* Кр, *пѓпењѓ се* на врбу, — *јспењѓ се* Гр, *пѓпењѓ се* па скачу на нѓга Лис.

II врста

537. Глагол *ткѓти* врло ретко у презенту има облике по VI врсти, док је промена по II обрасцу правило:

— *ткâм*, — да се *ткâ* Вл, *ткâмо* Мил, —

ткѣм Вл ГД Кот, *ткѣш* Кот Гу, *ткѣ* Вл Пух Тур Гр, *ткѣмо* Губ Вл Пш Мил, *ткѣ* Губ ДД Гр Кот Тур, *ткâла* Кот Тур, *ткâле* Тур, *изаткѣм* ГД, *изаткѣш* Кот, *изаткѣмо* Вл, *изаткѣ!* ДД.

III врста

538. Глагол *метнути* овде углавном гласи *мѣтиги* и мења се по VII врсти:

— *мѣтѣм* Гр Пух, *мѣтѣш* Губ Гу Кр, *мѣтѣ* Вуч, *мѣтѣ се* Дљ Дуч, *мѣтѣ* Вуч, *мѣтѣмо* Тур, *мѣтѣо* Вуч Дуч, *мѣтѣо*, — *мѣтила*, — *мѣтили* Тур, *мѣти* (императ.) Пај. У Лису смо чули облик *мѣтнѣ*.

539. Од глагола који припадају III врсти, а облике аориста имају по I и, спорадично, по III врсти, издавајмо:

— *о̀крете* Л, *о̀крете се* Нег Вуч ГД, *о̀крете се* ГД, *о̀крѣте се* Вл, *о̀брте* Вуч, *о̀ткиде* Кот, *п̀дгибо* ГД, *п̀дгибе* Пух, *п̀дгибе* Гор, *потѣже* Рти, *прѣврте* Лис, *прѣврте се* Л, *прѣгѣже* Пш, *скѣде* Вуч;

— *п̀дгину* Гу Вл.

IV врста

540. Репартиција презентских наставака глагола типа *намигѣвати*, *казѣвати* и сл. иста је као у стандарду:

— *намигуем*, *казуе*, *досађуем*. (О губљењу гласа *ј* у секвенци *-ује* в. у т. 1576).

541. Према инфинитиву *ноћевати* стоје облици:

— *ноћѣва* Вуч Тур, *ноћевату* Вуч, *ноћевѣ* Л Гор Вуч, *ноћевали* Вуч.

542. Од глагола *давати* и *познавати* само је:

— *даем* Вуч, *даем* Кр, *даеш* БК, *дае* Лис Кот ДД, *дае* ти доларе Мил, *дае се* стѣци Гр, *даемо* БК Кр, *испрѣдае* Вл, *прѣдаемо* БК, *прѣдае се* Мил Гр ГД, *прѣдаем* Гор, *прѣдаеш* Гу, *прѣдаемо* БК, да се *удаем* Кот, *удае се* Вуч Лис, нит се *удае* Пај, *п̀знаем* Лис, *п̀знаѣ* Вл, *п̀знаѣ се* Пш.

V врста

543. Сем ретких потврда:

— *јâхâ* (3. през), — *ѳвѣк* је *јâхâѳи!* с кѣњом *ѳшѣ* Кр, *јâшшла* на кѣњу Зе, — глагол *јахаги* има промену по V врсти:

— *јâаги*, — *јâиѣм* Гу, *јâиѣш* Вуч, *јâиѣ* ГД, *ѳзјаше* Гр, *ѳзјашѣ* магаре Дуб, *ѳђаше* Вуч, *јâиѳ* Вл, *ѳзјашѳ* Губ, *јâѣ* Гу, *јâхѣ* Кр, *јâала* Гр, *ѳзјѣ* Гу, *ѳђѣ* Вуч.

544. Само неколицина глагола има понеки пут презент по V врсти (поред обичније промене по VI обрасцу):

— *врâћѣ* вѣтар дѣм ГД, *прѣбирѣ* Вуч, *п̀дигâгљем се* Губ, *скѣће* ГД, *шкрѣгље*, — *шкрѣгљу* Гр, *п̀дстигљу* Губ, *одѳзимљѣ* ГД.

Само је по једном забележено не *йскā* ми се Вуч, *прѣтрѣкам* Л, поред обичнијих облика по V врсти. Такође се говори *мирѣшиѣ*, а у Каони смо двапут чули *мирѣшиѣ*.

545. Глагол *жети* има једном посведочен облик презента *жѣнѣм* Кот, а радни прид. без сугласника *н* забележен је трипут: *жѣла* Гр Кот, *жѣли* Тур. Иначе преовлађују облици:

— *жнѣм* Кот Гр, *жнѣ* Кот Вуч Гр Мил ДД, *жнѣмо* Гу Тур, *жнѣте* шашину Губ, *жнѣу* ДД Вуч Гу, *пѣжнѣм* Лис, *пѣжнѣш* Кот, *пѣжнѣ* ДД, *ѣжнѣу* Ка, *жнѣй* (императ.) Тур, *жнѣла се* Гу, *жнѣло се* Вуч ДД, *жнѣли* ДД, *пѣжнѣли* Губ.

546. Глагол *слати* (и сложене форме) има ликове:

— *пѣшлѣм* Лис, *нѣ пошлѣм* БК, *пѣшлѣ* Вуч, *пѣшлѣу* Л, да се *испошлѣ*, — нека *испошлѣу* Губ;

— *шлѣ* Вуч, *шлѣ* Ка, *шлѣб*, — *шлѣла* Вуч.

VI врста

547. Изузимајући ликове типа *знѣдѣу*, *дѣдѣу*, *имѣдѣу* (т. 500), ови глаголи у осталим лицима немају проширење сугласником -д-:

— *знѣм*, *знѣш*, *знѣ*, *знѣмо*, *знѣте*; *дѣм*, *дѣш*, *дѣ*, *дѣмо*, *дѣте* итд.

548. Глаголи *шѣтати*, *гѣжати*, *глѣдати* и *свѣрати* имају облике презента по VI врсти. Само је једном забележено *свѣрѣй* у свѣралу Вуч.

VII врста

549. Глаголски облици изведени од основе *пусти-* и *намести-* имају *-шт-* уопштено аналогijом. (В. примере у т. 193).

550. У Драгачеву је само бележено *трѣлити*:

— *трѣлѣ* Вуч Вл Лис, *трѣлѣ* Вл, *сѣтрѣлѣ* Тур, *сѣтрѣли* Ка, *истрѣлити* Вуч, *сѣтрѣло*, — *прѣтрѣлила* ђбућа Лис, *пѣтрѣлѣ* Пух, *сѣтрѣлила* Вл, *ѣтрѣлило* Пај, *истрѣлѣ*, — *сѣтрѣлио* Губ.

551. Инфинитиви попут *жѣвити*, *трѣпити* настали су аналогijом, а такође и облици р. прид. типа *жѣвили*, *ождѣнила* (т. 105).

552. Према р. прид. *зрѣла*, *зрѣло* итд. овде имамо инф. облик *зрѣлити*, а према њему форме:

— *зрѣлѣ* вѣће, — *сѣзрѣлити* Вуч, брзо *зрѣлѣ* Лис, *зрѣлѣ* Кот, *зрѣлѣ*, — *јѣчам ѣзрѣлио* Губ, *сѣзрѣлѣ* Лис Дуч Дуб Губ, док су ретки примери као што су *сѣзрѣи* Кот, *зрѣи* ѣ јесѣн Лис.

Д. ПРИЛОЗИ

553. Прилошке речи показују у овом говору највећу шароликост у морфолошком и прозодијском погледу. Оне су врло често са партикулама, које се понекад додају једна на другу. Навешћемо све забележене ликове.

ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО

554. Облици прилога за место, забележени у драгачевском говору, углавном се налазе и у сродним говорним типовима.

овде:

— овде, — *овди* Мил Вл Вуч ГД Гу Пш Ка Тур Кот, *вође* Тур БК Лис Вуч Дљ Кот Гу Мил Пш Губ Л, *овдена* Пш, *овденак* Пај, *овденак* Вл, *водна* ДД, *воденџке* Вл, *вођенак* Кот, *воџ*, — *воџна* Вл, *воџна* Пш, *воџнак* Вл Гор, *воџнаке*, — *вона* Вл, *вое* Губ;

ту:

— *тџ* Вл, *тџ* Гр Лис Пух, *тџн* ДД, *тџна* ДД БК Л Лис Кот Вл Вуч, *тџна* Мил Гу, *тџне* Вл ДД Пух Дуч, *тџне* Пух, *тџнак* Кот, *тџнак* ГД Вл, *тџнаке* Дуб Вл, *тџнаке* ГД, *тџнаке* Пај;

онде:

— *онде* Вл Пај, *онди* Вл Вуч Мил, *ноди* Пај, *нође* Кр ГД Лис Вуч Кот Гу Тур, *ноџ* Вл, *ное* Гор Губ, *ноџ* Вл, *ноџна* Губ, *ноџнане*, — *ноџан* ГД, *ноде*, — *нод*, — *ноди*, — *нонак* Пај, *оџна* Вл, *ноде* Ка Вуч Вл;

овамо:

— *овамо* Тур, *вам* Ђ Вуч, *вамо* БК Нег Тур Вл Гу Пух Вуч Лис Мил Дуч, *амо* Дљ;

онамо:

— *онамо* Вл Ка Пај Губ Вуч, *ономо* ДД Вуч Лис;

горе:

— *горе* Пух Мил Вл Дуч Пај Вуч Губ, *гори* ГД, *гдр* Вл, *горена* Рти Ка Вл, *гдрна* Мил, *гдрнак* Гор Пај Вл, *гдрнаке*, — *гдрнаке* Вл, *горенак* Гор;

доле:

— *ддле* ГД Вл Зе Мил Кот Гр Пај Дуч Дљ Гу Л ДД, *ддл* Вл, *ддље* Пух Вуч Дуб Л Кот Зе Вл Губ Мил Гу Дуч, *ддљ* Вл, *ддљна* ГД Мил, *ддлна* Вл, *ддљена* Вуч, *ддљенаке* Губ, *ддљнаке* ГД Вл, *ддљнак* Гор;

одавде:

— *одавдџ* Гр, *одавде*, — *одавдџ* ДД, *одавдџн* Пух, *одавџ* Губ, *одавџ* Ка, *оваџ* краџ *одамо!* Л;

одатле:

— *одатле* Ка, *отале* ДД Гр, *оталџ* Гу Пај, *оталџ* Вл БК, *отале* Ка, *оталџн* Кр, *оталџн* Рти;

оданде:

— *оданде* Кот, *одандџ* Гор;

одзого:

— *оддзгџ* Пај Пух, *оддзгџр* Пух, *дзгџ* Гу Губ Кр Л;

одовуд:

— *одвуд* Гр Лис, *одвуд* Дуч, *одвуд* Дуч Вл Кот, *одвуд* Пај;

одонуд:

— *однуд* Кот ГД Вл Кр, *однуд* Вуч Дуч, *однуд* Вл.

Често се упитни прилог за место (*где*) употребљава у значењу *куд*:

— *хе* ћете Вуч, *хе* отишла Вл, *хе* ће сад Губ.

У употреби су и ликови *где*, *де*, *ди* и *где*, али много ређе него облик *хе*.

Прилог *куд* углавном се употребљава за означавање циља, док просективно значење имају прилози:

— *куда* Дуч, *куде* Гор Тур, *кудије* Вл Мил Губ Гу, *куде* Ка, *вуде* Вл, *вудије* Кот, *гуде* Ка Вуч Вл, *гуда*, — *гудије* Вуч, *прђђи некудије*, — *никудије* Вл, *кудије* Кот, *имало коешта коекуда* да однесђ Гр, *свђкуд* Тур, *свђдена* кућа од крђча Кр, *свђје* Вуч, *свђђ* Тур Вуч Ћ Гу Губ.

У значењу „преко пута, на супротној страни“ употребљавају се прилози *напрема*се Вуч Дуч ГД и *упрема*се ГД Гу Вуч.

У грађи су се нашли и следећи прилози:

— *ку* су се веселници исђлили, *кућеју* Губ, *отклђн* Лис, *одаклђ* си Тур, *откалђ* Гу, *однеклђ*, — *јавите се однекале* Вл, *уназад* Мил, *дзад* Гор, *наоколо*, — *мало горе вђшђе* Гу, *пурђкни кђња назад*, — *ддндђ* Тур, *дгуде* Ћ, *дђрам* Губ, *пдалеко* Мил, *кођђе*, — *пђнеђе* Гр, *камо ти цђка* Дуч, *ђблђзо* смо спавали Лис, *ђдђћи* ка Јавђру Кот, *ђдђћи* Јерђтиђвђ^ђ кући Кр.

Неки прилози су наведени у Акцентима.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

555. Обличку шароликост показују и прилози за време:

ономад:

— *онђмад* Мил ДД, *ндмад* ДД Тур Губ Гу Вуч Вл Пух, *онђмад* Тур, *нђмадне* Пух;

дању:

— *дањи* Тур Губ Вл, *дањђм* Ка;

ноћу:

— *ндћи* Л Ћ, *гадно ндћи* вђзити Тур, *нђмђ ндћи* на звђрку пђцати, — *дежурђ ндћи* Губ, *ндђм* Вл Ка;

ујутро:

— *долазе јутри* Вуч, *само јутри* прђдаемо Пш, *јутру* пђђем лекове Вл, *јутру* Мил;

скоро:

— *скђром* смо пђкли Лис;

онда:

— *днда* Зе Гу Ви, *днда^ђ* Гр Вуч Мил Вл, *днда^ђ*, — *онда^ђ* Вл, *днда^ђ* ГД, *дндђр* Вуч Гор, *дндђр* Гор, *дндђк* ГД, Пај, Пш, *дндак* Дуч, ГД, *дндаке* Вл Рти, *ондаке* Вл, *днда^ђк*, — *днда^ђке*, — *онда^ђке* Кр;

с а д (а) :

— *сѝд* Вуч, *сѝде* Вл ДД Гор Пш Гр Гу Кот Дуч Вуч Губ Мил Пух, *сѝднѝке*, — *сѝднакѝ* Вл, *сѝдѝ* Гу.

Облике прилога *после*, *сутра* и *прекосутра* в. у т. 136.

556. Од осталих прилога и прилошких израза наводимо:

— *ѝмѝ* ДД, *нѝгда* Пух, *свѝкад* ДД, *нѝћѝс*, — *дѝнѝс*, — *јѝугрѝс*, — *зѝми*, — *лѝти* || *лѝти* (свуда), *дѝнѝске* Кот, нѝје ѝмало *јѝкад* (= ~ било никад) ДД, *озѝмѝс* — (означава зиму која долази) Губ, *дѝцкан* ДД, *ѝбноћ* Зе Вл, *ѝбноћ* Мил, *ѝвноћ* Гу, *дѝкле* ДД Мил, *дѝкѝд* Вл, *прѝколѝни* Пај, *јѝко* (= сада) Губ, *јѝком* ГД Пух, *јѝком* се ослобѝдило (= тек што се ~) Гу, кад *јѝком* изгрије, тѝ е пѝн мѝсѝц Тур, *јѝедна* (= стално, увек) Губ Лис, *јѝсени* бѝрѝ се мѝруз, — нѝсѝ се *зѝми* и *јѝсени* Лис, *ѝбданице* (= дању) Мил, *ћѝ тѝмо*, *ћѝ тѝмо* Пај, *нѝзѝд* Вл, *мѝлопрѝ* Пај, *мѝлопре* Мил, *мѝлочѝс* Губ, *јѝ нѝћ* (= ноћу) Губ, *јѝднак* је пѝтѝ (= стално ~) Мил, *јѝгѝм* стѝгну Нѝмци Вуч, *дѝнѝз-дѝњѝ* Мил, *данѝз-дѝњѝ* Вл, *дѝнѝс* ме *дѝни* вѝлѝ Гр.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

557. Овде ћемо издвојити оне прилоге и прилошке изразе које сматрамо карактеристичним у говору Драгачева:

г р е д о м :

— *плѝтиг_грѝдом* Гор, *грѝдом* плѝтѝм Гу;

м и м о г р е д н о :

— *мѝмогрѝдно* сам рѝдио тѝ^ѝ зѝнѝт Тур, *мѝмогрѝдно* и кѝпѝм пѝмало Губ;

м и м о г р е д а :

— *сѝдимо* дѝвѝн *мѝмогрѝда* Вл;

п о р е д о м :

— *домѝћин* пѝстаљѝ гѝсте *по рѝдом* Гу;

п р а в к е :

— *прѝвкѝ* кѝд мене Гу;

в е л и к о :

— *вѝлико* пѝшѝчиш ДД;

ш а л е :

— *шѝлѝ* се нѝћеш извѝћи Ђ;

б е ш а л е :

— *бешѝле* си га ѝдарио Вуч;

д у п к е :

— *ѝпанем* дѝпкѝ Гор;

н а г л а в и ч к е :

— *избѝци* те *наглавѝчкѝ* Вуч;

- косимичке:
 — вако га ударио некако *косимичкѣ* Вуч;
 назорице:
 — ја за њим *назорице* Губ;
 у краћину:
 — у *краћину* ти нешто рѣкне Губ;
 припадно:
 — чоѣку трѣба да приђѣш *припадно*;
 меродавно:
 — мѣне е то свѣ било *мѣродавно* Гу;
 његовски:
 — он то нако *његовски* смѣва;
 полешке:
 — осто на поду *полешкѣ* БК;
 развлаком:
 — чоѣвек трѣба да пиѣ *развлаком* Гор;
 ратније:
 — *ратније* се живѣ Вл;
 на сент:
 — некад мѣсечина па се видѣ, некад нако *на сѣнт* идѣмо Губ,
 сила:
 — *сила* ли ћеш мѣкѣ виђети Вл;
 скрпатно:
 — *скрпатно* је доћи тамо Пух;
 ис тишине:
 — *ис тишинѣ* да се кѣва Вл;
 тијакно:
 — кѣваш *тијакно* Вуч;
 узасоб:
 — био сам три пуѣта у болници *узасоб* Тур;
 ласно:
 — *лашине* ми се покрити ГД, *лашине* држати Пај, *ласно* е сад говорити,
 — *налашине* е рѣћи нећу Пш;
 наштино:
 — љзмѣш по јѣдну кашуку *наштино* Лис;
 читаво:
 — *читаво* се срѣдѣмо Вуч;
 у фасу:
 — знам свѣ да ти кажем у *фасу* Кр;

од ума:

— jâ га нѣвиѡ [сат] од ѱма Тур;

укрс:

— баѡа jѣбуку [млада] ѱкрс Губ;

друкше (друкшиjе):

— дрѡкиѣ се рѡдило (Вл), а ѣйлим дпѣ дрѡкишjѣ Кр;

помено:

— рѡткѡм помено Кот.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

558. На следећим страницама упоредићемо најважније фонетске, акцентске и морфолошке особине нашег говора са сродним ијекавским говорним типовима. Те црте ћемо пратити у источнохерцеговачком, пивско-дробњачком, пљеваљском, горобилском и, наравно, драгачевском говору. У ту сврху коришћене су монографије: Асим Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1—200, (ИХ); Јован Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—114. и *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 187—417 (П—Др); Гојко Ружичић: *Акцентски систем пљеваљског говора*, СДЗБ III, 113—176 (Пљ); Мирослав Б. Николић: *Говор села Горобилца (код Ужичке Пожге)*, СДЗБ XIX, 621—746. Поређење са североисточним млађим штокавским говорима остављамо за другу прилику. Особине које сматрамо битним представљамо на табелама.

А. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Ијекавски говори (са донекле различитим заменама дугог јата и неким екавизмима).	Ијекавски говор (са неким старим и неким новим екавизмима).	Мешовити ијекавско-екавски говор.
ИХ: $\acute{\text{t}} > \text{ij}\acute{\text{e}}$, $\text{ij}\acute{\text{e}}$ (<i>бијѐла</i> , <i>бијѐсан</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>лијѐго</i> , <i>лијѐк</i>); П—Др: $\acute{\text{t}} > \text{ij}\acute{\text{e}}$ (<i>сијѐло</i>), али и као полудуг акценат; $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>сињѐг</i> , <i>сињѐно</i>).	$\acute{\text{t}} > \text{nie}$ (<i>д^ниѐте</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$, $\text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>вијѐка</i> , <i>сијѐно</i>).	$\acute{\text{t}} > \text{w}\acute{\text{e}}$ (<i>д^виѐте</i>), $\acute{\text{t}} > \text{i}\acute{\text{j}}\text{e}$ (<i>сињѐно</i>)
ИХ: $\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re/rje}$; П—Др: $\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re}$. Изузетци су: <i>кдрѐн</i> , <i>гдрје</i> и <i>старјѐшина</i> .	$\acute{\text{t}}$ иза <i>r</i> даје <i>e</i> (ретко <i>je</i>)	$\text{r}\acute{\text{t}} > \text{re}$

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Није нарушен однос <i>пре-</i> : прѣ-, <i>пре-</i> : при-	прѣ- > <i>пре-</i> (сасвим ретко <i>при-</i>), <i>при-</i> : при- (врло ретко <i>пре-</i>) предлози: прѣд, прѣко (<i>про</i>), прѣма	Незнатно је поремећен однос међу <i>пре-</i> : прѣ- и <i>пре-</i> : при-; предлози су: <i>пред</i> , <i>преко</i> (<i>про</i>), <i>према</i>
<i>сијати</i> , <i>смијати се</i> , <i>гријати</i> , <i>вијати</i>	грѣ ^и ати, смѣ ^и о се, посѣ ^и ати	Најчешће је: сѣ ^и емо, вѣ ^и е, смѣ ^и јала се, грѣ ^и јали се
ИХ: а) бѣ ^и аше б) нѣ ^и је в) водѣнији г) нијесам (код млађих нисам); П—Др: а) бѣ ^и ак б) нѣ ^и је в) здравѣ ^и г) нијесам	а) би ^и аше = бѣ ^и аше б) нѣ ^и је в) прѣ ^и сти д) нѣ ^и сам	а) бѣ ^и аше (би ^и аше) б) нѣ ^и е (нѣ ^и је) в) здравѣ ^и (здравѣ ^и) д) нѣ ^и сам
ИХ: вѣ ^и ео (ређе вѣ ^и дијо); П—Др: вѣ ^и дијо	вѣ ^и лио = вѣ ^и ѣ ^и	жѣ ^и вѣ ^и о, жѣ ^и вио, жѣ ^и вео (жѣ ^и вѣ ^и о)
ИХ: вѣ ^и јела (ретко: волѣла); П—Др: вѣ ^и јела	вѣ ^и јела	вѣ ^и јела, вѣ ^и дила, вѣ ^и лела
би ^и ѣг	би ^и ѣга	бѣ ^и ѣг (обѣ ^и лѣжѣ ^и ши)
ИХ: понѣ ^и ѣљак, понѣ ^и ѣљник, — сѣ ^и јели; П—Др: понѣ ^и ѣљник, — сѣ ^и јела	понѣ ^и ѣљник (понѣ ^и ѣљак), — усѣ ^и јелица	понѣ ^и дѣљак, понѣ ^и дѣљник (понѣ ^и дѣонѣ ^и к, понѣ ^и дионѣ ^и к), — усѣ ^и јелица, сѣ ^и јели
ИХ: а) ѣ б) вѣ ^и је, ѣ ^и је, ѣ ^и јенѣ ^и рке, ѣ ^и јена (вѣ ^и ди); П—Др: а) ѣ б) ѣ ^и је, вѣ ^и је, ѣ ^и нѣ ^и је (у Др и овде, онде)	а) ѣ б) вѣ ^и је, нѣ ^и је (ређе: ѣ ^и вде, ѣ ^и нде)	а) ѣ ^и ѣ (ѣ ^и дѣ, дѣ) б) вѣ ^и је (ѣ ^и вје, ѣ ^и је), ѣ ^и вде, ѣ ^и вди, нѣ ^и је (ѣ ^и нѣ)
ѣ ^и ѣкира	ѣ ^и ѣкира (ретко сѣ ^и кира)	сѣ ^и кира, ѣ ^и ѣкира, ѣ ^и ѣкира
ИХ: стѣ ^и јо, шѣ ^и ѣо; П—Др: стѣ ^и јо	шѣ ^и ѣо	шѣ ^и ѣо
ИХ: мѣ ^и ни, тѣ ^и би, сѣ ^и би, а у селима према Ц. Гори мѣ ^и не, тѣ ^и бе, сѣ ^и бе; П—Др: мѣ ^и не, тѣ ^и бе, сѣ ^и бе	мѣ ^и не, тѣ ^и бе, сѣ ^и бе	Д—Лјд. мѣ ^и не, тѣ ^и бе, сѣ ^и бе

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: а) с дѡбријем б) мѡјије (тѡјијег) в) свѡјијем; П—Др: а) ѡнијем б) злїјег в) дѡбријем, мѡлијем	а) јѡднијем = јѡднїм б) ѡвије (ѡвијег) = ѡвїг в) свијема = свїма	а) Ијд. ѡвїм (ретко: ѡвїем) б) Гмн. од ѡнїг, ређе: код нїши, спорадично: ѡвїје(г) в) Д—И—Лмн. свѡйм, вѡликїм
ИХ: грија; П—Др: смија, лија, мијови	лија, ми[j]урови	ѡ смија, лија, мијови
ИХ: ѡетињиг, ѡѡрат, сѡна, изес, ѡгала, сѡтра, кѡзї, Тѡтко, уѡахаги и уѡахаги; П—Др: ѡвѡјка, ѡѡрати, сѡсти; изести, сѡтра, изјѡднїчиги, уѡїаги	ѡѡца, ѡѡрѡм (тѡјескѡба), сѡме, ѡѡпало (цѡѡѡлка), изѡлца	ѡвѡѡка, ѡѡрати (дѡвѡѡка, гѡрати); сѡсти, изѡсти/сѡсти, изѡсти, ѡгала; сѡтра, изѡтра/сѡтра, изѡтра; уѡѡ, уѡїала, кѡзѡ мѡсо
ИХ: дѡспљет, бљѡсїй, мљѡсѡц, дѡвљѡста порѡд: пљѡва, бљѡлца, мљѡсѡц, вјѡра; П—Др: пљѡсма и пљѡсма, вљѡра и вјѡра, мљѡриги и мјѡриги	пљѡсма (трпљѡти), бљѡжати (бљѡнути), вјѡгар (жїивљѡти), мјѡсто (грмљѡти)	пљѡсма/пљѡсма, вљѡра/вјѡра, мљѡра/мјѡра, бљѡжати/бљѡжати
ко	кѡ (ретко: кѡѡ)	ко (ка)
ИХ: дѡшѡ, — дѡвѡ, — мљѡгнѡ (мљѡгнуѡ); П—Др: рѡкѡ, — уѡѡ, — лѡпнѡ	пѡшѡ, — уѡѡ (дѡвѡѡ), — скїнѡ	глѡдѡ, — дѡнѡ, — дѡнѡ
ИХ: брѡѡ, дѡѡ, стѡѡ (дѡ, жѡд); П—Др: крѡѡ, дѡѡ, знѡѡ	дѡѡ, звѡѡ, стѡѡ	крѡѡ, дѡѡ, знѡѡ
П—Др: кѡгѡ	вїгѡ, пѡсѡ и сл.	пѡсѡ, сврѡдѡ
јѡдѡнѡс и сл.	јѡдѡнѡс и сл.	јѡдѡнѡс и сл.
ИХ: фонему х чувају Муслимани, а православни само тамо где су измѡшани са њима; П—Др: или је изгубљен или замењен.	Губи се сугласник х без трага или се замењује другим гласовима.	Глас х се изгубио или је замењен другим гласовима.

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
ИХ: а) мѡјије (твѡјијег) б) дѡдок; П—Др: а) мѡлијег (стѡрије) б) рѡдик	а) ѡвије (ѡвијег) = ѡвиѡ б) дѡдок	а) Гмн. мѡйг (ретко: начињѡнијег, нѡиш) б) 1. л. јд. аор. ѡстадок (стѡдог)
ИХ: чувају га Муслимани, а Срби га најчешће замењују са в; П—Др: замењује се гласом в.	Сугласник <i>ф</i> најчешће је замењен сугласником <i>в</i> или се напоредо употребљавају ликови са <i>в</i> и <i>ф</i> .	Сугласник <i>ф</i> претежно се замењује: <i>Врѡнѡѡз</i> , <i>ѡвиѡири</i> , <i>сѡбра</i> , <i>јѡпка</i>
мѡреш, мѡре	мѡжеш, мѡже	мѡжеш, мѡже
*стј > шт	*стј > шт	*стј > шт
ИХ: чѡс; П—Др: рѡдѡс, прѡиш, али: грѡзд, звѡжд	Упрошћене су финалне групе -ст, -шт, -зд, -жд	пѡс, прѡиш, грѡз
П—Др: кришен/крићен	крѡшен	рѡскрићено, крѡићѡва се
ИХ: а) сѡват б) тѡца; П—Др: а) сују б) тица, чѡла	а) псѡју б) тѡца, чѡла	а) псѡвѡ б) тѡца, чѡла (пчѡле)
ИХ: кѡвча, — ѡвѡиш, — ѡвѡирно; П—Др: кѡвча, — ѡвѡше, — ѡвѡина	кѡвче = кѡпче, кѡвча, — ѡпѡина, ѡвѡиш, — ѡпсало	кѡвча/кѡпча, кѡпче, — ѡпѡина, ѡвѡиш/ѡвѡиш, — ѡпсѡ
ИХ: ретко вѡ > ѡ; П—Др: пѡправѡм	ѡстаѡѡмо	ѡстаѡѡм
ИХ: ш ѡѡме, — ражѡѡти се, — ѡ ћѡѡм; П—Др: ш ѡѡм, — ижѡѡбиги, — ж ѡѡѡѡѡм	с ѡѡм (ш ѡѡм), — крѡж њиву	ш ѡѡм, сѡ ш ѡѡм, — бѡж ѡѡба, — ж ѡѡѡѡм
-ћн- > -тњ-	-ћн- > -тњ-	-ћн- > -тњ-
Их: пѡнѡм, јѡна, али и: гѡдни, јѡдна; П—Др: прѡпанѡм	пѡнѡ (пѡднѡ), сѡдѡ	спѡнѡ, згѡно, јѡна (спѡднѡ, згѡдно, јѡдна)
мѡѡго, сѡдѡмѡс	мѡѡго (мнѡго), сѡдѡмнѡс	мѡѡго, сѡдѡмнѡс
ѡпѡнѡгила	пѡнѡгим	ѡпѡнѡгила

Б. АКЦЕНАТСКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобильски	драгачевски
Нема скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина.	Има позиционих скраћивања Даничићевих неакц. дужина, али много мање него у североист. млађим новошток. говорима.	Делимично скраћивање Даничићевих неакцентованих дужина.
П—Др: <i>тресѐм</i> (<i>вршѐм</i> , <i>вршѐмо</i>), — <i>плѐтѐм</i> ; Пљ: <i>тресем</i>	<i>вршѐм</i> , <i>вучѐм</i> , <i>музѐм</i> , <i>музѐмо</i>	<i>вѐзѐм</i> , <i>тресѐм</i> , <i>музѐм</i> , — <i>плѐтѐм</i>
П—Др: <i>јѐбукѐма</i> и <i>јѐбукама</i>	<i>крѹшкѐма</i>	<i>кућѐма</i> , <i>Властѐљицѐма</i>
Нема кановачког дуљења.	Нема потврда за кановачко дуљење.	Ретки примери кановачког дуљења.
<i>гѐрѐв</i> , <i>грѐивѐст</i> , <i>сѐстрѐин</i>	<i>прљѐв</i> , <i>ћѐгѐс(т)</i> , <i>бѐбин</i>	<i>блѐсѐв</i> , <i>рѐспрѐѐс</i> , <i>жѐнѐин</i>
П—Др: <i>-ѐв/-ѐв</i> , — <i>бѐкѐин</i> (осталих дужина нема); Пљ: <i>бѐбѐв</i> , <i>сѐстрѐин</i> (осталих дужина нема)	<i>Душѐн</i> = <i>Јѐван</i> , <i>Свѐтѐг Јовѐна</i> ; <i>комунѐизѐм</i> ; <i>њѐгѐв</i> ; <i>Мѐилошѐв</i> ; <i>сѐстрѐин</i> ; <i>јѐдан</i> ; <i>нѐжѐм</i> ; <i>јѐсам</i> ; <i>плѐтен</i>	<i>Млѐћѐв</i> ; — <i>Дрѐгѐићѐв</i> ; — <i>њѐгѐв</i> ; — <i>Бѐгѐсѐв</i> ; — <i>Душѐн</i> ; <i>јѐдѐн</i> ; — <i>оргѐнизѐм</i>
Ове дужине нису потврђене.	<i>бѐсиѐк</i> , — <i>рѐдиѐ</i> , — <i>Лопѐшиѐни</i>	<i>брѐниѐц</i> , — <i>рѐдиѐ</i> (недоследно), — <i>Банѐћѐни</i>
П—Др: <i>-ѐ</i> и <i>-а</i> , <i>-ѐ</i> и <i>-и</i> , <i>-нѹ</i> и <i>-ну</i> ; Пљ: <i>ѐграги</i> , <i>крѐчѐги</i>	<i>лѐпсаги</i> , <i>пѹшиги</i> , <i>гѐнуги</i>	<i>плѐкаги</i> , <i>мѐслиги</i> , <i>гѐнуги</i>
П—Др: нема дужине на наст. <i>-е</i> у 3. л. мн. аориста; Пљ: <i>узѐше</i> (<i>узѐше</i>)	<i>пѐцркаше</i>	<i>пѐчѐше</i> , <i>пѐдоше</i>
П—Др: <i>дѐнѐс</i> = <i>дѐнас</i> , — <i>брѐжѐ</i> = <i>брѐже</i> ; Пљ: <i>дѐнѐс</i>	<i>дѐнѐс</i> , — <i>дѐљѐ</i> = <i>дѐљѐ</i>	<i>дѐнѐс</i> , <i>нѐћѐс</i> , <i>јѐсѐнѐс</i> ; — <i>бѐљѐ</i> и <i>бѐље</i>
П—Др: <i>мѐне</i> , <i>тѐбе</i> , <i>сѐбе</i> ; Пљ: <i>мѐнѐ</i> и сл.	<i>мѐнѐ</i>	<i>мѐнѐ</i> , <i>тѐбе</i> , <i>сѐбе</i> (<i>мѐнѐ</i> , <i>тѐбѐ</i> , <i>сѐбѐ</i>)

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Доследно преношење акцената на проклитику.	Преношење акцента на проклитику није сасвим доследно.	Није доследно преношење акцената на проклитику.
П—Др: <i>двѣје куће</i> ; Пљ: <i>осам стотина</i>	о(д) <i>два брата</i> <i>ђеца, дваес</i> <i>пѣра</i>	<i>двоја кола, два кила, нас</i> <i>двоје</i>
Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.	Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.	Нема скраћивања дугог <i>р</i> вокалног.
<i>градау</i>	<i>у граду</i>	<i>у граду</i>
П—Др: <i>љкови, пластови, анови</i> ; Пљ: <i>градови, стѣнови, дијелови</i>	<i>зидови, жирови = жирови, пластови</i>	<i>градови, пластови</i>
П—Др: <i>љковѣ — љекдовима, пластовѣ — пластдовима, ановѣ — ановима</i> ; Пљ: <i>друговѣ — друговима (другдовима), жуљевѣ — жуљевима</i>	<i>зидовѣ — зидовима, кључевѣ — кључеви</i>	<i>градовѣ — граддовима, пластовѣ — пластовима</i>
П—Др: <i>грѣбље — грѣбља</i> ; Пљ: <i>снѣпље</i>	<i>грѣбље, гвѣжје (гвѣжје)</i>	<i>грѣбље, грѣжје</i>
П—Др: <i>грумену</i> ; Пљ: <i>на јавру</i>		<i>на Јавру</i>
П—Др: <i>удѣвац — удѣвац</i> ; Пљ: <i>удѣвац — удѣвац</i>		<i>удѣвац — удѣвац</i>
П—Др: претежно је: <i>врѣтѣћ, -ића</i> ; Пљ: <i>градѣћ, -ића</i>	<i>прѣстѣћ, цвѣтѣћ</i>	<i>кѣнѣћ, -ића</i>
П—Др: <i>вѣјенѣца</i> ; Пљ: <i>кѣмарѣца (кѣмарѣца)</i>	<i>лѣнѣца</i>	<i>лѣнѣца, Босѣнѣца</i>
<i>бурѣга, -ѣга, -ѣтима</i>	<i>ћѣбѣга, -ѣга, -ѣтима</i>	<i>бурѣга, -ѣга, -ѣтима</i>
<i>гладан и глѣдан, глѣдна и глѣдна</i>		<i>гладан, глѣдна</i>
П—Др: сужена употреба типа <i>љугѣ</i> ; Пљ: не постоји тај акценатски тип	<i>рјѣткѣ сѣто, мѣснѣ сѣр, тврѣдѣ</i>	Карактеристичан акценатски тип <i>лѣднѣ, блѣга, мѣка</i> .
П—Др: паралелни типови <i>ѣкрѣнѣ</i> и <i>бакрѣнѣ</i>	<i>дрѣвенѣ, земљѣнѣ</i>	<i>дрѣвенѣ</i> и <i>дрѣвенѣ</i> (ређе)

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
П—Др: <i>ѡн</i> ; Пљ: <i>ѡн</i>	<i>ѡн</i>	<i>ѡн</i> (ретко <i>ѡн</i>)
П—Др: <i>двѡјѡца, двојѡца</i> ;	<i>двѡѡца</i>	<i>двѡѡца</i>
<i>изѡћи, изѡћи</i>	<i>огѡћи (огѡћи)</i>	<i>изѡћи</i>
П—Др: <i>ѡѡћи = ѡѡћи</i> ; Пљ: <i>ѡѡћи</i>	<i>ѡѡћи, пѡћи</i>	<i>ѡѡћи</i>
П—Др: <i>довѡсти и дѡвести, испѡћи и испѡћи, дѡнесѡм</i> ; Пљ: <i>ѡѡнесѡм, испѡчѡм</i>	<i>довѡсти, дѡнесѡм</i>	<i>довѡсти, угѡћи, повѡла, испѡкла (дѡведѡ, испѡчѡм)</i>
П—Др: <i>вѡћи, трѡсти, ѡдвѡћи (ѡдвѡћи)</i> ; Пљ: <i>вѡћи, трѡсти</i>	<i>вѡћи, зѡпсти, трѡсти, трѡсла</i>	<i>вѡћи, трѡсти, ѡбѡкли, прѡтрѡсли</i>
<i>чѡшљѡм — чѡшљѡмо, жѡлљѡм — жѡлљѡмо</i>	<i>читѡмо, држѡймо, зѡвѡмо</i>	<i>читѡм — читѡмо, жѡлљѡм — жѡлљѡмо</i>
П—Др: <i>пѡгајѡ и пѡгајѡ</i> , али је увек: <i>зѡпѡгајѡ</i> ; Пљ: <i>пѡгајѡ</i>	<i>вѡнчѡвајѡ</i>	<i>пѡгам — пѡгајѡ</i>
<i>прѡѡѡла</i>	<i>прѡѡѡла</i>	<i>прѡѡѡла</i>
П—Др: <i>ѡгровѡла</i>	<i>кѡповѡла</i>	<i>кѡповѡла</i>
<i>прѡзнѡга</i>	<i>пѡчѡга</i>	<i>ѡзѡга</i>
П—Др: <i>трѡсен, -ѡна, -ѡно</i> , али и <i>зѡмѡтен, -ѡ, -ѡ</i>	<i>вѡзен — вѡзѡна — вѡзѡно</i>	<i>вѡзен, -ѡ, -ѡ</i>

В. МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
<i>ѡѡре, вѡзѡру, лѡѡду</i>	<i>ѡѡре, сѡне</i>	<i>Вјѡд. брѡте, ѡроше, водѡничѡре, мѡѡѡћѡу, крѡљѡу</i>
ИХ: експанзија наставка <i>-ѡм</i> ; П—Др: <i>крѡљѡм</i> и <i>крѡљѡм</i> , — <i>нѡзѡсићѡм</i>	<i>лѡчѡм, — (пѡњѡм?)</i>	<i>Ијѡд. мѡѡжѡм/крѡљѡм</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: <i>нóжови, јéжјеви;</i> П—Др: <i>кљúчеви, грóшеви</i>	<i>нóжјеви, мѝшеви</i>	Мн. <i>нóжјеви, зéчеви</i>
ИХ: <i>бéзи, нóжи;</i> П—Др: <i>кљíни, кљúчи,</i> <i>крши</i>	<i>дáни (дáнови)</i>	<i>длáни, мѝши, пđсти</i>
ИХ: <i>дчеви, мјéсецови,</i> поред: <i>дáни, мјéсѝци;</i> П—Др: <i>бúсенови,</i> <i>дбадови, прстенови</i>	<i>дчеви, гдлубови, мѝурови,</i> <i>— свéцови</i>	<i>кúрјакóви, мѝткóви,</i> <i>прстенови</i>
пéт брáтá, дéсет рóбá, сто плáстá		двáнѝс дрúгá, дéвет <i>снопá, дсам брáтá</i>
П—Др: <i>рáт (м. р.) и уз</i> <i>прдшлú рáт</i>	Им. <i>рáт</i> је м. рода.	Им. <i>рáт</i> може имати и ср. род: <i>рáго.</i>
<i>Бáјо — Бáја — Бáју</i>	<i>Бóјо — Бóја — Бóју</i>	<i>Јóво — Јóва — Јóву</i>
<i>Бáјов, -ова, -ово</i>	<i>Бóјов, -ова, -ово</i>	<i>Јóвóв, -ова, -ово</i>
<i>Рáде — Рáда — Рáду ...</i> <i>Рáдом</i>	<i>Ђóле — Ђóла — Ђóлу ...</i> <i>Ђóлом</i>	<i>Вúле — Вúла — Вúлу ...</i> <i>— Вúлом</i>
ИХ: губи се суфикс <i>-ин</i> у неких именица: <i>чóбан,</i> <i>цѝгане.</i>	Суфикс <i>-ин</i> чува се у синг.: <i>чóбанин</i>	Чува се суфикс <i>-ин</i> у јд.: <i>чóбанин, Бúгарин</i>
<i>гòвече — гòвечета; гòведа</i> <i>гòвѝди</i>	И у Горобилу тако.	<i>гòвече — гòвечета, мн.</i> <i>гòведа — гòвѝди</i>
ИХ. <i>рáме и рáмо, од</i> <i>рама; рамéна, рамéнима;</i> П—Др: <i>рáмо — рáмена</i>	<i>рáме, нà рамену, рамéна,</i> <i>рамéнá</i>	<i>рáме — рáмена</i>
ИХ: <i>А̀нице (Даница);</i> П—Др: <i>Стáница</i>	<i>Љúбица</i>	Вјд. <i>А̀ница</i>
ИХ: <i>сúмња, жр́гвá, —</i> <i>вагáра, пјѝсамá;</i> П—Др: <i>радња, мр́жња,</i> <i>— ђевојакá, мајјакá</i>	У ген. пл. именица <i>а</i> -основе врло је обичан и чест наставак <i>-и.</i>	Именице са сугласничком групом у основи имају у Гмн. често наст. <i>-и: брѝскѝ,</i> <i>сáбљѝ, ма́чкѝ,</i> а ређе облике са уметнутим <i>а:</i> <i>букáва, пушáка.</i>
ИХ: <i>гúсле, нáћве и гúсли,</i> <i>нáвѝи;</i> П—Др: <i>јáсли, нáћви/нáћве</i>	<i>нáћве</i>	<i>јáсли и јáсле, нáћви и</i> <i>нáћве</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
ИХ: сã крви (ретко: крвљу); П—Др: сѡли, глãди	са мãсти, с крви	Ијд. обично: крвљом, мãшићом, глãћом (ређе: крвљу)
кoкѡшиј, кѡстѡй, ушиј (ретко: кoкѡшијѹ, кѡстијѹ, ушијѹ)	кoкѡшијѹ, кѡстијѹ	Гмн. нѡћѡй и нѡћѡјѹ, пѡрсѡјѹ (пѡрсијѹ), кoкѡшиу
ИХ: мѡни, тѡби, сѡби (према Ц. Гори и мѡне, тѡбе, сѡбе); П—Др: мѡне, тѡбе, сѡбе	мѡне, тѡбе, сѡбе	Дјд. мѡне, тѡбе, сѡбе
ИХ: дат. ви, али нам; П—Др: спремила сам ви ужину, али нам	енкл. дат. ви (да ви кãжем), али нам	дат. енкл. нам, вам/ви, а у акуз. нас, вас/ве
ИХ: њѡзин (њѡн); П—Др: њѡзин	њѡн = њѡни (њѡзѡин)	њѡн, њѡна, њѡно
ИХ: њѡхов и њѡијов; П—Др: њѡн, њѡна, њѡно или њѡн, њѡна, њѡно	њѡн, њѡни, њѡна, њѡне	њѡн (њѡн), њѡна, њѡно
П—Др: с њѡговијем вѡловима је ўзорѡ, али су чести и случајевѡ типа: ѡн ѡмã свѡјѹ кѹћѹ.		Карактеристична употреба присв. зам. свој, своја, своје: ѡмã и ѡн њѡгову дѡцу = ~ своју ~.
ИХ: обичнија је промена неодр. вида; П—Др: из Нѡколина Дѡла, о Лѹчину-днѡ, нã Горãнску, иначе је обичнија промена одређеног вида.	Ретки примери именске промене: у Мѡлићеву Сѡлу, сѹва лѡба.	Именска промена је ограничена на случајеве типа: брãта њѡгова, до Дмѡтрова, у Чѡмѡрну.
ИХ: равноправно заступљене обе форме; П—Др: чешће се употребљавају краћи облици.		Чешћа је дужа форма: мѡга, ѡвѡга и сл.
Нема таквог уједначавања.	Нема таквог уједначавања.	Делимично уједначавање Д—И—Лјд. придева и заменица: ѡнѡм дѡтету, у ѡвѡм сѡлу.

источнохерцеговачки	горобиљски	драгачевски
П—Др: <i>кѡмшијскѣ,</i> <i>раќѣскѣ</i>	<i>кѡмшијнски (раќѣски)</i>	<i>шумадѣјнски, пешадѣјнски</i>
ИХ: <i>-еро;</i> П—Др: <i>-оро/-еро;</i> <i>пѣгоро/пѣгеро,</i> али само <i>петѡрица (петѡрица)</i>	<i>чѣтворо, пѣгоро, петѡрица</i>	суфикс <i>-оро:</i> <i>чѣтворо,</i> <i>пѣгоро, чѣтворица,</i> <i>пѣгорица</i>
ИХ: <i>ваќѣ, таќѣ, какав,</i> <i>онаќѣ;</i> П—Др: <i>ваќѣ, каќѣ, таќѣ</i>	<i>ваќѣ, каќѣ, таќѣ</i>	<i>ваќѣ, каќѣ, таќѣ, наќѣ</i>
ИХ: број <i>јѣдан</i> има целу промену, — <i>двѣма</i> и <i>двѣљема, трѣма (трѣма);</i> П—Др: <i>јѣдан, јѣдни</i> <i>вѡлови, с јѣднијем</i> <i>грабљама, — двѣма,</i> <i>трѣма</i>	<i>двѣјема (тријѣма,</i> <i>чѣгиријѣма)</i>	<i>јѣдан (јѣдан), јѣдни, с</i> <i>јѣдним кѡлима, двѣма</i> <i>(двѣјема), трѣма</i>
ИХ: <i>јѣданѣс, дваѣдес,</i> <i>триѣдес (дваѣдесѣт,</i> <i>триѣдесѣт), чѣгерѣс;</i> П—Др: <i>јѣданѣс ...</i> <i>дѣвѣтнѣс, дваѣс (дваѣдес),</i> <i>триѣс (триѣдес), чѣгерѣс</i> <i>(чѣгерѣсѣт), шѣсѣт</i>	<i>јѣданѣс ... дѣвѣтнѣс,</i> <i>дваѣдес (дваѣдесѣт, дваѣс),</i> <i>триѣдес (триѣдес), чѣгрѣс и</i> <i>чѣгерѣдесѣт, шѣсѣт</i>	<i>јѣданѣс ... дѣвѣтнѣс, дваѣс</i> <i>(дваѣдес), триѣс (триѣдес),</i> <i>чѣгрѣс (чѣгерѣс), шѣсѣт</i>
<i>вдљѣм (вдљѣу)</i>	<i>вдљѣм</i>	<i>вдљѣм</i>
П—Др: <i>знајѣу (знадѣу)</i>	<i>даѣм (дадѣѣм), даѣмо</i> <i>(дадѣѣмо), знадѣу (знадѣѣм,</i> <i>знадѣѣмо), ѣмајѣу</i>	<i>дадѣу, знадѣу, ѣмадѣу</i> <i>(знадѣѣм, ѣмадѣѣ, ѣмадѣѣмо),</i> али и: <i>дајѣу, знајѣу, ѣмајѣу</i>
ИХ: <i>бѣдѣѣм (Борач:</i> <i>бѣднѣѣм/бѣдѣѣм;</i> П—Др: <i>бѣдѣѣм, бѣднѣѣм</i>	<i>бѣдѣѣм (бѣднѣѣм), бѣдѣу =</i> <i>бѣднѣу</i>	<i>бѣдѣѣм, бѣдѣѣм, бѣднѣѣм,</i> <i>бѣнѣѣм</i>
ИХ: <i>мѡгу (мѡѣѣѣм, мѡрѣѣм)</i>	<i>мѡѣу (ретко: мѡѣѣѣм)</i>	<i>мѡѣу (мѡѣѣѣм)</i>
<i>чѣѣм, чѣѣш, чѣѣ, чѣѣмо, чѣѣѣ,</i> <i>чѣѣу (у ИХ јѡш и ткајѣѣм,</i> <i>ткајѣѣу и ткаѣѣм, ткајѣѣу, али</i> <i>реѣѣ)</i>	<i>ткаѣѣм, ткаѣѣу</i>	<i>ткаѣѣѣ: ткаѣѣѣм ... ткаѣѣѣу</i>
ИХ: <i>дѡдѣѣѣм;</i> П—Др: <i>сакрѣѣм, пѡсѣѣм</i>	<i>пѣѣм, сакрѣѣм</i>	2. л. јд. императива основа на <i>-ѣ:</i> <i>завѣѣм, пѣѣм</i>

источнохерцеговачки	горобилски	драгачевски
Имперфект је жива граматичка категорија.	Сачуван само код најфреквентнијих глагола.	Имперфекат ретко у употреби.
<i>јѣдосмо</i>	<i>дѣдосмо</i>	аор. <i>дѣјосмо</i>
Дужа и краћа форма у подједнакој употреби.	Чува се финално <i>-и</i> .	Дужи облик инфинитива.
ИХ: <i>пѣзвѣн, дрѣт, — навѣјен/сѣвѣта, — помужѣна, довѣжен/довѣзен;</i> П—Др: <i>зѣвѣн/зѣвѣт, — музен, вѣзен, истрѣсен/растрѣшен</i>	<i>пѣзвѣт, — дѣжењен (чешће: жѣњен), саишвѣна, саѣвѣно</i>	<i>дѣгрѣн, тѣрѣт, — сакрѣвен, — мујѣсен/вѣзен; — дѣсениг, — дѣделит</i>
ИХ: <i>нѣћу;</i> П—Др: <i>нѣћу, пѣбјећу</i>	<i>дѣћи ћу, нѣћи ћу (стиће, отиће)</i>	<i>отѣћу, дѣћи ће</i>
ИХ: ретко <i>пѣчѣ, стрѣжѣ;</i> П—Др: <i>пѣкѣ, довѣкѣ</i>	<i>пѣчѣ, вѣчѣ</i> и сл.	<i>пѣчѣ, сѣчѣ</i>
ИХ: <i>дѣлазѣ</i> (ретко)	<i>пѣрѣвѣ, нѣлѣзѣ</i>	<i>изводѣ, ѣмѣсу, вѣрѣ</i> (ређе)

559. Из табела се види да се драгачевски говор у највећем броју особина слаже, потпуно или делимично, са поређеним идиомима. На основу целокупне грађе изложене у овом раду, намеће се закључак да је данашњи драгачевски говор млађи штокавски говор источнохерцеговачког типа у југозападној Србији.

560. Стабилан вокалски и консонантски ситем је одлика нашега говора. Он данас представља, како смо у одељку о замени *ѣ* констатовали, мешовити ијекавско-екавски тип. Раније је, несумњиво, ијекавизам имао превагу над екавским ликовима. Током својих антропогеографских истраживања 1898. и 1899. године Ердељановић је приметио: „Становништво говори врло правилним српским језиком и у главном јужним наречјем. Али се већ јако осећа и утицај источног наречја ... Свуд се запажа и то, да старији људи говоре правилније а неки и сасвим правилно јужним говором — знак, да источно наречје продира јаче тек у новије доба“ (н. д. 99—100). Важну спону са херцеговачком базом чини јекавско јотовање, скоро у свим категоријама у којима га имају остали сродни ијекавски говори. Остале фонетске особине познате су, у већој или мањој мери, сличним идиомима ИХ и Ш—В основице.

561. Акцентуација је новоштокавска, са јасно издиференцираним тонским и квантитативним опозицијама. Релативно се добро чувају поста акценатске дужине, мада су озбиљно „нападнуте“ у ликовима са два ненаглашена квантитета. После (◌̣) акцента дуги слогови се врло ретко чују. Карактери-

стично је повлачење силазних акцената на кратку пенултиму у виду (˘) акцента: *вѡда, пѡток*, али је увек *вѡдѣ, пѡтока* и сл. Ову акценатску особину познаје грузански говор, затим централношумадијски, чачански и горњомилановачки крајеви. Динарски јекавци, сигурно је, нису донели ту прозодијску црту, коју треба посматрати у вези са говорним супстратом на ширем србијанском терену. Живо старо и ново преношење силазних акцената на проклитику је црта која наш говор спаја са југозападним говорима (посебно случајеви типа *дѡá дáна, пѣт пáра*). Кановачко дуљење није забележено у великом броју лексема, а такве случајеве објашњавамо утицајем шумадијских говора. Акценатску подударност са говорима ИХ базе налазимо у низу категорија (датих по Даничићу).

562. Највећи број изоморфа повезује говор наше области са херцеговачким и Ш—В говорима. Овде се, без изузетка, именице типа *Јѡво* мењају по обрасцу *Јѡво — Јѡва — Јѡву*, а присвојни придеви изведени од тих именица увек гласе *Јѡвѡв, Јѡвова, Јѡвово*. Са шумадијским говорима се ова зона подудара у једнакости Д—И—Л јд. заменица и придева (*дѡим дѣтету, у нѡиим сѣлу*), мада се у истој мери чују и облици *дѡбрѡм, дѡѡм* итд. Наставци старих тврдих основа у заменичко-придевској промени, иако нису чести, сведоче о вези са јужним говором. Имперфекат није жива граматичка категорија, што је одлика многих јекавских говора ван Херцеговине и Ц. Горе.

563. Пресудан значај у формирању драгачевског говора имају досељеници из југозападних (ијекавских) крајева. Тај адстратски слој — херцеговачки ијекавски — у новије време је здружен са екавским адстратом, који битно утиче на физиономију нашег идиома. С обзиром на разгранатост старих породица (в. т. 15), као и на чињеницу да динарско јекавско становништво није дошло одједном већ у етапама, не сме се занемарити улога супстрата у формирању неких језичких црта.

VI

ЛЕКСИКА

А

а̀вољити, — йм несвр. *нејасно, неправилно изговарати зубне сугласнике, шушкати*. — Авољй кад говорй, шушкѧ.

а̀ндѹк, -ука м (тур.) *направа од тикве којом се извлачи течност (најчешће ракија) из неког суда (обично бурета), натѧга*.

а̀лен, а̀лена, -о (тур.) *светлоцрвен*.

а̀ља̀в, -а, -о који не стоји добро (о одећи и деловима одеће). — А̀љинка нйје лиѧпа, а̀ља̀ва дође ако пређа нйје лепа.

Изр. **а̀ленѧ па̀прика**. — Пѧспѧш а̀ленѧм па̀прикѧм.

а̀ндрѧк м *трње, трњак*.

антрѧшељ м *место на самару између терета с обе стране*.

а̀тѧљ м *онај који је лоше одевен, одрпанац*.

а̀утѧѧк м *опанак од камионске гуме*.

а̀шлук, а̀шлука м (тур.) *део запрежних кола у који је урезана осовина*. — На а̀шлук се вѧже осѧвина кѧла и цѹгови.

Б

багларати, -ѧм несвр. *много говорити, брбљати*.

Ба̀глѧв, -ѧва м *надимак изведен од глагола багларати*.

баднѧчица } ж *погача која се меси на Бадњи дан, чесница*
баднѧчица }

ба̀дњара ж *воденица поточара са бадњем*. — Ймајѹ водѧнице ба̀дњаре и са тѧчком па на њѧга тѧчѧ иш чѧсмѧ.

ба̀зва ж *врста крушке*.

ба̀јиновац, -ѧвца м *врста дувана*.

ба̀квица ж *суд у који иде ракија кад се пече, капалица*.

ба̀ксем и **ба̀ксѧм** прил. (тур.) *тобоже, бајаги*. — Као ба̀ксем ѧн мѧне преѧѧе па̀ре.

ба̀лдисати, -шѧм свр. (тур.) *клонути, малаксаѧи, посустаѧи*. — Ба̀лдисала сна̀га.

ба̀лук, ба̀лука м (тур.) *свитак конца, гуѧвица*.

ба̀луча̀н, -а̀на, -а̀но (тур.) који је ткан без чунка, провлачењем балука (обично ћилим).

ба̀нкӯт, -у̀та м врста пшенице са осјем.

ба̀птити, -й̄м свр. пасти, бубнути, треснути.

бару̀шља̀в, бару̀шља̀ва, бару̀шља̀во мочваран, подводан, баровит. — Рдгоз ра̀стѣ у бару̀шља̀вй̄м мѣстима.

ба̀сати се, -а̀м се несвр. бавити се нечим, занимати се. — Й̄ ја сам се о̀ томѐ ба̀сѡ.

ба̀ста̀ш, -а̀ша м онај коме иде од руке, који је способен, вичан нечему.

ба̀та ж дрвена мишоловка, ступица.

ба̀тлй̄на, -й̄нѣ ж судбина; срећа. — Та̀кѣ сам ти ба̀тлй̄нѣ.

ба̀диња ж сиромаштво, беда.

безга̀ћан, безга̀ћана м надимак човеку који није имао гаће кад је дошао у војску.

бѐлај̄ни, -й̄на, -й̄но несретни, ђавољи. — Е са̀д јдш й̄мало нѐкй̄ бѐлај̄ни Јд̄вић. Он се пео̀ на кућу на Бд̄жић. — Мд̄ја ма̀ка ба̀ш није једа̀ма̄ гла̀ву са̀горе́ла са тй̄м бѐлај̄ним цѐђом.

бѐлило } с новац којим гости за свадбеним ручком дарују младенце. — Зѐ-
бј̀елило } тови купили бј̀елило.

бѐлй̄на, -й̄нѣ ж 1. бело рубље.

2. стрна жита (овас, пшеница, јечам, раж).

Бѐлица ж име овци.

бѐло̀в, бѐлова, бѐлово који је од бела. — Бѐлова врата. — Бѐлово дрво.

бѐло̀капа м онај који носи белу капу као део ношње. — Онѣ пу̀сте бѐло̀капе [Турци] нава̀лили.

бѐлош м животиња беле длаке, обично вепар.

бѐнт м (тур.) брана, устава за воду.

бѐроса̀вка ж врста ране шљиве.

бѐстра̀г м велика даљина. — Из бѐстра̀га до̀ђе на̀рода.

бѐцнути се, -нѐм се свр. тргнути се.

бѝљежица ж нека ствар (најчешће болесникова) обично од одеће, која се даје врачари ради врачања, белег. — Га̀та̀р глѐда у мѐне па вѐлй̄: „Дѝжете, да̀мде ми ка̀ку бѝљежицу од тѐбе да нѐшто вѝдй̄м о тѐбе!“

бѝнтија ж врста кромпира.

би́чаја ж држак од бича, бичаље. — Ћѐрѧ з би́чај̄ѡм.

блѣ̀ц м (обично у мн. блѣ̀ови) оков на осовини запрежних кола.

блй̄жка ж игра ближе (са новчњима).

ближња̀ив, -а̀ива, -а̀иво који има близни, тј. различите жице (о ткању). — Двѐ жице у јѣдан котла̀ц; по ђсам прѡсти, а ону̀ ближња̀иву у јѣдан. — Уво̀ђење двѐју жица у јѣдан котла̀ц, то̀ ти се зо̀вѐ ближња̀иво.

блїзнѣк, -ѣка м *близанац*.

бљѹштѹр м *коров*.

бѣднути, -нѣм свр. *мало убости, боцнути*. — Мѣне е бѣднула винова лѣза прѣво у ѣко.

божанствен, -а, -о *побожан (о песни)*. — Ђндѣ пјѣвѣмо вакѣ нѣкѹ божанственѹ пјѣсму.

Бѣжї дѣн м *други дан Божића*.

бѣјација м *онај који воли да се туче, кавгаѣија*.

бѣкѣс(т), -ѣста, -ѣсто који има испупчене стране, бокове.

бѣлѣнца } ж *кантар који мери до 25 кг.*
бѹлѣнца }

бѣљеризовати (се), -уем (се) несвр. *ићи на боље, побољшавати (се)*. — Бѣљеризуе се жївот.

бѣљирати (се), бѣљирам (се) несвр. *побољшавати се*. — Бїло е тѣжак жївот, сѣд је мѣло бѣљирало.

бѣравити, -їм несвр. *бити на неком месту, налазити се*. — Ту ни, кѣзати, лѣти бѣравї млѣко и сїр.

бѣстѣјка ж *врста крушке која је унутра црвена*.

бошчовѣлук, -ѣлука м (тур.) *баѣта за поврће, врт, градина*.

брѣдвити, -їм несвр. *тесати брадвом*.

брѣзда ж изр. у *јѣднѣѣ брѣзди уједно, заједно (о њиви)*. — Ѐмѣ пѣ-шѣс ѣктѣрѣ у *јѣднѣѣ брѣзди*.

брѣле, -а м *име од мила којим је млада звала ручног девера*.

брѣтїнка ж *име од мила којим је млада звала свекрве*.

брѣца, -ѣ м *други девер (од три девера)*.

брвнѣлија ж *кућа од брвана, брвнара*.

брвнѣача ж *кућа од брвана, брвнара*.

брвнѣачица ж *дем. од брвњара, брвнара*.

брѣдина ж *земља у брду, страни*. — Брѣдинѣ мѣло имѣмо

брѣзовача ж *врста крушке*.

бројѣница ж (обично у мн.) *весела чобанска и славска песма, поскочица*.

брѹсара ж *водир*.

бубѣнчїї м *мали дечак*. — Јѣ у *трѣћѣѣ гѣдини, мѣли бубѣнчїї, разумїѣш*.

бѹптати, бѹпћѣм несвр. *ударати о нешто производећи потмули звук*. — Бѹпћѣ звѣдно на гѣвечету.

бѹрача ж *буре за купус*.

бѹрнѣк м *даждевњак*.

бѹсика ж *бусен*.

бѹїма ж *врста ситног веза на одећи (најчешће на антерији и вермену)*.

бућмурас, -а́ста, -а́сто који је пуних, округластих образа, буџмаст; пун, пуначак; исп. и дркуиџс.

буџа ж дрвени суд за воду са ручком (од 10 до 20 л).

буџук, буџука м (тур.) дрвени суд за жито.

бушан, -шна, -шно који има рупу, пробушен. — Бушно му крај срца.

В

вагација ж онај који вага, мери.

ва́ровати, -уѐм несвр. не радиги неким радним данима због празноверја.

вѐлија ж кришка јабуке, крушке, кромпира и сл.

вѐлико прил. непром. много, јако, дуго. — Вѐлико пѐша́чиш.

вѐндер, вѐндера м булдожер, багер.

вѐња́к м хладњак од лиснатих грана, кровине и сл.

весѐлнѝк, -ѝка м јадник, несрећник.

вѐтриште с в. вијалиште.

вѐштѧ́к, -ѧ́ка м вештачко ђубриво.

Вѝда ж јенско лично име.

видовац, -оваца м врста пасуља.

виђѐљача ж полица за лампу јисјалицу.

вијалиште с место где се веје жито; место на коме има ветра; исп. ветриште.

вијѐк, вијѐка м најпогодније време за нешто, јек. — Није имало пролетџс кишѐ у наџвећѝ онаџ ѝѐк, кад је трѐбало да ниѐѐ.

Изр.: кад нѐма вијѐка, нѐма ни лијѐка.

вијогла́в, -а́ва м. 1. вратио (раније са точном) око кога се намотава уже и узима вода из бунара.

2. вигао, чекрк за покретање ручне вршалице.

ви́кнути и **ви́кнути**, ви́кнем и ви́кнѐм свр. отићи. — После ја ви́кнѐм на ми́раз, џдѐм. — Ја ви́кнѐм ода́вде, ви́кнѐм па у Ивањѝцу.

ви́нковац, -оваца м трактор произведен у фабрици „Томо Винковић“.

ви́тка и **ви́тка** ж (ген. мн. ви́ткѝ) а. танко џепано дрво које служи за градњу куће џатмаре. б. дује иверке за прављење котарица.

ви́тлѝти, -ѝм несвр. окретати се, вртети се. — Камѐње ви́тлѝ го́ре и мељѐ, сем онакџ.

виши́на, -ѝнѐ ж у великој мери, навелико, много. — Није сијѧто на виши́ну.

вла́с, -и ж влакно, ниѝ.

вла́шац, -шца м врста црног лука јсбунастог изгледа. — Влашац ниѐѐ у гомѝљку, јѐдѐ се ўзелено.

вла́чег, вла́чега м јак гвоздени ланац.

водењаја ж врста сочних, водених крушака.

вѡдњика ж *течност киселјаста укуса која се добија од сувих јабука и крушака.*

вѡдоплāv м *поглава.*

вѡђница ж *везена шара на чарапама и кошуљи.*

вѡзати, вѡзам несвр. *водити коло.* — Кѡй мѡмак вѡза кѡло, ѡн зѡвнѣ ђевѡ^ѡку.

вѡзрās м *пунолетство.* — Док су порāsли у вѡзрās.

воћѣвит, -ѣвита, -ѣвито *који је богат воћем.* — Тѡ е бїло воћѣвито вѡ^ѡнā.

врāштати, -йм несвр. *праштати, пуцати (о дрвету).* — Нѣће гѡрї већ сāмо врāштї.

вр҃г м (лок. јд. вр҃гу) *в. ѡ^ѡдѡк.*

вркѣт, -ѣта м. *в. преврт.* — У плѣтѣњу ймā глāт и вркѣт.

вр҃љкати, -ām несвр. *скитати.*

вр҃стати, -ām несвр. *разгртати копачиѡм земљу између врста кукуруза.* — Трѣбā мѡруз да извр҃стајѡ. — Вр҃стāш са кљѡсетом.

вр҃ца ж (обично у мн.) *опанак од неуптављене коже.*

вр҃чати, -йм несвр. *љутито говорити, гунђати, негодовати.*

вр҃чити, -йм свр. *нагло скренути, савити.*

вр҃шкара ж *кошница исплетена од лозе или прућа, купастог изгледа.*

вр҃рити, -йм несвр. *радити тежак посао, теглити.*

Г

гāдан, -дна, -дно *који изазива гађење, прљав.* — Свї сте гāдни на мѣне.

гāљāv, -āва, -āво *хром, ѡпав, гељав.*

гарантѡра ж *гарниѡра.*

гѣљати, гѣљам несвр. *храмати, шепати.* — Гѣљѡ на јѣдну нѡгу.

гѣпара ж *врста вршалице коју покреће запрега идући у круг.*

гїгати се, гїгам се несвр. *љуљати се, клатити се.*

глāва ж *извор неке реке.* — Бāш на глāви Тѡлїшнице.

главїњати, -ām несвр. *ићи љуљајући се, клатећи се.* — А^ѡде, главїњā^ѡ пѡшти тѣле.

главїчѡбрак, -рка м *брежуљак, главица, брешчїћ.*

главїњк, -йка м *главни обруч на бурету или каѡи који се прво ставља.* — Направї ѡбрѡч гвѡзденї и ѡндā нāбиѣ први главїњк.

глѣдан (глѣдан и глѣдан), -дна, -дно *леп, згодан, наочиг.* — Глѣдна ђѣца ко јāбуке.

глиновача ж *в. гриновача.*

гмїза ж *сачма.*

гѡдет м *год, велики празник који се свечано прославља.*

- голадија ж зб. *фиг. сиромаси, голаћи.*
 голаћина ж и м *голаћ, сиромас.*
 Голубица ж *име заови од мила.*
 горџан, -џана м *осоран, надмен човек.*
 Горунац, -нца м *брдо у Драгачеву.*
 гостирати се, гостирам се *несвр. гостити се, частити се.*
 гџов, гџова, гџово *сигуран, известан, неизбежан.* — Онда ће гџова мува да најђе.
 градити, градим *несвр. правити.* — Гради се од зџби уже.
 грбати, грбам *несвр. радити тежак посао, диринчити.*
 грџом прил. *успут.*
 грџновача ж *врста старинске пушке.*
 грџмаљ м *стар, онемоћао човек.*
 грџњача ж *крпа у коју се ставља сир да се оцеди.*
 гџжварица ж *(обично у мн.) чизме од танке, fine коже која се гуџва, набира.*
 гуња ж *сукнени огртач, гуњ.*
 гуњица ж *в. гуња.*
 гусити, -йм *(на кога) несвр. љутити се, дувати.* — Гуси јџдно на другџ.
 гуцкати, -ам *несвр. у дем. значењу: потајно говорити против некога, зуцкати.*
 — Они гуцка, прича прџтив државџ, а пџсле добију и џни по нџсу.
 гуцнути, -нџм *свр. пронети глас тајно, пришапнути.* — Али му гуцнули дру-
 ги са странџ.
 гушањ, -ања, -ања *који је попут гуше, кесаст.* — Нџсиле се гушање панталџне.
 гушарица ж *врста тикве која се користи за воду.*

Д

- даванџија ж *давање, издатак.*
 Дада ж *име од мила свекрви из уџе фамилије.*
 дџрга ж *дебља остругана даска која се ставља преко потока.*
 даровнија ж *дарови, поклони које обично млада добије на свадби.* — Сна
 јоџ да од даровниџ нешто.
 двџескиња ж *пушка калибра 20 мм.*
 двџанџска
 двџанџскиња } ж *врста пушке калибра 12 мм.*
 двџска ж *јагње од годину дана, шљезе.*
 девџдел м у изр. од ~ од давнина, од палтвџека. — Он ће ти испричати
 о девџдела.

дѣзѣр, -ѣра м *врста кромгира*.

дѣлиница ж в. *брале*.

дѣсетка ж *мека ракија од десет гради*.

Дѣмитар, -тра м *име*.

дѣвести се, -дѣм се свр. *бити доведена (о млади, невести)*. — Дѣ л је се Нѣвка онамо дѣвела — нѣ знѣм.

догољѣцати, -ѣм свр. *догегати, доћи полако*. — Догољѣцѣм са штѣкама.

дођѣин, -ѣна м пејор. *онај који је доселио из другог краја*.

дозвољѣвати, дозвољѣвам несвр. *дозвољавати*. — Дозвољѣвате л да Вам приѣчам?

дѣранити, -ѣм свр. *доћи рано*. — Ызутра она ѣбравѣ бабѣтина дѣранила [да] нѣложѣ вѣтру.

достѣверити, -ѣм свр. *додати, допунити, довршити*.

Драгоцѣѣе с *име заови од мила*.

дрѣвентити, -ѣм несвр. *стављати дрвене оплате на колске точкове*.

дрѣкало с *привиђење, угвара, приказа*.

дрѣновѣк м *штап, прут и сл. од дреновине*.

дрѣновѣка ж *врста шљиве слабијег квалитета*.

дрѣжати, -ѣм несвр. *имати високо мишљење (о некоме или нечему), придавати важност, ценити*. — Дрѣжѣ на сѣбе.

дрѣкатавац, -ѣваца м *дрхтање, дрхтавица*. — Спаваѣ у канѣлу док те нѣ стигнѣ дрѣкатавац.

дрѣљѣв, -а, -о *разрок, врљав*.

дрѣдѣћ, -ѣћа м *пацов*.

дрѣгѣнац, -ѣнца м *други рој (о пчелама); исп. трѣћенац*.

дрѣчати, -ѣм несвр. *штрчати*. — Дрѣчѣ оне длѣке.

дубѣѣч, -ѣча м *гвоздена алатка за дубљење дрвета*.

дубѣирѣг, -ога м *рог на старинској кући кровѣњари који је побијен у земљу*.

дუმѣњѣк, -ѣка м (тур.) *уздужна греда на таваницѣ*.

дургуља ж *врста шљиве*.

Ђ

ђѣволити, -ѣм (ђѣволѣмо) несвр. *фиг. живети тешким животом, кубурити*.

ђѣскати, ѣскам несвр. *правити несташлуке*.

ђѣвгѣрити, ѣвгѣрим несвр. *лајати*. — Кѣрѣд лѣјѣ, сѣмо ѣвгѣре на ѣѣга, а нѣшта му нѣ могуѣ.

ђѣвкати, -ѣм несвр. в. *ђѣвгарити*.

ђѣвнути, -нѣм свр. *ланути*.

ђинђуља } ж фиг. млада, невеста.
 ђинђура }

ђоновѧк, -ѧка м опанак са ђоном.

ђубриштиња ж у пеј. значењу: *вештачко гнојиво, ђубриво*. — Нѧће [усев] да рѡдї сѧд, навадило се на онѹ ђубриштињу.

ђувѧчѧг м *врста дубљег земљаног суда, ђувеч*.

ђунија ж (тур.) у изр. довести под једну ђунију *дотерати, удесити по својој вољи, довести у ред*.

ђутурица ж (тур.) *узимање неког посла у целини*. — Овѧ^н ѧдѧ у ђутурицу, јѧ ѡстанѧм кѹћи.

Е

ѧтемѧљ м *припрост, глуп човек*.

Ж

жѧнидбина ж *женидба*. — Да ѡпричам и о жѧнидбини цѧра Душѧна.

жївети се, -ѧм се *несвр. имати добар стандард, добро живети*. — Дѡбро су се жївели ѡвде.

живїна, -ѧнѧ с зб. *перад, живад*.

жїжалица ж *мала лампа без цилиндра, жижжа*.

жїкинац, -ѧнца м *Жикино коло*.

жїтина ж у *експрес. значењу: жито*. — Имѧмо жїтинѧ, бѡг знѧ кѡлко.

жмїралица ж *в. жижжалица*.

жѹгнути, -нѧм свр. *сркнути*. — Жѹгнѧмо мѧло чѡрбѧ.

жѹчан, -чна, -чно *љут, бесан*. — Јѧ сам жѹчан нѧ тѡ.

З

зѧбравѧс, -ѧста, -ѧсто *тврдоглав, својеглав*. — Кѡлко е ѡн зѧбравѧс.

зѧвалит, -а, -о *који се тешко сналази, сметен, несналажљив*. — Нїсмо бїле зѧвалите.

зѧваровати, -уѧм свр. *спречити, сузбити неко зло врачањем*.

заварчївати, заварчуѧм *несвр. спречавати, сузбијати неко зло врачањем*. — Заварчуе се лїѧвѡм рѹкѡм свѧкѧ болѧка.

зѧвонца ж *кривина, окука, завој*.

заврзати, зѧврзам *несвр. закачивати, запињати за нешто, спречавати, омета-ти*. — Очистїм овѧкѡ снѧг да ме нїшта нѧма заврзати.

заврзївати, заврзуем *несвр. закачивати, запињати*. — Заврзївала ми ѧљни-ница за ѡрезѧне гїце.

заг̃асан, -сна, -сно који је тамне, затворене боје, загасит.

загилікати, загилићем свр. зашкакљати.

заимавати (се), заимавам (се) несвр. стицати имовину, богатити се. — Пдчели смо да се заимавамо.

заимати (се), -ам (се) свр. стећи имовину, закућити, обогатити се. — Грдно имање искрчио и покупово док је заимб̃ двб̃ овде.

зајтин м (тур.) зејтин.

закдпиштити, -йм свр. в. заимати. — Нисам ја тб̃ закдпиштио раније, већ од добрих људи ўзб̃.

закрџити, закрџитим свр. забранити, ускратити. — Видиш, овѧ̃ Пдповић [лекар] закрџитио ми је вино.

закудрати, закудрѧм свр. заостати у развоју, закржљати (о домаћим животињама).

зализати, заліжем свр. преваром и сл. одвести, завести. — А сѧд: зализб̃ мѧмак дѧвѧ̃ку у тмушу, одвео је два кйломѧтра.

зѧмка (зѧмка) ж омча, петља.

зѧмријѧти, зѧмрѧм свр. умрети; помрети. — Мб̃̃ ѧтац и стрѧц су зѧмрли — нису се дѧлили.

зѧмчица ж дем. од замка.

зѧнадничити, -йм свр. зарадити надничењем. — Јѧ, јѧдан, ако штѧ̃ зѧнадничѧм, донѧсѧм ў кућу.

зѧнимати, зѧнимам несвр. I. забављати, веселити, разонодити. — ѐни су зѧнимали нѧроде.

II. ~ се забављати се. — Није ти било да се дѧвѧ̃ка зѧнима с мѧмком.

зѧнимљив, зѧнимљива, зѧнимљиво који се занима, интересује за нешто, радозна. — Зѧнимљив сам бйб̃ за свѧшта.

зѧпосит, -а, -о који себе прецењује, уобразен.

запкѧдлити, запкѧколѧм свр. опколиги, окружити.

задставица ж уседелица.

задчитити, заѧчим свр. уочити, опазити, приметити.

заошійлѧти, заѧшійљѧм свр. заоштриги, зашиљити. — Није ѧмало ни рѧонѧк да нѧбије на ѧнѧ, но нѧкѧ заѧшійљи сѧкирѧм.

зѧпатити, -йм свр. пропагити, промучити. — Свѧ сам ти зѧпатио тѧ мѧке.

зѧпатити, -йм свр. I. одгојити, умножити. — Зѧпатѧ по дѧсеторо дѧцѧ. — Зѧпатио сѧмо свињу.

II. ~ се закоити се, залећи се. — Бљўштур се зѧпатѧ у ливади.

запѧштати, запѧштам несвр. почињати пост. — Запѧшта се пред Бѧжић.

заплѧтити, заплѧтитим свр. лоше проћи, лоше се провести (нпр. у рату). — Ўвѧк су Босѧнци заплѧтили.

запѧставити, -йм свр. поставити, засновати. — ѐн је прѧви запѧставио машинѧ.

- зàранак**, -анка м *време пред излазак сунца*. — Пòђемо тàкò око зàранàка.
- зарàнити**, зарàним свр. *почети давати храну детету после мајчиног млека*. — Јà сам зарàњена кад је се јèла кòприва.
- зарòдити се**, зарòдìм се свр. *везати се рађањем, стећи пород и одомаћити се*. — Зарòдила се била туна.
- зарòзати се**, зарòзам се свр. *почети нагло плакати, расплакати се*. — Рàдо-сава се зарòза.
- затракíвати**, затракуем несвр. *запиткивати, заговарати, задржаваги причом*. — Јà б мàло затракíвала: кàко си, штà рàдиш.
- зàтревити**, -ìм свр. *затећи, наћи, задесити*.
- затревљáвати**, затревљáвам несвр. *налазити, загицати*. — Затревљáвали и[х] и тукли.
- затрòшити**, затрошìм свр. *иситнити, издробити (нпр. хлеб)*. — Затрòшила мýрузни лèбац у млéко.
- зàумити се**, -ìм се свр. *замислити се*. — Кад би се зàумио чòвек штà е вàм, па штà е вàм.
- зàчикати**, -ам свр. *изазвати, испровоцирати*. — Тàмо су и нèкí зàчикали код Вèнца, пýцали нà њí.
- зàцепак**, -пка м *мали џеп на оделу*. — Јà òнò зàбик у зàцепак.
- звáница ж позив**. — Фàла на звáници.
- звìéриги**, -ìм несвр. *погледати, ишчекивати*. — Сàмо звìéрим кà ће да свàнè.
- згòдно прил.** *добро, лепо*. — Нàкисло е згòдно.
- згрáда ж брвнара, вајат**.
- здрáвиги**, -ìм несвр. *пужати, додавати некоме флашу с пињем говорећи му „здрав си“ и сл., наздрављати*. — Нàпијем јà чýтуру па здрáвим тèби.
- земљарíна ж порез на ораћу земљу**.
- зиéвалица ж врста зељасте биљке чији цветови подсећају на уста, а користи се за лечење крајника**.
- зликòвник**, -íка м *зликовац, убица*.
- знàтан**, -тна, -тно *који доста зна, памеган, бистар*. — Ї òн је знàтан, òн је òсмо гòдиште, али јàко бйстар.
- зòр, зóра м (тур.) напор, напрезање**. — Нíје ти зòр показати.
- зубнути**, -нèм свр. *појести мало, на брзину, грицнути*. — Пòпијем рàкију, зубнèм мàло, идèм нà другí пòсò.
- зуварница ж корист, фајда**. — Трàжиш дйнар вйше, вèликà [је] тò зуварница.

И

- ìбретити се**, -ìм се несвр. (тур.) *чудити се*. — Чудио е се нàрод, ìбретио.
- изàмљети**, -мељèм свр. *фиг. доћи крају, свршити (се)*. — Било гòтово изà-мљело, всè пред рòк дйдèм кýћи.
- ìзвраскати**, -àм свр. *испрскати, испуцати од кише (обично о воћу и поврћу)*.

изврќати се, изврќам се свр. *изјурити се, науживати се.* — Она се изврќала свѧ, нѧ зна се нит је жѧна ни дѧвѧ⁴ка.

изврѣстати, -ам свр. *направити врсте на њиви.*

издѧјати, издѧјам несвр. *устима извлачити млеко из дојке, сисати.* — Тѧле издѧја онѧ ѧмужу.

издѧнциѧ ж в. *даванциѧ.*

ѧзједна прил. *непрестано, стално, непрекидно.* — Такѧ то ѧзједна тѧчѧ. — О тѧдѧ ѧмѧм чѧле ѧзједна.

излемѧзати, -ам свр. *фиг. злоставити, накинѧити.* — Излемѧзало ме свѧшта.

излѧпшати се, излѧпшѧм се свр. (безл.) *постати лепше, изведрити се (о времену).*

ѧзлѧѧи, -гнѧм свр. *изаѧи.*

ѧзмјѧштити се, -ѧм се свр. *преместити се, преселити се.* — Да се мѧ јѧдна измјѧштимѧ.

измѧдити, -ѧм свр. *изаѧи из моде.* — Нѧѧе то јѧш да измѧдѧ.

измѧртати, измѧртам свр. (тур.) *преварити.* — Измѧрташе га и ѧѧераше.

ѧзѧбла прил. *у облици, неотесано (о дрвету).* — Јѧпија се дѧвлѧчи ѧзѧбла.

изразѧвати се, изразѧуем се несвр. *говорити непристојне, грубе речи, псовати.*

ѧксѧн, -ѧна м (тур.) *људско биѧе, човек.*

ѧла ж злоба, пакост. — Ни сам нѧком нѧшта ѧлѧ нѧкѧ начинила.

ѧменица ж *телефонски именик; именик уопште.*

ѧскѧсити, ѧскѧѧм свр. *довршити кошење, покосити.*

ѧскраден, -сна, -сно (само за ж. род) *који се искрао, побегао (о девојци која сама оде момку, без свадбе).* — А сѧстра ми се ѧдѧла прѧ мѧне, ѧстѧ сѧма ѧскрадена, такѧ е и ѧтишла.

ѧспит, ѧспита м *веридба.* *изр. ѧзѧти ~ верити се.* — ѧзѧли мѧ ѧспит.

ѧстимати се, -ам се несвр. *држати се укочено, правити се важан, прсити се.* — ѧстимали се ѧѧди.

ѧстина ж изр. *бѧти на ѧстини бити мртав, почивати.* — ѧн је сѧд нѧ истини.

ѧстовѧнац, -нца м (обично у множини) *они који славе исту славу.* — Исто-вѧнци смо, нѧ може јѧдно дрѧгѧм дѧдѧмо нѧ славу.

ѧстѧлити (се), ѧстѧлим (се) свр. *угѧсити (се).* — Вѧтра се истѧлила.

ѧѧмет прил. (тур.) *велики број чега, много.*

ѧшчеврљити, ѧшчеврљим свр. *померити, изглавити, тичашити.* — Нѧкѧко ѧшчеврљи прѧст.

Ј

јѧбѧчара ж *пита са јѧбукама.*

јѧглица ж *искокан кукуруз, кокиѧе.*

јѧгличица ж *дем. од јѧглица.* — ѧзмѧ по пѧ-шѧс мѧрушчиѧа па ѧспечѧмо на шпѧрету, онѧ јѧгличица јѧдѧмо.

- ја́дити, -й̄м несвр. I. *кукати, нарицати*. — Жѣна кўкала, јадила, нѣсрећила.
 II. *радити* (у емотивном говору, у иронији).
 ја́дўнка ж *невољница, несрећница, јадница*. — Милўнка, ја́дўнка.
 ја́нцара ж *псето које краде јаја, положаара, јајара*.
 ја́йце с *тег јајастог облика на кантару, јаје*.
 ја́јчѣнце, -ета с *дем. од јаје*.
 ја́ком прил. *непром. тек, тек што, чим*. — Кад ја́ком изгрије, тѣ е пўн мѣсец. — Ја́ком се ослобѣдило. — Ено ја́ком нѣком ни́чѣ жито.
 ја́кўљача ж *кукуљница, капуљача*.
 ја́нија ж (тур.) *врста јела од меса и пиринча*.
 ја́рйк, -й̄ка м а. *врста пролетњег сигног кукуруза од кога се праве кокице*.
 б. *врста белог кукуруза крупног и облог зрна*.
 ја́рмати, -а̄м несвр. (тур.) *хранити (стоку) јармом*. — Јармајў кра́ве, стѣку.
 ја́тка ж *јадница, несрећница*.
 ја́ўд м (ном. мн. ја́удови) *слабо, неухрањено, мршаво дете*. — Ймало ово двѣ ја́удѣва.
 је́днѣко прил. *стално, непрестано*. — Ал сѣмо ни́је њн код мѣне је́днѣко, него је нѣко мо́џ рани́ѣ нѣсиѣ.
 је́днѣчито прил. *уједначено*. — Мѣраш је́днѣчито д опрѣдѣш, нѣ ваља ни рѣспрѣдено ни ўпредено, но тамѣн како трѣба.
 је́днѣлико прил. *на исти начин, исто*. — Једнѣлико смо глѣдовѣли и њногѣ ра́та и њвогѣ.
 је́зѣрити се, -й̄м се несвр. *подсећати на језеро*. — Да ймѣш да сўнеш зйтина колко ѡћеш па да се је́зѣри.
 је́зиковати, -куем несвр. *много причати, пружати језик*.
 је́лица ж *врста кромпира за јело*.
 је́ловй, -а̄, -ѣ *који је за јело, јестив (обично кромпир)*.
 је́чменица ж *хлеб или ракија од јечма*.
 јѡва́ѣпка ж *врста крушке која сазрева око Светог Јована јесењег (11. септембра)*.

К

- кабу́лити, кабу́лим (обично у негацији) несвр. (тур.) *жалити, марити*. — Нѣ би кабу́лио шта ѡћеш да́ти да ми се тѣ нѣ десй.
 ка́зати се, ка́жем се несвр. *рећи своје име некоме при упознавању, представити се*. — Вй се ка́жите. — Ка́жи се чй си.
 ка́зати, ка́жем свр. *као поштапалница, узречица*.
 ка́йш, ка́иша (у ген. једн.) м *народна игра; исп. и гўра*.

каџмачити се, -џм се несвр. *добити кајмак на површини.* — Што више кџвџш [млеко] бџље се каџмачџ.

калавџрма ж (тур.) *кавурма.*

калаџзити, -џм несвр. (тур.) *показивати некоме пуг, предводити (некога).* — Да ми калаџзи пџт.

калџмати, -џм несвр. *пуговати пешке, иџи, пешачити.*

калкан, калкана м (тур.) *таван на итали.* — А и по среџи сам џмџ на калкану сџена на штџли.

Кџлуша ж *име овци црне главе.*

канџтити, канџтим несвр. (тур.) I. *погпомагати, одржавати, крпити.* — Ёма лџпо имџџце, тџ га канџти.

II. ~ се *тешко се одржавати, животарити.*

канџчиџ м *врста цвеџа.*

канделиџа ж *врста цвеџа.*

канџсати, -шџм (трп. прид. канџсџн) несвр. *божити галиџом; божити.*

канџтина ж *аугм. и пеј. од канга.* — Ё некџ канџтини.

каџпавац, -џвца м *врста шџиве која сама опада кад сазри; исп. црношџива.*

каџпалиџа ж *суд у који тече ракиџа из казана.*

каџпиџа ж (тур.) *отвор (који чине палац и кажипрст) кроз који се прџтеруџу пиџџи у игри пиџака.*

каџптџр, -џра м *покривач од коре (обично трешџеве) који се ставџа на кошницу да заштити пчеле од хладноџе.* — Нџтнџш каџптџр на кџшнице да не зџбџ чџле.

каџра-тџван м (тур.) *в. дубоки таван.*

Кџраџа (обично у мн.) *презиме.*

каџтимџџџ } прил. (тур.) *намерно, кастиле.* — Ёзгредно нџмџ прџпуштити,
каџстом } али каџстом отиџи штџта е за кџџу.

каџтрџбла ж *тучана глеџосана посуда са ручком и ногарима.*

каџтраниџа ж (тур.) *посуда за катран (за подмазивање запрежних кола).*

каџчара ж *зграда у којџ су смџштене каџе.*

каџшиџкара ж (тур.) *врста пушке кременџаче.*

каџшиџка ж (тур.) *изр. џставити каџшиџу преминути, умрети.*

квџсан, -сна, -сно који је тек оздравио; *нежсан, ровиг.*

кџре с *паџџе, псџго.*

киџџануша ж *врста шџиве.*

киџрити, -џм несвр. *вирити, извиравати.* — Киџрџ џџца.

квџдара ж *дугачка тестера за резаџе квџда, балвана.*

квџпина ж *каџаста течност која се добити куваџем зелене орахове коре.*

класат, класата, класато у изр. класато жито: жито које има класје, стрно жито.

класача ж врста високе траве сличне зоби, власуља.

класовит, -овита, -о који је богат класјем, класат; бујан. — Бујад велика расте, а класовита.

клинџар м беспосличар.

клинџав, -а, -о који је висок и танак, вицкаст.

кличак, -чка м изр. вући (се) кличка вући (се), теглиги клитка.

кљодити се, -јм се несвр. мрестити се.

кљук м а. млаз воде који избија на површину (обично на извору). б. кљук који избија при врењу течности, кључ.

кџба ж штап који је побијен у земљу у игри класа.

кџбилица ж део на који се ослања вретено за подизање воденичног камена.

кџвраг, кџврага м коров, травуљина.

кџжара ж врста јабуке.

кџжмура ж кора воћних и других плодова (обично шљиве).

кџжмурица ж дем. од кожмура.

кџзара ж ногари за тестерисање дрва, козлић; исп. магаре.

кџзетина ж козја длака.

кокошџар; -џара м кокошињац.

колебати, -џам несвр. померати се, љуљати се, клатити се. — Мџбра да џумерџ рџзбџџ, да бџдџ равномџрно, нџ смиџе да колебџа.

колибара ж колиба.

кџлотраг м траг од колских точкова.

комџишина ж листови који обавијају клип кукуруза, џљвина.

кџмџшка ж чаура за метак. — Три џџка џмало кџмџшке од митрољџза.

кџрна ж приџог који се носи о сахрани (обично у јџлу и пиџу). — Дџшџ с кџрпџм.

кџруга (обично у мн.) ж гумени опанџи.

косџљак, -љка м коса, косица у географџском смислу. — Оџи су сџмо про-вџкли преко џнога косџљка и тџ је зџкопџли.

кџстрџт ж предиво или тканина од козје длаке, кострет.

кџстрџтни, -тна, -тно који је од кострети, костретни.

кџстрџшни, -а, -о в. кострутни.

котџлац, -џлаца м место у нџгима кроз које пролазе жџице.

котџбан, — бџана м веџа корпа од пруџа у коју се бере кукуруз.

котџце с отвор на горњем воденичном камену.

кџџџџка } ж окруњени клип кукуруза, кџџџџка
кџџџџка }

кѡчѡње с зб. од кочањ.

кѡштац, кошѡца м семенка у коштаном омоту, кошѡца.

кошѡљара ж мотка, обрамица на којој се носи опрано рубље.

крајц м у изр. поставити, сѣсти у гѡрњи крајц у чело софре, место за долибашу.

краснѡк, -ѡка м љубавник, швалер.

крѣтан, -тна, -тно у изр. крѣтно и нѣпокрѣтно (имање). — Ымѡм прѡво на пѡла ѡмовине, на крѣтно и нѣпокрѣтно.

крѣчѡвѡѡк, -ѡка м 1. крѣчѡк.

2. земља, тле са доста крѣчѡка.

крѡвѡк м у изр. кѡѡ ~ зашто, шта је то, који ђаво и сл. — Јѣс крѡвѡк.

крѡвѡчев, -а, -о у изр. крѡвѡчевѡ ѡжѡвот ђавѡли, тежак, напоран, мучан. — Тѡ б му бѡло тѡкѡ за мѡѡ крѡвѡчевѡ жѡвот.

крѡжуља ж писаљка од мекшег камена којом се писало по таблици.

крѡла с мн. други дан крсне славе; исп. ѡкрѡље.

крѣчеле ж мн. дрвени подупорѡи који спречавају осипање (земље) при копању бунара. — Копѡмо ѡчетвѣрт и прѡвѡмо дрвенѣ крѣчеле и тѡ пѡткѡвамо да тѡ ѡбала нѣ идѣ.

кувѡкати, кѡвѡчем несвр. пуштати карактеристичан глас (о ђурки).

куѡкавичити, -ѡм несвр. тврдичити, шкрѡгарити, цѡцијати.

куѡлача ж (тур.) сеоска куѡа примитивно грађена, купастог облика.

куѡлати, -ѡм несвр. надолазити, кретати се у великом броју.

куѡндра ж (обично у мн.: кундре) цѡгеле.

курѣзѡн, -ѡна м празилук.

куѡтѡница ж вредна и штедљива жсена, куѡаница. — Бѡла е млѡго дѡбра рѡдница и куѡтѡница.

куѡѡњара } ж поњава од кудеље, кучина.
куѡѡњача }

куѡкѡшлук м нечовештво, безобразлук.

куѡштра ж опака жсена, оштроконђа.

Л

лавѡрити, лѡвѡрим несвр. оговарати, олајавати, трачати.

лѡднѡк, -ѡка м хладњак; исп. вѣњѡк.

лѡкомѡца ж дрвени жлеб којим тече вода у воденички бадањ.

лѡшѡнѡ прил. (комп. од лако) лакше, једноставније.

лѡбѡрник м у псовци: хлеб, хлебац.

лѡгѡштер м писаљка.

лѣђа ж мн. у изр. затворити леђима врата урадити нешто нечасно, лоше, нанети некоме штету. — Нисам ниђе затворио леђима врата.

лѣк м у изр. ни лѣк, за лѣк никако, уопште не; замало, умало.

лѣлек м рода.

лѣпарица ж колиба улепљена благом. — Нѣкѧ кòлибица бѣше кра^н пу̀та, нѣкѧ лѣпарица.

лѣка ж влакнасто ткиво испод липове коре које се употребљава за везивање.

лѣнѧк м нерадник, ленитина, готован. — Да се м̀ло по̀штрѣ за тѣ лѣнѧке за̀кон.

лѣнѧти, -ам несвр. скигаги, беспосличити.

лѣпсѣвати, лѣпсѣвам несвр. умирати. — Родѣвало се и лѣпсѣвало. Кò знаò шта су лѣпсѣвали.

лѣстер, лѣстера м врста металне глазуре сјајног изгледа.

лѣтва ж лапавица; уопште кишовито време.

лѣчит, -а, -о леп за гледање, наочит. — Кад су крупни вòлови и лѣчити.

лѣчити се, -ѣм се несвр. бити сличан некоме, личити на некога. — А ѣто штò [је] мѣне мрзела — што се лѣчим на ðца.

лòгало с лога, легало. — Ўбиѣм двѧ зѣца на лòгалу.

лòзивѣз м вез без мустре, слободан вез.

лòкмара ж и м пијанац, пијаница. — Онѣ лòкмаре што пѣју.

лòкмѧш, -ѧша м пијаница; онај који воли бесплатно да једе и пије. — Нѣсу нѣкѣ локмѧши, нѣкѣ бѣкриѣ.

локмѧшити, локмѧшим несвр. пити и јести на туђи рачун.

лопѧрица ж део плуга на који се ставља раоник.

лòћикѧв, -а, -о болешљив, слаб. — Нѣшто сам данѧс лòћикѧв.

лòбина ж изнутрица, дроб.

лòбура ж кора скинута уцело, уједно са трупца; исп. и шубура.

лòжити, лòжим несвр. стављати у луг, пепео пре прања, киселити у води у коју је стављен пепео (о тканинама и предиву). — Лòжи се прѣђа у пѣпелу.

лòжњаков, -а, -о који је од хроста лужњака, који припада лужњаку.

лòлѣћ, -ѣћа м дрвени део на казанском капку у који улази лула, рукавац.

лòпље с огпад.

лòчац, -чца м дрвени лук на колевци преко кога се ставља прекривач.

Љ

љòшкати, -ѧм несвр. љуљкати, трескати.

М

мā м снага, јачина. — Да њмā мā ђнāѡ.

мāгаре с в. кѡзара.

мāја ж (тур.) материја с квасним гљивицама које изазивају врење (о сирењу).

мāјчевина ж имовина наслеђена од мајке (обично пољопривредно имање).

Мāквина ж топоним.

малѡнкост ж рана младост, детињство. — И ѡмѡ сам пāмѡт зātѡ што сам од малѡнкости слўшѡ.

малѡдушан, -шна, -шно који је слабе физичке конституције, слабашан, нејак.

мāнисати, -шѡм несвр. налазити ману, замерати.

мāтерѡн који припада матери, који се односи на матер; матерњи. — Мāте-рѡн јѡзик.

мāчуга ж (обично у мн.) штака.

мачужица ж дем. од мачуга, мочуга.

мацāрац, -рца м врста пасуља.

мāшка ж штап у игри клиса.

мѡдведовача ж врста крушке.

мѡдити, -ѡм несвр. пуити се слатким соком, постајати сочан (о багрему). — Мѡдио је двā сāта и прѡкинѡ.

мѡдѡнѡк м врста крушке.

мѡљѡво с млевѡње (процес).

мѡндревине ж мн. (тур.) мердевине.

мѡнта ж врста лековите траве.

мѡродāвно прил. обично, нормално; свеједно. — Мѡне е то свѡ бѡло мѡро-дāвно.

мѡрпўр м врста памука.

мерўгати, -āм несвр. тући, ударати (некога).

мѡртѡк, мѡртека м (тур.) ексѡр дуг око 10 цм.

Изр. ѡсетити мѡртеке уплашити се.

мѡталѡште с место на коме се надмеће у бацању камена.

мешāја ж жена која меси хлеб. — Кѡјā е мешāја ђвѡ мѡсила? — Јѡдна јѡтрва плāнинка, дрўгā мешāја, трѡћā чўва ђвце, чѡтвртa чўва гѡведа.

мѡгати, -āм несвр. ићи, кретати се, мрдати.

мѡгнути, -нѡм свр. отићи; нестати.

милѡцвѡће с име којим је снаха звала заову одмила.

мѡмогрѡдно прил. успут, уједно. — Мѡмогрѡдно и кѡсѡм пѡмало.

мѡира ж мирис, арома.

ми́чко прил. *мало, незнатно*. — Врло ми́чко.

мјеша́ница ж *варјача или оклагија којом се меша*.

мла́ч ж *мочвара, живобара, пишталина*. — Оћерамо [стоку] на не́кӯ мла́ч те на́поймо.

модеристи́чки прил. *на модеран начин, модерно*. — Давно смо ми правили ма́ју, докле то сад модернистички, мора да се купи.

мо́дѣркиња и **мо́дѣркиња** ж *она која је савремена, модерна*. — Мо́дѣркиња сам била вѣлика. — Боже, мо́дѣркиња, ко́су до́вде, ла́нце, ме́нђуше и то.

мо́ловати, -уем несвр. у изр. **бо́г те мо́ловѡ**.

мо́љ м *мољац*.

момко́вати, момкуем несвр. *бити слуга, момак, радити*. — Свѣму тре́ба момко́вати.

мо́рјалан, -лна, -лно *који се ради под принудом, обавезом, обавезан, принудан*. — Ни́ти је забрањено, ни́ти је мо́рјално да се до́носи.

мо́тика ж у изр. **си́јати под мо́тику сејати на ојак, мотиком**.

мо́рзан, мо́рзана м *онај који је оморзнут, кога мрзе*. — На мо́рзану ку́ћа о́стае.

мо́рља́в, -а, -о *исгољав, неразвијен, ситан*.

му́зике ж мн. у изр. **кра́ткѣ му́зике усна хармоника**.

музу́вир, -ира м (тур.) *паметан, сналажљив човек; препреден, лукав човек*.

мука́ет (тур.) у изр. **би́ти ~ обрати́ти па́жњу, припази́ти (на некога или нешто)**.

муље́вит, -ѐвита, -о *несигуран, буран (обично о ратном времену)*. — Муље́-вито вре́ме, би́о бо́мбардован Бе́оград.

му́ре с *метални подметач са рупом на коме се пробија гвозде*.

му́рови м мн. *жмарци*. — Про́ђоше ме му́рови.

му́твен, -а, -о *кукурузни (о брашну)*. — Ки́ло му́твена бра́шна.

му́чено прил. *тешко, мучно*. — Би́ло е му́чено према да́нашњици. О́но е би́ло му́чено.

мушка́риње с зб. *мушкарци, особе мушког пола*.

Н

наба́ктати се, наба́кћѣм се свр. *добро се најести*.

наба́т м *набијена земља (при градњи зидова), набој*.

нава́лицѣ прил. *намерно*.

навла́к (обично у мн.: навлаци) м *гвоздена кука која служи за набијање шине на точкове запрежних кола*.

нага́нта м и ж *особењак*.

наги́бача ж *дрвена алатка за савијање (дрвених) обручева*.

наги́бати, наги́бам несвр. *савијати обруч нагибачом*.

на̀грања̀к, -ња̀к м в. *нака̀рет*.

на̀грѣзнути, -нѣм свр. *по̀јавити се у великом броју*. — Пу̀ста во̀ска на̀грѣзла.

на̀зива̀к, -вка м *надима̀к*.

на̀зо̀рицѐ } прил. *неопажѣно, непримѣтно (ићи за неким)*.

на̀ка̀рет м (тур.) *незгодан човек, на̀цак*. — На̀ћи нѣко̀га на̀ка̀рета.

на̀кѣнче с *мушко дете које се додаје невести кад стигне пред младожењину кућу*.

на̀љећи, -гнѣм свр. *наићи*.

на̀мѝнути, на̀мѝнем свр. *доћи близу неког места (обично идући брдом, планином)*. — Кад на̀мѝне над Лѣзницу.

на̀мо̀рати, на̀мо̀рам свр. *натерати силом (некога) да нешто учини, приморати*.

на̀на ж *име одмила којим је снаха звала свекрву из уже фамилије*.

на̀низ м *било шта што је нанизано, низ, ниски*.

на̀нос м *количина јаја које снесе кокошка за неки период*. — Кѣлко пу̀та да̀емо кѣкѣшкама на Бѣжић, то̀лико пу̀та ђне имају на̀ љето на̀нос. — Прѐстави, ра̀ниш да̀нас пѐ-шѐс пу̀та, кѣкѣшка нѣсѣ, нѣсѣ, па два̀-три да̀на прѐстанѣ, па јѣпѣт ђдма̀ нѣсѣ.

на̀оди́ти, на̀оди́м несвр. *налазити*. — Али су на̀одили са̀ка̀рѣн нѣкѣ бѐла̀ни.

на̀паочити, -ѣм свр. *ударити или измени́ти паоце на точку*. — Па по̀гле на̀паочѣ, у̀дарѣ паоце.

на̀пер м *место на коме вода из јаза улази у бадањ*. — Во̀да се одврати́ла на на̀перу.

на̀перја̀т, -а, -о *који има пера, са перима, перни (о буздовану)*. — На̀перја̀ти буздова̀ни.

на̀пи́лити, на̀пи́лим свр. *излећи (о живини)*. — Жѐне на̀пи́лѣ живи́нѣ.

на̀пити, -ѣм свр. *попити (нпр. из чу̀туре и сл.), отпити део пића*. — На̀пи́ѣм ја чу̀туру па здра̀вѣм тѐби.

на̀пртити, -ѣм свр. *ставити на раме, понети на рамену*. — На̀прти́м нѣкѣ кѣсицу, шта би́ло да нѣсѣм на лѐђима.

на̀пу̀дити, на̀пу̀дим свр. *отерати, најурити*.

на̀ра̀сти, на̀ра̀стѣм свр. *учинити да тесто, хлеб нарасте*. — Кад шљѣве стѣгнѣ и ђна̀ пјѣна кад се на̀баца̀ у кацу, оно на̀бѣлѣ нара̀стѣ по̀гачу.

на̀рѐдити, на̀рѐдим свр. I. *спрѣмити, припремити, приправити*. — „Ѣш ра̀киѣ да ти на̀точѣм?“ — Па на̀рѐди та̀мо, ба̀ба ни́је ту.

II. ~ се свр. *спрѣмити се, припремити се*. — На̀рѐдим се и по̀ђем.

на̀слѣ̀жити, на̀слѣ̀жим свр. *досути, доити пиће у чашу*.

на̀ста̀вати, на̀ста̀вам несвр. *боравити, живѣти, становати*.

на̀тра̀вити се, на̀тра̀вим се свр. *напити се доста алкохолног пића, отпити се*.

на̀ћевѣ̀р м (лок. на̀ћевѣ̀ру) *наћеве*.

националиста м онај који воли своју нацију, родољуб.

начвóрити се, **начвóрим се** свр. пејор. — Џдѣ чйча прѣдѣ њ, јѣ се начвóрио за чйчóм.

нацицити се, **нацицим се** свр. (тур.) *лепо се обући, дотерати се, удесити се.*

нашлáмити, **нашлáним свр.** *скупити, прикупити постепено.* — Мбра нѣшто да се нашлáми.

нáштино прил. *на празан стомак, пре јела.* — Ѓна [ракија] се пйје нáштино са кáвóм.

нашúљити, **нашúљим свр.** *скупити, уштедети (нпр. јаја).*

невиднос ж слепило (у изр. *старачка* ~).

нѣзиáн, -а, -о у изр. у *нѣзиáном стању у несвести.*

нѣмерен, -а, -о *угледан, цењен.* — Тó е бйо чóек нѣмерен, чоечансто ѓмó.

неóкосан, -сна, -сно *који има мало чланова у кући.*

непрóменит, -а, -о *без промене, непромењен.* — Да бóдú срѣтњи, дугóвеки и непрóменити.

нѣскресáн, -а, -о *који не бира речи, неотесан, сиров, груб.*

нѣсрећити, -ѓм несвр. 1. *јадити (1).* — Жѣна кúкала, јáдила, нѣсрећила.

2. *в. јáдити (2).* -- И óно нѣшто јáдило, нѣсрећило.

нѣстáлан, -лна, -лно *немиран, несташан.* — А ѓ био сам и нѣстáлан ў млáде гóдине.

Њ

њѣговскй прил. *на њему својствен начин (обично тврдоглаво).*

О

обáврети, **обáврѣм свр.** *уврети, саврети.* — Обáврела је сýпа.

обазвйјати, -áм свр. *изгубити свест, онесвестити се.*

óбданице прил. *преко дана, дању.* -- Нóсиó пóшту óбданице.

обдржáвати се, **обдржáвам се** несвр. *одржавати се у животу.* — И óндá обдржáва се тйм лѣковима.

óбетина ж сеоска слава, заветина.

óбетиновати, -уем несвр. *славити обетину.*

облйчити, **облйчим несвр.** *давати чему облик, обликовати.* — Тó се [гесто] фйно облйчи, облйчи, облйчи и полáко се рúкóм спúшта у црѣпуљу.

обнезиáнити се, **обнезиáним се** свр. *обезнаниги се.* — Ѓна се обнезиáни и ўватймо е.

óбнићн, -кнѣм свр. *свуда нићи, понићи.* — Кукúруз нйје óбникó.

обрадáвати, **обрадáвам несвр.** *добијати свилу (о кукурузу).* — Кукúруз кад је обрадáвó.

обра́мача ж обра́мца.

обра́мнит (и обра́внит) -а, -о који је претежно раван. — Ова^ш дѣо зѣмљѣ коѣ ми је обра́мнит, то обра́уем тра́ктором.

обрежа́к, -шка м бреши́и са равним или заобљеним врхом; зараван на брезу.

о́брт м окретај.

о́бртањ, -тња м окретање, обртање, врћење. — Не може да стигне о́бртањ.

о́бућа ж јд. ципела. — Беј једне о́буће, без друге о́буће, са једном о́бућом.

ови́зати се, ови́зам се свр. прибрати се, доћи себи. — Ка сам се ја ови́зала, сѣђела сам за једним златним аста́лом.

овра́тити, овра́тим свр. вратити се, повратити се на другу страну у вршају. — Коѣни трче око́ло: О, врати! Они овра́те, па на другу страну.

о́вршина ж кровина на врху стога, која се баца кад се стог развриш. — Нити да ми има о́вршине на сје́ну.

о́вчеѣи, -а, -е који је од овце, овчији. — Са о́вчеѣим мѣсом.

огледа́нце, -ета с зеница.

огре́бача ж в. тарак.

огребља́вати, огребља́вам несвр. чешљати гребенима кудељу, гребенати.

о́грт, о́грта м огртање, загртање кукуруза.

одве́нати, -ам свр. постати већи, порастати. — Чим [дуван] одве́на, о́пе се копа два́пут.

о́дерина ж (обично у мн.) стара, износана ствар, збачак (о одећи).

о́дјецати, -ам свр. завршити плач јецањем, отплакати.

одма́њати, -ам свр. смањити се по обиму, количини. — О́пе смиче сламу [у вршају], па кад одма́ња, истрѣса.

о́дрећи, -кнем свр. не испунити нечији захтев, одбити. — Не могу ја њѣму да одрекнем. — А ја сам одрекла њѣга послен па нисам ћѣла за њѣга.

оду́ставити, -им свр. 1. прекинути неки посао, обуставити. — Да оду́ставите ћѣрање људи. — Рѣко му да оду́ставѣ дуван.

2. оставити, напустити. — Одуставио Ра́дикалну стра́нку. — Они мѣне оду́ставѣ и о́дѣ. — Одуставио зѣмљу.

о́душевно прил. у души, по вољи. — То е мѣни бѣло нешто о́душевно, да се са тѣм тѣшѣм.

оздравља́вати, оздравља́вам несвр. чинити здравим, излечивати, опоравља́ти. — Не могу та^ш наро́д да оздравља́вају.

о́зимкуља ж крава која није стеона, јалова крава.

о́зимни, -мна, -мно који се сеје у јесен, озими.

о́краина ж околина, периферија. — Како нѣмаш неђе о́краину да стануеш.

о́крѣље с трећи дан славе; исп. и крила.

о́крушас, -ста, -сто в. бућмурас.

омалòдушити, -йм свр. *изгубити храброст, морал за борбу*. — Омалòдушио ја, сàмо мйслйм, првā пушка пукнè — кòм да се прèдāм.

омйвати се, òмйвам се несвр. *умивати се*. — Òмйваш се тy и òтāле скòчйш.

òмити се, -јем се свр. *умити се*. — Јā сам сàмо òвy мāицу скйнò са сèбе и òмио се дò пола.

омлāдак, -тка м деца, *подмладак*. — Дòдā се у òнy трèћy чāшу за омлāдак: да òмлāди Бòг и òвā^н дòм мyшкòм и жèнскòм дèчицòм.

омрсити, òмрсим свр. у игри *пиљака*: *додирнути један пиљак другим*. — И ја òндā прòтyрам свè òвè [пиљке] òвāкò, да не òмрсим, да чyкнèм о тā^н, да нè чукнèм јèдан о дрyгй.

òмршāи м *почетак узимања мрсне хране после поста*. — Òмршā^н је на Ўскрс.

òмужа ж *прво млеко после тељења (јагњења или кожења)*.

омyљити, òмyљим свр. *подбацити, попустити*. — Òвā гòдина ће д òмyљй. — Омyљио у учèњу.

опāати, опāшèм свр. *очистити хлеб перушком, опахати*. — Опāшèм, ја, лè-бац òчистйм, пòсле нòжом хè сагòрело òкрешèш лèпо.

опйсмнити се, -йм сè у изр. ~ *услено научити читати и писати ван школе, самоуко*.

онкрајати, òпкрајам несвр. *служити, послуживати, нпр. госте*.

òплавак, -āвка м *краће обло дрво*.

òпраљати, -āм несвр. *слати, спремати, упућивати*.

опустòшити опyстошйм свр. I. *размазити некога*.

II. ~ *се размазити се, распустити се*.

òпучити, -йм свр. I. *отиснути, ћуинути, оборити*. — Бйјy авиòни и јèднòга òпучè код Кyманова.

II. ~ *се отиснути се, сурвати се*. — Крава се сврзла, òпучила се низ òбалу, полòмила рòгове.

опчyвати, òпчyвам свр. *сачувати*.

орāница (ређе *орāчйца*) ж *дрвена направа за орање, ралица*.

орāшчара ж *пита са орасима*.

орòгозити, -йм свр. *ставити рогоз између дуга у каце или бурета*.

òс м (инстр. јд. òсом) *осје*.

òсвраћати, -ам несвр. *свраћати, навраћати*.

òсијевак, -èвка м *ситно брашно које се задржи око воденичног камена, око-лици*. — Знāш. ймā у вудèници од òсијèвка па умèси.

осмāнлија ж (тур.) *речита, говорљива жена*.

òстрòшка ж *колац око кога се садева сено*.

отāкати, òтāчем несвр. *оштриги на тоцилу*.

отāкāње с гл. им. од *отакати*.

òтарчнти, -йм свр. *очешљати [кудељу] гребенима, огребенати*. — Òтрлий се па се òтарчй.

òтвòрити се, òтвòрим се свр. *нагло и јако почети*. — Òтвòрй се рåt.

òтјеста ж *житко тесто*. — Òтјестòм лићепиш око кáпка.

òтòчити, òтòчйм свр. *наоштриги на тоцилу (обично нож или секиру)*.

òтрлити, -йм свр. *истући трлицом кудељу да би се добило чисто влакно*.

òтруо, -ла, -ло *који је труо, иструо*. — Покривено тàчкòм па òтруло.

òчкопèран, -рна, -рно *који се издваја од осталих, отмен, напредан*. — Ма бòљè сам знào да мйслим òндàр но сàд, кàко сам јà бйò òчкопèран.

òчурина ж пејор. *отац*. — Очурина се ожèнио.

òшйнити, òшйним свр. *ставити, набити шину на кацу или буре*.

òшколовати, -уем свр. *омогућити некоме да заврши школовање, школовати*.

— Да òшколују дèцу.

òшљикàв, -а, -о *који има осја, са осјем (о пшеници)*.

П

пакèтара ж *фабрика папирне амбалаже*.

пàламетàран, -рна, -рно у изр. *пàламетàрна нèпогода*. — Јòш вàкò ка те пàламетàрна нèзгода ... Ђво сàд сўша, грàд.

пàлица ж у изр. *вўћи нà палицу вўћи на страну, застрањивати, штегити, ометаги*.

пàмучйи, -à, -ò (тур.) *који је од памука, памучни*. — Пàмучинò плàтно.

пàнтљив, пàнтљива, -о *који добро и дуго памти*.

пàприца ж *метални део који повезује воденични камен са колом*.

пàртизàнкара ж у пеј. *значењу: партизанка*.

пàтити, -йм несвр. **I.** *гажити, држати (о стоци)*.

П. ~ се *множити се, котити се (обично о инсектима)*. — Стјèнкаче се пàтè.

пàтинути, пàтйнем свр. *ослабити (о киши)*.

пàтишњара ж *слатка проја*. — Мò^ч је òтац првй умиёсио слàткў проју у нашйм сèлу, што се сàд зòвè пàтишњара.

пàтосница ж *простирка за под из домаће радиности*. — Ткèмо пàтоснице.

пàцвица ж *гужвица памука, вунице и сл.*

пàчистй, -à, -ò у изр. ~ *òтòрник*.

пашàлук м *пашњак*. — Бйли пашàлуци па је йшла стòка свўкуд рèдом.

пашчййи (у ген. нм.) *врста децје игре*. — Йгрàмо се пашчййа.

Пèка ж *женско име*.

пèкàрница ж *пекара*.

пèкмàйстор м *главни мајстор у печењу пекмеза, ракије и сл.*

- пепељуга ж пепељара.
- пѣпѣ м и ж пепео. — Ћзмѣ ону пѣпѣ. — Прѣсејемо онаѣ^ж пѣпѣ.
- пѣрдѣш м (мн. пѣрдѣши) (тур.) глађење (о малтерисању).
- перлијати, -ѣм несвр. њихати се, лепришати (о одећи). — Само кошуљицу и вудѣ канѣвицу прѣвѣжемо и наѣко перлијѣ.
- петрѣвац, -вца м врста цвећа.
- пѣћѣпка ж врста пушке.
- печѣвица ж божѣићна печеница.
- печѣни, -ѣ, -ѣ који се односи на петак, посни. — Печѣни дѣн.
- пѣчат, пѣчата м пѣчата ми (у клетви).
- печѣѣак, -ѣка м клип младог, млечног кукуруза који се пече.
- пѣчити, -ѣм свр. а. убости, пѣцнути (о инсектима). — Пѣчила ме чѣла. б. угристи, ујести (о змији). — Ако змија пѣчи когѣ.
- пешѣирница ж (тур.) в. грудѣача.
- пѣвница ж зграда или део зграда за бурад, пиће; исп. и кѣчара.
- пѣјавица ж (обично у мн.) вртѣа за везивање опанака.
- пѣјук м (мн. пѣјукови) савијени део плазова на санѣама.
- пѣкаљ м (мн. пѣкљѣви) в. пијук. — Онаѣ^ж пѣкаљ растружу са клѣдарѣм дѣнеклѣн па пѣсле расѣиѣпе. То је онај кѣрѣн што се извади и зѣмље, ѣнѣ савијѣнѣ.
- пѣлеж ж зб. пилад.
- пѣло с војни расад.
- пинѣѣла ж наливѣpero, пенѣало. — Дѣде ми пинѣѣлу.
- пинѣѣрлук м пинѣгорски занѣт.
- пирѣинѣчара ж (тур.) пита са пиринѣем.
- пѣсѣавац, -ѣвца м врста шѣивѣ.
- пѣшѣѣак м дрвени клиѣчић којим се спајају среѣѣви, дуге у задну ѣѣце или бурѣта.
- пѣѣва ж ѣуѣвиѣца (птиѣа).
- плавуша ж врста шѣивѣ.
- плѣнићка ж домаћѣиѣца, рѣдуша.
- плѣнинѣвати, плѣнинѣуем несвр. обавѣѣати послове плѣнинѣке.
- плѣтежница ж жѣсѣна која прѣма плату, запѣслѣна жѣсѣна.
- плѣтѣић, -ѣића м зѣмљани гањир.
- плѣс и плѣѣс ж скрама која се ухвати на сѣру у дрвѣном ѣѣбру.
- плѣтѣара ж ѣошѣница плѣтена од лѣзе или прѣућа (исп. врѣшѣара).
- плѣѣсан, -сна, -сно плѣсѣнат.
- пѣбрајати, пѣбрајѣм несвр. спомињѣати, причѣати рѣдом. — И сѣд ѣѣгов сѣн то мѣне [мени] пѣбраја кѣѣко ѣ ѣн то рѣѣко.

повиличати, -ам свр. *скупити сено у мале пластове, попластити.*

повита ж *дивља лоза.*

пѡвоз, пѡвоза м *услови у којима се вози.* — Кад је зима, дѡбар пѡвоз, дне [саонице] се слабо јѡдѡ.

пѡвѡзати, пѡвѡзам свр. *повести коло.* — Мѡмак пѡвѡза кѡло.

пѡвозит, -а, -о *који се лако и брзо окреће (нпр. воденично коло).* — Тѡри се ѡна^ѡ шиљак дѡље [у јаје] да би повозитијѡ било; чим је та^ѡѡ, ѡно е и повозитијѡ.

пѡвѡзити, пѡвѡзим свр. *повести у возилу.* — Чйча, сѡди, дѡклѡш да те пѡвѡзимо.

пѡвратак, -тка м *повраћај младожење и барјактара невестиној кући кад крену свагови.* — Миливѡе се враћа на повратак и ѡгрне га мѡја ма^ѡка ћилимом.

поврѡтич м *врста цвећа.*

поврѡнети, -нйм свр. *погати вран, сив, модар.* — Од мрѡза поврѡнели.

пѡвратак, -тка м *враћање младожењино младиној кући по дар (о свадби).*

пѡврзица ж *родбина; лоза.*

пѡдасѡти, пѡдаспѡм свр. *насути, посути (нпр. пуг).*

пѡдатрѡсак, -ска м *погрес изазван експлозијом.* — Јѡ ѡзгѡ ѡпѡлим мѡтак ѡ воду, по дѡсѡт — двѡнѡс ѡбијем, јер ѡна^ѡ пѡдатрѡсак иг [рибе] ѡнѡсѡсти.

пѡдвала ж *дрвени подупирач у кући чагмари.*

пѡдѡити се, пѡдѡйом се свр. *одвојити се, раздвојити се, поделити се.* — Ѧни су се подѡили мѡло, ѡвѡ^ѡ се старй одѡио.

пѡдѡкати, пѡдѡкам свр. *распродати, потрошити, проћердати.* — Подѡкали имање.

пѡделит, -а, -о *одељен, одвојен.* — Ймѡ сам чйче, али бйли су пѡделити.

пѡдлијѡпити, пѡдлијѡпим свр. *усторити, заостати; погоршати се (о раду, послу и с.л.).* — Йшло е тѡ двйје-трй гѡдине згѡдно, сѡд је мѡло подлијѡпило.

пѡдлѡжара ж *онај који је подлѡжан туђем угнѡцају, нестабилна, некарактерна особа.*

пѡдлѡбѡрити се, пѡдлѡбѡрим се свр. *набухнути, избочити се (о кори).*

пѡдмѡсти, -тѡм свр. *замесити, замутити.* — Ъзмѡш мѡрузнѡг брѡшна па ѡндѡ^ѡ се тѡ мѡло подмѡтѡ.

пѡдѡћи, -ћѡм свр. *наѡћи (о тесту, хлебу).* — Ъмијѡсе жѡне, јѡдне, пѡгаче па ѡнѡ ѡставй мѡно ... те пѡдѡђе.

пѡдражйвати, пѡдражѡем несвр. *раздражйвати, разјаривати, изазивати (нпр. пса).* — Кѡ нѡ мѡју кѡрушу пѡдражѡе, сѡба^ѡле лѡе.

пѡжйвети, -йм свр. *прожйвети (обично добро).* — Нйкад нйсам пѡжйвела.

пѡзлѡбнос[т] ж *злоба, пакост.* — Дѡк сѡдѡ ймѡ нѡкѡ позлѡбности.

пѡјѡвити, пѡјѡвим свр. *истерати, потерати стоку на пашу.*

пѡјѡкутити, -йм свр. *брзо појести, смазати, збрисати.*

пóнмити, пóнмим свр. *материјално се опоравити, кренути набоље.* — Дóста е жéна тóне [у фабрици] пóнмило и спóдигло животнй стáндáрд.

полéшкé прил. *на леђима, налећке.*

пóличáрка ж *најстарија кћерка која је „на полици“, тј. за удају.*

пóложáјник м *онај који први дође коме у кућу на Божий, полазник.*

пóложина ж *место где се стоци меће, полаже храна, метало.*

пóлубрвнáлија ж *полубрвнара.* — Кóђа е прáвљена пóлубрвнáлија или брвнáлија.

полóжити, пóлóжим свр. *посути лугом, пепелом.*

пóлупáмучи́н, -á, -ó (тур.) *који је са памучном оснóвом а потком од кудеље и сл. (о платну).*

пóлучáтмара ж (тур.) *старинска кућа чије су две стране од камена а две од дрвета.*

пóљáш, -áша м *онај који живи у пољу.* — Дóлазé ови пољáши те ми рáде.

помáњкати, -áм свр. *угинути, полигсати, истребити се.* — На вéћóн висини су помáњкали зéчеви од нéкé бóлести.

пóбоди м мн. *прва посета родбине удагој невести, првине.*

пóплести, -тэм свр. *исплести поплет, венац на котарици.* — Ўмио сам да исплетэм котóбањ, а да пóшпетэм не ўмијем.

пóплет, пóплета м *венац којим се завршава плетење корпе (или чега другог).*

пóплијéсити, пóплијéсим свр. *прекрити се плесом, добити на себи плес, буђ (о сиру).*

попљóцкíвати, попљóцкуем несвр. *пожудно гледати некога кад једе и пије.*

пóрáсан, -сна, -сно *који је висока раста; крупан, развијен.* — Бйó чдек кру́пан, пóрáсан.

порéчати се, порéчам се свр. *посвађати се, споречкати се.*

порíммити се, порíмим се свр. *одродити се.*

порóбити, порóбим свр. *опљачкати.*

порóвати се, порóуем се свр. *порвати се.* — Тй [од] мéне бй лáни јáчá, áн да се порóуемо.

пóсвбикни́ња ж *усвојено женско дете.*

пóсилити, -йм свр. *постати силан, посилити се.* — Свé је óвó се нáело и пóсилило. — Сáд свé пóсилило, а јá сам освања́вала на машини.

пóследак, -тка м (обично у лок.) *крај, завршетак неке радње.*

пóстаја ж *в. капалица.*

пóстаљати, -áм несвр. *у пословици: Жéна пóстаљá човéка у вр сóврé и на днó сóврé.*

посóљати се, -áм се свр. *спотаћи се, оклизнути се, посрнути.*

пóсечити, -чйм свр. и несвр. *класти животиње и спремати месо за зимницу.*

потáванити, -йм свр. *направити таван.*

пѡтак, -а, -о *лош, полош*. — Пѡтака ми ѡвѡ згрѡдица.

пѡтковѡн, -а, -о *насут каменом и шљунком (о пугу)*. — Свѡкѡн кѡћи пѡтковѡн пѡт; ако није асвѡлтѡран, али је пѡтковѡн.

поткрѡвѡвити, поткрѡвѡвим свр. *мало се угојити*.

потпѡтити, потпѡтитим свр. I в. *омуљити*. — Много потпѡтѡтила гѡдина.

II. ~ *се пореметити се, окренути се нагоре, наопако*.

пѡтрулити, -ѡм свр. *почети трулити, бити мало захваћен труљењем*. — Ако е ѡбућа [у кола] пѡтрулила, стѡѡ напѡљу, ѡн је ѡндѡ предѡбува.

потрѡсити, -ѡм свр. *мало посути (нпр. паприком, сољу и сл.)*. — Потрѡсѡм ѡленѡм пѡприком.

пѡчасити, -ѡм свр. *изгубити време чекајући*.

почѡстѡвати, почѡстѡвам несвр. *правити честим*. — Ђдарѡ се прирѡшци, почѡстѡваш рѡгове.

пошклубѡкати се, -ѡм се свр. *добити шклубуке, пливове, оприштити се*. — Пошклубѡкѡ се ко да е се вѡљѡ по кѡпривѡма.

празниѡк, -ѡка м *тањир*. — Није се јѡло из празниѡка, но из ѡасѡ.

прѡвѡчити, прѡвѡчим несвр. *бити прѡви, најбољи, предњачити*. — Људи су вѡљели да прѡвѡче.

прѡвенѡр м в. *прѡвешчар*.

прѡвече и **прѡвешче** с в. *пооди*.

прѡвешчѡр м *онај који иде у прѡвешче*.

прѡвѡкоп и **прѡвѡкоп** м *прѡво копање кукуруза*.

прѡбѡвати, прѡбѡвам свр. а. *прѡболети бѡбање (о ѡуриѡима)*. б. *фиг. прѡболети, прѡжалити*.

прѡвоја ж *превој*. — На онѡ прѡвои.

прѡвѡрт м *врста плега*.

прѡгнѡт, -а, -о *много јак, прѡјак (о пићу)*.

прѡговорити, прѡговорѡм свр. *наговорити*. — Дѡшѡ трѡћѡ пѡт лѡчим наѡином и прѡговорѡ ме и ѡдѡм за ѡега.

прѡгодѡнити, прѡгодѡним свр. *провести годину дана*. — Таѡ рѡѡ ѡстѡ код мѡне, прѡгодѡниѡ. — Ако прѡгодѡни јѡдно двѡ гѡдине, тѡ б прѡпало.

прѡденац, -нца м *чврста веза која се прави упредањем, увијањем коноѡца помоћу дрѡвета*. — Ђвио на прѡденац.

прѡдѡрати, прѡдѡрѡм свр. *прећи, огићи, прѡвалити део пуга*. — Док прѡдѡрѡм ја мѡло дѡље те се спѡсим.

прѡжати, -ѡм несвр. *вребати*. — Прѡжа, прѡжа и ѡватѡ мѡша

прѡживљѡѡ м *буран, тежак живот са доста доживљѡја, обично непријатних*.

прѡзвати, прѡзовѡм свр. *преименовати, назвати другим именом*. — Сѡмени се звѡли ѡни па смо и мѡ прѡзвѡли жандѡри, комѡнисти прѡзвѡли милиѡѡѡци — свѡ крѡстило на свѡ наѡин.

презиме с име одмила које млада даје укућанима и родбини. — Кдљко гдђ има кућана, свѣ мбраш да зовѣш презименом, свѣ презименом осим човека: свѣкрову ма^жка или мама, свѣкра тале или татица, ђѣвера брале.

прѣкада ж *прекадња, панаја*.

прѣкрáтити, прѣкрáтим свр. *ускрáтити, забранити*. — Прѣкрáтио ми лѣкар вино.

прѣкрѣт м у изр. на **прѣкрѣт**. — Овáмо има где зáпнѣ на прѣкрѣт и трдица навлáче ону шину на онá^ж тóчак.

прелáмача ж *врста пушке чија се цев преклапа, прелама*.

прѣлетак, -тка м *онај који је од прошлог лета, од прошле године (нпр. сено)*.

прѣлетнѣ, -ã, -õ *лањски, прошлогодишњи*. — Тõ нам је прѣлетнõ жито.

прѣпѣћи, прѣпечѣм свр. у изр. *нѣмилõм се гõсту лѣбац прѣпечѣ*.

прѣпокрíвати, прѣпокрíвам несвр. *поново покривати*. — Кад овá^ж мáли порáстѣ, он ће [да] прѣпокрíва дáљѣ.

прѣпокрити, прѣпокрíѣм свр. *поново покрити*. — Овõ ћу јá са да прѣпокрíѣм.

прѣпõставити се, -им се свр. *представити се*. — Да се прѣпõставим.

прѣпрѣдáча ж *поњава од прѣпредене вуне или кудеље*. — Дõниѣла сам двáдес й двиѣ прѣпрѣдáче пõњаве што сам ткáла.

прѣсвõдити, прѣсвõйм свр. *насвојити, надвладати (о болести)*. — Глава ме прѣсвõдила.

прѣсѣвити, -им свр. в. сѣвити.

прѣска̀кало с *место на огради где се прѣлази, прѣскаче, прѣлаз*.

прѣсмíјавати се, прѣсмíјáвам се несвр. *подсмевати се*. — Идӯ па се прѣсмíјáвају мѣне.

прѣсни́ѣтити се, прѣсни́ѣтим се свр. *савити се, скупити се, превити се (од глади, умора или болести)*.

прѣставити, -им свр. (узречица) у изр. **прѣстави, прѣставимо, прѣставите** на пример, *рецимо*.

прѣтргнути, -нѣм свр. изненада нешто учинити, потегнути.

прѣтўцати се, прѣтўцам се несвр. *стално прѣлазити из једног места у друго, погўцати се*. — По тўђим кућáма се прѣтўцала.

прѣцркнути, -нѣм свр. умрети од страха.

прѣжуља ж 1. *плехани суд са дршком за прѣжење кафе*.

2. *Већа посуда за печење жагњади или прасади*.

прѣбírати, прѣбíрам несвр. *распрѣмати сто*. — Туна õстанѣ сõбра пõстаљена и тõ се не прѣбíра док нѣ сванѣ.

прѣбодова ж *врста пушке*.

прѣвídити, -им свр. видети привиђење, приказу, призрети се некоме. — Ишõ сам кроз грбље, нйшта прѣвídно нйсам. Пõнеко, брáте, чўдй ме, кáже: „Јá сам прѣвídио“.

пригуслати, -лам свр. *досадити, додијати*. — Пригуслало ми његово причање.

пријеклад м *камен подметач на који се наслањају дрва на огњишту*.

призрети, призрём свр. *учинити се некоме да нешто види, привидети се*. — Ја сам каже, призрњ, мене уплашило ѓвњ, уплашило ѓнњ.

приказаније с *приказа, утвара*.

прилињати, прилињам свр. *косећи додати на претходну траву*. — Ја сам ѓвњ лани прилињњ ... накѓсио сам ѓтаву, мѓжда имѓ иљаду кѓла.

припáрити, припáрим (трп. прид. припáрен, -а, -о) свр. *направити пар, саставити, комплетирати, спарити*.

прилепљив, -а, -о *који се лако преноси, заразан, инфективан*. — Прилепљивѓ бѓлѓс.

примитѓван, -вна, -вно *мали, незнатан*. — Ѓтац ми је дѓо примитѓван дѓо имѓња.

припадно прил. *у најпогоднијем тренутку и на одговарајући начин*. — Чѓѓку трѓбѓ да приђѓш припадно.

приптати, -птѓм свр. (тур.) *гушити, заптити (о астми)*.

прирожак, -шка м (мн. прирошци) *краћи рог на кући*.

прирудити, -ѓм свр. *(о бељењу платна, умакању и сушењу на сунцу) в. уполовачити*. — А прирудѓ, ѓпѓт умѓчи; од сунца прирудѓ, упѓлѓвачи.

прислава ж *в. обетина*.

прладати се, -ѓм се несвр. *дробити се, ситнити се, трошити се (нгр. хлеб)*. — Ако га [хлеб] не измијѓшаш дѓбро, ѓн се прладѓ.

прладѓвина ж *труло дрво које се распада, прлад*.

прњаѓвор м *прње, дроњци*. — Ѓзмѓм ѓнѓ прњаѓвора што мѓгу да обѓчѓм.

прѓбаљати, -ѓм несвр. *прѓбављати, обављати неки обред, обичај*. — Јѓдно сѓло данѓс прѓбаљѓ приславу, дрѓгѓ дрѓги дѓн.

прѓбурљати се, -ѓм се свр. *проварити се (о млеку)*.

прѓвирати, -рѓм несвр. *загревати до врења, кључања, варити*. — Ѓвамо ба-кѓраче вѓдѓ прѓвирѓмо.

проживѓти, -ѓм свр. *оживѓти*. — А нѓ веруем сѓма сѓби: дѓ л је проживѓо, кѓмим те бѓгом!

прозѓборити, прозѓборѓм свр. *проговорити, рећи, казати*.

прѓломљен, -а, -о *који има рупу, шупаљ, пробијен*. — Прѓломљѓна кѓска.

промућурити, промућурим свр. *размислити*. — Мѓбраш дѓбро да промућуриш.

прѓпјевати, -ѓм свр. *фиг. постати срећан, задовољан, богат и сл.* — Кѓ крѓиво рѓдѓ, нѓ мож да прѓпјѓвѓ.

прѓстѓтниња ж зб. *прост, сиромашан народ, сирѓтниња*.

прѓтѓк м *ређе сѓто за прѓтокање стрних жѓга, решето*.

прòтирати, -рём несвр. *протурати, прометати*. — Тка се без чўнка, прòтирè се на гўжвице.

прочапрљати, -ām свр. *прочепркати*.

прòчèвље с део *огњишта где се ложи ватра и кува јело*.

пртљача м и ж *онај који много прича, пртља, брбљивац*.

пру́гло, -гла с *дрво причвршћено за косу кад се косе стрна житга*.

прцо́ка ж пејор. *мека, слаба ракија, брља*.

пўвòр м *пепео од цигарете*.

пўдити, пўдим свр. *терати, гонити (о стоци)*.

пўпуљ м (мн. пўпуљеви) *пупољак, изданак*.

пўстошāн. -шна, -шно а. *размажен*. б. *безобзиран*. — Народ бїо пўстошан.

пустòшити, **пустòшїм** несвр. *пуштати на вољу, чинити некоме по вољи (обично детету)*.

пустòшити се, -їм се несвр. *ачити се, мазити се у говору*.

пўсула ж (тур.) *писани документ, потврда, уверење*.

пўтовођа м и ж *онај који показује пут, водич*. — Ўзèли га Нёмци за пўтовођу.

Р

рāван, -вна, -вно *једнак, исти по старости*. — Јā и Мијāило смо рāвни.

равāнчица ж у дем. *значењу: равница*.

радећї, -ā, -ē *радни*. — Радећї дан.

Рāдич, Рāдича м *име*.

Радòета м *аугм. од Радоје*.

рађèње с *гл. им. од радити*. — Злò рāђèње — гòтово сўђèње.

разговāрати се, **разгòвāрам се** несвр. *забављати се, љубависати*. — Нїје имало мòмак и ђèвòўка да се разговāрају ко сād.

рāздвојак, -ўка м у изр. *по рāздвојку, на рāздвојак попола*. — Па се йшло цркви, па по рāздвоўку, јèднè нèдеље нèколко, дрўге нèколко, пòла, и тākò.

рāздвоица ж *подељеност, раздвојеност*. — На рāздвоицу нам имāње.

рāзрушити се, -їм се свр. *престати бити рушан, скинути црнину*. — Јòш се нїсам рāзрушила за нїм, а прòшла е гòдина.

Разўмèнка ж *име*.

рāжабити, -їм свр. *згазити као жабу, рашчеречити*. — Оће ðтац да е рāжабї. — А сād: залїзò мòмак ђèвòўку у тмўшу — да е рāжабї.

рāзвлāком прил. *радити нешто развлачећи, полако, лагано*.

рāзлог м обично у изр. с *рāзлогом (радити нешто) полако, натенане, без журбе*. — Нек чòек пїђе с рāзлогом.

рāк м *рачвасто дрво којим се уклешти дрвени обруч приликом везивања*.

ра̀ношљива ж *врста шљиве.*

ра̀нфла ж *шара на вуненим чарапама.*

ра̀њеница ж *свиња која се храни за зимницу; исп. и љуби́ница.*

ра̀њеничица ж *дем. од ра̀њеница. — Ђбила сам ра̀њеничицу.*

ра̀свѣт м *зора, освѣт. — С вѣчери још ђтишѡ, а долазим кад је ра̀свѣт.*

ра̀сперијати, -јам свр. *растрести, раздвојити, раишешљати, расперијати.*

ра̀спредено прил. *меко предено.*

ра̀сприча̀вати, ра̀сприча̀вам несвр. *увесељавати, разонођивати причама, шалом. — Чавуш, тѡ е неки кѡи ра̀сприча̀ва та̀мо свѡрбу.*

ра̀спрѣа̀с, -ста, -сто *раздвојен, растављен, са размаком. — С једне стране по̀трпа̀м шину, а ђнѡ дѡле ѡстанѣ ра̀спрѣа̀сто, има три-чѣтири сантима између дуге дѡле.*

ра̀спуѡштити се, ра̀спуѡштим се свр. *размазити се.*

ра̀спутица ж **1.** *кракови који се одвајају од главног пуга. 2.* *раскрсница.*

ра̀сцерити, -јам свр. *испрскати, распукнути (нпр. цигла).*

ра̀ткати, -ам несвр. у *дем. значењу: радити. — Јѡш ра̀ткам дѡбро.*

ра̀тније прил. (тур.) *боље, безбрижније. — Ратније се живи.*

ра̀уна ж *део испод казана где се ложки ватра, ложнице.*

рѣгнути, -нем свр. *јакѡ, грубо гурнути.*

рѐдац м *жица, ред на сукненом платну.*

рѐдни, -а, -ѡ *који долази по реду, природан. — За четрдесѣт дана зѡвѣмо ѡпет рѐднѡ, као и први пѣт. — Реднѡ се тѡ послѣжуе. — Умро од рѐдне смрти.*

рѐкла ж *женски капутѣи.*

рѐндити, -дѣм несвр. (тур.) *стругати, рендати (о дрвету). — Он рѐнди то на тѣзги.*

рѐпача ж *дрво које везује предњу и задњу осовину кола, срчаница.*

рѐпељак, -љка м *пегељка у воћа и поврћа, коренчиѣ. — Кад ѡнаѣ рѐпељак [корен печурке] ѡдломѣш, оно тѡчи млѣко рѣјѡ.*

рѐчѣште с *старо речно корито.*

рѐшма ж (тур.) *нарез, урез (обично на металним деловима).*

рѐшмас, -ста, -сто (тур.) *који има решму, нарезан.*

рѣвати, -ам несвр. *гурати; вући, теглити. — Рѣваѣ ко сирѡче.*

рѣнути, -ѣм свр. *грунути, навалити.*

рѣпа ж *велики камен, каменчина, стена.*

ро̀гѡзѡн, -ана м *паразитик; исп. и курѣзѡн.*

ро̀гоца и ро̀гѡца ж **1.** *тање дрво са скраћеним огранцима за сушење сена и сл. 2.* *колац у гумну, стожер.*

родомѡљац, -ољца м *домородац. — Тѡ ни су водна родомѡљци, но су дошљаци.*

рòђѣнче с (мн. рòђѣнчад) *онај који је у блиском сродству, рођени*. — Їмала сам дѣвере — [праву] рòђѣнчад. — Купуе ми [очух] ко рòђѣнчету.

рòига ж в. *рогоца (1)*.

рўвати се, -вѣм се несвр. *рвати се*.

рўдеж ж *отпаци вуне који се одстрањују ваљањем сукна*. — У ваљалицама они маљеви тучу докле њзбије она рўдеж.

рўдица ж *вуница*.

рўи, рўја, рўјо *који је црвенкасте боје, румен, ружичаст*.

рўити се, -ѣм се несвр. *бити руј, црвенкаст, руменети се*. — Рўи се парадас.

рўка у изр. *на рўке радити радити ручно*. — **бїти с рўкѣ** *бити од користи, помагати*. — Да им бўдѣм са рўкѣ.

рўпоклїс м *народна друштвена игра*.

рўчити, рўчим несвр. *ситати*. — Рўче шљйве у капу.

рўчка ж *земљана посуда са ручком*.

рўшваџ м *русвај, лом, хаос*.

С

сабља ж *фиг. човек, борац наоружан сабљом*. — Дѣвет сабљй òтишло на Кòсово.

саврїити, саврїшим свр. *свршити студије, добити диплому*. — Да саврши за маїнског инжињера.

сагубити се, сагубїм се свр. *отићи незнано куд, изгубити се*. — Ја мбрам неку да се сагубїм, а ти да òстанѣш сама.

садалька ж *направа за сађење, садилка*.

сайбија м и ж (тур.) у изр. **бїти** ~ в. *мукает*.

саковац, -òвца м *врста плуга*.

сакуљача ж (тур.) *део кола који спаја руду и предњи трап*.

салаи м *кош за кукуруз*.

самїѣпати, самїѣшам свр. *умешати, помешати*. — У сїту жїта самїѣша и зòби. — Тò самїѣша па пїђе.

самсара ж (тур.) в. *їацара*.

сандучара (тур.) ж *кошница за пчеле направљена од дасака*.

сан[и]ѣти, -сѣм свр. *снети*. — Нек санесѣ ми пушку.

сапсовати, сапсуем свр. *мало опсовати, изгредити*. — Она њѣга сапсовала.

сачма, сачмѣ ж (тур.) у изр. **сејати на сачму** *сејати руком*.

сашуѣти, -ѣм свр. *прећугати*. — Он сашуѣ, ја се извўко и пòбего.

свãдбãр м *обично у мн.: свãдбãри девојачки сватови*.

свѣдан, -дна, -дно (обично у мн.) *једнак, исти*. — Свї смо мї свѣдни.

свѣкнути, -нѣм свр. *научити нешто; навикнути се на нешто.* — Свѣкнѣм тѣѣ пѣсѣ.

свѣнѣћѣи, -ѣ, -ѣ свињски. — Овчећѣ или свињећѣ [месо].

свѣнѣац, -нѣа м обор за свиње које се гове; исп. *ѣбор.*

својѣна и **свѣдина** ж *родбина, својга, фамилија.* — Пѣшла нѣкѣѣ свѣдини ѡвѣмо. — Је л Ви свѣдина кѣка?

својѣсто с а. *родбинска веза.* б. *порекло.*

сврѣкуља ж в. *сакуљача.*

сврѣкати, сврѣчѣм несвр. *скинути лишће са пруга, гране.* — Узмѣм гране вѣкѣ па сврѣчѣмо. Грабово дрво, грана ... Ја не ѡдломѣм гране, него сѣмо сврѣчѣм шѣму [лишће].

сврѣзѣв, -а, -ѣ *неуредан, запуштен; исп. смлѣтав.*

свѣђѣи, -чѣм свр. *смањити, умањити.* — Дрѣжали су мѣло стѣкѣ па су ѣ тѣ свѣкли.

сѣбе *речца којом се означава просторна и временска удаљеност.* — Ћѣ сѣбе Раѣдова кућа. — Пронѣверила бѣѣку, ѣ тѣ ѡткѣ[д] сѣбе. — ѡткѣ[д] сѣбе нѣје кѣша ѣѣцки пѣла.

сѣбица ж *мека ракија јачине ѡко десет гради.*

сѣвити, -ѣм свр. (тур.) *погрешити.*

Сѣнца ж *име ѡдмила којѣм невеста зове најстарију заову.*

Сѣја ж *име ѡдмила јетрви.*

сѣлѣѣка ж пејор. *женска особа која трача по селу.*

селѣнце с *хип. од село.*

сѣнт (тур.) у изр. *на сѣнт ѡприлике, приближно.* — Знѣмо на сѣнт пѣт кѣдѣ е. — Нѣкад мѣсечина па се вѣдѣи, а нѣкад нѣкѣ на сѣнт идѣмо.

сѣпетка ж (тур.) *мања котарица, прави се обично ѡд лесковог дрвета.*

сѣпија ж (тур.) *буре у којѣм се штави кожа.*

сѣбара ж *примитивна кућа ѡд дрвета улепѣеног блатом, која стоји на четири сохе.*

Сѣгава ж *име овци.*

сѣѣрак, -рка *врста крушке.*

сѣла ж *много.* — Сѣла ли ћеш мѣкѣ вѣђѣти.

сѣмсѣнка ж *краѣница.* — Кѣ да е сѣмсѣнка.

сѣпљѣти, -ѣм свр. *стегнути.*

сѣрѣшњѣча ж *земљана посуда за сѣрење млека.*

сѣрѣштина ж *аугм. сѣрѣште.*

сѣротѣн, -тна, -тно *сѣромѣшан.* — Дѣста сѣротѣн крѣѣ.

сѣрѣѣтуша ж *комарица.*

сѣса ж у изр. *уѣтити трѣнѣсту сѣсу заостати у развоју, закрѣљати; исп. закудрати.*

си́сак, -ска м испупчени, истурени део мезве на који се сипа.

сја́гњен, -а, -о бремениг (о овци).

сје́рјав, -а, -о који има сјерине, неопран, прљав (о вуни).

сје́рина ж прљавитина на вуни. — Сјерина е неопранитина са оваца̑.

сје́руша ж врста траве.

сју́зити се, сју́зим се свр. ујединити се, повезати се. — Он се сјузи с Турцима.

скле́шпит, -а, -о који није гломазан, мали, лепог облика, згодан за руковање, ношење и сл.

скљо́бати се, скљо́бам се свр. срушити се, сручити се.

скдо́блѧс, -ста, -сто пљоснат.

скдо́зан, -зна, -зно (обично у ж. роду) бремениг (о кози).

скр̀пѧтно прил. тешко, напорно; неповољно, непрактично. — Скр̀пѧтно је доћи тамо. — То е било скр̀пѧтно, неекондомично: трѣба̑ вдови, па трѣба̑ два̑ пу̀та да идѣш за вршалицу, па за постолје.

скр̀чати, -ѧм несвр. оглашавати се шкрипањем, шкрипати. — Кдола̑ тамо скр̀чѣ, пиштѣ она̑ дрвенѧ кдола.

сла́вац, -вца м онај који слави крсну славу. — Од славаца̑ ѧма̑ највише Никольца̑.

сла́нтољити, -ѧм свр. опљачкати, поробити. — Вдо̑на на тавану — све̑ је то сла́нтољено, покупили и доднѣли.

слѣ́мити, -ѧм I. фиг. попити. — Сле́мио лѧтар вина за ручак.

II. ~ се слѣ̑ти се, сло́жити се. — Да се то слѣ̑мѧ.

сли́чит, -а, -о сличан. — Сличита имѣна.

смија́нција ж смех, шала.

смиш́љен, -а, -о сналажљив. — Жѣнскѧ гла̀ва у сѣкунд̑ смишљѣнија̑ нег̑ч̑ човѣк̑ у са̀ту.

смла́тав, -а, -о в. сврзав.

смлѣ́чавина ж пена која се ухвати на млеку кад се кува.

смдо́к, смдо́ка м млечни производи, бели мрс.

сморо́гати, -ѧм свр. фиг. удаљити некога, одстранити.

смрдо́тина ж оно што смрди, смрдољива лешина. — Што̑ прилазиш смрдо̀тини?

смр̀зо, смр̀зли м мраз, мразеви. — Бѧше смр̀зли с̑ јѣсени.

смѣ́кара ж пејор. змија. — Шѧран [поскок] је смѣ́кара̑ најљуѧ̑.

снадо́дити се, снадо́дѧм се несвр. сналазити се. — Снадо̀ди се како̑ зна̑ш.

сдо́ра ж соха која се употребљава при товарењу коња.

сдо́дом, сдо́дома м уселина, урвина, јама; исп. и ѣрвача.

сока́чара ж в. селанка.

стотњѣк, -ѣка м буре које узима сто лигара.

стѡчица ж у дем. значењу: стока. — Штѡ рѡднѣм — рѡднѣм, полако, стѡчицу глѣдѡм.

стѡчница ж женска особа која чува стоку, чобаница.

стрѡжати, -ѡм несвр. *стражарити; пазити на нешто*. — Стрѡжаш и чѡваш.

стрѣвити, -ѡм свр. *срести*.

стрѣжев, -а, -о *храстов*. — Ымѡм зѡбрана стрѣжевога.

стрѣмица ж *најлонски конац за удицу*.

стѣбе ж мн. *мердевине*.

стѣлити, стѣлим свр. *погамнети, замрачити*. — Стѣлило у кѣни о дѣма.

стѣпѡс, -ста, -сто који је као ступа, који подсећа на ступу, дебео. — Ымѡ стѣпѡсте нѡге.

судѡвица ж *суша*. — Погѡдила нас судѡвица.

судѡта, судѡтѣ ж *наткривено место, место које не кисне*. — Ка се потрѣви кѣша, мѡрало е судѡте да ѡмѡш или трѣмове.

сѣгласница ж *сагласност, пристанак*.

сѣдѡрник м *судница*.

сѣдити се, сѣдим се несвр. у игри пиѡка: *одређивати ко ће прѣи играти*. — Прѡ вѡкѡ тѣрѡмо [пиѡке] ѡ шаку. Кѡме се ѡставѡ [на руци] нѡвише, тѡ прѡи ѡгрѡ.

сѣдланица ж *длан, шака*.

сѣкара ж *змија; смук*. — Знѡ штѡ су сѣкаре? ѡнѣ што се вѣчѡ по зѣмљи.

сѣлдѣра ж (тур.) *зграда за кукуруз у клипу, салаш*.

сѣлити, -ѡм несвр. (тур.) *одобравати, потврђивати, признавати*. — Босѡнац сѡмо сѣли.

сѣљати, -ѡм несвр. *ѡћи у већем броју, сукљати (о народу)*. — Сѣ тѡ ѡшло, сѣљало.

сѣро-црвен *тамноцрвен*. — А тѡ цвѣт од тѣ црмѡшице дѡђе сѣро-црвен.

сѣстати се, -нѣм се свр. *уморити се, сустати*. — Вѡлови ми се сѣстанѡ.

сѣстоаница ж (обично у мн.) *ногоступ*. — Ыдѣм сѣстоаницѡма

Т

тѡбѡрка ж буре са водом за *расхлађивање при печењу ракије*.

тѡвањача ж *таванска греда*.

тѡкуша и тѡкиша ж *врста крушке*.

тѡкши, -ѡ, -ѣ *слабији, лошији*.

тѡнчица ж *врста пушке*.

тарѡблија ж (тур.) *кућа од брвана, тарѡбе, брѡнара*.

тѡрак, -рка *гребен за чешљање, огребљавање кудеље*.

- тѣрлити се, -ѣм се несвр. *фиг. мучити се.*
- тѣрчати, -ѣм несвр. *чешљати кудељу тарком, гребенати.*
- тѣчка ж *дрвени кров.* — Покривено тѣчкѣм па ђтруло.
- тѣшкѣ (тѣшкѣ и тѣшкѣ), -ѣ, -ѡ *фиг. велики, огроман; исп. сѣла.* — Бѣће тѣ тѣшкѣ нѣрод.
- тежѣпара ж *простирка или покривач од тежине, кудеље.*
- тѣњкѣр, -ѣра м *возач тенка.*
- тѣпалук м (тур.) *затиљак.*
- тѣпати, -ѣм несвр. *звати одмила.* — Њѣга тѣпају Мѣле.
- тѣпелѣк м *капа црвене боје коју су носиле девојке и невесте.*
- тѣпколити, -ѣм несвр. *изговарати неправилно неке гласове, тепати.*
- тѣјѣкан, -кна, -кно *тих, тихан.*
- тѣйтма ж *брдо у Драгачеву.*
- тишѣйна, тишѣнѣ ж у изр. *ис тишѣнѣ лагано, полако.* — Ис тишѣнѣ да се кѣвѣ.
- тѣмѡра ж *тмурно време пред кишу, тама.*
- тѣлмѣч, -ѣча м *туљач.*
- тѣп м (тур.) *гермин у игри пиљака.*
- тѣчкара ж (обично у мн.) *в. аутњак.*
- тѣраван, -вна, -вно *зарастао у трави, обрастао травом.* — Пшѣница тѣравна.
- тѣраисати, -шѣм несвр. *трајати.*
- тѣрѣпѣт м *бат, топот, шум.*
- тѣрѣгнути, -нѣм свр. *фиг. изненада, одједном нешто учинити, потегнути.* — Он ѣе тѣрѣгнути и отѣћѣи.
- тѣрѣнда ж *врста цвећа.*
- тѣрѣњакуша ж *врста пушке.*
- тѣрѣненац, -ѣнца м *други рој (о пчелама); исп. и другенац.*
- тѣрѣшња ж *врста бораније.*
- тѣринѣскиња ж *стог, крстина пшенице од тринаест снопова.*
- тѣрѣлац м *део трлице.*
- тѣрѣлити, -ѣм несвр. *тућѣи коноплѣу или лан на трлицу.*
- тѣрѣлица ж *дводелна дрвена направа којом се трли.*
- тѣрѣпеза ж *низак округао сто, синија.*
- тѣрѣношка ж *ниска столица на три ноге, без наслона, трѣножац.*
- тѣрѣпѣрка ж *марама трѣуглог облика.* — Мѣрама тѣрѣпѣрка с нѡсила плѣтенѣ нѣ о тѣжинѣ.
- тѣрѣшити, -ѣм несвр. *дробити, ситнити (нпр. хлеб).*
- Тѣрѣба ж *велики народни фестивал трѣбача и смѣтра народног стваралаштва и фолклора у Гучи.* — Вѣћѡ сам га о Тѣрѣби ѣ Гучи.

груњѣсати, -ām несвр. пејор. *играти*.

трѹтуша ж *матица која носи*.

тѹвити, -й̄м несвр. *схватати, знати; памтиги*.

тѹлити, тѹлим несвр. *гасити*. — Нáрод пòсе тѹлио òвѣ страћаре; нáма бíло сагòрело.

тулѹмбе, тулѹмбета с (тур.) *зупчаник на ручној вршалици који обија клас*.

тѹњати, тѹњам несвр. *лоше играти, трапарати*. — Јá се јѣдѣм ко мѣсѣц кад вй̄дим нѣко да тѹња и н ѹмѣ да й̄грá.

тѹпикáв, -а, -о *приглуп, туп*.

тѹра ж (тур.) *в. кáши*.

тѹрити, -й̄м свр. *ставити, метнути*.

тѹрковац, -òвца м *врста цвећа*.

Тѹрска̄ ж *сјенички крај, Санџак*. — Од Тѹрске̄ па òвамо мáло.

тѹтомй̄ш } м (у ген. једн.) *народна игра*.

тѹтумрáк м *фиг. глупак, будала*.

тѹчити, -й̄м свр. *ударити*.

Ћ

ћáса ж (тур.) *земљана посуда*.

ћепенак, -ѣнка м *пањ или даска на чему се сече печење*.

ћѣрнич м (тур.) *непечена цигла*.

ћѣрт м (тур.) *урез, усек на греди*.

ћй̄врије ж мн. (тур.) *материјал, прибор, грађа уопште што служи за прављење чега*.

ћилимача ж (тур.) *вунена поњава*.

Ћòрлáш, -áша м (тур.) *надимак*.

ћуша ж *предњи део раоника*.

У

ўбити, ўбиѣм свр. *заклати свињу за зимницу*. — Ўбила сам рањеничицу.

ўбй̄ница ж *в. рањеница*.

ўбратимити се, -й̄м се свр. *узети некога за брата, побратимити се*. — Ўзео га јѣдан место брата, ўбратимио се са јѣдним вòд кòмшиѣм.

ўбрѹшен, -а, -о *тврд за мужу*. — Првò кад пòдой тѣле, òндá се измѹзѣ да се вй̄ме мáло омѣкшá да нѣ би òстало ўбрѹшено.

ўвикнути, -нѣм свр. *навићи, навикнути*.

Ћвнтлнт, -ѓм свр. *бациги, зафрљачиги*. — Ћвнтлѓм шàќкачу у нѓкѓ шљѓвѓѓѓ.

Ћврљати, -ам свр. *изгазиги, замрсиги*. — Бѓле нѓкѓ кòноплѓ па свѓ пàкчад ыврљала.

Ћдвѓѓи -ѓна, -ѓно удвоѓен, дугли. — Стàвѓмо ыдвѓѓну стражу.

Ћдрвѓнчиги се, -ѓм се свр. *укочиги се, удрвениги се*.

Ћжак, -шка м *даждевњак*.

Ћзасоб прил. *узастопно*. — Бѓо сам трѓ пѓта у бòлници узасоб.

Ћзрѓч ж *узречица*.

Ћјармиги, ыјармѓм свр. (тур.) *самлети за јарму, самлети слично јарми*.

Ћклизнути, —нѓм свр. *склизнути, омаћи се*.

Ћкòрба ж *прекор, укор*.

Ћкрс прил. *унакрст*. — Баца јàбуку [млада] ыкрс.

Ћктати, -ѓм несвр. *гласно певати*.

Ћкупити, -ѓм свр. *скупити, накупити, прикупити*. — Двàдес тòвàра за дàн мòба ыкупила шљѓва.

Ћламбиги, -ѓм свр. *подвалиги, подметнути*. — Јà вàма ыламби.

Ћм м у изр. од ѓма *отприлике, одока*. — Јà га нàвиò [сат] од ѓма.

Ћмàкало м пејор. *дете које умаче хлеб у неко јело*. — Бòгати, умàкало, кò е мòѓ ѓувѓѓѓа.

Ћмак, ымака м у изр. *бѓти на ымаку при крају живота, на измаку живота*. — Жѓна слàба, на ымаку.

Ћмерити, -ѓм свр. *поставити равно, водоравно*. — Мòра да се ымерѓ рàзбòѓ, да бѓде рàвномѓрно, нѓ смиѓе да колѓбà.

Ћметан, -тна, -тно *вешт, умешан*.

Ћметрити, -ѓм свр. *сложити дрва количине једног кубног метра*.

Ћмеша ж *мешавина*.

Ћмљети, ымелѓм свр. *намлети, самлети*. — Кад ѓмà водѓ, ымелѓ лѓдма.

Ћморба ж *умор*.

Ћнутрашњѓца ж *унутрашњѓ органи, изнутрица*.

Ћпечѓњачиги, -чѓњачим свр. *постати печѓњак, добити зрна, зазрнѓги*. — Да упечѓњачи мàлко.

Ћполòвàчен, -а, -ò *који је неком радњом доведен до половине, напола готов*.

Ћполовàчиги, -лòвачим свр. *постати напола готов, напола припремѓен неком радњом*.

Ћпоштовàвãње с *поштовање*.

Ћпоштовати, -уем свр. *указати поштовање, почаст*.

Ћпредено прил. *тврдо предено*.

Ћпреденчен, -а, -ò *који је чврсто свезан „на преденац“*.

- упрцати, упрцам свр. *побећи, одмаглити*. — Нису мџгли да упрцају никуд.
- упуња̄с, -ста, -сто пун, пуначак, дебео. — Није такџ крупан, упуња̄с чџвек, него ма̄ло ма̄њи и ма̄ло та̄њи.
- урвача ж в. *сџдом*.
- ургѣнта ж *врста кромпира*.
- уређати, уређам свр. *ређе нешто радити*.
- уријез м фиг. *оштрина, чврстина (о људима)*. — Нема уријеза ниџко.
- урушан, -шна, -шно *који је затворене боје, таман, црн*.
- усвоити, усвоим свр. *победити, надвладати, насвојити*. — Не могу ту слабос д усвое.
- усинити, усиним свр. *усвојити мушко дете и дати му сва права која има син, посинити*.
- услужити, услужим свр. *послушати, послужити*. — Ваџџ нешта га услужимо.
- услушати, -шам свр. *услужити, послушати*. — Та два ђевера мџш услушати и чџвеџка.
- установити се, установим се свр. *настанити се, сместити се*. - И јадно, беџало и тџ се установило око Чачџка.
- устаџц, -џца м и ж *џнај који је радан, вредан, предузимљив*.
- усулити се, -им се свр. *усудити се, одлучити се*. — Не смије да се усули да идѣ.
- уџерити се, -им се свр. *накупити се сјерине, прљавитине (о вуни)*.
- ута̄њити, ута̄њим свр. *свести на најмању меру, умањити, смањити*. — Ута̄њи а не преџкени.
- утицати се, -чѣм се несвр. *мешати се у туђи посаџ, петљати се*. — Да се утичѣм у твоџ посџ.
- утора ж *дрвена гредиџа којом се са доње стране учвршћује задно каџе или буреџа*.
- уторач м в. *утора*.
- уторити, -им несвр. *стављати утору; причвршћивати утором*. — Имџ уторач што уторѣ буре.
- утрнити се, утрним се свр. *убости се на трн*.
- уτροшен, -а, -џ (о колу) *које играју и омладина и старији, мешовит*. — Тџ е уτροшено кџло биџло., није бивало посебно, да каџе, е џџџ ѣгра џмладина, џџџ ѣграју стѣри.
- утрџшити, утрџшим свр. *удрџбити, иситнити (џбично хлеб)*.
- уџтук, уџуџа м *незџода, несређа, малер*.
- учетвртити, учѣтвртим, свр. *тешуђи учинити четврџастим*. — Кџлика е грѣда, џдѣ џџџ дан јѣднџме док џтешѣ, учѣтврџти.
- учиљети, -им свр. *ослабити, ископнети*. — Учиљѣ за џџџм што е бџлѣстан.
- учинити, учиним свр. *ставити (неџоџе) чини, џмађијати, уређи*. — Учинџе ми чинѣриџе.

уцили́сити се, уци́лїсим се свр. *постати кашаст, густ након дужег кувања.*
ушнїи́к, -їка м *метални део алатке у који се утиче држаље, ушница.* — Ћдри
ушнїи́ком у шїну.

Ф

фаса́ ж у изр. *казати у фасу тачно, прецизно, у длаку.* — Знѧм свѧ да ти
кажем у фасу.

фр̀кѧт, -ѧта м в. *прѧврт.*

Ц

Ца́ја ж *име.*

ца̀рѧвка ж *врста крушке.*

цвѧкерница ж *цокула поткована ексерима обле главе.*

ца̀йба̀ње с гл. *им. од ца̀йбати.*

ца̀йбати (се), -ѧм (се) несвр. *јакo (се) љуљати, дрмати (се).* — Ца̀йба̀ се крѧвет.

ца̀йкли́нг м *алатка за глађење обрађеног дрвета.*

ца̀йкнути, ца̀йкнем свр. *фиг. умрети, пресвиснути, скинути.* — Ка̀ко нїсам
ца̀йкнула, нѧ знѧм.

ца̀йли́ндраш, -аша м *пејор. човек са цилиндар-шеширом.*

ца̀йпун м *дрвена славина кроз коју тече вода из бадња.*

ца̀йцовина ж 1. *врста цвећа.*

2. *врста платна, циц.*

ца̀миља́ ж *врста траве која се сеје.*

Цо̀гољевић и Цо̀гољ (мн. Цо̀гољи) *презиме.*

црвља́нїк, -їка м *дрвени чекрк за намотавање пређе на цевчице.*

црму́шница ж *врста траве (која цвета у фебруару).* — А та̀ цвѧт од тѧ
црму́шице дође суро-црвен.

цр̀ношљива́ ж *врста шљиве.*

цр̀њош м *име животињи црне длаке.*

цр̀тѧк, -ѧка м *гвоздени део плуга, цртало.*

цунути, -нѧм свр. *попити (обично алкохол), цугнути.*

Ч

ча̀збен, -а, -о *поштен, честит.*

ча̀канац, -ѧнца м *чекїћ за откивање косе.*

ча̀мпати, -ѧм несвр. 1. *чупати.*

2. *гребати.*

ча̀пак, -пка м (мн. ча̀пѧнци) *папак.*

- чапáрати, -ám стварати карактеристичан шум при ходу.
 чапарница ж мања, обично дрвена, посуда, чанчић.
 ча́пница ж уска дуга.
 ча́тма ж (тур.) зид од дрвених летава, пружа и сл., облепљен блатом.
 ча́тмара ж (тур.) кућа од ча́тме.
 че́кало с (тур.) дрвена дашчица (наслоњена на воденични камен) која истерује зрње из коша, чекетало.
 чељýска ж жлеб у трлице. — Їма́ трлица, имају ва́мо три чељýске.
 чепе́рак, -е́рка м мера за дужину.
 че́рен м мотке о којима висе вериге.
 че́ренац, -е́нца м мрежа за ловљење рибе.
 че́твѣрно прил. учевѣрт, у четвѣрастом облику. — На́правѣш ба́зѣн од бето́на, б́ило че́твѣрно б́ило д́бло.
 чечв́арица ж в. чечварка.
 че́чвѣрка ж шевар, жбун.
 чибу́љица ж бубуљица. — Ба́ба, сýнце те спр́жило, свѣ [јој] вудѣ не́кѣ чибу́љице испуцале, а отишла та́мо на пѣјац, за́йта ја́гда.
 чѣв́т м (тур.) пар. — Чѣв́т во́лѣва.
 чѣм м грубо влакно које остаје при преради конопље, кучине.
 чѣмкати, -ám несвр. грицкати.
 чиња́рица ж она која „чини“, врача, врачара.
 чѣпра ж шипраг, шипражје, грешта.
 чѣсталица ж отирач за обућу.
 чѣта́во прил. одиста, зацело, уистину. — Чѣта́во се срѣдѣмо.
 чоечанст[в]о с карактер, човечност. — То́ е б́ио чѣек не́мерен, чоечансто имѣ.
 чо́рбалўк м (тур.) порцуланска посуда за вариво, чорбу, супу.
 чо́рба́р, -а́ра м (тур.) велики казан у коме се кувају шљиве у пекмезари.
 чошица ж дем. од чоха.
 чу́кара ж аугм. и пејор. од чу́ка.
 чу́ла ж бубна опна. — Ми́слио сам да е пў́кла чу́ла у увету.
 чу́чавац, -а́вца м врста мањег казана за печење ракије.

Ц

- цаба́лиш, -и́ша м (тур.) оно што је добијено џаба, џабалук. — Цабали́ша јести и пити.
 ца́балуча́р м онај који воли бесплатно да поједе и попије. — Ни́сам б́ио не́ка рђа да сам б́ио ца́балуча́р.
 ца́кати, -ám чесвр. псовати, грдити.
 ца́б-ца́бѣ прил. (тур.) врло јевтино, у бесцење.

цба̀н м мањи дрвени суд за воду, жбан. — Цба̀н и бѹца, у тим је ношена вѹда.

цѐгра ж кржљаво и чворновато дрво.

цѐгрѡв, -а, -о који подсећа на цегру, кевгав.

цѹгара ж неугледна, лошија кућа или колиба, ѿгара.

цѹгарница ж дем. од цѹгара.

III

ша̀цтѹв, -ѹва м славина на бурету.

ша̀лѡнтра ж фосфор на шибици.

ша̀ран, ша̀рана м змија шарка, поскок.

ша̀шина ж осушене стабљике кукуруза, кукурузовина.

шѐвѡр, -ѡра м шипраг.

шѐпѹрак, -рка м врста цвећа.

шѐтколити, шѐтколим несвр. шеткати.

шѝб м шума.

шѝљак, -љка м в. рогоѿа (1).

шѝпѹран, -рна, -рно који се односи на шипурњачу.

шѝпѹрњача ж врста земље од које се прави цигла.

шкр̀чати, -чѡм несвр. шкрипати. — Кѹла шкр̀чѹ.

шлѡм, шлѡма м разни огпаѿи који се бацају на буњштите, смеће. — Тури шлѡма на ѹгњштите да пѹши.

шлѡвовѡк м сирће добијено од преврелих шљива, ѿбре.

шлѡбскати се, шлѡбскам се свр. в. скљѡати се.

шмѹкљив, шмѹкљива, -о који има лош укус или мирис.

шѹкати, шѹкам несвр. пеј. од пити (алкохол).

шѹкња ж пеј. нос, њушка, ѡуша.

шѹнтула м и ж подмукла, подла особа.

шѹрѡв, -а, -о који има велике усне.

шпѹрт м плетена ограда око њиве. — Ошпѹрта до шпѹрта пѹ пољу.

шталѹтѡница ж дем. од штала.

штѡнац, -нца м гвоздени клин у вратилу воденичкога кола који се наслађа на јаје.

штивлѹтѡница ж кратка женска чизмица. — Идѹш у штивлѹтѡницама, ѹнѹ чѡрапе сѡмо шкрѡплѹ. Ко вѹ сѡд ѹвѹ чѡзмице.

штрѡка ж чипка на ивици чаршава.

штѹкѡтор м плафон.

шѹбура ж в. лубура.

шўма ж *лишће дрвећа и повргларских биљака.*

шўмка ж *лиска.*

шўмчйћ, -йћа м (разг.) *партизан.*

шўркати, -ām несвр. *помало радити, радувати.* — Он шўркā, рāди кòт кућē, а ймā плāту или пēнзију.

шўшкавац, -вца м *врста цвећа.*

шўшкар м *шум.*

шћўкорити, -йм свр. *скупити, сабрати.* — У ћошēнце мāло слāmē шћўкорй.

VII

ТЕКСТОВИ

... Престави, ми ђеца, није било вако̄ да спа̀вамо на ка̀учима и на то̀, него се прѣстре сла̀ме по сѣби, па нѣка̀ ова̀ко шарѣница, па по̀лижемо ђеца сва̀, зна̀ш. Такѡ е било ђнда̄^и, није имало. Каже, штѡ е Ката̀ ва̀ко ма̀ла? Она е ма̀ла, ни́су ми родитељи били ма̀ли, али ја сам за̀рањена кад је се је́ла ко̀прива, прѣзалу̀к, ку̀пус, расѡ, це́ле се овѐ пѡсте ве́ликѣ до Васкрса, се́дам нѐђеља, пѡсти. Укува̀ кача̀мака па ту̀ри ве́лику̀ тр̀пезу, па на̀ шѣснѣстору̀ у ку̀ћимā: кѡе ђецѐ, кѡе чйча̀, кѡе стрй̀на. Ја сам била сирѡтица кот чйчѐ и ко̀ стрй̀не, ни́сам имала ѡца̀ и ма̀^ику, по̀мрли ми рāно, ни́сам у̀пантила. У Ате́ници сам ро̀ђена а у Гра̀бу сам живела ко чйчѐ, а ѡтац се бйо по̀диѣлио па ѡтишо̀ у Ате́ницу на има̀ње. И била сам ко̀ чйчѐ, зна̀ш, на̀с пе-шѐс ђево-ја̀ка, па не́ма се; јѣдну сук̀њу са̀шијемо па обу́чемо јѣдна те иза̀ђемо нѐкуд, па ѡна̀ до̀ђе — обу́че дру̀га. Није то̀ имало ко са̀д, колко гѡд ѡћеш. Ѣнда̄^и ти није имало. Тако сам се ја̀ спровѡдила. Чйча̀ ми, штā̀ ће, нѐгово̄^и ђерци кўпи а̀лину о сѡмота̀ а ме́не о цйца̀. Одемѡ ѡба̀двйе на са̀бор: ѡна̀ цйцеле — ја̀ ѡпа̀рке, ја̀ до кѡлово̀ђе, а ѡна̀ глѐдā̀ иза менс. Ја̀ била сирѡтица, ал са̀мо била ра̀дниā̀. Ѣнда̄^и ти није било да̀ узме ђево̀^ику ко во са̀д: бѡже, мо̀дѣркиња, кѡсу до̀вдѐ, ла̀нце, ме́нђуше и то̀. Ѣнда̄^и е било са̀мо ко̀ја е ра̀дна, са̀мо ко̀ја до̀бро ко̀па, до̀бро жнѣ̀, бр̀зо пла̀сти. А ја сам то̀ свѐ ра̀дила, ја сам и си́јено ђѣнула. Ја сам се у̀дāла, ни́сам имала ни́какс ни спрѣмѐ ни па̀ра, ништа, само као сирѡчѐ узели ме — ра̀дница до̀бра. И ѡстала ра̀дница и да̀наз-да̀ни... Са̀д је свѐ дру̀кчи́с, свѐ дру̀го. Али бѡга̀ ми, за̀пантила сам до̀ста, са̀мо што ме ни́је ву̀деница мљѐла. Зна̀ш ка̀ко е сирѡчѐ. Сва̀ка ма̀^ика свѡм ђетету̀ бѡље да̀ нѐго ме́не, али менѐ, ва̀лда, бѡг сачу̀ва те сам ѡпѣ̀ здра̀ва. Седа̀мдесѣт ми је и тре́ћа гѡдина са̀д: ја̀ јѡш и́дем те ра̀дим.

... Мо̀мак по̀во̀за ко̀ло, ко̀ју ѡн ѡће — ѡн зѡвнѣ̀. Ако ли ѡдѐ нѐкоја са̀ма, он ѡдма̀ свира̀чима: нѐ свйра̀^ите. Нѐ свйѡ му се ко̀ја с до̀шла до њѣга̀.

... И ѣто ти, са̀м мо̀гу да ти ка̀жем: ста̀ро вре́ме, да ти пра̀во ка̀м, до̀ста сам и за̀бѡравила. Са̀мо ни́сам ѡнѐ мѡе му̀ке за̀бѡравила што сам ја̀ прѡпра-типа̀ по ра̀ду. Свѐ мѡе сѣстре о стрй̀ца ѡдошѐ да ма̀ло провѣрља̀ју коеку̀да̀, ја̀ у ку̀ћи да ѡстанем да̀ прѣбйрам па̀суљ сўтра за̀ ру́чак да се кўва ра̀дницама̀, да по̀могнѣм сна̀си... Ви́ше су ме те́рал и то̀.

У̀дāла сам се мла̀да. Ни́сам то̀ се у̀дāла што тре́ба да се у̀дāм, него сам се у̀дāла да на̀ђем мо̀ју ку̀ћу, да нѐ бидѣм у ту̀ђѡ̄^и ку̀ћи. Овде ка̀ сам до̀шла, на̀шла сам свѣкро̀ву. Удо̀вица, мла̀да. Свѣкра ни́сам, по̀гинѡ у ра̀ту. Јѡ̄^и, ка̀ки чѡвек, ка̀ки бѡг, да спа̀вам ја̀ са чѡвѣком, са̀мо зви́срим ка̀ ће да свāне. Она ме́не за̀приѣти у̀вечѐ док је свāнуло да̀ сам уми́ссила и уку̀вала и во̀де до̀ни-је́ла. Са̀мо слўша̀м ка̀ ће пи́ѣвци да за̀пјева̀ју. Нѐки чйча̀ ва̀м имѡ пи́ѣвца па̀

пјева прије поноћи. Ја устанем. Вода подалеко. Морах на брамачи дидеш да донесеш. А сад неће. Кд те пита за свекрову и свекра, спава до десет сати. На једно мјесту ми се жалила једна, каже, требā да пуштимо говеда, да бће устати само да помогне истерати у поље, ја ћу чувати. Она, каже, дтвори прозор па вели: кд нб моју керушу подражуе, саба^иле лае! Ја нисам смјела, јо^и. Мене изудара свекрова, па ме изударā човек. Ја мало прислоним уз дувар, одјецам, отплачем па дпē зовē: ма^ика, шта ћ^иш са да радим. Сад неће; ако е само човек шинē — оде. Остави, ако има, и дијете, свē. Оде.

... Вакрс. Како се слави? Па ето, не слави се, тб се бдē јаја данас, дијелē се ћџи, ћџа се чукају. Ово мбе стигло куда није јутрс, пчукало коекудā. А Бџић је бдљи. Славили смо Бџић дббро. Учи Бџића кад будē, уносимо сламу. И онда^и ћџа, што има ћџе дна пијучу, а ја прибавим вамо, знаш, баба нам прибави брā, јабука, шећера (у коцке онда имало дбста). И тб, ћџа пијучу а дна квдче и баца. Саставимо жита и пасула, пшеници и збџи, свачега бвб што се сје, у сито. Пдсле идē један и уноси. И онда^и бн однесе у шаши тāмо и у рукавици и отуд бн гађа, нбси бадњак на рамену. Идē право у кућу. Онда^и било прдчџџе, знаш, дбле. Кўћа брвњара, прдчџџе па ту^и по камен један она^и, турају то. Отуд идē: Дббро вџе, чџстит Бџић! Ови бдвд бацају: Ваистину, чџстит Бџић. И пдсле умијесимо колāч и туримо ту^и на нē бадњаке, па онда^и љубимо: „Како ми љубимо бадњак тākб крāва теленце, бвца јарвџнце, квдчка пилџнце.“ Тб причамо и љубимо. Тб е очи Бџића. А на Бџић пдсле поранимо и онда^и изиђе тāмо једно и зовē пб имену: „Ћџ ти нбсе кдкбшке?“ Ми кажемо: „У кући на тавану.“ Онда^и нећеју никуд из двбришта. А ако тб нē причамо, бнда^и оне бдоше по туђб^и авлици, нарочито овākб же су овб кўће чџсте. И бнда^и ўзмемо те бадњаке, сијџемо и чџсницу печемо на тбме. И цāрамо, са тџм бадњаком цāрамо ватру. Кажемо: „Кблко жāра вбликб пāра, вбликб овāца, вбликб бвведи, вбликб свиња“... Кд нам дбђе рāно о туђиџег (ондā е се сџјала тежина), ми га бгрнемо пбњавбм вākб и даднемо пбвјесму те прџбāци преко грџдē на кўћи. И кажемо да нам бйдў вбликб кбноплџе. Тб ми зовемо пбложā^иник; сџднемо и вākб нџшта га ўслўжимо. А трџћ дāн пдсле износимо сламу. Уочи Бџића ўнесемо. Стои на Бџић и на Бџић дāн, а на Стџвањдāн, трџћ дāн износимо и тб турамо по калемима, вako свџ у рākље, пбмало, пбмало, пбмало, пбнеђе и пдсле нџшто бставимо ка се прво рākвочџ квдчка, ми ту сламу туримо у сандук и онда^и насāдимо кдкбшку, ту^и туримо јаја и турим вākб у један сўд, кад насāђуем, и ўзмџм, овā^и, и свџ турāм по трбџ; кām: три кбкице, шџс (а пџтнџ се тура), три кбкице, посе бпџ трбџ, шџс кбкџца, дџвџт кбкџца, двāнџс кбкџца и три пџвчџћа, на^ипдтлџе, те тб се изведе вџшџ кбкџца него пџвчџћа. Тб врāчамо ми тākб на Бџић... Идџ се и дāе се стбци, него штā, оно што смо сād стāвили ми, мџкиње, уочи Бџића, онб рећи жџто и бнб, то мбра да се дā свб^и стбци. Кблко пўтā дāјемо кдкбшкама, тблико пўтā бне имају пдсле на џето нāнос. Прџстави, рāниш дāнас пџшџс пўтā, кдкбшка нбси, нбси па двā-трџ дāна прџстанē па јбпџт нбси. Тākб се то рāди.

Ката Илић, 73 год., Граб

Ја сам убијо јазавца, разумјеш, у пећину се ја забијем за јазавцом и нађем једнога мртвог, рањен био и мртав. Керад отишла преда мном у пећину и у пећини нађем другога, живога. И попо се ко год на горњи спрат, ко ноће да се попење; кѣра дођу, лају, ништа му не могу, разумѣш, само ђевгаре на њѣга, а ништа му не могу. А ја са вењером, тѣрио вењер споре себе и пушку, и ономо ка сам пришо на јено три метра до њѣга, опалим ис пушкѣ, а она^ѣ дим загуши, вењер се истули, ја поново после запалим вењер — нема јазавца ни кѣради, нема ништа. Извиђем напоље, она га извукла, кѣрад, напоље. Чекала двојица вамо напољу, разумјеш. И извучѣм га напоље. После убијо сам и на неколко мѣста. А од јазавца месо у јесен кад га убијеш, оно много добро. Мас. Нема ло^ѣ, мас као свињеће. То е добро за реуму, за лиѣкове неке се узима она мас. Мене су давали ови вамо Шушићи два кила маси свињске за кило оне. Све истрампаљаво. Ја, раније није имало маси свињске. Куповали ми, били сиромашни, а дни гѣзде, узму за мазање амова коњима, знаш, за коечѣга, каише оне, за све то е та мас опасна. . . Како месо, неће га ни пашче, неће га гавран. Од лисице и од јазавца неће месо ништа да окуси. Оно е кисело. Има киселину у себе, ваља, те га неће ништа да јѣде јел оно у земљи живи. Три месеца, мислим, он прѣзими у пећини. Не изоди ништа да јѣде. Само се савије у круг и сиса задњицу, разумјеш. А у јесен је он дебо ко год вѣпар, подрави се, јѣде печѣње, јѣде коечѣга, мѣруз.

... А о тѣца осталијег убијо сам голуба, креју, грлицу. То ваља иксан да јѣде.

... Ишо сам у а^ѣку ал никад га нисам убио ни сам га виђо. Једном смо ишли у Голубац горе у потеру, цѣла општина, разумјеш, и није ниједан имо да се нађе у шуми.

... Били цандари, раније, пре рѣта. Пушку дѣе да ти одумѣ ѣе ти нађе ако не плаћаш лов. Ако плаћаш лов, и идѣш редовно ка трѣба да идѣш у лов. А ми смо ишли, кријумчарили, ишли и лѣти и зими, кријући, разумјеш.

... Одѣм ја, чекају ови са керадма, ја одѣм са керадма, при пољу пуштим кѣрад доље, разумјеш; Мило^ѣко Лазовић и Владимир чекају на брду горе зѣца, ја убијем два, на логалу. И изнесѣм пред њиг, са два зѣца изађем, дни горе чекају, ништа убили нису. Кѣрад оћерају једнога, бјаги, или два, они сагубѣ. Е лисицу сам једном свега убио. Једном. И пушка ми је пукла, видиш ово. Ја месец дана нисам на очи виђо ништа, у болници. Ова^ѣ прс начисто прѣбило, еве га познас се како е прѣрасло. Она пушчѣтина била старинско, скраћена цѣв па одвуд зашправљено било, оно искочило. Пуњено барутом, као танчицу, напуниш барутом. И сад, мразови јаки, оно преноћи, заледѣ. Сутредан био Стѣвањдан, ја пораним одавѣ. Цѣлу пецивицу нисам ни начо. На Божни дан, на Божни дан, ја. Одавѣ кѣрушу и пуштим ту^ѣ горе, опалим ис пушкѣ. Пушка прште, кундак, оста само мало у шакама, ја се прѣтурим; и зѣц тамо пао. Ови докопају зѣца, разумѣш, онога и мене доведѣ одма. У болницу ме упуте и прѣболим. Брѣ судбинѣ се не мрѣ.

Сад пуштѣ двапут, трипут неђѣлно, суботом, како ли, и потље нема више ништа. Сад идѣ у групама. Има у пољу једна група, има у брду једна овде, сад ови нови ловци. Кѣрад крену, а ти имаш положа^ѣ ѣ трѣба да чекаш. Чукаре неке, брѣшчићи, неђе. Вође е страна, није поље ко у Банату. У Ба-

нату, ја сам глѐдо, расподијеле се и сѓбѓм идӯ. Вѓдѓ и кѓрад, бјаги, али нѓ може ѓд њиѓ да пѓбјегнѓ тѓм. Блокирају са свѓ страна лѓвци. Баш ја сам бѓо око првоѓ у Банѓту, искупи се по њиѓ дваѓесет има. И сѓд тѓмо они идӯ, цѓла онѓ грӯпа, и расподијеле се ѓколо. Блокирају јѓдан крӯѓ па пѓсле се ѓпѓ пѓмичу. И кѓради имају, маѓм тѓчѓри код њиѓ ѓнѓ, ћѓрају тѓце. Кѓрад, крӯпнѓ, шаренѓ. А ја о шпѓрта до шпѓрта пѓ пољу, по шашинама. Јѓ сам бѓо и кѓр и лѓвац, а код мѓне њѓе ѓстало да га нѓма. Шпѓрт је тѓ преко њѓва што се заграђуе, ѓнѓ те се ушлећѓ, тѓкѓ ти је, ѓбашка су кѓда нас њѓве, њѓе то грӯписѓно. И сѓд, ѓнѓ врбице су њѓкле, у онѓѓ цбун се он забије и лѓжи.

Коста Николић, 77 год., Лис

А свѓкар, бѓг да га прѓстѓ, бѓо ми је бѓљѓ од рѓђенѓ маѓкѓ. Јѓс маѓло свѓкрова, дѓђе ваѓкѓ: „Драгутинѓ! Нѓ може то тѓкѓ!“ Он мѓне њѓе звѓо ѓменом него „мѓе дијѓте“. Бѓг да га прѓстѓ. Свѓкра наѓкѓг њѓе имѓ њѓко. Ал дѓ правде, бѓла сам ја прѓм њѓм. Он јѓш мѓне њѓе изреко рѓч, ја лѓтѓм. Од мѓне њѓе имало иксѓна да је мѓѓго пѓћи и пѓслушати, ал свѓкар ми је бѓиѓ сунце и сунце. Сѓмо да сам ја бѓла на њѓговѓ мѓсту, ја би бѓла дрӯгѓ. Али свѓкра сам имала и имала. Имала сам и дѓвере. Јѓдан ми је дѓвер бѓо ваѓкѓ маѓло, знѓш. А дѓвере — рѓђѓнчад. Па рѓђѓнче ми њѓе бѓло. Ал сѓмо, дѓ правде, маѓка ми је бѓла устѓш. Рѓђѓна маѓка. Њѓкудѓ, на саѓбор. Штѓ ћѓш, дѓзвѓнѓш, дѓйте, ѓгрѓнка, нѓма, кѓка ѓгрѓнка. Аустрѓѓнци, они су свѓко вѓчѓ правилѓгрѓнке. Однесѓш тѓри врљѓке, знѓш, те се тѓ стѓви на ватру, и ѓни су свѓ правилѓи ѓгрѓнке. Идӯ дрӯгѓ жѓне са туђѓм дѓцѓм. . . И нѓ пѓлим јѓѓ свѓћу њѓ ћу пѓлити. Устѓш. А дрӯгѓ ћѓрку — њѓ је пѓштла како ѓна знѓ. И на саѓбор, и да се обӯче, и свѓ. А ѓто штѓ мѓнѓ мрзѓла: штѓ се лѓчим на ѓца. Ѓто, на ѓца се лѓчим. Сѓмо смрѓтно е ме мрзѓла, смрѓтно. Мучѓла е ме. Мучѓла сам се и код мѓжа. Муж је ме убијѓ кѓ змѓју. Кѓ змѓју, да Ви кѓжем. Мучѓиѓ е ме, пѓјаница е бѓиѓ, курварѓина е бѓиѓ. Бѓла сам за њѓм дваѓес јѓдну гѓдину, крѓвав сам лѓбац јѓла. И ја сам њѓга зѓо кѓрвѓ убила. Мѓрала сам. Ил ѓн мѓне, ил ја њѓга.

Дѓшѓ е от кѓрвинѓ кѓћѓ, кѓзо е да заѓкоље мѓне и ћѓрку ми. Дѓшѓ тѓ с јѓднѓм, штѓ кѓжем ти, Сѓрићѓм. Дѓшѓ увече пѓјан. Свѓ тѓ ти заѓдѓ, свѓ мѓраж да рѓдиш. Сѓмо нѓсам кѓсила лѓвадѓ. Свѓ са мѓрала рѓдити ѓсим кѓшења лѓвадѓ. И њѓе бѓло ваѓѓда. . . Дѓћу увече, свѓ тѓчно, свѓ ѓвѓ, свѓ ѓнѓ. Кѓже: „Прѓвѓ заѓкољѓм тѓбе па заѓкољѓм ћѓрку.“ Па ми је дијѓте кѓтѓо нанѓзати (ѓвѓ сѓд Рѓду штѓ сам помѓнула); бѓѓѓиѓ е преко сѓнѓца, тѓѓ је га нанѓзати жѓвога на стѓпац. Па сам ноћѓвала коскѓдићѓ, по папрати.

Здравка (Гвозденија) Мајсторовић, 84 год., Властѓлица

. . . ѓна се вољѓла са прѓседнѓком ѓпштинѓ. А маћа мѓнѓ свѓ: „Милѓнкѓ, кѓзѓ ти је Мѓписѓв да не равѓриш“; то маћа. А ѓна подговѓрала ту мѓју јѓтрову свѓ да мѓне ишћѓра. Заваѓила ме и са чѓвѓком, узѓла мѓ машину. Дѓћѓ Крѓстѓнѓја и кѓжѓ: „Прѓѓѓѓ лѓваду у Краварици.“ Имѓм два ѓктѓра тѓмо лѓвадѓ, те прѓѓѓѓ. Мѓне дѓћѓ пѓрез, узѓше ми волове, кѓже: „Не мѓгу ја сѓ да ти њѓшта пѓмогнѓм.“ Нѓ мож да пѓмогнѓ заѓтѓ штѓ прѓписали мѓѓ ѓчевину, сѓ чѓѓковину, те ја плаћѓм у два срѓза пѓрез. А имѓм ја ѓчевину у Чѓчку а

имам и чоёковину, а имам и вође. Имам тамо у Пдову очевинѣ и чоёковинѣ, имам у Лису. А имам у Краварици, то ми је чоёковина...

... Ја, подиђлимо се ја и моја јетрова (што е на завоици). То су били ђеда Савѣ сйнови. Трѣ су отишли а јѣдан је осто са њим. Е та^џ што е осто са њим, то е бйѣ Милан, а овѣ су отишли од њѣга. Е сад, то сам ја остала у то^џ кући ђе та^џ бйѣ. Та^џ мо^џ сйн и синѣвац, ѣни су о тога. Та^џ мо^џ чѣѣк... Стево и Љубо. А Љубѣв је Драгољуб (што имам ток синѣвца), а Десимѣр је Стѣвѣв... Е сад њѣма мѣка: „Шта ђе Милѣнци толика имовна“, па рѣкнѣ порез...

Ово пѣсле пѣпишемо; нећ а да радим. Дѣђе она: „Милѣнка, ти нађи кѣга ти ѣнеш, ја ћу да ѣзмѣ Срѣћка Стевановића да сѣмо пѣкосѣмо заѣдно.“ „Дѣбро“, реко, „џѣ.“ Пѣкосѣмо ми и пѣжѣмо пшѣницу, она ѣдѣ у бању... Дѣђе Срѣћко, а ја ѣзмѣ Милѣка Стѣрчевића... те се то пѣпише и пѣдиђѣли. Свѣ, свѣку парцѣлу пѣпола. Такѣ нам и припадѣ... Тѣжи ѣна мѣне. Ја, кад бй... пѣпишемо... Ка смо шѣћѣли дѣ то, да се пѣше, ѣна кѣже: „Па дѣбро, Милѣнка, зна шта е, јѣдна, кѣже, да се ѣзмѣштимо, јѣдна дѣидѣмо у Грѣбљѣште (Грѣбљѣште се звѣло, бйло грѣбље), а јѣдна дѣостанѣмо гѣре.“ А начѣнили кућу јѣдну, ова^џ, дѣље имѣ сутѣрѣн и пѣдрум, гѣре трѣ сѣбе. Нѣбатили кућа, реко, она стѣра, реко, те пѣмриѣ вѣлики нѣрод. У Грѣбљѣште смо дѣли дѣста, реко, а у Грѣбљѣште нећу ја а не вѣлим ни твѣја ђѣца да идѣ у Грѣбљѣште. Јѣдна ћемо у поље, а јѣдна да бѣдемо гѣре у брду. Пѣђемо ја и Срѣћко и та^џ, Милѣанка, јѣтрова, и пѣђе ми та^џ браниѣц мо^џ... Гѣре ѣкутѣница ѣстаѣ свѣ на јѣдну стрѣну. А дѣрѣга ѣстаѣ дѣље, зна се, о тога Грѣбљѣшта, ђе кѣчара бйла моја, па о тѣ кѣчарѣ свѣ је мѣе чѣк тамо... Имѣ око пѣ шѣс ѣктѣра што ми је у јѣднѣ брѣзди. То су свѣ ѣзбѣчили кѣја ѣдѣ вамо дѣље, знаш, они то, вѣлѣ, да мѣне ѣткачѣ ѣдѣзгѣ. Кад бй пѣсле да се то пѣтпѣшу, да се пѣтпѣшемо, кѣд ѣна: „Ја нећу да се пѣтпѣшем.“ ѣни ѣскѣчише, и ѣни ѣуди, неће нѣко да се пѣтпѣше, а пѣдиђѣљѣно. Дѣбничѣрка Милѣнка и Милѣанка, трѣта — вѣрта, ѣ ѣстанѣ... Мѣне дѣшло да ѣзмѣштѣм ја мѣе грађевине вође, за пѣт гѣѣдина да ѣзмѣштѣм. Реко, Милѣване, ако ш ти мѣне да ми пѣмогнѣш да, реко, пѣдиђѣлим се ја са Милѣвѣм. „Не мош ти, сѣмо мош, кѣе, да прѣпѣшѣш.“ Па ја бйѣм прѣмѣрана па прѣпѣшем... И то бйѣднѣ, ја прѣпѣшем и ѣн мѣне ко бајаги помѣгѣ, а свѣ ми крѣли. Шѣснѣс товѣра ми рѣкиѣ укрѣдѣ. И то свѣ са мѣѣм ђѣѣѣм. Ја рѣди, ѣни крѣди, ја рѣди. И ѣно што ѣрадѣм, ѣћѣраѣ у Гѣчу те прѣдѣѣ. ѣ бѣже, сѣчувѣѣ, пѣрези, дѣрѣжи, ѣдрѣ. Кад ѣни сѣв дѣкодак мѣне рѣкнѣ: Стевановића дѣкодак.

Милунка Стевановић, 68 год., Лис

Ово да ѣспрѣчам само о Стѣнку пѣкоњѣме и Гѣљи. Пѣгодѣ за Сѣвѣз чѣбрице за сѣр. И направѣ ѣговѣр. И они направѣ чѣбрице. И прѣдѣдѣ чѣбрице. Овѣ стѣвѣ сѣр и наспѣ сѣк, сѣк сѣв ѣзиђѣ. Тѣжи Срѣскѣ сѣвѣз пѣкѣѣнога Милѣрада и Стѣнка да им је ѣзишѣ сѣк. „На ѣговѣру не пѣше, мѣ нѣсмо пѣгѣдили за сѣк но за сѣр. Сѣр нѣје ѣзашѣ, стѣй у чѣбрицѣма.“ А сѣк ѣзашѣ. И дѣбијѣ и. Мѣрѣли да плѣте. Усто пѣгѣдио кѣцу за кѣпус а нѣје за рѣсѣ. Главѣце неће дѣзиђѣ. А ѣд рѣсола и сѣка... И мѣда. Мѣд наѣѣѣпѣснѣ. Мѣд, Љубѣша, прѣлази крѣз дѣрво рѣѣтко. И рѣсѣ и сѣк, ѣ то ѣсто крѣз дѣрво прѣлази рѣѣтко. И тѣ мѣраш да имѣш чѣпу бѣстру шта рѣдиш, да прѣмѣђѣрлиш пѣ да пѣшѣш и да се прѣтѣгнѣш. Ја бѣгѣме.

Тò е било пòслије овè окупáције. Јá сам прáвио бұрад за пèкмез йстò тè гòдинè за Сáвез. Да нè идèm на изгрáдњу. Општина ми [пошáље] пòзив да идèm на изгрáдњу. Јá идèm код нй да ме ослободè да осјèчèm дұжице за бұрад. Бèше òнá^и Луића Вèлимира сйн, Јèздо, дйректор: „Брáдву ти па у шуму.“ Нйшта, ја врáтим се òпет кұи. Овй свè пòзив за пòзивом. Мбрáш дйдèш. Врáтим се пòнова и дрұги пұт. Јá чұпò се, и òвамо и òнамо док сам испорұчио бұрад. Чйм испорұчиò бұрад, у Бèоград на Áду Цигáнлију трйез дáнá. Й òдèm јá пòнова код Лућа у канцелáрију, јèс. Кажè: „Брáдву тй па у шуму.“ Штá брáдву па у шуму, Знáдү òни хè шұма, дрұже. Тй мène дá^и црño на бйелò, и йзвáдйм ўговòр: „Евè ти ўговора па прáви тй бұрад!“ Не мòгу на двйè стрáне. Он нèмаднè кұд, нáпишè да ме нè смè нйко тèретити док тў òбáвезу не зáвршйм...

Брáнисáв Шұба вұко му дрáва, òвомè. Òни нè смйу вұдè да прòђу, ођу јá да и бйјем. Ја и чèкáм сáмо вò^и да ми нáйђу. Ја тò нè кријем нйшта. Вйђели сте ову рáскрсицу: он идè оном гòрњом пұтањом, пұтем, а јá дòље. Јèбè ми мá^ику лóповску, а идè кроз мòе. Й нòси òнá^и бòкáл што сá му рáзбиò. Й лóнчић. (Евè оног лóнчића, нáшò јучè, онòмáд Лұбуишá. Дòшò вòд ў нòй да вòдй бйкá да му òсèмени крáву. Дòшò вòс да вòдй бйкá а нйје дòвò крáву. А јá пòшò нáнижè. А звáо Срèтена; òн му нйје дòшò. Он прèт куђу з бйком, Срèтен òздò с мотòром). Идèш кроз мòе, да йзвинеш, сўнце ти, и лáеш; што нè идèш пұтом ко чòек но идèш ко дáндарá, онам òн!

... А рúчак нйсу смèли да нòсе тáмо; она пòслие òтишла чá гòре, ал òпет преко мòег и преко Мйодрáговòг, те прòшла тáмо да им пòмáже. Й òни òнò йскосè и ўставè двè косáчице у ово^и мòјò^и лйвади. А пòшò ова^и Кркљò гòре ў плáнну пá ка сам јá нèга тáмо нáпудйò, он пòшò вáмо. Кў хèш вáмо! Иди кў си пòшò, нèмò^и да ти пұкне тèби сáд глáва!

... Вйђèнеш дòље, сáмо да ти пòкáм. Пá оно е мртва ствáр, ја мòгу да му нòйáс, èво нáш чèтири чòека, па ја мòгу свè да му ўништйм оно што ймá. Припò крáву ў обáлу тáмо, не дòлазè по трй дáна. Й òнá нйје нèгова. Крáва се сврзла, òпучила се нйз обáлу, полòмила рòгове. Кажè, јá му, ова^и, слòмио крáву... Ја нè бй, èво, не прекрстиò се; јá кад би тò рáдио, јá б_му свè ўтрò, нè б_ймò ни пйлетá. Тò е грòтá ако ймá кò пáмèти.

Драгишá Рáвић, 70 год., Вучковицá

Тáкò тò, штá да ти кáжем. Да е сèљáк дòбар, нè би бèжáли свй у грáд. Свй бèжè. Ја сам дáò пáре, и овá мòјá двá сйнòвцá те смо дòшли пұдо прèт куђу. Й сá слұчá^ино ймáмо пұт. А штá хè онá^и ў брду што нè мож да приђе, нèзгодно. Продáвали смо рáније млéко, сáд не дáемо, сáд мй, онáкò, бáвймо нèкè јунице и продáемо те јунице. А млéка нèма; двè крaвè па бáвймо сйр. Ймáмо ўнука тòгá у Скòпљу те òн то тáмо прòгұрá. Бòљá мáло рáчунйцá. Йнáчè прòдáју млéко овде свй на пұту. Изгòнио сам, (ймò по пè-шèс крáвá), извұчèm ту млéко на колйцимá, прèдáм. Бйлá е лèпá пáрá. Е сáд нй тò нèмá рáчунá, скұп консèтрáт, скұпо сèно, скұпо свè. Кá сáберèш, ўзмèш òлòвкy, нèмáш нйшта. Сáмо без òлòвкè ако рáдиш, мòже. Сáд не прèдáемо. Бáвймо се ò јуницáмá. Йшло е тò двйè-трй гòдинè згòдно, сáд је мáло подлйјèпило.

Како ћ њи, ја не знам. Стала цена, није родило на пуно места. Тешка е била ситуација за сијено. Код нас је вође па нешто, није лоше. Али свā околина другā лошија. Лош је компир, лоша ливада, лош кукуруз, лоше свē. Око Сенице тамо попилисале су овце, нема ништа. У Македонији — нема ништа, у Вд^вводи-ни један кра^в — тешко подсијано, лоше. Сви су краєви подбацили. Околна Чаџка није ба^вш на^вгоре. Мāло укрстило, ал ипак мџе.

Јунице ми гајмо дог б^вд^ву пре т^вл^вење на једно м^всец дана па се онда^в прџају; л^вп^вом ц^вн^вом то ишло. Мџш и да об^ви^веш т^вл т^вмо. Им^вам ја мџи петн^встину, им^вам з^вд^вруж^вни четр^встину. Ј^ва, т^во мџ да п^вгл^вед^внеш. Ми утол^вмо ј^вуницу, кад б^вуде пре т^вл^вење, ўзм^ве се л^впа п^вра. Мл^вго б^вл^ве н^во да ч^вк^важ да се т^вл^ви, да ти в^вуч^веш м^вли^веко, да ов^во, да он^во. Прџа се ј^вуница за петн^вез, дв^вас милион^ва, ид^ве на н^вк^ва м^вста т^вмо ђе л^вуди н^вемају. Т^во е пов^везано са з^вд^вругама н^вк^вим. . . Тр^вб^ва да се пров^вуч^веш на н^вечему, н^ве^вђе изгуб^виш, н^ве^вђе д^воби^веш. З^вд^вруга жив^ви о тог н^варода, от польопр^вивреде, н^ве може д^врук^вчи^в. Како би он^ва напредовала. Им^ва ст^во сл^вужбеника, ст^во п^вед^вс^вет. Св^ве су т^во л^вуди са в^велик^вом п^влат^вом. Ако т^во ми с^вел^ваџи не п^вомог^вн^вемо, т^во м^вбра да ст^ван^ве ј^ведан д^ван и н^вема ништа. Св^ве им^ва св^во^в. Н^ве може без р^вада ни^ве. А пог^вотову с^вел^вак. О н^ве п^вита кад л^ви^веже, кад уст^ва^ве. Ја уст^ва^вем у ч^ветири, п^ве с^ват^ви и н^ве п^вита дан^вас к^волк^во е с^вати, но р^вадим н^веум^ворно петн^ве-ш^весн^ве с^ват^ви. В^веров^во ил н^ве, ј^ва, м^ватор ч^во^век, седамд^вес^вет и п^ве-ш^вез г^водина, док, м^вди к^ву^вћани сп^вавају, ја оств^варим п^во нанице. Они ув^веч^ве о^вће да с^вед^ве, о^вће да прџбор^в. Д^вџу к^вомши^ве, д^вџу при^вјатељи; т^ву е телев^визор, т^ву е р^вадио.

Радован Вујичић, 76 год., Котража

У дев^ветн^вест^во^в сам ја г^вдини д^вошла в^воде за м^вога ч^вов^века, ўдала се. И т^ва^в сам ж^вивот поживела са њ^виме четр^вес^в осам г^вд^вина. У пр^вв^во в^време кат сам д^вошла, он је б^вио ј^ведан б^векрија в^велики, а р^вазб^во^вник — н^вемаж г^вор^вга. А прџд очи — д^велија (ко^в ме нам^вамило тако). И он је м^вене д^вете у стом^ваку ўбио. А к^ваке сам ја ўбо^ве п^вдн^вела. . . Ј^ва сам п^воб^ваџила д^вете, м^вушко, у п^вето м^вес^вецу. Отишла сам код л^век^вара. К^важе: „Т^ви с^в им^вала п^воб^вач^ва.“ Ј^весам. „Н^вам^верно ал сл^ву^вч^ва^вно?“ Реко, сл^ву^вч^ва^вно; шт^ва да се р^васп^вра^вам. „Остала ти — к^важе — п^восл^ведица от п^воб^вач^ваја, н^веж д^вџцу в^више им^вати док не извр^вшиш ч^виш^вћење.“ Шт^во ђу се ч^вистити, ов^во е ишло н^ворм^вално па н^ве могу д^в им^вам с^вугласицу, а н^векм^вол да се ч^вистим. . . В^више д^вџцу н^висам им^вала.

Са њ^вим к^врв и н^вџ — четр^вес^в осам г^вд^вина. И ис пишт^во^вља е ме г^ва^вџо. А д^ва е так^ви наспре м^вене б^вио, ј^ва би с^вебе осудила, мада осуде н^вема: т^вуко и ба^вбу, т^вуко и д^вџу; м^ва^вка му се пр^вџудала, њ^вега е ј^ведн^вог с^вина оставила а на п^вет је отишла те г^вл^вдала за онога шт^во е се ўдала. И он је св^ве то т^вуко, а м^вене в^ве^вџ, б^вџе, с^вачув. Ис пишт^во^вља ме е г^ва^вџо, ов^вом тр^воношк^вом ме е у в^вилицу г^ва^вџо — дв^ва з^вуба избио: ѓво в^вите ов^ва^в џжилак в^во^в, вол^вик^во џко б^вило, в^вите ов^ва^в пр^вс, в^вите и ов^ва^в — св^ве су то њ^вегови ўбои. С^векир^вом и с^векир^вом и с^векир^вом ў г^влаву, и џе д^вўби^ве; ј^ва се борила и б^ворила и те б^ворб^ве в^више н^висам им^вала, изн^вемогла сам. Ј^ва ст^вавим р^вуку ов^вак^во, в^више н^веам б^ворб^ве, џе ў г^влаву и ў г^влаву. И џе к^врос т^ву б^ворбу ја сам с^век^виру ўватила р^вук^вом, ѓво в^видите, те сам сп^васила те ов^во н^ви^ве ис^вечено н^вачисто. У Чаџак ме отерале к^вомши^ве л^век^вару и ч^ветири су к^вовче ўда-

рили. Питају ме: „Кд те ово удариђ?“ Реко, чђвек. „Какђ ти је ово чђвек вађи?“ Па ја такђг имам, бђљег нѐмам. „Па ово е идиђот!“ Па, реко, ѐто ти.

Тђ сам трпела и трпела и трпела. Ис пиштђља! Ударио ме тун у нђгу, воде, куршум, ђзмеђу овђе дамара амо дђље ђишио куршум. Ис пиштђља. Ђутите, јђђ, па кажу м: „Удари спђмѐн.“ Ја кат пђчем ђ ђим да зђбрђм, мѐне ниђе нѐма. Ё, ђгранђка и ђплавађка и лѐба и шѐрпђи; и млѐка понесѐм — он ђзми по цѐлу ону шѐрпу па гађађ, п оно прђспи по мѐне па удара. На крају нђжом у лѐђа. Стђни, нѐш више! Па спђдбиѐм па га ђђбнѐм. А било се ђслабило колко е шлѐмало. Снѐг је под ђиме се кђпнио. А пољупрђвредѐ никакѐ радило ниђе, сђмо ђшло нађђ. Двђдес и чѐтири је ѐктара зѐмљѐ прђдђло. Ништа ђно принђвило ниђе. Ту сам качару ја прѐмешла, тађ са мѐкар ја наредђила пђсле ђѐга. Овђ вод ђсто, нѐколко ја, нѐколко братђна, помођо ми сђмо кђлко да прђтворђм. . . И овђ вамо, ђстђ сам тако пђсле ђѐга кђпила. Ё, на крају веђ нђжом кад је било (а веђ је било изнемђгло, и сђмо куд ђдѐ да ђдѐ, виче: „ђђу крђви, ђђу рђбију, ђђу крђви, ђђу рђбију“), е стђђ, кђга ћеш више! Па такђ ми је бђг и мђја сђдбина дђдала, па ка сам ђзѐла па ђђбула! Тамо е било. . . ђмала ја раднике па. . . Јђђ, ниђе ти било мѐне да сѐднѐм и овђкђ кђд ђѐга да пђпиѐм него сђмо д ђзмѐш тађђр ил ђ нешта и грѐдом д ђдѐш и д ѐдѐш и д ђзбѐгђваш ђд ђѐга. Такђв је жђвот чѐтрѐс ђсам гђђђна. Ё да саберѐм: ђт пђднѐ до пђднѐ, са сђта на сђт, на дан, никакђ пѐд годђна нђсам се ш ђђм поразумѐла. Да се поразумѐмо зђедничкђг жђвђта. Бѐжђла сам, врађђ ме; ђвати ко но ђцу курђђ кад нђси, па заклопђи. Глѐдђђ бђга нђђ ка ђе дђћ кђ да т ђтклопђи. Побегнѐм. Ниђе ђндађ било. . . Стђ сам пђтђ казала: Јђђ, Тђто, штђ не завлђда кад ја бђ мђада! Нѐ можеш, нѐ можеш, нђсам ја, брѐ, ђ ја сам ђт крђви и од мѐса. Одо, нађи ћу нѐку сђдбину мђју. (ђндак је било ако пђбегнѐш, ниђко те нђзашта не рачђна. Ниђко нђзашта.) Ё, такђ сам ти жђвот поживѐла. Ё пђсленаке ја, пђслѐ кђкни, кђкни. Ё, ниђе се дђгло више ђђнде. Ё, ниђс. Жђвело е једђнѐс нѐдѐља. Једђнѐс данђ! Ё, пђсле ти је ђркло. . . Како сам ја рђнула, ђно е трѐснуло о нѐкѐ жђиле, зђђш. Ё, ту ниђе мђгђ бити свѐсан више. И умрѐ.

Ё, пђсле ме ђви пђчнђ тђжити, тѐрати д ђзмђ ђмађе: ђбила ја ђѐга. Ё, ђндађ ти долази сђд, и долазе милиђија и мѐне саслђшава кађо е било. Свѐ ја ђд ђ до ш, како сам ђвишла ђ кућу до пђследнѐга чђса, ја ђђма свѐ ђспрђчам. Јђ нђсам зђђла, ђни то држѐ нѐшто, ја нѐ знам штђ они држѐ. Јђ прђчам ђнђ што јѐсте. Свѐ. И кажем: сђду и влађти, ѐтѐ влђс, ѐтѐ зђкона, ѐвѐ мѐне, ви радте вађѐ, а мѐне гђре рђбиѐ нѐма нђ што сам је дђсђд ђздржђла. И тако тђ, и на крају ка сам ја ђшла пред ђстражђни сђд. . . Прс ми мђли ниђе забђлео.

Ништа вђ дђђѐте, ниђе ђмало да се ђзедѐ, зђђте ли, ништа. Дрђѓђ сђђе жђто, дрђѓђ тађ кђмпђр и коештђ, пасђљ и тђ; ђн то за рађију ђспрђдаѐ. Кад бђнѐ до Бђжића, ђд Бђжића ни жђта ни пасђља ни сђра ни кађмака ни ђбђђнице ни мађти, ништа. Сђмо мђж д ђђђђеш да вађђш мђе по ђђшковима. Ђе ђ јесѐн ђбиѐ се рањѐница, по сѐлу мирише, ђн ђтера ме д ђштем у сѐлу. Ђѐ ћѐж д ђштѐш, ђштѐш данђс, ђштѐш сђтра. Глѐдђ на прђзор за кђлико да дђђем. Не прѐкрстђм ти се у свѐтђ нѐдѐљу жђва да нђсам ја смѐла да мѐне дрђга дђднѐ зђлогђђ д ђзедѐм; ако сам ђжѐдђнила, да прѐд ђђм пђјем водѐ, зђђ се да сам се нађѐла ко дрђгђга а нђсам дђнѐла — ђби. И ако не дђнесѐм ђ сѐла,

Ѕби јербо што нисам донела. Лежи и лиња ка кери́на, а нагна мене те идём те копам ја с копачима. А совшти да не смём увече да вечерам; узем парче сйра и леба, донесем да раним керину.

Стари његов деда из Губереваца, он је бра́т би́о попу, неком Авраму. Он је имо мно́го, та^и Аврам, имовину, дошо на мираз, па е бра́та зовно, довео га у задругу ту́не заедно те ра́дили. Ту га оженили. И његов о́тац, тог Драгише о́тац, он живео два́дес и пет го́дина и имо сестру штд е за овим била. И та^и Драгиша (и једна млађа била), кад је он умрo, ова млађа што му е сестра, она е остала по́смрче, није била рђена. А он дваес пед го́дина и умрe. Ђ, о́в са де́да и ба́ба (они су одељени во́т после одонуд; да л је се Новка онамо довела, ма^ика његова, да л није — не знам). Ђ посленакe он умрo а он посто (зна шта́ ти је де́да и ба́ба, унуче мушко, а сина изгубили ра́но, младога)... и да гледају са́мо све́ца да се не исту́љи у ку́ни. Ђ кад је порасто и дошо до свoга пуно́лства... o није служио ни во́ску, а де́да и ба́ба размазили. Ма^ика да увече у ред, да́на сутра, да́на сутра — не фeрма е ништа, бие, а овй га штите; она напусти, преуда^и се и оти́х за чо́ека кои пeт синoвa има. Он кад је порасто, он туко и бабу и де́ду. Онда^и ти је било: ко се уда, да има имовина дoбра а да се не де́лиш, то се ру́куеж з бoгом. А ја сам била oтмена, ма́ху имала, ма^ика и мене ра́но умрла, очурина се оженио дру́гом же́ном. Ко те пита, а^ид, о^ис удам. Пре́д очи га гледаж — бoже же́дини, то не́ма! А у мозак нисам се увукла да ви́дим.

Драгојла Плазенић, 77 год., Властелица

Мо^и ђед... имо два презимена. Бежo е о Турака, бежo од oвог, од онoг и онда^и, на^изад побегo, ту дошо. Ту кад је дошо, он је oвде oпсто и узео га један место бра́та. Убратимo се са же́дним во́д ко́мшиoм. И ту живљo неки го́дина и ожени се од Јечменица, па онда^и он преба́ци име Јечменица, по же́нинoм имену Јечменици. Само да не зoвe се Јечменица, тако то било вре́ме и онда^и с oни одeле. Останe му четри сина... Дочекали су велику ста́рoс. Ка се зара́тило са Турцима на^ипријeд, из наше ку́ће oтишло е седам во́јника. То е била задруга велика. И после́ прoшло то рaто. Остало е то по рaту. Врати́ло се пeт. Мо^и о́тац погинo на Вишеграду четрнeсте го́динe. То е било непрекјдно рaто дванаестe па тринeсте з Бугарима, па Аустрија четрнeсте го́дине. Ни пeт је дошло жива са Солунска фрoнта, а двоица су погинули у то́м рaту. Погинули су четрнeсте го́днe, ни су дванeсте ни тринeсте...

То е бежа́ло, нoсило де́цу у на́ручу и oстаљало јадно де́цу у кана́ле, не може двоe дјeцe нoсити. Ишо сам ја у Ча́чак, био сам онда́ дванeс, тринeз го́дина. Же́не нoсe; o потерало сто́ку, потерало ко́ње, потерало го́веда и јадно бежа́ло и то се останoвило око Ча́чка, околи́не Ча́чка и између Кра́јева и Ча́чка устанoвили су се ти. И ми смо примили Босанце од Ма^икаловића ва́милије, ни пeторо че́љади. Бoравили су до два́дестe го́днe. Осамнeсте го́дне дошла во́ска, онй су ишли та́мо видели има́ ли ко́. Осто им неки ђед... Долазио е та^и сйн, Ма^икаловић Милош, долазио ко́д нас неко́лко пу́та. Па ка су Немци наишли, он побегo, та^и Милош Ма^икаловић, из Бoснe. И побегне oтуд и билe во́двнe го́дине, три... Држали пeт кра́ва, прeтерали, дни. И то су држали ту́на до дваес прве го́днe. Дваес прве го́днe дође им та^и (осамнeсте, де-

вѣтнѣсте дође им та^н син, преживљѣ ѝ он то рѣто) Марко Ма^нкаловић. Он је преживљѣ то рѣто и дошѣ ѝ одвѣ ѝ одавдѣ, и Слѣтине. Такѣ смо и подуватили и чували ѝ. Боже, што су то људи поштѣни, и наѣѣ. . .

Пантим и ѓвѣ четрѣс прѣве ка су зарѣтили са ѓвима. И ѓндѣ^н су били заѣдно свѣ док дођоше партизѣни и четнѣици и љѣтићѣвци, па и ѓни ѝ ѓни, свѣ групе нѣкѣ. У тѣм, ѓвѣ^н, ѓни се раздиѣле, нѣшто ѓде у четнѣике, нѣшто у партизѣне. У тѣм партизѣнима ѝмѣ јѣ брѣта, Душѣна јѣднога. Нмѣ сам четѣири брѣта. И ѓни ѓдѣ, ѝи четѣири, у комѣнисте а јѣ у четнѣике. Н ка смо били на Краљѣву у бѣрби (то бѣло е свѣ јѣдно, ѣѣ кѣ вѣли), ѓн бѣо командѣр тѣмо вѣда, јѣ вѣмо, Н у тѣм завадѣ се. Али дрѣкчијѣ е бѣрба код ѝи, јѣ сам вѣћѣ. Зѣвали ѓни мѣне на ѝин казан, та^н мѣ^н брѣт, д ѣдѣм јѣ тѣмо; па ѝиѣ то вѣжно ако си ти тѣмо, јѣ сам вѣмо. Н бѣдѣм тѣнѣ. Одјѣдампут, каже, завадѣ сѣ. (Ту^н смо бѣо мѣсец данѣ, у Краљѣву, у бѣрби са партизѣнима док смо били заѣдно, знѣш). Пѣдслѣ командѣр четѣ бѣо нѣкѣ Бѣрѣс, Словѣнац. Н јѣ ѓндѣ^н пред ѝѣга: ѓстаљѣм, реко, пушку! „Штѣ?“ Такѣ. Нмѣм трѣ брѣта у партизѣнима. Јѣ не мѣгу се бѣрити прѣтив ѝи. Ёвѣ ти пушка. Н, дѣ прѣвде, ѓн мѣне прѣмио. Прѣмио ме и јѣ кѣћѣи. Н о тѣдѣ пѣсле нѣсам нѣкуд мѣрдѣ. Дошѣ вође, бѣо у Одбору, ѣзѣо ме нѣкѣ Уирјѣк Миљѣ^нко те бѣдѣм у на^нтеже вѣреме ка трѣбѣ да се откѣпѣуе. Трѣбѣ вѣ^нсци слѣти, трѣба рѣна, трѣбѣ кукѣруз откупљѣвати од нѣрода, трѣба мѣса, трѣба. . . А јѣ сам ѝиѣ помѣгѣ ѝ рѣниѣ. У прѣви рѣд сам дѣо, ка су пѣчѣли ѓни, трѣс — четрѣс кѣла ѓдниѣ пшѣнице те прѣдѣ. Н то су ѓни упѣнтили кѣ е штѣ давѣ ѓндѣ^н, четрѣс прѣве гѣднѣ. Н ѣзѣ ѓн мѣне тѣнѣке за ѓдбѣрника те сам бѣѣ ѓдбѣрник од четрѣс пѣте. . . четвѣрте, ка су дѣвши ѓвѣ, четрѣш четвѣрте, и бѣдѣм дѣ пѣдѣсѣ дрѣгѣ. . .

. . . Јер нѣшо порѣкло. . . Пѣкѣ^нни Душѣн кад је ѓтишѣ у ту бѣрбу, он је ѓставиѣ пѣродицу цѣлу ѝѣговѣ, и ѓдѣмпѣт је ѣзѣ пушку и ѓтишѣ. У ѓдрѣд ѝиѣ ѣѣ вође нѣкаки д ѣдѣ, ѝиѣ ѣѣ за Љѣбѣић нѣт је у Драгѣчеву се прѣмѣ. ѓтшѣ е у ѓдрѣд Прѣва пролѣтѣрскѣ у Ўжице. Прѣлазио је вѣдиѣ на Краљѣво кад је бѣла бѣрба, ѝ вѣшѣ га јѣ нѣсам вѣћѣ. Мѣ смо ѓ двѣ брата сѣнови. Мѣ^н ѓтац и ѝѣгѣв — брѣћа рѣђѣна. А такѣ смо се пѣзили. Мѣ смо се рѣдили у јѣдно^н кѣћѣи. Ту^н смо порѣсли. Крѣс то рѣто ѓпѣсно е дѣбар та^н чѣвек бѣѣ, бѣрац и слѣбѣдан. Па кад је на Краљѣву бѣло, разѣмѣж, да е ѓнѣ^н Бѣгдѣн Капѣлан ѝин. . . вѣчѣ, разѣмѣж, двѣ сѣндука мѣниѣије. „Вѣдниѣи, ѣ^нд ѓвамо за мѣниѣију!“ Н мѣ за мѣниѣију, јѣдан сѣндук бѣмби. Н мѣне е га жѣо, то Капѣлана. То е бѣѣ чѣек нѣмерѣн, чѣѣчѣнсто ѝмѣ. Н ѓн ѣстѣ Бѣсѣнац. Тѣлико ме завѣлѣ, пѣзили смо се. Н ѓни мѣне зѣвѣ за вѣчеру ѣвѣк на ѝин казан, ако сам јѣ вѣднѣк вѣмо у ѓвѣм четнѣичкѣм ѓдрѣду. Али сам и рѣниѣ бѣѣ у то^н пѣзиѣи, у земљѣраднѣичкѣ^н стрѣнци.

Благоје Јечменић, 83 год., Дубљѣ

. . . Пред рѣто тѣ се показѣло. Прѣво свѣскѣ рѣто. Тѣ се знѣло, ка ѣе да се зарѣти, дођу дрѣкѣвци ти, плѣшила. Јѣ ка сам бѣла девѣ^нчиѣа и мѣја сѣстра, ѝмѣле брѣта, мѣло бѣо млѣђѣ од нѣс. Н, ѓвѣ^н, вѣкѣ мѣсѣчина с вѣчѣри, мѣ ѣнавали сѣно ѓнамо у пѣљу. Бѣнѣвали прѣма мѣсѣчини. Н пѣшли кѣћѣи; ка смо били у ријѣци, дѣле у пѣтоку, плѣште нѣшта ѝиѣз воду, ѓзгѣ ѝиѣзбрѣдо. Плѣште, плѣште, плѣште. Пѣглѣднѣмо мѣ: ка гѣ^н ждрѣбѣнце ка се ѓждриѣби

кѡбила, па ждрѣбѣнце свѣ на пѣчате, црно и бѣло, црно и бѣло. Тѡ е нѣкѡ приказаније било. Ми само смотамо брата и једна и друга, једна с једне, друга з друге, смотамо га и бежимо путем. Оно плѣште и ђде нѣз воду. Одѣмо кѡћи и причамо ми код маѣке наше како смо виђели. Каже: „Јесте ли штаго проговѡрили ка сте тѡ виђели?“ Ми кажемо нѣсмо, само смо шућели. „Да сте проговѡрили, нѣ би ваљало нѣшта. Нѣшта нѣ би ваљало!“ И пѡслѣн, оваѣ, бѡјали смо се за брата да л ће нам живити кат смо тѡ виђели, знаш. „Само ако нѣсте нѣшта проговѡрили, нѣшта нѣће да бѡде,“ ђна велѣи. И нѣје нѣшта било. Тѡ е раније имало, то приказаније.

Е кад је шћело да се зарати, прво свѣскѡ рато, тѡ сам запамтила, дођу ти дрѣкали. Такѡ јасно дрѣчи да звѣчѣ сѡдови пѡ соби, прѣстави, и ђна кѡфа и ђнаѣ пѡклопац дрма се на кѡфи. Такѡ јакѡ звѣчи од ђнога дрѣкала. Е пѡтљѣн кажу, старѣи народ — ђне да се зарати. Такѡ е и било. Ја сам била мала, нѣ знам, три-чѣтири, пѣд гѡдѣна, такѡ сам имала. Пѣ-шѣс гѡдѣна са имала. А свѣ сам запамтила. Таѡта наш, мѡѣ ђтац, ѡн ђтишѡ у рато. Четрнѣсте се гѡдне заратило, а пѣтнѣсте пѡгинѡ у Краљеву. Тамо више Краљева, у Пѣкчаници. И тамо пѡгинѡ, и мѡја маѣка ђтишла са једним старѣим чѡвеком и дѡтерала га. И, оваѣ, саранили га. И такѡ, тѡ е се свѣ знало, ка ће да се зарати, да ти дрѣкали дођу. Е пѡслѣн, кад је шћело ђвѡ рато да бѡде, йстѡ су дрѣкали долазили. Нѣ видѣш ти нѣга, само га чѡш по пѡтоку ће дрѣчи. Пѡдвѡено, нѣки тамо, нѣки вамо. А садѣ нема да се чѡју, само тѡ ка ће рато.

... У Ивањицу нѣсмо йшли, йшли смо у Чачак. Па пѣшкѣ, пѡнесѣмо по двѣс, по трѣс кѣла на обрамачи. Нѡсимо сѣр и каѣмак, вако коѣшта да продамо, пѣлеж, кѡкѡшке, ћурке. И тѡ турѣмо на обрамачу, вежемо и нѡсѣмо. Й преко Торлака тамо, преко брѡда, нѡсимо, пѣшкѣ идѣмо. Продамо тѡ. (А сад не би ти ђтишла пѣшкѣ. Нѣ могу ни дѣидѣм, бѡдѣли ме нѡга). Пѡђѣмо прѣ зору. Устанѣмо, такѡ, у чѣтири, у чѣтири, у пѡла чѣтири. Нѣкад и у трѣ. Й, тако, пѡђѣмо. Знамо на сѣнт пѡт кѡда е. Нѣкад мѣсечина па се видѣи, а нѣкад накѡ на сѣнт идѣмо. Ка сѣјају звѣзде, имѡ мало свѣтлости... Ја имала сѣстру у Трнави долѣ, й нѣсам имала кѡт прије да пѡђѣм него у зала сунца. Ка сам йзишла гѡре на брѡдо, залази сунцѣ. А имају ђпасну кѣрад, ђће да ме исциѣпају кат стѣгнем до нѣ. А ја пѡгрчи, а нѡсим на лѣђима по двѣс кѣла, й стѣгнем док нѣсу пѡпуштали кѣрад. Мртѡ пала док сам стѣгла до сѣстрѣ. Црн залагаѣ лѣба биѡ раније, да ја тебе кажем. Сад је лакше. Јѣз да се ради, ал је лакше.

Велика Плазинић, 78 год., Губеревци

Мѡѣ ђтац ис Прилика, рѡђѣн у Приликама. Биѡ на Сѡлунском фрѡнту, ђндаѣ дошѡ са Сѡлунског фрѡнта, биѡ једну гѡдну данѡ гѡре, пѡсле ожѣнио се, долѣ му насѡчио нѣки кѡмшиѡ мѡју маѣку. Ожѣниѡ се ѡвѣ и нас пѣторѡ ймѡ. Пѣт сѣсѡра и мѣне шѣстог. И такѡ, живило се, мѡчило се, радило се. Ја данѡс имам свѣ. Бѣдно. Бѣдно се живило. Свѣ тѡ на рѣке. Орѡто са рѡлицѡм, са ѡловима, странѡм, па сѣјѡто на ѡцѡк, ћѡбре нѡшено у корпама па тѡ сѣјѡто. Данѡс јѡк. Данѡс растуриж ћѡбре, извѡчѣш, пѡсиѣеш на сѣјѡч. Нѣко крѡпѣи, нѣко не крѡпѣи. Па су сѣјѡли под мѡтику, свѣ између ѡцѡка сѣје, пасѡљ се пѡсе пѡчупѡ... на стѡгуље; па се ѡсѡши једно врѣме, пѡсе се млѡти, прѣвије

на вјетру. Пшеницу смо врли, само смо врли са вршалицом, није мотѳр бијо... а није имало ђви дрешѳва и тѳ.

Кукѳрус кѳпѳ првѳкоп и ѳгрт. Ал нѳ рѳке свѳ. Сѳд јѳк. Сѳт копѳчица. Ишли смо у пѳзаѳмицу, звѳло се тѳ, ишло. Сѳд нѳма, нѳма, тѳ изумрло. Сѳд је савѳло књига на два слова. Ми стѳри што држимо мѳло јѳш, пѳсле... Ми ѳдемо једнѳ седмѳцѳ (прѳви кѳђи је одрѳдиѳѳ) у понѳдељак. И у понѳдељак вѳче распорѳѳуе: тѳ уторак, срѳду, четвѳртак, тѳкѳ свѳкѳ дѳн да имѳмо. Копѳмо код тѳбе дѳна, сѳтра код мѳне и тѳкѳ дѳље.

Пшеница се жњѳла нѳ рѳке. Није имало жѳтелицѳ, није имало ништа, свѳ нѳ рѳке. Имѳ по петнѳ се скѳпѳ и двѳес жѳтеѳца. Жѳне жњѳ, ѳѳди вѳзујѳ. Снѳпови вѳлики... Ужѳта, прѳви се, ужѳта от пшеницѳ. Усѳче се пѳ се вѳзуе. И ондѳ се ѳсѳши тѳ и трпѳ се у стѳгове. Пѳсле зѳвнѳш нѳкога са мѳтѳром те тѳ овршѳ. Овршѳ на гѳмилу и плѳву и свѳ, пѳсе вѳтрењѳча вије ѳнѳ, дѳн један вијѳш на гѳвну, посе ѳносѳш тѳ у ѳѳковима, врѳћѳма, са чим имѳш... Једнѳм пѳнтим да е бијо код нѳс на гѳпло, на гѳпло вршено. Тѳ е рѳчнѳ вршалица, тѳмо стѳй, па вѳмо као црѳпуља има једна, па два пѳра вѳлѳва ћѳрају тѳ и ѳкрећѳ. Ни сам кѳпово [брашно], ни дѳнѳс не кѳпѳем. ѳндѳ е мљѳвѳно на риѳѳци Бјѳлици. На риѳѳци имало водѳниѳца и ѳћѳраш двѳстѳ кѳла, трѳстѳ кѳла и сѳмѳљѳш. И тѳ за једно врѳме слѳжи... дѳћѳш ѳпѳ кад бијѳ дѳ краја, сѳмѳљѳш и тѳкѳ. А дѳнѳс имѳ мљин тѳне, сѳмѳљѳш. Јѳ сѳмѳљѳм једнѳм гѳдишњѳ и бијднѳ ми тѳ.

... Брѳвњаре бије, полубрѳвњаре. Полубрѳвњаре имале брѳвна гѳре, дѳле сѳба, ил једна ил двѳје. Гѳре су брѳвна од стрѳжевинѳ, стрѳжевѳ брѳвна. И бѳковѳ су бијла. А дѳље цѳгла. Бијла е пѳчѳла цѳгла пѳслѳ да излази, сѳмо нѳпечѳна цѳгла. Зѳдано на пѳ цѳглѳ, тѳрѳни дизмиѳи... Лѳжено на ѳгњѳшту, вѳмо, ѳ брѳвњари. На ѳгњѳшту лѳжено, лѳжено унѳтра, лѳжи се стѳлно ѳ загрѳјѳва се. ѳгњѳште бијо — два приѳкѳлада побѳњѳна, кѳменѳ, дѳље цѳгла пѳтурѳна мѳло, да не гѳрѳ. И нѳће лѳжено, приѳтаљѳ се нѳће, кѳвѳ се, није имало шпѳрет.

Миливоје Милутиновић Белегија, 65 год., Гуча

... Ми смо рѳдили ѳндѳ у ѳивѳма. Рѳдило се, јѳком се ослобѳдило. Тѳ е бијла ѳнѳ партизѳниѳа, ѳнѳ ослобѳђење. И свѳ се ишло у пѳзаѳмицу, јѳ. А ѳн је мнѳго лѳно пјѳвѳ. ѳн виѳне пјѳсму, а јѳ сам бијла ѳвѳко прѳко Бјѳлицѳ, тѳмо жѳвѳла. Мѳи су рѳдитѳљи се поделѳли са једнѳм стрѳном пѳ онда су прѳшли ѳни у варѳшицу, те жѳвѳо ми ѳтац у варѳшици. А јѳ сам жѳвѳла на сѳлу. И сѳд, јѳ вѳко у приѳтрањку тѳмо а тѳмо Гѳча варѳшица, знѳш. И сѳд ѳн знѳће сам јѳ, да јѳ идѳм ѳвѳцама. Мѳнгуп, нег штѳ е негѳ мѳнгуп. А јѳ сам бијла дѳбра девѳѳчица, стѳвѳрнѳ. Нека приѳча кѳ шта ѳће, неѳ ѳн кѳже. Па ѳнѳко, пјѳва да јѳ чѳѳем. Пјѳвѳ. А јѳ сам вѳлла пјѳсму. Над мѳне није имало, стѳвѳрнѳ, да запјѳвѳ, игрѳла сам и шлѳгѳре и нѳрѳднѳ кѳла. Пјѳсме свѳ мѳгѳће, и гѳратскѳ и чѳбѳнскѳ, свѳ сам вѳлла да пјѳвѳм. Јѳ сам, пошто сам се ѳдалѳ и порѳдиѳѳѳвала ћѳцу, бијла мѳтора. Пјѳвѳм ѳвѳде, нѳрот стѳнѳ ѳнѳмо пѳтом кѳт прѳђе, кѳко јѳ фѳно сам пјѳвала. Мнѳго сам лѳпо пјѳвала. А ѳ ѳн је згѳдно пјѳвѳ, сѳмо није бѳш ѳгрѳ згѳдно. Ал зѳљѳбѳк се у ѳнѳ пјѳсму ѳѳговѳ. Дѳнѳ-сѳѳтра, дѳнѳ-сѳѳтра, зѳедно идѳмо, ако сѳѳемо жѳто — зѳедно, ако копѳмо, ѳн ми пѳмѳже вѳрсту кѳпати, јѳ зѳ ѳим и ѳн мѳне пѳмѳже, и приѳчѳмо тѳкѳ ѳ... Па ѳто, нѳкад

је имало момѐната ка смо ћутали, сѐмо ћутимо, сѐмо идемо једно зѐ другим и ћутимо. Ако жиѐмо пшелицу, па сѐмо фикћѐмо ўзбрдо зѐедно, свѐ зѐедно. И ѐто, мѐло помало; људи тако вичу: „Бѐже, лепѐ судбинѐ да се ўзму Миливое и Ракина, бѐже, лиѐпок пѐра што би било.“ После ми тѐ нешто ўпаде у главу и тако, завѐлим га па послѐ јѐдва чѐкам ка ћу да га чѐум да пјѐва и ђѐ ћу да га видѐм. И ђѐ га гѐд видѐм, ја ў коло дѐ негѐ, до кѐловође, вѐлла сам да играм, то сам играла кѐ, ко прѐденац. И кад гѐд он повѐдѐ кѐло, ја до негѐ. Играла сам и до другѐх; послѐ су се интересовали неки младѐћи да пѐћу сѐ мнѐм да играју, ал ја. . . И да ме питају да пѐћем зѐ њѐх; ја кажем касно си се јавио, не врѐдѐ. Вѐлѐ Миливоја и гѐтово. Али смо вѐљели се на прѐс начин, накѐ што вѐкала ѐна, на сѐоски начин, сѐоска љубав бѐла. Није то ко сѐде. . . На мѐсец данѐ пред ўдају, ка сам шѐла да се ўдѐм, ѐндѐ си ме пољубио — ја са мѐсла да е цѐо свијет виђѐ. Сѐмо сам причала му: немѐ^н ником причати. . . Имѐ е ѐн, имѐ е ѐн другѐх што му е трѐбало за другѐ ствѐри, а накѐ вѐлда е мѐне чѐвѐ, ѐткуд знам ја. Углавнѐ смо се вѐљели, накѐ из душѐ сам га вѐљела. Што се тѐче брака, ја нѐсам знала за браг док нѐсам дѐшла за негѐ. Бѐла вѐлика свѐдба, негѐ рѐдитељи јѐднѐг имали.

Такѐ, било е и лепѐг данѐ ѐ мѐжда и гѐркиг некад, али ја нѐса мѐгла никад негѐ да не волѐм у живѐту. Ишѐ е, ѐн је бѐи свѐкојѐк, ал ја сам дѐла ту рѐч да бѐдем прѐва жѐна, да бѐдем вѐрна жѐна, да нећу никад бити до смрѐти мѐе да не би бѐла. . . И не волѐм, никад не волѐм кѐја, кѐја жѐна е поквѐрена. Не волѐм тѐ. И ѐстала сам тако, а он је бѐи свѐкојѐк, ја сам свѐшта преживѐла од негѐ. Свѐшта. Није ме матрѐтирѐ, сѐмо е врљѐ де није мѐгѐ. Сѐмо да није кѐт кућѐ. Додушѐ, имала сам и лепѐг данѐ, ишли смо па сигурно двѐес гѐдина у бање. Ишѐ е прѐви гѐдина док је бѐи мѐлађѐ, ишѐ е без мѐне. Нѐса мѐгла ја, док нѐсам сѐна прѐво ожѐнила, нѐса мѐгла да идѐм. Није имѐ кѐ да ѐстанѐ кѐт кућѐ. . . Живѐли смо лѐпо. Вѐљели смо се, вѐлла би да ўмрѐмо и зѐедно. Тѐ е фѐно. Ђѐцу смо изрѐдили, имѐмо трѐе ђѐцѐ. Вѐла бѐгу, ђѐца су нам дѐбра и свѐ нам је дѐбро.

Ракина Милутиновић, 64 год., Гуча

На^нвишѐ се бѐвило о вѐни и о тѐжини. О тѐжине се прѐтвѐрало платно за вѐш и чѐршеве ѐсталскѐ и крѐветскѐ, пѐ и слѐмарице, свѐ се рѐдило о тѐжинѐ. А од вѐнѐ ћилими, каѐ што смо ми звѐли рѐније губѐри, шарѐнице. Штрикале се чѐрапе од вѐнѐ. Тѐ се не удаѐ док нема бѐрем по дѐсеторе чѐрапе да понѐсѐ младѐжењи и сѐбе. Тѐ вѐненѐ чѐрапе, то није имало друкшиѐ. Мѐло ја ка сам стѐгла, мѐло е тѐ послѐнке било друкчиѐ. Осѐмнѐс гѐдина бѐла сам, купили су нам цѐпеле, купѐвне чѐрапе смо ѐбуле, дѐтле нѐсмо чѐрапа ѐбуле купѐвниг. Вѐнено, свѐ вѐнено. И плѐло се вѐнено, и цѐмпера и сѐкње чак. . . Имало е вѐза ѐвѐга, вѐзло е се (чѐршеви), пѐнеко, ал то није свѐк. Јѐстучнице ѐвѐ вѐзле се. Нешто се ѐклало ѐвѐ вакѐ рѐчно. . . Јѐ сам наеклала ти миљѐва и коечѐга прѐко пѐтнѐс, двѐес. Ђѐци. И мѐне имѐ, што но кажу. . . Цѐлѐ зѐмѐ тѐжину ту прѐдѐш, сѐдѐш према онѐ^н лампици и прѐдѐш. Пљѐвемо сѐмо ѐнѐ, сѐмо пљѐеш ѐнѐ и прѐдѐш. Жѐурино кад бѐдѐ ў пролеће, чѐм стѐжѐ мѐрт мѐсѐц, ѐ^нде да се ѐна прѐђа лѐжи у пѐпелу. Олѐжи се у мѐлако^н вѐди у пѐпелу и стѐви се тѐмо у парѐницу јѐдну. Три-чѐтири данѐ сѐпѐмо врѐлу вѐду на ѐнѐ и

послѣнке извадимо, однесемо на ријеку Бјелицу те то исперемо. Ако е лѣдено и свѣ, прѣбием лѣд па пѣрѣм онѣ, испирам. Кѣ те пита, оно лѣдѣ, слѣдиле се и руке... Свѣ се јагми раниѣ да се то уради. Стѣжѣ радно дѣба, послѣн се не може. Такѣ то урадимо па послѣнке онѣ снѣсмо, навијамо и ондаке ткѣмо штѣ трѣба.

... Побийѣ се кѣчићи тѣмо и изброимо кѣлко мѣтара то трѣба. Тѣ оснуемо на нѣколко кѣчића и ондакѣ однесемо. Опѣт имају сѣе што се зѣвѣ, двѣ сѣице вѣкѣ, и тѣ вратио онѣ мѣтимо од рѣзбоја и тѣ навијемо. Разѣбирам онѣ, имају ћѣпци, двѣ дрѣвета између онѣга. Ћѣпци се зѣвѣ. И онѣ, разѣумѣш, ми навијемо, послѣн рѣзбоѣ намѣстимо кѣћи и ондакѣ има нѣти, има брдила онѣ. Ондакѣ уведемо тѣ. По двѣ мѣра тѣ да рѣди, двѣ нѣг док тѣ уведемо. Е послѣ јѣдна то ткѣ. Сѣдѣ те ткѣ, онѣ другѣ мѣта цѣѣви. Имали смо ми црвѣланѣк, уѣзѣли су наѣма из музеја и црвѣланѣк што смо мѣтали цѣви... Цѣвѣице од зѣвѣ, цѣѣви. Насиѣчемо овѣ зѣве и тѣ изђѣламо, сѣмо на краѣвима ѣставимо на кѣ оне кожмурицѣ а оно зђѣламо згѣдно... Ми ѣставимо ѣколо да не би спѣдало ка то мѣтамо. И тѣ мѣрамо шѣпкѣм нѣкѣм врѣћѣм да онѣ прѣбушимо, зѣву. Тако направимо лиѣпу цѣв, мѣтѣш на онѣ црвѣланѣк, сѣдѣш и мѣташ. Натѣра ме стрѣна дѣ оно сѣдѣм и мѣтам. Наѣтеже ми било цѣѣви мѣтати. Не мож да намоташ цѣѣвѣ кѣлко она мѣж дѣткѣ. Још нѣшта ако вако пѣниѣ ткѣ. Ал штѣ ћш, мѣраж да рѣдиш. И ѣто како ти е било, ја сам рѣзбоѣ моѣ (биѣ сѣв жѣжљѣв и свѣ), пошто сам прѣстала ја рѣдити ѣ тѣме, ја сам то свѣ срушила, вратио су ми ѣдниѣли ови бѣш у музеѣ и црвѣланѣк. И јѣдно ми је вратио ѣдниѣла бѣш ѣвѣ ћѣрка што е у Загребу. Она вѣљела то да ѣднесѣ... Па, имало е, о тоѣ тѣжини, онѣ што се тѣрчѣ тѣжина; грѣбенима што се огрѣбѣлава, а ѣсто тѣрак и огрѣбѣча што се зѣвѣ... Тѣ смо и вѣну такѣ рѣдили. Рѣшчѣшљам ону вѣну па на грѣбене, рѣшчѣшљамо то и извлѣчимо вѣас штѣ ѣмо, а онѣ крѣтѣну (зѣвѣмо крѣтено онѣ штѣ е), тѣ се прѣдѣ за пѣтку, а онѣ вѣла за ѣснову. И ѣто ти како ти је жѣвод биѣ од раниѣ, а сѣ то свѣ другѣ. Сѣд ѣмладина жѣвѣ, не зна то да рѣди, нѣје му пѣтребно. Ако ѣће нѣкѣ ћѣлим. Врзмају још пѣмало, пѣнско срѣѣду, нѣко ћѣлим, нѣко нѣшта. Нѣма ткѣња онѣга ко што е било, да се ткѣ, да се прѣдѣ, да се те тѣжинѣ сѣје.

... Помѣзѣм крѣву и ондакѣ скѣвѣм то млѣко, скѣдам кѣмак, сѣрим онѣ... У шѣрпе. Бѣкрѣч имѣ ѣбично, имѣлѣрани бѣкрѣч. Како сам ја тѣ сѣзнала, то е имѣлѣрано, а прѣ... су бѣкарни бѣли сѣдови. Бѣкрѣч вѣликѣ, има чѣтрѣс кѣла што кѣва млѣко и другѣ што сѣри... Скѣвѣм оно млѣко и ондакѣ ѣставим те с ѣлади, скѣнем кѣмак а онѣ послѣ млѣко усѣрим. Нѣсило се, продавало се и пѣтљало се да набавиш нѣшто дѣци. Ако пѣле имѣш, нѣма тѣ замрзѣвѣ да стѣвѣаш.

... Онѣ е ѣзгѣ више Гѣче, из сѣла Рѣту. Онѣ е рѣдом ѣзгѣ и послѣнке ѣстала удѣвица, мѣне е било двѣ месѣца кад ми је ѣтац пѣгинѣ, сѣстра ми јѣдна у трѣћѣ гѣдни бѣла. Нѣсмо упѣнтѣле ѣца нијѣдна. И онѣ мѣла бѣла. Она е бѣла пѣд гѣдина удѣвица па е се послѣнке прѣудѣла ѣсто у тѣ сѣло гѣре. Таѣ е пѣтѣ прѣви пѣза ѣу, а ѣтац је нѣе дѣо... Сѣнѣвче, нѣје ти било да се дѣвѣѣка за нѣма : мѣмком него (мѣне е маѣка прѣчала и стрѣна пѣкѣна, пѣмрле су) ѣдѣ тѣ, срѣђују стѣри пријѣтѣлѣсто, а ти не знаш за кѣга ѣдѣш док

не дођу онда^ике као да ти дадну прѣстѣн и паре некѣ и тако. Знам, баш моја стрѣна велѣше: кад је отишо дѣда, њѣн свѣкар, злоговорици се са тим њѣним оцом и дѣдом, а она и не зна тог момка. Нит је знала момка она ни он њу док се нису они дан отишли да е доведу. Са се занимају по неколко година па се узимају... Само е причано како е дошла дево^ика, свадбу се ту^и, довели је, и коѣшта; она сад не смије да пита за кога е она дошла, и не зна, него пришла те питала куварѣ. А он како сав замазан. „Је ли, знаш ти за кога сам ја дошла?“ А он казо: „За двога ђида.“

Андријана Карић, 75 год., Крстац

Рођен сам љаду девѣсто девѣте године у сѣлу Пшанику. Данѣ живѣм у сѣлу Вучковци. Као дѣте мо је отац био отишо у рат и Немци су га заробили, то јес Аустријанци, и отерали су га у Немачку. Тамо е био у ропсту. Ми смо остали кот куће гладни, жедни. Ни имо ко назд издржава: ја и мо^и брат и једна сѣстра. Прво отац, ма^ика и ђед. И послѣ смо ту тако мучили се. Шваба е најшо, Аустријанац, када су... ова^и, био са мали ал сам запантио, чуо сам, каже: „Убише Фердинара!“ Фердинара убили а његов отац је био Враћо некѣ, ја сам био дѣчко, чуо сам. И дни ка су дошли неђе изѣ Сараева, Миљацкѣ, изѣ Миљацкѣ тамо некѣ као вршио е, та^и Фердинарт, вршио е као некѣ ма-нерву. Шта е ктео, не знам. И послѣ дошо е у Сараевѣ. Када е дошо у Сараевѣ, нега су на Миљацки кот ћуприѣ... убио Принц Гаврило. И послѣ, на та^и циљ њима е било криво, Аустроугарско^и, дни су послѣ заратили, ударили на Србију... Био са мали па сам чуо свѣ кат по Босни... чули се топови. И било е тако десѣт-петнѣз данѣ док су одјеампут наши почѣли оту да бѣгају, јер су њи Аустријанци били надбили. И оту су били бѣгали, гладни најлазе, а овмо нису могли ништа добити јел је Шваба био свѣ покупио: и пасуљ и жито и кокоши. Што вико, оно свѣ кренѣ, ништа нисмо имали да јѣдемо. И пролазио е, ’наш, тамо су ишли неђе у правцу Крушевца, тамо су отишли и послѣ су пребачени преко Албаниѣ, мислим у Француску. Пребачени су тамо. Причали су ми да су ѣ овѣ Французи добро дочекали, да су ѣ бријали, шѣшали, умивали, кранили, да е имо свѣки во^иник по једно да га издржава тамо, док се с^у поправили. И оту су се вратили послѣ преко Албаниѣ. Тамо су млого њи помрли у повратку преко Албаниѣ, око пута су остали, нису могли да се врате, помрли су. Једна количина е дошла вамо. И послѣ, по доласку вамо у Србију, ка су дошли, са њима био краљ Петар и, шта ја знам коѣ је био, и наши су били главни. Био Степа Степановић, он био вођа, тако сам чуо. И послѣ је вам ка су дошли, њи су Бугари напали те су они ратовали и з Бугарском... Ја сам порасто, мало смо и прерасли, дошо ми отац из ропста, уписѣ ме е у школу. Кад ме е уписѣ у школу, било е нас млого застарло, чѣтири и пѣд годѣшта... И завршио сам ту школу. Мо^и отац кад је дошо отуд из рата, управо из ропста, он се запослио у Ивањицу да ради. Тамо су радили раније обућу, опашке. Тамо е радиѣ, зарађивѣ да нас храни. Ми смо били голи, боси, гладни, жедни. Дао нас је у школу са велико мукѣм; мучили смо, завршио сам основну школу, дао ме е у Ивањицу, први пут кад је почѣла гимназија, дао ме у гимназију. Завршио сам два разреда гимназије. После није ме млого даље издржавати као сирѣма, а био сам тако дштар да е ме лекѣр прегледѣ и казо:

„Да одустави школу јел ти си млого... пријек, тебе нема дуго живѡта.“ И стварно, мо^ж ђтац каже: „Повуци се ти кући, а ја ћу (ѡсталу ѡву моју браћу, имѡ сам трѡицу)... њи ћу дати, а ти ш ѡстати кући.“ Ја сам ѡсто кући, радио, мучиѡ се. Пѡчели смо да се займавамо, а^ж ѡво, а^ж ѡно.

... Па поради те ћенѡ, да л сам пѡтревиѡ, да л нисам, да л сам погрѡшиѡ, да л нисам — и ја не знам. Ниса млого неку имовину велику стећи поради те деце издржавајући. И издржѡ сам и, сви су здрави, што но кажу, нису сакати, нису слијепи, никакѡ болѡс немају... Отишли су од мене, кат поглаш, сви. Једна ћерка ѡстала е, ѡна ту ради, и ѡна се запѡслила. Ови су ѡтишли, раде сви за себе. Саѡ, ја јѡш мучим се и радим, борим се и тако даље. А за време окупације ... терали су ме свуђ... И данас, мене је седамдесѡт пѡта гѡдина, ја јѡш радим. Морам да радим, је ли имам седам синѡва и двије ћерке; девѡторо сам спѡдизѡ деце.

Јован Симеуновић, 75 год., Вучковица

... Бѡдиња у кући, школа се учила у Тијању. Све сам ти запатио те мѡке. Мои су другови прилично и глѡдовали, ја нисам. Али што се тиче, нако, ѡдеће, мучења, немаштинѡ у кући, то е све било. Све. Па, пѡтлѡ сам био у во^жсци, закачило ме три гѡдине... Двѡез другѡ сам рѡђен; па су ме терали четници, мобилизавали па мѡраж д иѡдеш. Па пѡтле ка су дошли... народноослободилачка во^жска, партизани, ѡнда^ж сам ѡтишѡ и био сам тридесѡт и три месеца у во^жсци. Онако сам стално био кот куће, о пѡслу се бавим. Радио сам са вѡловима пѡна^жвише. Панти млого ѡуди ка сам ја био деѡак, мѡжда от петнѡстину гѡдина. А ја саѡ имам шѡсѡт пѡт. ѡнда^ж су ѡуди били шѡсѡт пѡт гѡдина — грѡбови. Сагнѡти, нѡсѡ шѡбарѡ, великѡ брковѡ, бедни, мучни, а тек ја саѡ у шѡсѡт пѡт гѡдина иѡдем јѡш. Ја сам лани дошѡ са Златибора, догнѡ вѡлове, седамдесѡт и пѡт километара за тринѡсати. И то вѡлове ћѡрѡ...

Причали су ѡвде да су се досѡлили ис Црнѡ Гѡрѡ. Прва е... (сѡтра ћеш тамо вићети код неке вудѡнициѡ; да саѡ меље, та^ж би чѡвек, Светѡмир Нешѡванић, много знѡтан, ѡсмо гѡдѡште али јако бѡстар...) ту^ж кѡбила стѡварена. Ту^ж да су стѡварили и ту^ж су се насѡлили ѡви Таисѡћи, Та^жсѡћи. Има ѡвде, ако си чуѡ за оног Милисава, он је био пѡсланик, саѡ је њѡгѡв унук доктор, хѡруг у Бѡграду. Они су о таде пѡстали. Е ѡвде су саѡе били, ѡвде су се презивали Томанићи по неко^ж Томани, Тѡми, тако су причали. Пѡтлѡ смо се Блѡгоевићи пѡдѡлили и Таисѡћи. Пѡтлѡ тамо Јаћимовићи, и ѡни су се насѡлили...

ѡтишѡ сам пѡшкѡ у Сјѡницу тридесѡт и три пѡта и вратио се бѡз метра вѡжњѡ. За пѡтнѡз гѡдина. От пѡдѡсѡте гѡдинѡ до шѡсѡт пѡтѡ. Ёто, ѡћѡрам вѡлове на пашу све пѡшкѡ, девѡдесѡт километара ѡдавде. И гѡре јѡдном у ѡто да ѡбићем и, гѡре, и пѡнесѡм ѡдавде... у тѡрби за три даѡа. Те су ти пѡтње, ѡнда е та ѡхрана бѡла слаба. Пѡнесѡш кукурузни лѡб за два даѡа, а за јѡдан даѡ, ако имаѡнеш, пшѡеничнѡг. Гѡре нема ништа у Сјѡници, ће ми ѡставимо вѡлове... И вратиш се ѡдѡзгѡ, пѡшкѡ. И сѡтра на пѡсѡ, исти ко да ниси ишѡ.

Радивоје Благојевић, 65 год., Пухово

Ту нѣмаш нѣшта нарочито. То су била сиротѣњска комишања. Штѣ ће, набольѣ гѣзда нѣа више о дѣсет врѣна жѣта. Сѣјѣто по мѣно пшеничице, сѣјѣта зоб, ѣлда и проја. Пѣлад рањена пројом и ѣлдом. А ѣлду ако посиѣеш, онда свѣ ће чѣлари дѣти ти по кѣло, двѣ мѣда. Кд посиѣ ѣлду. Ћубрета нѣе имало. Нѣко нѣе сѣјо, рѣцимо, на оца ка сад ил у брѣзду. Сѣјѣто као пшеницу. Узмѣш и посиѣеш, и тѣ што ти родѣ. Као са кад блдорѣли ту страну, узмѣш у... жѣта, бѣчук се звѣо, заѣш, посиѣеш и узмѣж дрѣачу и повлѣчиш и тѣ копѣш. Кд е поштен, он погѣбе копѣжѣ, кд е нѣпоштен, сѣмо идѣ... Наѣдѣлѣ жѣта дѣ по Бѣжићу. Чѣм прѣђе Бѣжић, у купѣвање... Пѣсле бѣо Јѣво Кнѣжевић, што су га срѣљали, он је бѣо чѣек сѣљак. Он је прѣво кад је дѣшб из рѣства осѣмнѣсте гѣдинѣ, узѣ побѣрѣ ѣйву, узѣ ѣубрета, тѣриѣ ѣубре, ѣубре, па тѣриѣ жѣто и тѣ е родѣно. И ѣгѣле су ѣуди пѣчѣли. Бѣле слѣбе и рѣлице. Дрѣвѣном рѣлицѣм ѣрѣто. Лѣдѣну дрѣвѣном рѣлицѣм ѣрѣш. Идѣш спѣред брѣздѣ, оно сѣмо имѣ гѣвѣзденѣ рѣонѣк, нѣшта више. Онаѣ рѣонѣк бѣо вѣко скѣблѣст, а ѣвамо имѣла пѣра закачена те набѣеш на онѣ лѣпѣрицу. Тѣ ти је бѣло ѣрање.

... Чѣек мѣж да бѣдѣ дѣктор прѣвѣ, а мѣж да бѣдѣш ѣ кућѣ глѣп ко, ко тѣстија. Дѣѣте више рѣдѣтели васпѣтајѣ нѣго стѣ учѣтелиѣ. Ти га наѣчиш ѣно кѣко се прѣвѣ ѣвѣ шѣља. И ѣно ће да ти је напѣрави. Али ѣно е глѣпо ѣ кућѣ ка нѣѣ.

... Прѣмѣтили бѣли са Јѣвѣм жѣндѣром шѣвѣпскѣм... Јѣвѣ и Стѣвѣн дѣ идѣ ѣли код мѣе мѣѣке ѣли код Лѣка Рѣдовића (Сѣвету ти си запѣнти). Трѣѣа кућѣ. И дѣђе ти тѣ Мѣланѣва жѣна, стрѣна. А ѣѣдуковѣли су (ѣни су бѣли тѣѣни ѣѣдѣци) стрѣц мѣѣ Мѣлан, Мѣлан Рѣдѣчевић и Вукѣшин Сѣрић. Е тѣ су ти бѣли ѣѣдѣци. Он цѣѣ дѣн дѣнѣс лѣпо с тѣбѣм, а нѣѣс мѣж да бѣдѣш и заклѣн. А вѣздѣн пѣѣ с тѣбѣм дѣнѣс. И ѣн, сѣмо кад бѣдѣ прѣд нѣѣ, заурѣла Вукѣшин Сѣрић дѣле, Мѣлан чѣе, Мѣлан заурѣла, Мѣлан ѣвѣѣ чѣе. И ѣни су заѣверу учѣнили те су ѣбили Шѣука Рѣдѣчића. И ѣзѣли пѣре. Па ка сам јѣ дѣшб тѣ да наслѣдим тѣ имѣње, то е бѣла пѣна кућѣ. Мѣне пѣп раскућѣо, Ырош. Он мѣне пѣзѣва, кѣже: „Земѣа чѣја бѣла нѣе, чѣја бѣти нѣѣе. Нѣшта да наслѣди, нѣшта. Ни ѣко прѣста кѣнца, сѣмо земѣу. Јер тѣ су пѣре Шѣука Рѣдѣчића. ѣни су нѣѣга ѣбили.“ И ја пѣштѣм те се свѣ раскућѣи. Па пѣчнем пѣсле на гѣлѣѣ ѣтрѣни. И ѣн се ѣслабѣ, тѣѣ Мѣлан, стрѣц ми, и поп Ырош мѣне изѣгнѣ ѣ собѣ да нѣ слушѣм јѣ штѣ ѣн нѣѣга испѣвѣда. А бѣла врѣна... Дѣле е зѣмѣла па гѣре бѣла дѣска шпѣретнѣ. А јѣ се полѣко увѣчѣм нѣде. И ѣн прѣча кѣко крѣви ѣбиѣ рѣг. „Па нѣ пѣтам јѣ тѣбе је л крѣви ѣбиѣ рѣг но јѣсѣ ли ѣбиѣ тѣи и Вукѣшин Сѣрић и Мѣлан Рѣдѣчевић, јѣсте л ѣбили Шѣука Рѣдѣчића?“ Пѣдѣлѣ пѣппѣна, разѣмѣш ли, ѣтворѣ врѣта на собѣ, јѣ нѣ мог ѣ изѣвѣчѣм из вурѣнѣ. ѣн сѣшѣѣе, јѣ се изѣвѣко и пѣбсѣго; прѣчаѣ штѣ ѣѣш. Нѣ чук да л прѣзнаде. А мѣра да е прѣзнѣ, ѣдѣмѣ е пѣсле ѣмрѣ.

Милош Кнѣжевић, 78 год., Каѣна

А ѣвѣ мѣ, докле нѣсѣмо вѣде имѣли у кућѣма, мѣ смѣ свѣ мѣрѣли да тѣрѣмо стѣку на изѣворе да поѣмо, и зѣми и лѣти. Кд нѣе имѣ близу, мѣрѣ е да тѣра, ѣко е долѣко, мѣрѣ да тѣра ѣбѣвѣзно на ѣвѣ тѣкуће вѣде. Како јѣ пѣнтѣм тѣ е стѣлно бѣло тѣкѣ. Сѣмо е се тѣшко жѣвѣло без ѣбзѣра; прѣ рѣта тѣжѣ стѣ пѣстѣ бѣло нѣ сад. Сѣд је стѣ пѣсто жѣвѣт бѣлѣ. Нѣсу гѣдине рѣдѣвале, нѣт

је вѡће родевало толикѡ, нит е имало... да се тѡ ђубри земља да дае принос каѡ сад. То е свѣ лѡшије родевало. Сѡмо су вотњаци родевали, ѡни су родевали. Њима ни прѣкрана није трѣбала. А што се тичѣ пшеница, зѡб, јѣчам, раж, ѣлда, тѡ није имало да се прикрѡни... Има штѡљско ђубре и тѡ зађубриш, кѡлко турѡш. Мѡло стѡкѣ било, држало се по ѣдна крава, двѣ, волови. Тѣшко кѡй гѡзда мѡгѡ имати волове и три краве, чѣтири. Кѡй су били велики домаћини, кѡй су имали велики пѡсед, ѡни су мѡгли. А кѡй су гѡд били мѡлок пѡседа, тѣшко су мѡгли. Држи по јѣдну кравицу, оваца. И прѣ рѡта дѡста кѡза имало... Нарѣђење дѡшло, кѡзе су утрвене. Сад оваца има. Кѡ има прѡстора за овце, он држи и сад оваца има дѡста. Мѡло е саде радника у сѣлу. Свѣ е ѡмладина ѡтишла у шкѡле, позапѡслила се, сѡмо нађеш данѡс нас по два-три чйче, чѣтири. Јѡ сам скупљѡ прѣ рѡта по чѣтрѣс копачѡ те с нам копали. А сад немаш, сѡмо мѡж да наеш јѣдно двѣ бѡбе, двѡ чйче, прѣко чѣтворѡ нѣж да наеш.

Дѡбили смо асфалтни пѡт Вйча — Дубац прѣ пѣд гѡдина. Није имѡ асфалтни пѡт, бйѡ накѡ. Ишли смо ѡдавде пѣшке свѣ у Гучу, није н имало пѡт. А ишли смо и у Краљево пѣшке. Тѣрали смо за Краљево дрва. Турѡж двѡ мѣтра дрва, прѡбавиш три дѡна. И ѡтерѡш и дрва прѡдаш и кѡпиш штѡ ти трѣба. Три дѡна мѡраж да прѡбавиш. Сад ниѡко, дрва се тѡ на месту... прѡдаѣ на асфалту. Ако „Вѡћар“ или „Дрѡча“ не ѡкупљуе, стйгнѣ дрѡги прѣкупац, прѡдаж дрва своја ком ти ѡнеш. Тражиж^ш дйнар вйше, велика е то зувѡрица.

... Није имало прѡ[ле]гѡс кйше у на^швѣи онѡ^ш вйјек, кад је трѣбало да ниѣ: ѡсеви кукурѡз, пшеница, крѡмпйр. Мнѡго е било сувѡвица. Мнѡго е изѡстала лѣтина. Саде има кйше, нѣколко данѡ бѡж^ш била лѣпа кйша, али дѡцкан... Велика нама страна и брдѣвитѡ, сѡмо е рѡдно. Свѣ што пѡсиѣш рѡдй дѡбро, вѡће рѡдй. Штѡ ш бѡље. Дѡ е равниѣ, и ми би вѡљели. Нѣ може мнѡго машињски да се ради. Мѡло е снагѣ, нѣ мож радника да нађеш. імладина мнѡго ѡтишла. Млѡго. іко чѣтрѣс имајѡ из Тадића ѡбавѣзника што су ѡтишли.

... Па тѡн је Ра^шка Бѡревић прѡво ту задрѡгу ѡсновѡла. И то е почѣла ѡна радити. Жѣне раде ко^т свой кућа. іне тѡн дѡнесѡ и ѡтале нѡсѣ рѡбу. іднесѡ те ткѡ или плѣтѡ, а кад изѡтку, дѡнесѡ те предаѡу. Дѡста е жѣнѡ тѡне пѡ^шмило и спѡдигло та^ш животни стѡндѡрд.

Раденко Тадић, 77 год., Доњи Дубац

Петар Ђукановић

ГОВОР ДРАГАЧЕВО

Резюме

В работе дается обзор фонетических, акцентных и морфологических характеристик Драгачево, области в югозападной Сербии. В этой зоне находятся 48 деревень и два городка (Гуча и Лучани), насчитывающие около 50.000 жителей. Население в старину переселено главным образом из динарских областей (Черногория и Герцеговина), причем исконные жители составляют незначительную часть.

В основе драгачевского говора иекавский говор восточногерцеговинского типа. Ему известны все категории екавской йотации (*ђеца, њѣрати, сѣсти, њѣсти, њѣпало, кѣзѣи, сѣтра*). Звук *х* в основном утратился или заменен звуками *г* и *к*. Фонема *ф* также редко слышится и чаще всего заменяется звуком *в*. Группа согласных *шч > кч, њњ > тњ, њн > тњ*. Часты элизии и редукции типа *дѣм (= дођем), нѣм (= нађем), кѣш (= кажеши), пѣш (= пођеш), мѣш д љзмѣш, њѣ д унесѣм*.

Морфологические черты также новоштокавские. Существительные мужского рода типа *Јѣво* склоняются по модели *Јѣво — Јѣва — Јѣву*, а из них произведенные притяжательные прилагательные звучат *Јѣвѣв, Јѣвова, Јѣвово*. В дательном, творительном и предложном падежах единственного числа прилагательных и местоимений является окончание *-им* (*ѣвѣм човѣку, у нѣшѣм сѣлу*). Окончания старых основ на мягкий согласный являются правилом (*ѣд ѣвѣ људѣи, ѣвѣм људѣма*), а основ на твердый согласный — исключением (*ѣд ѣвѣе, ѣ нашиѣем*). Встречаются редкие случаи субстантивного склонения (*за стѣра човѣка, у дѣбру врѣмену*). Спорадично употребляется форма винительного для обозначения места (*ѣю у Пѣтницу*). Имперфект не является живой грамматической категорией в этом говоре.

Драгачевскому говору известны все четыре новоштокавские ударения. Постударные долготы сохраняются относительно хорошо. Дистрибуция акцентов, за исключением некоторых двусложных и трехсложных слов, как и в стандартном языке. Исключением является перенесенное кратконисходящее ударение на краткой пенультиве (*ѣдѣа, срамѣта, пѣток, домѣин*). „Кановачко“ удлинение частично охватило этот говор (*у пѣља, с кѣњем, зѣмља*), так что это явление можно считать факультативным. Перенос ударения является живым процессом. Значительной акцентной чертой являются вторичные долготы типа *ѣлѣѣв, блѣсѣста, Јѣвѣв, ѣсѣнѣн, кѣѣѣма, дѣвѣѣ*.

Большое число важных изоглосс связывает драгачевский говор с говорами восточногерцеговинского, шумадийско-воеводинского и косовско-ре-савского наречий. В последнее время на него сильное влияние оказывает экавская разговорная и письменная речь.

Карта Драгачева